

NIEUWE WERKEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN.

V. DEEL.

*

TE DORDRECHT, BIJ
BLUSSÉ EN VAN BRAAM.
1841.

NIEUWE WERKEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN.

V. DEEL.

*

TE DORDRECHT, BIJ
BLUSSÉ EN VAN BRAAM.
1841.

INHOUD

VAN HET VIJFDE DEEL.

INHOUD VAN HET VIJFDE DEEL.

INHOUD.

BERIGT VOOR DEN BINDER.

Bij het inbinden van dit Deel, moeten de beide afzonderlijke Titels van I en II Stuk wegvallen, zoodat de Titel van V Deel vooraan kome.

Het Muziekblad te plaatsen tegen over bladz. 114 van het V D. 2 Stuk.

VERVOLG

VAN DE

NAAMLIJST

DER LEDEN VAN DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE TE LEIDEN.

NAAR ORDE DER VERKIEZING;

Sedert de maand Julij 1834.

1834. Mr. W. H. DOZY, *Secretaris van H. H. Curatoren der Hoogeschool*, te *Leiden.*

1835. J. E. VAN GORKUM, *Generaal-Majoor*, te *Leiden.*

C. LEEMANS, *Directeur van het Museum van Oudheden*, te *Leiden.*

F. KAIJSER, *buitengewoon Hoogleeraar*, te *Leiden.*

J. H. VAN BOLHUIS, *Hoogleeraar aan de Milit. Academie*, te *Breda.*

J. J. DODT, van Flensburg, *Custos van de Bibliotheek der Hoogeschool*, te *Utrecht.*

D. J. TEN ZELDAM GANSWIJK, *Griffier van de Staten van Zuid-Holland*, te *'s Gravenhage*.

J. C. L. GIESELER, *Dr. der Theol. en Philos.*, *en Hoogl.* te *Göttingen*.

C. H. VAN HERWERDEN, *Theol. Dr. en Predikant* te *Groningen*.

P. HOFSTEDE DE GROOT, *Theol. Dr. en Hoogleeraar* te *Groningen*.

C. F. ILLGEN, *Dr. der Theol. en Philos.*, *en Hoogl.* te *Leipzig*.

L. J. F. JANSSEN, *Conservator van het Museum van Oudheden* te *Leiden*.

Mr. B. VAN LAAR, *President van de Regtbank*, te *Alkmaar*.

S. H. VAN DER NOORDAA, *Griffier van het Kantongerigt*, te *Dordrecht*.

L. G. PAREAU, *Theol. Dr. en Hoogleeraar* te *Groningen*.

Jkhr. Mr. A. G. A. VAN RAPPARD, *Directeur van het Kabinet des Konings*, te *'s Gravenhage*.

B. SCHREUDER, *Inspecteur voor het Onderwijs in het Hertogdom Limburg*, te *Maastricht*.

Mr. A. F. SIFFLÉ, *Advocaat en Notaris* te *Middelburg*.

L. TROSS, *Dr. der Philos. en Rector van het Gymnasium* te *Hamm* (*Westphalen*).

C. ULLMANN, *Dr. der Theol. en Philos.*, *en Hoogl.* te *Halle.*

J. VAN WIJK, RLDZ., *Instituteur*, te *Kampen.*

1836. Mr. C. J. LUZAC, *Lid der Regtbank*, te *Leiden.*

W. H. D. SURINGAR, *Conrector aan het Stedelijk Gymnasium*, te *Leiden.*

J. J. DE GELDER, *Dr. in de Letteren*, *Instituteur* te *Leiden.*

Mr. A. BOGAERS, *Advocaat* te *Rotterdam.*

J. P. SPRENGER VAN EIJK, *Predikant*, te *Rotterdam.*

J. VAN HARDERWIJK, RZ., te *Rotterdam.*

J. W. HOLTROP, *Bibliothecaris der Kon. Bibliotheek*, te *'s Gravenhage.*

G. VAN ENST KONING, JACZ., *Griffier van het Kantongerigt*, te *Amsterdam.*

A. J. LASTDRAGER, *Instituteur* te *Amsterdam.*

P. C. MOLHUIJSEN, *Predikant en Bibliothecaris der stedel. Bibl.* te *Deventer.*

C. W. PAPE, *Predikant en Rector* te *Heusden.*

J. H. *Grave* VAN RECHTEREN, *Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, te *'s Gravenhage.*

Mr. E. D. RINK, *Regter-Commissaris bij de Regtbank*, te *Tiel.*

P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Hoogleeraar*

aan de Milit. Academie, te *Breda*.

G. H. VAN SENDEN, *Predikant* te *Zwolle*.

J. DE VOS, WZ., *Lid van het Kon. Ned. Instituut en Secretaris van deszelfs vierde Klasse*, te *Amsterdam*.

J. DECKER ZIMMERMAN, *Predikant der Luthersche Gemeente*, te *Utrecht*.

J. DERMOUT, *Th. Dr. en Predikant* te *Leiden*.

1837. C. J. TEMMINCK, *Directeur van het Rijks Museum van Nat. Historie*, te *Leiden*.

J. B. CANNAERT, *Oud Raadsheer bij het Kon. Geregtshof*, te *Brussel*.

Mr. J. VAN DOORNINCK, *Archivarius der Prov. Overijssel*, te *Zwolle*.

Mr. J. I. VAN HEES VAN BERKEL, *Dijkgraaf van Rijnland*, te *Leiden*.

O. G. HELDRING, *Predikant* te *Hemmen*.

Mr. A. C. HOLTIUS, *Hoogleeraar* te *Utrecht*.

Mr. A. W. HUIDEKOPER, *Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, te *Amsterdam*.

H. J. MATTHES, *Rector der Lat. Scholen*, te *Zutphen*.

Mr. G. MEES, *Hoogleeraar aan het Athenaeum*, te *Deventer*.

J. G. W. MERKES, *Majoor der Genie*, *Adjudant van Z. M. den Koning*, te *'s Gravenhage*.

P. J. PRINSEN, *Directeur van 's Rijks Kweekschool voor Onderwijzers en Schoolopzieners te Haarlem.*

Mr. B. W. A. E. *Baron* SLOET TOT OLDHUIS, *Lid van de Regtbank* te *Zwolle.*

W. STEVEN, *Th. Dr. en Rector van George Heriot's Hospital* te *Edinburgh.*

Mr. R. PERIZONIUS WALLER, *Oud-Inspecteur der Belastingen*, te *Utrecht.*

J. TICHLER, *Th. Dr. en Predikant* te *Leiden.*

Mr. G. A. SALOMON HUYGENS, *Burgemeester der beide Katwijken.*

A. RUTGERS, *Th. Dr. en Hoogleeraar* te *Leiden.*

1838. J. A. BAKKER, te *Rotterdam.*

A. VAN BEMMELEN, *Th. Dr. en Predikant* te *Oosterhout.*

Mr. A. W. ENGELEN, *Rector en Schoolopziener* te *Elburg.*

Mr. C. J. VAN HEUSDEN, *Vice-President van het Provinc. Geregtshof van Noord-Braband*, te *'s Hertogenbosch.*

H. VAN HEIJNINGEN, *Predikant* te *Meppel.*

A. DE JAGER, *Onderwijzer der Jeugd*, te *Rotterdam.*

Mr. C. A. KLUIT, *Notaris, Directeur der Posterijen enz.*, te *Alphen.*

J. S. MAGNIN, *Archivarius der Provincie Drenthe*, te *Assen*.

J. A. C. ROVERS, *Hoogleeraar aan het Athenaeum* te *Franeker*.

Mr. G. W. VREEDE, *Hoogleeraar* te *Utrecht*.

Mr. I. L. CREMER VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDE, *Lid der Provinc. Staten van Zuid-Holland en van den Stedelijken Raad*, te *Leiden*.

1839. Mr. W. J. E. BERG, *Advocaat* te *Amsterdam*.

Mr. J. M. F. BIRNBAUM, *Hoogleeraar*, *vroeger* te *Leuven en* te *Utrecht*, *nu* te *Giessen*.

Jkhr. PH. BLOMMAERT, te *Gent*.

W. EEKHOFF, *Stedelijk Archivarius*, te *Leeuwarden*.

A. LE GLAY, *Litt. Dr. en Archivarius van het Departement du Nord*, te *Rijssel*.

F. V. GOETHALS, *Stedelijk Bibliothecaris*, te *Brussel*.

A. NUMAN, *Hoogleeraar aan de Vee-Artsenijkundige School*, te *Utrecht*.

P. DE RAADT, *Litt. Dr. en Onderwijzer van den eersten rang*, te *Noordheij*, bij *Leiden*.

Q. M. R. VER-HUELL, *Kolonel en Kapitein ter Zee*, *Equipagiemeester der Marine*, te *Rotterdam*.

Mr. A. J. J. BAKE, *Rector aan het Stedelijk Gymnasium*, te *Leiden*.

B. TER HAAR, *Th. Dr. en Predikant*, te *Leiden*.

C. W. V. D. POT, *Th. Dr. en Predikant*, te *Leiden*.

W. G. BRILL, *Litt. Dr. en Conrector der Lat. Scholen*, te *Zutphen*.

1840. J. P. AREND, *Leeraar aan de Kon. Academie voor het Zeewezen*, te *Medemblik*.

H. BOUMAN, *Th. Dr. en Hoogleeraar* te *Utrecht*.

Mr. F. A. VAN HALL, *Lid der Prov. Staten van Noord-Holland en Advocaat* te *Amsterdam*.

Mr. J. VAN HALL, *Hoogleeraar aan het Athenaeum* te *Amsterdam*.

Mr. W. H. COST JORDENS, *Curator van het Athenaeum en Kantonregter*, te *Deventer*.

Jkhr. Mr. J. DE BOSCH KEMPER, *Substituut van den Procureur-Generaal bij de Criminele Regtbank*, te *Amsterdam*.

Mr. H. J. KOENEN, *Advocaat* te *Amsterdam*.

Mr. C. VAN MARLE, *Inspecteur-Generaal der Kantoren van Waarborg enz.* te *Utrecht*.

Mr. J. I. D. NEPVEU, *Substituut-Griffier van het Provinc. Geregtshof*, te *Utrecht*.

Jkhr. F. A. VAN RAPPARD, *Chef van de Afdeeling Secretariaat bij het Departement van Oorlog*, te *'s Gravenhage.*

Mr. L. A. J. W. *Baron* SLOET TOT OLDHUIS, *Lid van de Staten van Gelderland, Houtvester der Prov., en Regter-Plaatsvervanger*, te *Zutphen.*

Mr. J. P. VAN WALREE, *Lid der Regtbank*, te *Amsterdam.*

C. H. LA LAU, *Med. Dr.*, te *Leiden.*

W. G. PLUIJGERS, *Litt. Dr. en Praeceptor aan het Stedelijk Gymnasium*, te *Leiden.*

1841. N. BEETS, *Th. Dr. en Predikant* te *Heemstede.*

P. T. L. HELVETIUS VAN DEN BERGH, te *Wijk bij Duurstede.*

Jkhr. F. G. VON BODDIEN, *Kon. Hanoversch Geheim-Regeringsraad* te *Aurich.*

Mr. A. BRUGMANS, *Advocaat en Adjunct-Houtvester*, te *Amsterdam.*

S. A. BUDDINGH, *Th. Dr. en Predikant* te *Batavia.*

S. BLAUPOT TEN CATE, *Predikant bij de Waterl. Doopsgezinden* te *Zaandam.*

A. P. VAN GRONINGEN, *Predikant* te *Ridderkerk.*

W. R. *Baron* VAN HOËVELL, *Th. Dr. en Predikant* te *Batavia.*

W. J. A. JONCKBLOET, *Litt. Hum. Dr.*, te *s Gravenhage.*

Mr. J. M. DE KEMPENAER, *Rijks-Advocaat*, *enz.* te *Arnhem.*

G. LUTTENBERG, *Secretaris der stad Zwolle.*

Mr. P. MIJER, *Lid van het Hoog Geregtshof in Neêrlands Indie*, te *Batavia.*

H. J. NASSAU, *Litt. Dr. en Rector* te *Assen.*

E. J. POTGIETER, te *Amsterdam.*

F. A. SNELLAERT, *Med. Dr.*, te *Gent.*

K. SIJBRANDI, *Predikant bij de Doopsgezinden*, te *Haarlem.*

VERVOLG

DER

ALFABETISCHE NAAMLIJST

VAN DE LEVENDE LEDEN,

Sedert den jare 1834.

A.

J. P. Arend	Lid sedert d. j.	1840

B.

Mr. A. J. J. Bake	———	1839
J. A. Bakker	———	1838
N. Beets	———	1841
A. v. Bemmelen	———	1838
Mr. I. L. Cremer van den Berch van Heemstede	———	1838
Mr. W. J. E. Berg	———	1839
P. T. L. Helvetius van den Bergh	———	1841
Mr. J. M. F. Birnbaum	———	1839
Jkhr. Ph. Blommaert	———	1839
Jkhr. F. G. v. Boddien	———	1841
Mr. A. Bogaers	———	1836

J. H. v. Bolhuis	Lid sedert d. j.	1835.
H. Bouman	———	1840.
W. G. Brill	———	1839.
Mr. A. Brugmans	———	1841.
S. A. Buddingh	———	1841.

C.

Mr. J. B. Cannaert	———	1837.
S. Blaupot ten Cate	———	1841.

D.

J. Dermout	———	1836.
J. J. Dodt, van Flensburg	———	1835.
Mr. J. v. Doorninck	———	1837.
Mr. W. H. Dozij	———	1834.

E.

W. Eekhoff	———	1839.
Mr. A. W. Engelen	———	1838.
J. P. Sprenger van Eijk	———	1836.

G.

D. J. ten Zeldam Ganswijk	———	1835.
J. J. de Gelder	———	1836.
J. C. L. Gieseler	———	1835.
A. le Glaij	———	1839.
F. V. Goethals	———	1839.
J. E. van Gorkum	———	1835.
A. P. v. Groningen	———	1841.
P. Hofstede de Groot	———	1835.

H.

B. ter Haar	———	1839.

Mr. F. v. Hall	Lid sedert d. j.	1840.
Mr. J. v. Hall	———	1840.
J. van Harderwijk	———	1836.
Mr. J. I. van Hees van Berkel	———	1837.
O. G. Heldring	———	1837.
C. H. v. Herwerden	———	1835.
C. J. v. Heusden	———	1838.
H. v. Heijningen	———	1838.
W. R. *Baron* van Hoëvell	———	1841.
Mr. A. C. Holtius	———	1837.
J. W. Holtrop	———	1836.
A. W. Huidekoper	———	1837.

I. J.

A. de Jager	———	1838.
L. J. F. Janssen	———	1835.
C. F. Illgen	———	1835.
W. J. A. Jonckbloet	———	1841.
Mr. W. H. Cost Jordens	———	1840.

K.

F. Kaijser	———	1835.
Mr. J. M. de Kempenaer	———	1841.
Jkhr. Mr. J. de Bosch Kemper	———	1840.
Mr. C. A. Kluit	———	1838.
Mr. H. J. Koenen	———	1840.
G. van Enst Koning, Jacz.	———	1836.

L.

Mr. B. van Laar	———	1835.
A. J. Lastdrager	———	1836.

C. H. la Lau	Lid sedert d. j. 1840.
C. Leemans	——— 1835.
G. Luttenberg	——— 1841.
Mr. C. J. Luzac	——— 1836.

M.

J. S. Magnin	——— 1838.
Mr. C. van Marle	——— 1840.
H. J. Matthes	——— 1837.
Mr. G. Mees	——— 1837.
J. G. W. Merkes	——— 1837.
P. C. Molhuijsen	——— 1836.
Mr. P. Mijer	——— 1841.

N.

H. J. Nassau	——— 1841.
Mr. J. I. D. Nepveu	——— 1840.
S. H. v. d. Noordaa	——— 1835.
A. Numan	——— 1839.

P.

C. W. Pape	——— 1836.
L. G. Pareau	——— 1835.
W. G. Pluijgers	——— 1840.
C. W. v. d. Pot	——— 1839.
E. J. Potgieter	——— 1841.
J. Prinsen	——— 1837.

R.

P. de Raadt	——— 1839.
Jkhr. A. G. A. van Rappard	——— 1835.
Jkhr. F. A. van Rappard	——— 1840.

J. H. *Grave* van Rechteren	Lid sedert d. j.	1836.
Mr. E. D. Rink	———	1836.
P. P. Roorda van Eijsinga	———	1836.
J. A. C. Rovers	———	1838.
A. Rutgers	———	1837.

S.

Mr. G. A. Salomon Huijgens	———	1837.
B. Schreuder	———	1835.
G. H. van Senden	———	1836.
Mr. A. F. Sifflé	———	1835.
Mr. B. W. A. E. *Baron* Sloet tot Oldhuis	———	1837.
Mr. L. A. J. W. *Baron* Sloet tot Oldhuis	———	1840.
F. A. Snellaert	———	1841.
W. Steven	———	1837.
W. H. D. Suringar	———	1836.
K. Sijbrandi	———	1841.

T.

C. J. Temminck	———	1837.
J. Tichler	———	1837.
L. Tross	———	1835.

U.

C. Ullmann	———	1835.

V.

Q. M. R. Ver-Huell	———	1839.
J. de Vos, Wz.	———	1836.
Mr. G. W. Vreede	———	1838.

W.

Mr. R. Perizonius Waller	Lid sedert d. j.	1837.
Mr. J. P. v. Walree.	———	1840.
J. van Wijk, Rldz.	———	1835.

Z.

J. Decker Zimmerman	———	1838.

VERVOLG

VAN DE

ALFABETISCHE NAAMLIJST

DER OVERLEDENE EN IN DE JAARLIJKSCHE AANSPRAKEN VERMELDE LEDEN, SEDERT 1834.

A.

Jkhr. D. F. van Alphen 1841.
Mr. C. Asser 1837.

B.

Mr. I. G. Biben 1839.
J. C. Boot 1835.
Mr. J. ten Brink 1840.
J. Brouwer 1838.
Jkhr. Mr. P. J. de Bije 1837.

C.

Mr. J. P. van Wickevoort Crommelin 1837.

D.

S. Dassevael 1838.
H. H. Donker Curtius 1840.
Mr. M. v. Doorninck 1837
Mr. J. A. Drieling 1837.

E.

Mr. C. T. Elout 1841.

F.

C. S. Flament 1836.

G.

Mr. A. v. Gerwen 1837.
Mr. H. Griffioen van Waerder 1836.

H.

H. A. Hamaker 1836.
Mr. D. J. Heeneman 1839.
J. Heringa, Ez. 1840.
Mr. P. W. van Heusde 1840.
G. K. *Graaf* van Hogendorp 1835.
Mr. A. C. de Hertoghe Huber 1841.

I. J.

J. Immerzeel, Jr. 1841.
C. de Jong van Rodenburgh 1838.

K.

N. G. van Kampen 1839.
Mr. J. C. van de Kasteele 1836.
Mr. W. Kist 1841.
Mr. W. P. Kluit 1837.
C. de Koning, Ldtz. 1841.

L.

J. J. Lambin 1841.
Mr J. v. d. Linden 1836.
V. Loosjes, Pz. 1841.
C. Loots 1835.

M.

Mr. J. G. *Baron* de Meij van Streefkerk 1841.
Mr. J. D. Meijer 1835.
Mr. R. Metelerkamp 1836.
G. Moll 1838.
J. H. *Baron* Mollerus 1835.

N.

B. A. Nauta 1836.

O.

Mr. J. H. Onderdewijngaart Canzius 1839.

P.

R. W. J. *Baron* van Pabst tot Bingerden 1841.
J. H. v. d. Palm 1841.
J. A. Pluijgers 1838.
Mr. P. A. du Pui 1839.

R.

W. F. *Graaf* van Reede 1839.

J. Renier 1838.
Mr. C. J. C. Reuvens 1836.
W. F. *Baron* Roëll 1835.
G. J. van Rijswijk 1839.

S.

Mr. J. Scheltema 1836.
Mr. P. S. Schull 1835.
A. Stadnitski 1839.
Mr. A. C. W. Staring 1841.
Mr. A. A. Stratenus 1837.
Mr. S. P. v. Swinden 1835.

T.

Mr. W. Terpstra 1840.
Mr. A. W. N. van Tets van Goudriaan 1837.
Mr. L. van Toulon 1840.

V.

J. E. van Varelen 1840.
Mr. S. H. Vernède 1840.
Mr. J. Verschuur 1836.
B. Verweij 1836.

W.

J. van Walré 1838.
N. Westendorp 1837.
Mr. H. L. Wichers 1840.
A. v. d. Willigen 1841.
J. Willmet 1836.
Mr. G. Wttewaall 1839.

Y.

A. Ypeij 1837.
M. L. *Baron* d'Yvoy van Mijdrecht 1840.

Z.

W. J. Zillesen 1835.

TWEE FRAGMENTEN

VAN

TWEE VERLORENE HANDSCHRIFTEN

VAN

JACOB VAN MAERLANT;

Het eene van *der Naturen Bloeme*,
Het andere van den *Rijmbijbel*;

MEDEGEDEELD DOOR

G. J. Meijer,

Hoogleeraar, *te Groningen*.

VOORBERIGT.

Alle taal- en letterlievende Nederlanders weten, dat er, van de verschillende werken van J. van Maerlant, meerdere afschriften bestaan hebben. Eenige derzelven zijn nog in ons Vaderland aanwezig, en in openbare of bijzondere boekerijen te vinden; andere zijn buiten ons Vaderland geraakt, worden daar als zeldzaamheden bewaard, en zijn voor ons zoo goed als verloren; wederom andere zijn misschien nog in onbekende plaatsen verscholen, of bevinden zich in handen van lieden, die dezelve niet als werken van Maerlant herkennen, of die zich, als bezitters van zulke werken, nog niet hebben bekend gemaakt; maar ook vele afschriften zijn vernietigd, of zoo goed als vernietigd, daar het perkament, waarop zij gewoonlijk geschreven waren, tot andere

oogmerken gebezigd is, b. v. tot inbinden van andere boeken. tot schutbladen, enz. De twee eerste gevallen behooren tot de geschiedenis der boekwerken en handschriften, en daarover wilde ik thans niet spreken. Over het derde geval, als slechts een vermoeden of eene gissing zijnde, valt natuurlijk niets naders te zeggen; maar tot het vierde geval heb ik thans ook twee bijdragen te leveren. Wie over dit vierde geval, of het toevallig vinden van zulke fragmenten, meer begeert te weten, die leze wat de Hoogleeraar Clarisse daarover zegt, in zijn Berigt aangaande twee fragmenten van twee verlorene handschriften, enz. te vinden in het Tweede Deel der Verhandelingen van deze Maatschappij, 1814, bl. 183 en volgende. Na dien tijd zijn er nog zeer vele fragmenten, ook van andere werken, gevonden en gedeeltelijk ook aan het publiek medegedeeld. B. v. zoo zijn, door den Heer Dr. Ernst Kästner, Director van het Gymnasium te *Lingen*, drie, uit het voormalig Franciscaner klooster te *Bielefeld* afkomstige, fragmenten van een handschrift van Maerlants *Rijmbijbel*, te zamen 3256 verzen bevattende, gevonden en uitgegeven, bij Dieterich in *Göttingen*, 1834, in 4to. Zoo werden, door mijnen vriend en voormaligen ambtgenoot, den Hoogleeraar J. F. Mone, zes perkamentbladen gevonden, elk omtrent 200 verzen bevattende, van een geheel onbekend oud

Nederlandsch rijmwerk, *Flandries* (1) genaamd. Deze fragmenten, die insgelijks tot schutbladen hadden gediend, heeft de Heer MONE, tot nu toe nog niet uitgegeven. En zoo vond ik dan ook, *aan eenen en denzelfden band*, van een oud werk (welks titel ik verzuimd heb op te teekenen), twee fragmenten van twee verschillende werken van MAERLANT; het eene namelijk van zijnen *Rijmbijbel*, het andere van zijnen *Bestiaris* of *der Naturen bloeme*.

De eene zijde van elk dezer fragmenten was, zoo als gewoonlijk, aan het hout gelijmd; maar het gelukte mij, die zoo voorzigtig los te maken, dat de letters, gedeeltelijk op het perkament, gedeeltelijk op het hout, duidelijk bleven; zoo dat ik, nu eens het blad, dan het hout, door middel van den spiegel, raadplegende, alles herstellen kon, en niet eene enkele lettergreep voor mij verloren ging. Die twee fragmenten zijn blijkbaar door verschillende personen en op verschillende plaatsen geschreven, en dat van *der*

(1) *Flandries* is slechts een bijnaam van LIEDERIK DE BUCK, die voor den eersten *Forestier* van Vlaanderen wordt gehouden, en die de stamvader zoude geweest zijn van BOUDEWIJN *met den ijzeren arm*, eersten Graaf van Vlaanderen. De lotgevallen en daden van dezen LIEDERIK DE BUCK zijn meer dan eens, en ook nog onlangs, door den Belgischen dichter PH. BLOMMAERT, bezongen. Zie *Nederduitsche letteroefeningen. Gent* 1834, bl. 169.

Naturen bloeme houd ik voor het oudste; maar beide zijn zeker niet ouder dan uit de eerste helft der veertiende eeuw. Elk fragment is een folio blad, in twee kolommen beschreven; op elke kolom staan 50 regels, zoo dat elk fragment 200 regels of verzen bevat. Eene nadere beschrijving zal wel niet noodig zijn.

Toen ik een afschrift van deze fragmenten aan de Tweede Klasse van het K. N. Instituut zond, was die Klasse zoo vriendelijk, mij ook een afschrift te doen geworden, van diezelfde regels, uit de fraaije handschriften, welke zij van die twee werken van Maerlant bezit; en naderhand had ook mijn vriend J. F. Willems, toen nog in Antwerpen zijnde, de vriendelijkheid mij de, van de fragmenten afwijkende, lezingen mede te deelen, welke in zijne, insgelijks zeer fraaije, handschriften werden gevonden. De onderlinge vergelijking dezer verschillende afschriften van een en hetzelfde werk vond ik allerbelangrijkst voor mijne eigene oefening; en eindelijk kwam ik op de gedachte, dat het ook welligt voor mijne taalminnende landgenooten niet onaangenaam zoude zijn, wanneer zij eens, in een klein gedeelte van die nog niet uitgegevene werken, konden zien, hoe zeer die verschillende afschriften van elkander afwijken; en wanneer daarbij hunne oplettendheid op enkele punten van dit verschil gevestigd werd. Te dezen einde meende

ik dan, dat het afschrift van het Instituut, tegen over dat van het fragment, moest gedrukt worden; terwijl de afwijkende lezingen, uit het handschrift van den Heer WILLEMS, in eene kleinere letter, daaronder konden geplaatst worden; en dat ik dan, achter elk fragment, eenige aanteekeningen bijvoegde, waarin ik de min bekende woorden verklaarde, en tevens zulke aanmerkingen mededeelde, als die vergelijking in mij opwekte.

Daar ik mij echter, in mijne aanteekeningen, alleen bij het verschil in woorden, spelling en woordvoeging bepaal, zoo moet ik vooraf ook nog iets over het verschil van den vorm, of het geheel dezer 200 regels, mededeelen, dat niet minder mijne opmerking trof. Te weten: in het afschrift van den Rijmbijbel, dat het Instituut bezit, bevinden zich afdeelingen met opschriften (in deze 200 regels reeds drie), welke noch in het fragment, noch in het afschrift van den heer WILLEMS worden gevonden. Men zoude nu kunnen vragen: heeft MAERLANT zelf deze afdeelingen en opschriften gemaakt? of is dit een toevoegsel van dien afschrijver? Maar, indien MAERLANT die gemaakt heeft, hoe was het dan toch mogelijk, dat, door twee verschillende afschrijvers, zulk een belangrijk iets kon verwaarloosd worden? Men kan hier wel vele gissingen, voor en tegen, bijbrengen, maar onzeker blijft dit

punt toch. — Verder: het fragment van den *Rijmbijbel* heeft op eene plaats, vs. 26-30, vier regels, welke niet in het afschrift van Willems, maar wel in dat van het Instituut worden gevonden; op eene andere plaats, vs. 59–63, weder vier regels, welke men wel in het afschrift van Willems, maar niet in dat van het Instituut aantreft. In het fragment van *der Naturen bloeme* daarentegen, ontbreken op eene plaats, vs. 62 en 63, twee regels, en op eene andere plaats, vs. 105–109, vier regels, welke in de afschriften van het Instituut en van Willems beide worden gelezen. Wie zal hier nu, altijd en in elk geval, durven beslissen, wat aan den eenen kant overgeslagen, of aan den anderen kant toegevoegd zij? En daarenboven: is dit verschil, in het getal der regels, reeds zoo zigtbaar, in het kleine bestek van 200 regels, hoe aanmerkelijk kan en moet het dan wel zijn, in elk der afschriften van het geheele werk? En hoe vele afschriften zoude men dan wel moeten vergelijken, om, wat deze uiterlijke vorm betreft, te kunnen zeggen: nu hebben wij het geheele werk van Maerlant; en ook: nu hebben wij het werk van Maerlant, zonder de toevoegselen van zijne afschrijvers?

Deze bedenkingen, bij het verschil en het afwijkende van het uiterlijke, maar nog meer het verschil in taal en spelling, zoo als ik het in mijne aanteekeningen doe opmerken, bragten mij

tot de innige overtuiging, dat geen dezer *vier*, of misschien *zes*, verschillende handschriften, noch de anders zeer fraaije van het Instituut, en van den Heer WILLEMS, noch die waarvan deze fragmenten zijn overig gebleven, door MAERLANT zelven kunnen vervaardigd zijn; maar slechts afschriften zijn van zijne werken, en misschien slechts afschriften van afschriften. Ook geloof ik niet, dat wij nog een eenig stuk bezitten, waarvan men met zekerheid, zelfs niet eens met waarschijnlijkheid, zoude kunnen zeggen, dat het door MAERLANT zelven geschreven zij. Doch wat hiervan ook zijn moge, ik wilde thans slechts de oplettendheid vestigen op eene gevolgtrekking uit deze onzekerheid; te weten: Het is zeer natuurlijk en betamelijk, dat wij aan J. VAN MAERLANT een groot gezag toekennen, in de beteekenis der woorden, in de spelling en woordvoeging onzer oude taal; maar, mogen of kunnen wij datzelfde gezag onvoorwaardelijk overbrengen op zijne veelvuldige, ons geheel onbekende, afschrijvers? Bij voorbeeld, aan welken der *vier*, of misschien *zes*, verschillende afschrijvers, van de hier medegedeelde 200 of 206 regels, kunnen en mogen wij, in alles en onbepaald, de voorkeur geven, wanneer wij iets voor onze oudere taal willen bewijzen?

Zie daar eene twijfeling, welke ik, bij deze gelegenheid, mij verpligt achtte, in de jeugdige

beoefenaars onzer oude taal, te moeten opwekken, ten einde dezelven tot eene aanhoudende, naarstige en grondige beoefening, tot een vergelijkend en oordeelkundig onderzoek, aan te sporen. Want, hoe veel wordt er thans niet voor ons vereischt, om met overtuiging te kunnen zeggen: zoo schreef MAERLANT? Al kunnen wij ook, in het toekennen van gezag, iets ruimer zijn, ten aanzien der beteekenis van oudere nederlandsche woorden; ten aanzien van spelling en woordvoeging, mogen wij ons niet, dan door een voldingend onderzoek, laten bepalen. Immers, hoe vele dwaasheden zijn er vroeger niet, in ons taalstelsel, met een zoogenaamd gezag van MAERLANT, verdedigd en als bewezen aangenomen? Ook ik heb vroeger menig moeijelijk punt onzer oude taal, door een voorbeeld uit MAERLANT, als genoegzaam opgehelderd en voldoende bewezen beschouwd; waaraan ik nu, wanneer zijne onbekende afschrijvers mij voor den geest zweven, wederom begin te twijfelen; zoo dat ik op nieuw moet onderzoeken, en met inspanning alles, wat mij van MAERLANT bekend is, onderling en met andere oude nederlandsche stukken, ja zelfs met den geheelen taalschat der hoog- en nederduitsche letterkunde, uit de dertiende en vroegere eeuwen, zal moeten vergelijken.

Meer heb ik vooraf niet te berigten; dus eindig ik met den wensch, dat, zoowel de mededee-

ling dezer fragmenten zelve, als de wijze van mededeeling, en mijne aanteekeningen, den beminnaren onzer oude taal welgevallig mogen zijn.

G. J. MEIJER.

Groningen 1836.

FRAGMENT

VAN

MAERLANTS

BESTIARIS, OF DER NATUEREN BLOEME.

FRAGMENT.

Ē vā v'we so fine
Blau roet swart geel wit
Dat hē so serē wel sidt
Dit dyr en es niet h'de wreet
Den drake heuet allene leet
Fisiologus die seget
Dat et sat tetene pleget
Vā spisē h'de meneg'tire
In sijn hol gaedt dats sine manire
En slaept III. dage dā w'pet uut
Enē hardē sond'lingē luut
Alle beestē volgē hem naer
Die sine luut hore dats waer
Om sine doersuete lucht
Maer vā sinē hoefde hebbē si vrucht

In het handschrift van den Heer J. F. Willems leest men: vs. 2. geelu ē wit. vs. 3. so scone sit. vs. 4. Dit dier es niet. vs. 6. Figiologus.

HANDSCHRIFT VAN HET INSTITUUT.

Ende van varwen also fine
Blau root swart gelu en̄ wit
Dat hem so vutscōne sit
Dit dier nes niet h'de wreet
Allene die drake heuet leet
Fisiologus die seghet
Dat het sat te etene pleghet
Van specien meníghertiere
In syn hol gaet dats sine mani'e
Ende slaept drie daghe dan w'pet vut
I. sonderlinge vremde luut
Alle die beesten volgen he̅ naer
Die sün luud verhoren daer
Om sine dore soete lucht
Maer van sinen hoefde heb si vrucht

---

vs. 8. menigertiere. vs. 10. w'pt. vs. 11. Een sonderlinge soete luut. vs. 13. Die syn . . . . vorwaer. vs. 14. dorsoete. vs. 15. houede hebsi.

Om dat so eiselyc esi
Vā acht' volgen si hē bi
Die drake allene es v'vaert
En̄ vliet te hole waert
Alse panthora dat besiet
Datm̄ syn hoeft vliet
Steket syn hoeft ī d'haghē
En̄ laet dandre ute raghe
Om dat et so scone si
En̄ dan die dire die hē syn bi
W'dē bid' lucht bedroghē
En̄ bi dē opsiene vā dē ogen
Want et scietet ī den hoep
En̄ nemt sine proie sond' loep
Op sine scoudrē draget mede
Eene spotte tere stede
Die na d'mane ī elke maent
Altoes wasset en̄ waent
Dit dyr en draecht maer ene w'ue
Want sine ionge si bed'ue
En̄ scorē hare moeder binnē
So dat si nem'meer en mach winnē.

Pirant' sprect solyn
Es genoet alst waer. I. swyn
Gehoeft en̄ gehornet mede

---

vs. 16. eiselic. vs. 18 v'vart. vs. 19. wart. vs. 20. pantere. vs. 21. sine houede. vs. 22. steect hi syn. vs. 24. ombe dat het. vs. 25. en̄ dandre diere. vs. 26. bedrogen. vs. 29. neemt. vs. 30. scoudere. vs. 31. terre stede.

Om dat het so heiselic si
Van achter volgen si hē bi
Die drake allene es vervaert
Ende vliet te hole waert
Als panthera dat v'siet
Dat men sinen hoefde vliet
Steecket sün hooft in d' hagē
En laet tander lyf vte raghē
Om dat het so scone si
Ende alle die diere die hē sün bi
Worden bider lucht bedroghē
Ende biden upsiene van harē oghē
Want het sciet d' in den hoop
Ende neemt sine proie sond' loop.
Up sine scoudre dragz mede
Ene spotte tere stede
Die na der mane in elke maent
H' scept ende wast ē waent
Dit dierne draghet w'enē w'ue
Want die ionghe die v'd'uen
Ende scuren hare moed' binnē
So datsi nemmee mach winnē.

Pirander tellet ons solün
Es ghenoet alst ware. I. swün
Ghehorent ende ghehouet mede

---

vs. 33. altoes wast. vs. 34. Dit dier draget. vs 35. ioncge die verderuē. vs. 37. nebermeer. vs. 38. Pirander spreect. vs. 40. Gehornet ē gehouet.

Vele na des herts sede
Ru ghehaert oft w'e. I. bere
Van he̅ spreect hi oppenbare
Dat syn haer die v'we ontfaet
Sulc alse die stede daert gaet
Eest crunt bome erde eft gras
Et ontfaet geloeft das
Hyr bi es goet te v'stane
Dat pynlyc es te vane
Dit dyr slaeht de̅ smek'e wel
Sien si hare̅ h'e fel
Si stokene t' felheit mede
Sien si hem doen onsuu'hede
Si bugen oec te̅ selue̅ dingen
Es hi vro si willen singen
Wat so hi doet si volge̅ mede
En̅ dits d' here̅ ensalechhede
Dat si hem niet en v'staen
Dese machme̅ qualike vaen
Met engiene met eneg' aert
En̅ dese syn te heue waert
(Die haer altoes v'keren
Om te bedrigene die heren.) W.

Papogus seecht Plinius ieeste
Es ene eiselike beeste

---

vs. 42. rugehart alst ware. I bere. vs. 43. scryft hi openbere. vs. 44. Dat haer hoft... ontfeet. vs. 45. Selc alse die stede es dart geet. vs. 46. Eest cruud boe̅ arde ofte gras. vs. 47. Het ontfeet gelouet das. vs. 48. Hir bi.

Harde vele na des herts sede
En̄ ghehaert alst ware een bare
Van hem scriuet hi openbare
Dat sün haer die vaerwe ontfaet
Sulc als die stede es daer het gaet
Eist cruut boom ist aerde ist gras
Het ontfaet die gelike das
Hier bi est goet te v'stane
Dat het pünlüs es te fane
Dit dier slacht den smekers wel
Sien si haren heeren fel
Si stoken ter felheit mede
Sien si hem doen onsuuerhede
Si bughen oec te sulken dinghen
Sien sine vro so willen si singhē
Wat so hi doet volgen si mede
Ende dits der heren onsalichede
Datsi dat niene v'staen
Dese mach men qualike vaen
Met engiene met enigh' aert
En̄ dese sün te houe waert
Die haer h' aldus v'keren
Om te bedrieghene die h'en.

Pegasus spreict plinius ieeste
Es eene heiselike beeste

---

vs. 54. te selken dingen. vs. 55. Es hi vroe, vs. 56. wat soe. vs. 60. aerd. vs. 61. waerd. vs. 64. Pagasus spreect.

In dat lant vā Ethiopē
Also groet als paerde die hyr loepe
Ēn gevlogelt alse die arē
Maer meerre vele twarē
Dā arē vlogle dys geloeft
Grote horne draget ant hoeft
Ēn es so eiselyc dat v'vaert
Wat dat coemt te hē waert
In vedren ī beenē mede
Es hi so snel hets wond'hede
Daer si loepē si gebarē
Alse oft wintvlagē warē
Vele spisen bedarf hē wel
Allē dirē es hi fel
Ēn dē mensche twarē vorē
Vor alle dire uut v'corē.

Pilosus es. I. wilt mā
En om dat niemē en twivel d'an
So sprect die heilege Ysaie
Daer af ī sire ppetie
Die glose seecht opt wordekyn dan
Dat et bouen si. I. man
Ēn beneden. I. and' dyr
Brued' Aelbrecht sprect hyr
Dat ī sine tiden sekerlike

vs. 66. land. vs. 69. mar. vs. 71. Groete vlogele dragt hi. vs. 72 en 73. Ēn so eiselyc dat es v'veert. Wat soe coemt te hem weert vs. 74. benē. vs. 76. Dar. vs. 79. diere;

In dat lant van ethiophen
Groot als p'de die hier lopen
En̄ geuloghelt als een aren
Maer harde vele meere te waren
Dan'arens vloghele des gelouet
Grote horne an sün houet
En̄ so heiselüc dat al veruaert
Want so comt te hem waert
Met vederen ende met beene̅ mede
Sün si so snel hets wonderlichede
D' si lopen si ghebaren
Als iof het wint vlage̅ waren
Velé spisen bedarf hem wel
Allen dieren sün si fel
Enten mensche vele te voren
Vor alle dieren vutvercoren.

Pylosus es een wilt man
Ende om dat nieme̅ twivele d'an
So spreict die helighe ysaie
D' of in sine prophecie
Die glose spreict op twoordekün dan
Dat het bouen si een man
En̄ beneden een ander dier
Broeder aelbrecht seghet hier
Dat in sinen tiden sekerlike

---

vs. 81. diere. vs. 82. welt. vs. 83. niema̅ twifle, vs. 84. So spreect die helege. vs. 85. sine pphesie, vs. 89. spreket hier.

Dien coninc vā Affrike
I. dyr quā ī ere stont
Vā d' groett' dat es. I. hont
Syn hoeft was h` de naer
Gelyc een honts hoefde dats waer
Altemale syn andre lede
Gelekē der mēschelichede
Voete arme hand ēn been
Ēn dē hals oec ou' een
Optē rugge hadt haer
Gerne dranct wyn dats waer
Metter hant naemt sine spise
Redelyc gnoech na mēschē wise
Opw't stont na mēschē manire
(Joncf' waest goedertiere
Oec onderkinnet sond' blyf
Elkē man vor elc wyf
Syn schacht vā ongenoeger manie'e) W.
Na de groette vā dē dire
Alse m̄ dat dyr maecte grā
Lanc waest eert bequā
Maer alst was goed'tire
Waest vā genoeg' manire.

Papilio seecht die ieeste
In Capdocia die meeste

---

vs. 91. Vranckerike. vs. 92. ene stont. vs. 93. groter. vs. 95. eens honts houede. vs. 96. sine. vs. 97. mīschelycheede. vs. 98. Voete hande aerm ende been. vs. 109. Op den rugge had.

Den cō van Vrankerike
Een dier quam in ere stont
Van der grote dat es een hont
Sün konst was h'de naer
Ghelüc den honts houede dats w'
Al te male sün and' lede
Gheleken der menschelichede
Bloter hande aerme en̄ been
Ende den hals oec ouer een
Up den rie so haddet haer
Gh'ne dranct wün dats w'
Metter hant naemt sine spise
Sedelike ghenouch na menscē wise
Upw't stont na smensche maniere
Joncfrouwen was het goedertiere
Oec onderkennet sonder blüf
Wilc dat was so man so wüf
Sün scacht van onghenoeg' maniere
Na die grote van den diere
Als men maecte dat dier gram
So waest lanc eer het bequā
M' als het was goedertiere
So waest van gheuoegh' maniere.

Papilio dats ene beeste
In capadocia seghet die geeste

---

vs. 101. dranket. vs. 103. Sedelyc gnoech na des mī-schē. vs. 104. na mīschē maniere. vs 111. dan iert bequam. vs. 114. Papilio seget ens.

Vintm̄ sulk'hande dire
Die hulē na wolfs manire
Meerre syn si dā die vos es
Een huult vore des syt gewes
Ēn dandre volghē alle naer
Ru es haer vel gehaer
Daer si iemene wetē v'slegē
V'ersamene si hem alsī plegen
Met woluē ēn etē d'aue
Si gaen ī d' doed' graue
Hongert hē ēn etēse mede
Alse m̄ waent syn bid' stede
Daer si roepen so syn si danē
V're butē des mensche wanē.

Pathio is ene creature
Et schynt oft maecte nature
Te siene ō wond' groet
Syn vel es al bloet roet
Ēn scynt iegē die sonne so claer
Men cant geprisē voer waer
Ēn hyr af ees wond' gescreuē
Al es dit scone ī syn leuē
Talre eerst datt es doet
V'lieset sine scoenheit groet
Maer emm' bliues hē. I. deel

---

vs. 116. selkerhande. vs. 118. mere. vs. 120. volgē. vs. 121. Ru es al haer vel gehaer vs. 123. V'samē si hem alsi. vs. 124. dar aue. vs. 125. doder. vs. 128. alsi rropē. vs. 129. meschē.

Vint men sulckerande diere
Si dulen na swuls maniere
Meere sün si dan die vos es
Deen dulet voren si plegh̄e des
Eñ dandre volghen alle naer
Nu es haer wel ghehaer
D' si iemen weten versleghen
V' samen si hem als si plegen
Met duulue eñ eten der aue
Si gaen in die dode graue
Honghert hem eñ etense mede
Alsmen waent sün bider stede
D' si roepen so sün si dane
Verre buten alles smensche wane.

Pathio es ene creature
Het dinct datse maecte nat'e
Te siene om wonder groot
Sün vel dat es al bloet root
Ende schünt ieghen die sonne so cl'
M̄ ne cant gheprisen ouer waer
Ende hiers of wond' ghescreuē
Al es dit dier scone in sün leuē
Talre eersten dat het es doot
V'lieset dese scoenheit groot
Maer emmer bliuets hem. I deel

---

vs. 131. scynt oftet maecte de. vs. 132. om̄e. vs. 133. rroet. vs. 135. Menē caent geprisen niet vorwaer. vs 136. hier af es. vs. 138. Talre ierst dattet es. vs. 139. V'liset. vs. 140. Mar ember.

Maer niew' na die helft geheel
Harde starc syn sine beene
Vast' zennen en vintm gheene
Sulke heidene vaen dese dire
En houdense i goed' manire
En anebedense en houdense mede
En erese i grot' w'dechede
En wachte harde nauwe tware
Dat si niet ute de lande en vare
Diese ontfoert ofte roeft
Hi w't ontlyft en onthoeft
Also groet maect m ons cont
Dat si syn alse. I. hont.

Putorius heeft dien name
Va stancke syn roke is onbeqme
En dat es alst es gram
Dits de visse als ict v'nam
.I. boesine hetet te someg' stat
In die huse maket. I. gat
Daert ingaet en hoenre steelt
Em maecht et geteelt
Dat se bi de hoefde gegrypt
So dat niet en cryt no pypt
Men pryst ant dyr niet el
Dan namelike syn vel.

---

vs. 142. bene. vs. 143. gene. vs. 144. Selke heidine. vs. 147. houdese .. w'dechede. vs. 149. ute lande ontfaren. vs. 150 en 151. Dies ontvorerde ofte rouet. Hi worde ontliuet des gelouet. vs. 154. Pucorius heuet die name.

Doch nieuwer na die helt ghehéel
Vut starc sün sine beene
Vaster senewē vintme nē gheene
Sulke heidine vanghē dese diere
Ende houdense na gode maniere
Ende anebeedse ende erense mede
En̄ houdense in groter weildichede
Ende wachten h'de nauwe te we'n
Datsi vten lande niet en varē
Diese ontvoert of diese rouet
Die wt ontwüst hē sün houet
Also groot maect men ons cont
Dat si sün als een hont.

Putorius dat heuet die name
Van stanke sine roke es onbeqm̂e
Ende dat es meest als het es grā
Dits die vitsau als ic vernam
Een bonsing hetet in some stat
In die huse maect het een gat
D't ingaet ende hoenre steelt
Ende emmer mach het het geteelt
Dat hetse biden hoofde grüpt
So dat no weder krüscht no püpt
Men priset an dit dier niet el
Dan namelike sün vel.

---

vs. 158. I. sos bosine hetet ī somege stat. vs. 161. En̄ maget het geteelt. vs. 162 en 163. Dat hetse met' stoettre gegrypt, Soe dat ne crysćht no ne pypt.

Picolus es. I dyr
Dat wi eencorē hetē hyr.
Roet optē rugge wit andē buke
In bossche wandelet eñ ī strnke
Eñ broedet ī holē boemē
Des somers caent hem soe begoemē
Datt heeft te wintre spise
Alre boeme vrocht vā suet' wise.
Daer staet hē die wille toe
Al eest ongeroe
Alst wille ī and' wout
Varē om syn onthout,
Eñ tcomt tot' riuire
Nemet. I. spaen dats sine manire
Eñ sidt daer op oft. I. scep ware
Metten sterte eñ seilt dare.
Hyr gaet ute vā d'. p.
Hoert vā d'. r. een eñ numee.

Randiū es. I. dyr niet clene
Vā h'te cōm eñ vā dene
Datm ī norwegē vint
Starc eñ snel als hase die wint
Dit heeft. III. paer horne dats sesse
Vā wond'lik' gescepenesse
II. daer si dē hert staen

vs. 166. Pirolus. vs. 168. op dē buke. vs. 169. wandelt. vs. 170. in holen bomē. vs. 171. so begomē. vs. 172. Dattet heft. vs. 173. Alrehande vrocht vā soetē prise. vs. 174. Daer steet. vs. 175. ongeroe.

Pyrolus dat es een dier
Dat wi teencore hete hier
Root up den ric wit anden buke
In bussche wandert het up die struke
Ende broet in hollen bomen.
Des somers cant hem so ghegome
Dat het heuet te winter spise
Alle bome vrucht van soeter wise.
D' staet hem die wille toe
Altoes es het ongheroe
Alst wille in een ander wout
Varen ome sün onthout
En het comt tere riuiere'
Nemet een spaen dats sine mani'e
En sitter op alst een scip ware
Ende metten staerte seilet ou' dare
Hier gaet vte van der. p.
Hort vander. R en nemmee.

Rangiu es een dier niet cleine
Van h'te comen of van deine
Datmen in noorweghe vint
Starc ende snel als die wint
Dit heuet: III. p. horne dats sesse
Van wonderliker sceppenesse
Twee horne daer si den hert stae

---

vs. 176. in een ander hout. vs. 177. ombe vs. 178. En coemt terre riuuiere vs. 179. Neemt. vs. 183. een en nemee. vs. 186. vind. vs 187. alse die wind. vs. 188. dits sesse. vs. 190. .II. horne dar.

Maer vele lang' sond' waen
.X. voete lanc so syn die twee
Daer an .XX. telge ochte mee
.II. andre horne als wyt hore
Die staen he int hoeft vore
Niet so lanc breet no vlac
En daer an so menech tac
Die syn gelyc .II scoud' blade
Noch eest met .II. horne gelade
Aldus es gewapent dat dyr
Iege sine viande fyr
En elc mesche diet siet an
Te grote wondre nochtan
Dat dit nature make d'
Hier volget ene .s. na ene .r.

Simia mach in latyn

---

vs. 191. Mar lang' vele. vs. 192. lanc syn die twee. vs. 193 telegen ofte mee. vs. 194 alse wyt horen. vs. 195. int houet voren. vs. 197. cleine tac.

Maer langher uele sonder waen
.X. voete lanc sün si die twee
D'an. .XX. telghe of mee
Twee horne andre als wüt horē
So staen hem int voorhouet vorē
Niet so lanc breet en̄ vlac
Ende daer an so menich clein tac
Noch met. II. hornē gheladen
Die sün ghelüc tween scoud' bladē
Aldus es ghewapent dit dier
Ieghen sine viande fier
Ende elken mensche diet siet an
Te grote wondre mede nocht̄a
Dat dit nature maken dar
Hier volghet eene. S. allene na R.

Simia mach in latün

---

vs. 198. Noch eest met .II. hornē geladen. vs. 199. Sie syn gelyc II. scouder bladē. Vs. 205. ene .s. na .r.

AANTEEKENINGEN.

Om onnoodige herhalingen te vermijden, zal ik, in deze aanteekeningen, het handschrift van het Instituut, door de letter I., en dat van den Heer Willems, door de letter W., aanhalen; het Fragment zal ik door Fr. aanduiden; ook zal ik den naam van Maerlant, door M., verkorten.

vs. 2. *Root*, in I., is ongetwijfeld eene schrijffout, want onze nederlandsche schrijvers, der 13 eeuw, verdubbelden de letters *a* en *o* nooit; maar verlengden dien klank altijd door de letter *e*. — *Geel*, *gelu* en *geelu* worden bij M. afwisselend gevonden, hetzij nu, dat hij zich zelven niet gelijk bleef, of, uit verkiezing der afschrijvers.

vs. 3. *So serè wel*, *so vutscone*, *so scone*. De afschrijver van I. bewonderde waarschijnelijk den panter meer, dan de twee andere afschrijvers, want *uutscone* is zoo veel als, buitengemeen schoon. De spelling van *sidt*, in Fr. is af te keuren, dewijl men, in dien tijd althans, meestal *sit* schreef.

vs. 4. *Nes*, in I., is zamengetrokken van *ne es*, en hetzelfde als *en es*, in Fr.; dit tweede ontkenningswoordje is in W. waarschijnelijk slechts vergeten. *Harde wreet*, zeer wreed.

vs. 5. *Den drake*, *die drake*. Men geloove toch

niet, dat de afschrijver van I., door het lidwoord *die*, juist een ander geslacht voor het woord *drake* hebbe willen bepalen; want M. bezigt zeer dikwijls *die* voor *den*, zoo als men op elke bladzijde zijner schriften zien kan. In het algemeen waren onze voorouders, in de 13 eeuw, zeer weifelend en onbepaald, in het gebruik der lidwoorden, en daaruit kan men niets bewijzen. Zoo vond ik, b. v. in een en hetzelfde werk, meer dan tienmaal afwisselende, *de herte*, *den herte*, *die herte*, *dherte* en *therte*, het hart. Wanneer wij dus geene andere bewijzen hadden, voor het bepalen van het geslacht onzer zelfstandige naamwoorden, dan alleen het bezigen der lidwoorden bij onze schrijvers der 13 eeuw, dan zouden wij op zeer losse gronden bouwen. — *Heuet* is zamengetrokken van *hef het*, heeft het. *Leet hebben*, verachten, of, eenen afkeer hebben van: zie CLIGNETTS Bijdragen tot de oude Nederlandsche letterkunde, bladz. 14 en 198.

vs. 6. Over *Fisiologus* zie achter deze aanteekeningen. De afschrijver van W. kende dit woord waarschijnelijk niet, anders hadde hij niet *Figiologus* geschreven.

vs. 8. *Spisen*, *specien*. Fr. en W. verdienen hier ongetwijfeld de voorkeur boven I., dewijl in het woord *menighertiere*, velerlei, het denkbeeld van *specien*, reeds ligt opgesloten.

vs. 9. *Goedt*, in Fr., is te verwerpen, om dezelfde reden als *sidt*, in vs. 3.

vs. 11. Een zeer zonderling geluid, een zonderling vreemd geluid, een zonderling zoet geluid; elke dezer lezingen is aannemelijk; maar hoe schreef nu M.? In Fr. daarenboven schijnt het woord *luut*, van het mannelijk geslacht te zijn; zie echter bov. bij vs. 5.

vs. 13. Om de stopwoorden *dats waer* of *verwaer*, die echter aan M. zoo eigen zijn, te vermijden, zoude ik het met de lezing van I. houden.

vs. 14. *Doersuete*, *dore soete* en *dorsoete*, zeer zoete, verschillen weder in spelling; volgens het oudere vlaamsche dialekt, hetwelk dat van M. was, zoude ik aan de spelling van Fr. de voorkeur geven.

vs. 15. Dat *vrucht* hetzelfde is als *vrees*, behoeft bijkans niet gezegd te worden. *Hebsi* is eene zeer gebruikelijke verkorting van *hebben si;* en dat die woorden, in I., niet aan elkander gehecht zijn, is misschien maar eene schrijffout.

vs. 16. *Esi*, in Fr. en W., is eene verkorting van *es hi*, is hij (namelijk het hoofd, dat hier van het mannelijk geslacht *schijnt* te zijn); en deze lezing is aannemelijker dan *si*, in I. De spelling van *heiselic*, in I., is vlaamsch en zeeuwsch dialekt, en dus wel waarschijnelijk die van M. zelven.

vs. 17. *Volgen-bi;* wij zouden thans zeggen: volgen-na. Over de verwisseling der voorzetsels, bij onze oudere schrijvers, kan men, onder anderen, ook mijne aanteekening op het woord *over*, in *Het leven van Jesus*, bl. 302, Cap. 48, nazien.

vs. 18. *Besien* en *versien* worden, door de oudere schrijvers, dikwijls en afwisselend voor ons eenvoudig *zien* gebruikt.

vs. 23. *Dandre*, in Fr. en W. moet gelezen worden *dat andere*, het overige des ligchaams, hetwelk in I. door *tander lijf* omschreven wordt. *Ute raghen*, uitkomen, uitsteken; in het hoogduitsch zegt men thans ook nog, *das ragt heraus*, dat steekt uit.

vs. 26. *Bider*, bij de; wij zouden thans zeggen:

door de; even als, in het volgende vers, *biden*, door

vs. 27. *Den opsiene* of *upsiene*. Een werkwo als zelfstandig naamwoord gebezigd, werd door oudste schrijvers altijd verbogen, als b. v. *in den u ne*, *van den leuene*, *door den werkene*, enz. Zie over verder *Het leven van Jezus*, bl. 274.

vs. 31. *Ene spotte*, eene vlak; zie KILIAEN. *stede*, op eene plaats, is hier slechts een stopwo of, het behoort tot het voorgaande vers, en dan het aldus verstaan worden: op eene zekere plaats de schouders.

vs. 33. *Herscept* in I., is zoo veel als *veran Waent* moet zoo veel beteekenen als *vermindert*, *neemt;* want, hoewel ik dit woord nog bij geenen deren nederlandschen schrijver, noch in eenig woor boek gevonden heb, zoo lees ik toch in de Aenlei enz. van L. TEN KATE, op het worteldeel *quyn*, 2 B bl. 317, deze woorden: » A. S. *wanian*, decresc minui, demere:» en in den *Althochdeutscher Spr schatz*, van GRÄFF. I *Theil*, bl. 355, vond ik » *Wanon*, diminuere; angels. *wanian;* goth: *wana* » altsaks. *wanod* diminutio.» Hiervan kan dus, ten de van M., nog een nederlandsch werkwoord *wa* bestaan hebben, hetwelk ook met onze nederland woorden *dwaen*, *dwyn* en *wan* (waarvan het oude w *wanhavig*, nietshebbend) in het naauwste verband s Verder wilde ik thans hierover niet uitweiden.

vs. 34. *W'ene w'ue*, in I., moet gelezen wo *wan ene werve*, maar éénmaal. *Ne-wan*, in het hoogduitsch *niwan*, voor *maar*, komt bij onze oud derlandsche schrijvers slechts zeldzaam voor, want h eigenlijk neder- of platduitsch, maar in Kleefslan

het Limburgsche hoort men thans nog wel: *hi ne hefter wan iens gewest*, hij is er maar eens geweest.

vs. 35. De spelling van *ioncge*, in W., is volgens een dialekt, dat ook thans nog wel gehoord wordt.

vs. 36. *Score*, *scuren*, scheuren.

vs. 37. *Nem'meer*; *nemmee*, *nebermeer*. Deze drie verschillende oude spellingen hebben even veel gezach voor zich.

vs. 39. *Genoet* of *ghenoet* beteekent hier misschien hetzelfde als *gesnoet*, met eenen snuit voorzien; want ik herinner mij, in oude prenten, wel eens de afbeelding van zulk een fabelachtig dier gezien te hebben, met dik haar, groote horens, en eenen varkenssnuit.

vs. 41. *Sede*, voor *gedaante* of ook wel *gestalte*, komt bij M. wel eens meer voor, doch meestal slechts om te kunnen rijmen; want anders bezigt hij daarvoor zijn lievelingswoord *maniere*.

vs. 42. *Bere*, *bare*, beer. De afschrijver van I. houdt zich aan het rijm op *openbare*, en schrijft dus ook *bare*; maar de afschrijver van Fr. heeft het rijm opgeofferd, en zich aan de spelling van *bere* gehouden; en de afschrijver van W. daarentegen, om de ware spelling van dit woord en het rijm tevens te behouden, heeft weder de ongewone spelling van *openbere*. Hoe zoude nu M. geschreven hebben?

vs. 47. De afschrijvers van Fr. en W. hebben hier ongetwijfeld de ware lezing; want de stopwoorden *geloeft das* of *gelouet das*, gelooft dat, komen bij M. zeer dikwijls voor; maar *das*, na *die gelike*, in I., levert volstrekt geenen zin op.

vs. 49. *Pynlyc*, moeijelijk, van *pine*, moeite, zie Kiliaan. *Te vane* of *fane* is zamengetrokken van *te*

vangenne, de letter *f*, in L., is waarschijnelijk maar eene schrijffout, want vs. 59 lezen wij *vaen*.

vs. 50. *Smeker*, vleijer; in het hoogduitsch ook nog *schmeichler*.

vs. 52. *Si stoken*, zij zetten zich aan, zij hitsen zichzelven op. De letter *e* op het einde, in Fr., is vermoedelijk eene schrijffout; want, *si stokene* zoude beteekenen: zij zetten hem (den here) aan.

vs. 55. *Sien sine*, in I., beteekent: zien zij hem. *Vro* is *vrolyk;* zie Kiliaen.

vs. 60. *Engiene* kan hier zoo wel *werktuig* als *list* beteekenen, want beide woorden leveren hier eenen goeden zin op, en in beide die beteekenissen wordt *engiene* door M. dikwijls gebezigd.

vs. 61. *Te houe waert* of *waerd*, aan het hof gezien of geacht.

vs. 62 en 63 zijn in Fr. vergeten, en deze heb ik uit W. bijgevoegd. Dat zij slechts vergeten zijn, blijkt uit vers 61, welke woorden, zonder 62 en 63, geenen zin zouden bevatten. *Hare haer* beteekent hier zoo veel als: gelaat, of uiterlijk voorkomen. *Verkeren*, veranderen.

vs 64. *Papogus*, *pegasus*, *pagasus*. Hier heeft L. alleen de ware lezing, en die van Fr. is geheel mislukt en onverstaanbaar. Het is wel te begrijpen, hoe een afschrijver, wanneer een woord niet duidelijk geschreven, of wanneer hetzelve hem geheel onbekend was, zulke vreemde woorden natuurlijk moest verminken en ontstellen; maar tevens begrijpt men dan ook, waardoor het komt, dat vooral de eigene namen van menschen, dieren, landen en plaatsen, de benamingen van kunsten, handwerken en werktuigen, en ook de bastaardwoorden uit andere talen, in de verschillende afschrif-

ten van M., meestal zoo vele moeijelijkheden opleveren, en dikwijls, niet dan door aanhoudende vergelijking te herstellen zijn. — Door *Plinius ieeste* versta men hier de Historia naturalis van PLINIUS; anders beteekent *ieeste*, een verhaal, van het oud duitsche werkwoord *iehen*, spreken of verhalen. — *Seecht*, *spreict*, *spreect* zijn waarschijnlijk het eigen dialect der drie afschrijvers; want in de oudste stukken vindt men daarvoor meestal, *secht* of *seghet* en *sprect*.

vs. 67. *Die hyr loepen;* dit zijn wederom stopwoorden, om op *Ethiopen* te kunnen rijmen; en dit laatste woord was den afschrijver van I. voorzeker weêr onbekend, daar hij *ethiophen* schrijft.

vs. 68. *Aren*, arend, adelaar; zie KILIAEN.

vs. 69. In I. staat *harde* voorzeker te veel, want zulk eene zamenstelling heb ik, noch in M., noch in eenig ander oud stuk, ooit ontmoet. *Tware* of *te waren* is weder een der geliefkoosde stopwoorden, en beteekent: waarlijk of trouwens.

vs. 71. In I. is een der woorden, *draghet* of *heuet*, vergeten.

vs. 74. *Vedren* is hier zoo veel als *vloghelen*. Overigens lees ik hier liever *in*, met Fr. en W., dan *met*, in I.

vs. 75. *Wonderhede* of *wonderlichede* is hetzelfde als ons: een wonder, of, te bewonderen.

vs. 76. *Gebaren*, *ghebaren*, vertoonen zij zich; hiervan hebben wij nog ons woord *gebaarde* overig gehouden; zie verder HUYDECOPER op MELIS STOKE, 2 Deel, bl. 33 en bl. 361; in de andere werken van M. echter, vindt men daarvoor meestal *verbaren*.

vs. 78. *Bedarf*, behoeft; zie KILIAEN op *bederuen*.

Thans schrijven wij *ik behoef*, maar oudtijds schreef men *my behoeft;* en onze BILDERDYK zong ook nog:

Zijn hand gaf eindloos meer dan mij op aard behoeft.

vs. 80. *Twarē vorē* en *vele te voren* zijn even goed en even slecht, want het zijn hier slechts overtollige en niets beteekenende stopwoorden, waarvoor wij *bovenal* zouden zeggen.

vs. 82. De spelling *welt*, in W., houd ik voor eene schrijffout, dewijl zij niet wel te verdedigen is door voorbeelden, uit andere oude en echte stukken.

vs. 86. *Seecht*, *spreict;* en vs. 89, *sprect*, *seghet*, *spreket;* over dit verschil in spelling zie de aanteekening op vs. 64, aan het einde.

vs. 91. Hier heeft de afschrijver van Fr. zich ongetwijfeld vergist; maar, het *Liber rerum* van ALBERTUS MAGNUS niet bezittende, durf ik toch niet beslissen.

vs. 94. *Harde naer*, zeer nabijkomende, bijkans.

vs. 98. *Voete* of *bloter*, hoe moet hier nu gelezen worden? In verband met de twee voorafgaande versen, zoude ik liever, met Fr. en W., *voetė* lezen; maar, als tegenoverstelling tot vers 100, zoude ik de voorkeur aan *bloter*, glad of zonder haar, geven; dit kan dus alleen uit ALBERTUS MAGNUS bewezen worden.

vs. 99. *Over een* is hetzelfde als ons: eveneens, insgelijks.

vs. 100. *Rugge*, *ric* Hoewel de spelling *ric* wel eens, eene enkele keer, gevonden wordt, geven wij toch natuurlijk de voorkeur aan *rugge*, in Fr en W.

vs. 103. *Redelyc* en *sedelyc* leveren beide eene goede lezing op; maar hoe schreef nu M?

vs 105 tot en met 108 zijn in Fr. overgeslagen, weshalve ik die uit W. heb bijgevoegd. — Misschien heeft

die afschrijver deze regels wel opzettelijk overgeslagen, om dat hij regel 108 wat aanstotelijk vond. — *Sonder blyf* is zoo veel als: zonder aarzelen, aanstonds. — *Schacht*, het mannelijke lid; zie Kiliaen. — *Onghenoegher*, afzigtelijk.

vs. 113. De lezing in I., van *geuoegher*, inschikkelijk of zacht, behaagt mij meer dan *genoeger*, bevallig, in Fr. en W.

vs. 114. *Papilio*, ook wel *papie* genoemd, de wolfshond of hyëne. — *Ieeste*, *geeste*, het verhaal; zie vs. 64. Om de spelling *geeste*, die men even dikwijls aantreft, hebben eenige taalkundigen dit woord willen afleiden van het latijnsche *gesta*, *res gestae*

vs. 117. *Hulen*, *dulen*. Dat hier de lezing van Fr. en W., boven I., de voorkeur verdient, dit zal wel niemand in twijfel trekken; en, hoewel men vs 119 nog eens *dulet* leest, houd ik het toch voor eene schrijffout, even als *swuls* voor *swulfs*, des wolfs.

vs 121. Ook hier is *nu*, in I, zeker eene schrijffout voor *ru*, ruw, zoo als men in Fr. en W. leest. — *Gehaer*, gehaard, met haar begroeid. — Wat de afschrijver van I., met *wel*, in plaats van *vel*, bedoeld hebbe, begrijp ik niet; die geheele regel schijnt mij dus toe, mislukt te zijn.

vs. 124. *Duulue*, in I., laat zich nu, door vergelijking met Fr. en W., wel oplossen in die *wulue*, de wolven; maar, zoo men niet vergelijken kon, zoude men dit woord naauwelijks verstaan.

vs. 125. *Der doeder* of *doder*, in Fr. en W., is verkieslijker dan *die dode*, in I.

vs. 128. *Alsi rrope*, in W., is waarschijnelijk eene schrijffout.

vs. 130. *Pathio.* Welk dier hier bedoeld wordt, betuig ik niet te begrijpen; want het woord *pathio* heb ik nergens kunnen vinden, en ook, uit Ms. beschrijving, is het mij niet duidelijk geworden.

vs. 131. De lezing van *schynt*, in Fr. en W., is aannemelijker dan die van *dinct*, in I.

vs. 132. Versta: om een groot wonder te doen zien.

vs. 133. De spelling van *rroet*, in W., houd ik zoo wel voor eene schrijffout als die van *rropen*, vs. 128.

vs. 135. *Geprisen* is hier zeker zoo veel als: volprijzen, genoeg prijzen.

vs. 136. De spelling *hiers of*, in I, komt dikwijls genoeg bij M. voor; maar wij zouden toch aan de lezing van Fr. en W. de voorkeur geven.

vs. 138. *Talre eerst*, in Fr., komt meer overeen met ons tegenwoordig taalgebruik; maar *talre ierst* is ouder, en hier dus verkieslijker. — *Datt*, is zamengetrokken van *dattet*, zoo als in W. In de overige werken van M. vindt men ook afwisselend *dat het*, *dat et*, *dattet* en *datt*.

vs. 140. *Emmer* en *ember*, altijd; zie verder vers 37. — *Bliues* of *bliuets* is hetzelfde als ons *blijft er*.

vs. 141. *Niewer na*, naauwelijks. — *Helt*, helft; meestal echter schrijft M. *heelt;* zie de voorbeelden hiervan in den Spiegel Historial, I. D., bl. 21, vs. 63 en 38, bl. 165, vs. 15 en 16.

vs. 144. *Sulke* of *selke*, sommige; zie Clignetts Bijdragen, bl. 68.

vs. 145. *Na gode maniere*, in I., als of het Goden waren; *in goeder maniere*, volgens Fr. en W., in groot aanzien. Ik zoude hier de lezing van I. verkiezen.

vs. 146. *Houdense*, in Fr. kan wel hetzelfde zijn als;

hoeden, bewaken, dat men bij M. wel eens *houden* geschreven vindt; hetzelfde geloof ik ook van *houdense*, bij W. en I, in het volgende vers.

vs. 147. *W'dechede*, in Fr. en W., is: waardigheid; *weildichede*, in I., is: weelde of pracht. Hoe zoude men hier nu moeten lezen? Mij komt de lezing van Fr. en W. als de aannemelijkste voor.

vs. 148. *Harde nauwe*, zeer naauwkeurig, zeer oplettend. — *Tware*, in Fr. en W., is het bekende stopwoord, welk wij reeds vs. 69 en 80 leerden kennen; maar, indien de verkorting *te we'n*, in I., opzettelijk gekozen en geene schrijffout voor *te wa'n* is, dan zoude deze regel kunnen beteekenen: zij houden zeer naauwkeurige wacht, om te *weren* enz. Het rijm echter, op het volgende *varen*, waaraan onze oude schrijvers zoo zeer gehecht waren, weérhoudt mij van deze gissing, en ik veronderstel dus liever eene schrijffout.

vs. 151. Hier is weder een groot verschil van lezing. I. zegt: de wet veroordeelt hem, het hoofd te verliezen; Fr. en W. zeggen eenvoudig: hij wordt ontlijfd enz. Het daarop volgende *en onthoeft*, in Fr., schijnt overtollig, weshalve de afschrijver van W. daarvoor liever de stopwoorden *des gelouet* stelde. Hoe heeft nu M. geschreven?

vs. 154. *Putorius*, *pucorius*. De afschrijver van W. verstond zeker geen latijn, anders hadde hij, uit het volgende *stanke*, de ware spelling wel kunnen gissen. — Het woordje *dat*, in I., schijnt overtollig te zijn.

vs. 155. Na het woord *stanke* moet een comma gedacht worden. *Roke*, reuk. *Onbequame*, ongevallig, onaangenaam.

vs. 157. *Visse*, *vitsau;* dit is een andere naam voor hetzelfde dier, de bunsing. KILIAEN heeft: visse, fisse,

vitsche, *putorius*, *mustelae genus valde putidum.*

vs. 158. Wat de afschrijver van W., met het bijge voegde woordje *sos*, bedoeld hebbe, begrijp ik niet. — *Te someg'stat*, *in some stat*, *i somege stat*, in sommi ge plaatsen; de lezing van Fr. houd ik voor de beste.

vs. 161. De zin van dit vers bleef mij, in de drie a schriften, even duister, dewijl ik het woord *geteelt* nc nooit ontmoet had. Om echter toch eene gissing te wa gen, veronderstelde ik dan, dat *geteelt* zoo veel is a *gebroed*, de jonge kiekens. De zin zoude dan zijn: e altijd mag hij het liefst de jonge kiekens; en deze z wordt dan het best door I uitgedrukt.

vs 162. *Stoettre*, in W., is hetzelfde als *stort*, *stro* de keel. — *Gegrypt* voor *grypt* is bij onze oude schri vers zeer gebruikelijk; over de voorvoeging van dit *ge* voor de werkwoorden, zie men mijne aanteekening, i het Leven van Jezus, bl. 279, op het woord *gheweten*

vs. 163. *No*, noch. Over *weder-no*, noch-noch, i I., zie Huydecoper, Clignett en andere; want dezelfc taalregel, als voor *weder-ofte*, of-of, geldt ook voor h ontkennende *weder-no;* maar *no weder*, in I., houd i voor eene schrijffout, daar *weder* voldoende is; en w de geheele woordvoeging van dezen regel betreft, zou ik de voorkeur aan de lezing van W. geven.

vs. 166. W. alleen heeft de ware spelling van *pir lus;* zie het Glossarium van du Cange.

vs. 168. *Rugge*, *ric;* zie de aanteekening op vs. 10

vs. 169. *Bossche*, *bussche; wandelet*, *wandert*, *wa delt;* deze verschillende spellingen zijn dialekten, d even oud zijn. Maar liever lees ik, met Fr. en W, *in*, dan *up die struke*, met I.

vs. 171. *Begoemen*, *begome*, in Fr. en W., verzo

gen; zie de Taalkundige Mengelingen van Cligeett en Steenwinkel, onder de zinspreuk L. P. E. A. bl. 203. De spelling *ghegomen*, in I., moet ik voor eene schrijffout houden, want zij is door geen tweede voorbeeld te verdedigen.

vs. 174. *Alre boeme*, in Fr., is voorzeker verkieslijker dan *alle bome*, in I.; maar nog verkieslijker vind ik *alrehande*, in W.; het woord *prise* echter, in den laatsten, is niet aannemelijk.

vs. 175. In Fr. is de lettergreep *toes*, na *al*, vermoedelijk maar vergeten — *Ongeroe*, *ongheroe*, onrustig, in beweging; zie ook den Spiegel Historiael, II D., bl. 430, vs. 72.

vs. 177. *Onthout* is hier zoo veel als *onderhoud*, voedsel.

vs. 178. *Totere*, *tere* en *terre* zijn drie afwisselende zamentrekkingen, voor *tot eene*, welke bij onze oude schrijvers even dikwijls voorkomen.

vs. 180. *Sitter op*, in I. en W., is aannemelijker dan *sidt daer op*, in Fr.; maar daarentegen lezen wij, met het laatste, liever *oft* dan *alst*, met I. en W.

vs. 181. De lezing van I. is duidelijker dan die van Fr. en W.

vs. 182 en 183. Deze woorden versta men aldus: Hier gaat uit (eindig ik) van de dieren, wier namen met de letter P. beginnen; hoort nu, op de letter R., één en niet meer. — Het woordje *een* is in I. waarschijnlijk maar vergeten.

vs. 184. De spelling *Rangiū*, in I., is vermoedelijk eene schrijffout, want M. bedoelt het rendier.

vs. 185. *Dène*, *deine*, het damhert; zie Kiliaen op *degen*. Fr. en W. stellen, dat het rendier ontspruit uit

de paring van herten met damherten; I. stelt, dat het afstamt van herten of damherten.

vs. 187. Wat de afschrijver van Fr. hier bedoelt, is niet duidelijk; misschien moet men lezen *als die hasewint*, als een hazen-windhond; of: *als die hase die wint*, als een haas die het wint, die ontkomen is; in allen gevalle is het toch maar een bijvoegsel van hem.

vs. 189. *Gescepenesse*, *sceppenesse*, voor gedaante of maaksel, komen in beide spellingen bij M. dikwijls voor.

vs. 191. De woordvoeging van Fr. verdient hier de voorkeur.

vs. 192. Hier verkies ik de lezing van W.; want *so* in Fr., en *si* in I., zijn blijkbaar overtollig.

vs. 193. *Telgē*, *telghe*, *telegen*, takken; de laatste spelling komt echter zelden voor.

vs. 195. De lezing in Fr. en W. is beter dan die in I.

vs. 196. Het woordje *no*, noch, in Fr. en W., verdient onwedersprekelijk de voorkeur boven *eñ*, in I.

vs. 198 en 199. In Fr. staan deze regels verkeerd; hetwelk, zonder vergelijking met I. en W., voorzeker eene moeijelijke lezing zoude opleveren. In I. daarentegen is het woordje *eest* vergeten.

vs. 203. *Te groten wondre*, tot een groot wonder, tot groote verwondering.

vs. 204. *D'*, *dar*, durfde, van *derren* en *darren*, durven; zie Kiliaen.

vs. 205. Zie vs. 182.

NALEZING op Vs. 6.

Onder den naam van *Physiologus* bestond, reeds in de oudere Grieksche Letterkunde, een werk, waarin men

velerlei waarnemingen, over de natuur en eigenschappen der dieren, had verzameld. Later werd dit werk, door eenige kerkvaders, zoo als EUSTATHIUS en EPIPHANIUS, als het ware, tot een christelijk leerboek omgevormd, daar zij de eigenschappen van eenige dieren, op Christus of den Duivel toepassten; deze toepassing met bijbelplaatsen zochten te staven; en met lessen voor den zondigen mensch voorzagen. In de middeleeuwen werd dit denkbeeld volgehouden; en daardoor nog verder ontwikkeld, dat men ook, in de natuurkundige waarnemingen der tijdgenooten, nieuwe betrekkingen tot Christus vond; en nieuwe stichtelijke overpeinsingen daaraan toegevoegd. Daaruit ontstonden die menigvuldige latijnsche *Physiologi*, die thans nog, in handschrift, op vele plaatsen, gevonden worden.

Reeds in de elfde eeuw is zulk een *Physiologus*, in het hoogduitsch vertaald. Ik meende mijnen landgenooten geene ondienst te doen, wanneer ik hier eens overschreef, wat die vertaler van de *Panthera* zegt; waaruit men dan tevens zal kunnen zien: 1, wat M. daarvan heeft overgenomen; en 2, hoe gedwongen en verwrongen die toepassingen gemaakt werden. Die plaats luidt aldus:]

DE PANTHERA.

Ein tier heizzit pantera un ist miteuuare (*zachtmoedig*), un ist manigero bilido (*kleur*), un ist uile scone, un ist demo drachen fient. Tes sito (*aard*, *zede*) ist so gelegin, so ez sat ist misselihes (*van allerlei*), so legit iz sih in sin hol unde slafaet trie taga. Tene so stat ez uf unde furebringit ummezlihche (*onbegrijpelijke*) lutun unde hebit so suzzen stanc, daz ez uberuuindit alle bi-

mentun (*specerijen*). Tene so diu tier uerró unde naho tie stimma gehorrint, so samenont siu sich unde uolgen imo turih di suzzi des stanches. Unde der draceho uuiret so vorhtal (*bevreesd*), daz er liget, alsor (*als of hij*) tot si, under der erdo. — Pantera diu bezeichenet unsirin Trotin (*Heer*), ter al manchunne (*menschdom*) zu zimo geladita turich tie suozzi sinero genadon. Er uuas miteuuare, also Esaias chat (*zegt*): Gaude et letare hierusalem, quia rex tuus venit tibi mansuetus. Er uuas alsor manigero bilido uuare turih sinen manicualten uuistuom unde durih tiu uunder, diu er uuorhta. Er uuas sconer den imen io (*ooit*) uurde. After diu do er gesatot uuard mit temo harme (*leed*) unde mit temo spotte unde mutuuillon der iudon, un er gecrucigot uuard, so raster (*bleef hij*) in demo grabe trie taga, also tet pantera; un an demo triten tage dorstuner (*opstond hij*) uon dien toton. Unde uuard daz sar (*aanstonds*) so offenlihin gehorit uber alle disa uuerilt. Unde uberuuand den drachin, den mihchelin (*grooten*, *magtigen*) tieuel. — Zie: Fundgruben für Geschichte deutscher Sprache und Litteratur, von Dr. H. Hoffmann. Erster Theil. Breslau, 1830, pag. 18.

FRAGMENT

UIT

J. VAN MAERLANTS

RIJMBIJBEL.

FRAGMENT.

Het was .I. stuc wech al te samen
Doere Enoc en̄ Elyas in q̂men
M' dat bloet dat sident liep
Ut ons h'en wondē diep
In sire passien dat deet al ût
Daer esser menege salege b̌rût
Vā sinē haluē synt in comē
Die harē loē d' heft genomē.

Hoert hoe hi ov' lyt
Cortelike Adams tyt
En̄ der kind' die hi gewan
M' synt was .I. heilech mā
Methodius een martelare
D'hi was geuāgen suare
In .I. kerk' dar bat hi sere

---

vs. 6. Dies esser. vs. 7. sinen aluen. vs. 8. heeft.
vs. 11. Ent'.

HANDSCHRIFT VAN HET INSTITUUT.

Het was een stic wech al te zamen
Doere enoch ende helyas in quamen
M' dat bloet dat sident liep
Van ons heren wonden diep
In sire passien dede hyt al vut
Des isser menighe salighe bruut
Van gods haluen sint in comen
Die haer loen daer heuet ghenomen.

Van adam en̄ van sinen Künderen. **XIX.**

Moyses (die) ouerlüt
Cortelike adaems tüt
Enter Künder die hi wan
M' sident was een heilich man
Metodius een martelaere
Daer hi was gheuanghen zware
In enen kerker daer badt hi sere

---

vs. 12. M' sint waest een helich man. vs. 14. gheuangē sware. vs. 15. In .I. kark' daer bat hi sere.

Dat hē v'toegen soude onse h'e
Die werild en̄ har begin
Die heilege gest brachtē d'in
D'Adam met sinē wiue
Maget met onbesmettē line
Utē paradise quam hare
En̄ hē te sinē .XV. dē iare
Geborē w't syn sone Caym
En̄ Calmene syn susterkyn
Ov' .XV. iar d'na also wel
W't geborē syn sone Abel
En̄ syn suster Dibbora
Doe Adam was out d'na
C. iar en̄ .XXX. also wel
V'morde Caym dē goedē Abel
Diē beweēden Adam en̄ Yeue
C. iar dor hare lieue
Doe hi was out .CC. iar
En̄ .XXX. wet wel vor war
Wan̄ hi sinē sone Seth
Nemeer en noemt' die wet
Kind' gewonē bi sinē wiue
Dan alle dese viue
M' mē wilt wanē en̄ wetē
Datt' vele syn v'geten

vs. 16. v'togē soude ons here. vs. 18. Die helege geest bracht hē in. vs. 24. Calmena. vs. 25. En̄ XV iaer daerna. vs. 26—29. Deze vier regels ontbreken in het handschrift van den Heer Willems.

Dat hem v'toghen soude onse here
D' werelt eynde ende haer beghin
Die heilighe gheest brochte hem in
Dat adaem mit sinen wiue
Maghet mit onbesmetten liue
Vten p'adise quam hare
Ende hem tot sinen XV iaren
Gheboren w't sün sone caym
Ende calmana sün suster mit hym
Ouer XV jaer also wel
Wart daer na gheboren abel
Ende sün suster delbora
Doe adaem was out daer na
C jaer ende XXX also wel
V'morde kaym den goeden abel
Dien beweende adaem ende yeue
C jaer doer sine lieue
Doe hi was out CC jaer
Ende XXX wel weet voerwaer
Wan hi sinen sone set
Niet meer en noemter die wet
Künder ghewonnen bi sinen wiue
Dan allene dese viue
M' men wilt wanen ende weten
Datter vele sün v'gheten

---

vs. 31. ieue. vs. 32. doer hare. vs. 33. hout was. vs. 34. weet wel vorwaer. vs. 38. Dan al eenkel.

Hort hier der redenē genoech
Twi dat .Caym Abelle sloech.

Caym was vā h'tē vrec
Bedi viel hi in sduuels strec
En̄ wā coren in deser gelike
Ō dat hi wilde wesen rike
Abel hilt scaep in desen lande
Doē soudē si doē offrande
D' brachte Caym dierste corē
En Abel brachte gode te vorē
Vā sinē scapē dbeste lam
Ō dat die gifte gode beq̂m
Q̂m d' vier ond' sine hāde
En̄ v'teerde d'sine offrāde
Caym geuielt niet also
Dies was hi droene en̄ onvro
En̄ ledde sinē brod' Abelle
Met hē d' q̂m die duuel ut' helle
En̄ gaf hem den raet
Dat h'ine best te doetslaet
Met ere esels kake
Doē geuiel die sake
Aldar hine v'morde
Sp̄c god to hē dese worde

---

vs. 42. doet sloech. vs. 45. in derre gelike. vs. 47. Abel die hilt. vs. 49. darchste coren. vs. 51. dbeste lam. vs. 54. v'terde. vs. 55. caymme. vs. 57. leedde.

Hort hier der redene ghenoech
Hoe dat kaym abel versloech.

Hoe caym abel vermoerde. **XX.**

Caym was van herten vrec
Bedi vel hi ins duuels strec
Ende wan coren in dier ghelike
Om dat hi wilde wesen rike
Abel hielt scape in den lande
Doe souden si doen haer offerhande
Daer brochte cayn sün archste coren
Ende abel brochte gode te voren
Van sinen scapen tbeste lam
Om dat die ghifte gode bequam
Quam tfier van gode onder sün hande
Ende v'teerde sün offerhande
M' cayn en velt niet also
Des was hi droeuich ende onvro
Ende leide sinen broeder abelle
Laghe heymelic alse die felle
(Ēn gaf hem den raet
Dat hine best te doetslaet
Met ere esels kake
Doen gheuiel die sake) W.
Aldaer hine doe vermoerde
Doe sprac god tot hem dese woerde

---

vs. 58. Dar quā die viant van d'helle. vs. 64. Sprac god them. NB. vs. 59—62 ontbreken aan het handschrift van het Instituut; die, welke hier gelezen worden, zijn uit het handschrift van den Heer Willems.

Caym w'es Abel dyn brod'
Niet indien god en was vrod'
Te weten w'hi ware geuarē
En oec wistė hi de mort te warē
M' Caym wilde alse .I. quaet
Deckē sine wle mordaet
En̄ seide hine wiste vā sinē brod'
Niet en benic vā hē hoeder
Met diē onse h'e te hē segt
Syn bloed die op die erde legt
Roept om wrake ane mi
V'maledȳt bestu bedi
Vluchtech en̄ ongestade na desen
Saltu op der erden wesen
Caym die in wanhopē vel
Sprac nu wetic herde wel
Dat vele mere es mine sonde
Dā ic nemermeer gebetrē conde
Wie so mi vint sal mi slaen
Neen spc sone salt niet gaen
Dit meinde hi dus in deser maniere
Als of hi seide dune sterfs niet sciere
M' wie so Kayme v'mort
So v'staet mē dese wort
En̄ q'te van kaytiuichede

---

vs. 67. Te wetene. vs. 68. En̄ oec so wisti. vs. 72. bem ic. vs. 73 en 74. Mettien ons here thē seget, Syn bloet dat uptie erde leget. vs. 75. Roupt.

Cayn waer is abel dün broeder
Niet indien god en was vroeder
Te weten waer hi was gheuaren
Ende oec wist hi die mort twaren
M' cayn wilde als een quaet
Decken sine vule mordaet
Ende sprac hine wiste niet van dē broed'
Bin ic sprac hi van hem hoeder
Mittien onse here tot hem seghet
Sün bloet dat op die aerde leghet
Roept wrake daer op mi
V'maledüt bistu bedi
Vluchtich ende onghestade na desen
Saltu opter aerden wesen
Cayn die in wanhopen vel
Ende sprac nv weet ic harde wel
Dat meerre is vele mün zonde
Dan ic emmer ghebetren conde
So wie mi vint sal my verslaen
Neen sprac god sone salt niet gaen
Dit sprac hi in diere maniere
Als of hi zeyde dune starffs niet sciere
M' wie so caym vermort
So verstaet men dese woort
En quüt van der keytiuichede

---

vs. 78. vpter. vs. 79. Caym in. vs. 80. weetic. vs. 82. neb'mee. vs. 84. soen. vs. 85. aldus in d're. vs. 86. als oft hi seide dv sternes. vs. 87. cayme. vs. 88. verstamen. vs. 89. quyt.

Hē behort dit toe mede
VII. vout sal hyt becopen
Dat meent god die tyt sal lopē
Totē .VII. dē eer die kaytyf
Jenim'meer v'liest syn lyf
Wat Lamech galt hē sine prime
Hi was die .VII. na Caymme
God tekēdē al dar t' stede
Int hoft met d'rechtichede
Dat mē dar liet te liue
Vloe hi wech met sinē wiue
Ten oesten wart wanē wi
Dat was al dar nu es Endi
Caym dat bediet die iodē
Die wle onreine valsce rodē
Jhc Kerst was h' broed'
Na dē vlescē wat syn moeder
Maria waser af geborē
Si was rose en si war' dorē
Op sine dogt warē si fel
Also was Caym op Abel
Si crustē ēn mē latse leuēde
Ēn gelyc alse Caym beuēde
Int hoft was dat mē d' bi
D' vā doetslage liete vri

---

vs. 92. Dat noēt. vs. 94. Nēbermee. vs. 96. vā cayme. vs, 98. Int hoeft metter nidechede. vs. 99. daer liete. vs. 106. vleesche. vs. 107. Maria die waser.

Hem behort dit toe mede
Seuenvout sel hüt becopen
Dat meent god die tüt sal lopen
Toten zeuentiden eer die keytüf
Emmermeer verliest sün lüf
Want lamach galt hem sine pine
Die was die zeuende na cayme
God tekenden aldaer ter stede
Int hooft mitter luchtichede
Om datmē daer by liete te liue
Doe vloe hi wech mit sinen wiue
Ten oosten waert wanen wi
Dit was aldaer nv is endi
Cayn die bediet die ioden
Die vule onreyne valsche roden
Jhesus Kerst was haer broeder
Na den vleysch want sün moeder
Maria wasser of gheboren
Alse die rose van den doren
Om sine doghet waren si hem fel
Also was cayn op abel
Si cruusten ende men laetse leuende
Ende ghelüc als cayn beuende
Int houet was dat menne daer by
Van dootslaghe liete vii

---

vs. 108. Si was die rose si waren doren. vs. 109. Vp sine doget. vs. 110. vp. vs. III. Si cruustene. vs. 113. hoeft.

Also syn de iode mede
Geteket va hare malichede
Dat mese leuede sal late
En sal sie dat si v'waten
Va gode syn en v'sceden
En es wed' k'sten no hede
Hine latse ond' he leuen
Om de tseis die si he geue
Ond' h' viande behoud si dlyf
Recht alse Kaym die kaytyf
Ongestadich en onw't
Was hi en blode en v'vert
Aldus es dat iotsce diet
Ghine wetes oec geeruet niet
M' dolende va lade te lande
So leue si ond' har viande
In wahope syn si met alle
Wat si in de helsche pit valle.

Cayms wyf hiet Calmena
Die droech .I. sone darna
Enoc hiet hi en na dat
So macte hi .I. nuwe stat
Die hiet alse syn sone hiet
Hier mach me m'ke diet besiet

---

vs. 116. Gheteekent van haerre. vs. 119. v'sceede. vs. 120. Hens wed' kerstyn. vs. 121. Hi en laetse. vs. 122. den chens. vs. 124. keityf.

Also syn die ioden mede
Gheteyckent an haer manlichede
Datmense leuende sal laten
Ende men sal sien dat si verwaten
Van gode sün ende versceyden .
En is weder kersten noch heyden
Hine laetse onder hem leuen
Om den thins die si hem gheuen
Onder haer viande houden si tlüf
Recht als cayn die keytüf
Onghestadich ende onwaert
Was hi blode ende v'uaert
Aldus is dat ioedsche diet
Ghine weetse oec gheeruet niet
Mer dolende van lande te lande
Leuen si onder haer viande
In wanhopen sün si mit allen
Recht als cayn was ghenallen.

Hoe caym eerste rouede die liede. XXI.

Cayns wüf hiet Calmana
Die droech hem eenen soen daer na
Enoch hiet hi ende na dat
So maecti ene niwe stat
Die hiet hi als sün sone hiet
Hier mach men merken diet besiet

---

vs. 125. Ongestadech. vs. 126. bloede. vs. 127. Soes dat iodse. vs. 130. hare viande. vs. 136. So maecte hi.

Dat vele liede doe warē mede
Die hē holpē makē die stede
Al syn si ongenoemt bleuen
Jhosefus die heft bescreuen
Dat Caym rouede in sine stat
En leerde sinen liedē dat
En̄ onthilt hē in sine stede
Hi was dalre ierste mede
Die land deelde en̄ veste port
Gierecheit leerde hē die mort
Enoc syn sone wā Irat
En̄ Yran wā na dat
Enē sone hiet Mariael
Die gene wā Matusael
En̄ Matusael die wan
Lamech die was .I. q̄t mā
Hi was de .VII. de vā Adam
En̄ dierste die .II. wyf nam
Dus dede hi hordoem an die wet
Wāt god hadde in dierste geset
Dat si II. mā en̄ wyf
Warē .I. vlees en̄ .I. lyf
Hine seide niet mā nēmer twee
Lamech achtes min no mee
Ada en̄ Cella hietē sine wiue

---

vs. 139. die doe waren. vs. 142. die heeft. vs. 143. roefde. vs. 152. Die ghene. vs. 155. die zeuende. vs 157. Des dedi.

Dat vele lieden doe waren mede
Die hem holpen maken die stede
Al sün si onghenoemet bleuen
Iosephus die heuet bescreuen
Dat cayn rouede in sine stat
Ende leerde sinen lieden dat
Ende onthelt hem in sine stede
Hie was die alre eerste mede
Die lant deelde ende veste poort
Ghiericheit leerde hem die moort
Enoch sün zone die wan yrat
Ende irat die wan na dat
Enen zoen hiet malahel
Die gone wan metusael
Entie metusael die wan
Lamech die was een quaet man
Hi was de zeuende van adam
Entie eerste die II wijf nam
Dus dede hi hoerdom na die wet
Want god hadde int eerst gheset
Dat si twe man ende wyf
Waren een vleysch ende een lyf
Hine seide niet een man nemer twee
Lamech diene achtes min no mee
Ada ende cella hieten sine wiue

---

vs. 158. god adde int erste. vs. 160. vleesch. vs. 161. Hi en seide niet .I. man m' twee. vs. 162. Lamech nachtes.

Adā wā Iabel bi sinē liue
Hi was dierste die in woestine
In hard' maniere cōste pinē
Hi macte ierst h'dē pauwelgone
Die si mochte tē harē doene
Vā ere weide t'and'e dragē
Hi scoet beestē ēn dede iagē
Die scap binnē t' stede
Ēn die geet t' and'e mede
Iubal was syn brod' genant
Hi was dierste die musike vāt
Wāt hi hadde horē gewagen
Adame vā .II. domesdagen
Enē vā wat'e ēn enē vā viere
Doe visierde hi in deser maniere
Hoe musike behoudē bleue
Dat hi in .II. colommē screue
Sine const in .I. erdine
En oec in .I. marberine
Oft fier quame dat die erde
Har d'na wel oppēberde
Oft duat' quame dat die m'berine
Bleue geheel na d' grot' pine
Sella wan Tubalcaym
Eerst was geuisiert bi him

vs. 164. binnen sine liue. vs. 167. pawelioene. vs. 168. Dat *si* mochtē te andoene. vs. 169. ere weede. vs. 171. Die scaep binnen tere. vs. 172. Entie ghete tere. vs. 174. die eerste musike. vs. 175. hi adde. vs. 176. doemesdagē.

Ada wan iabel bi sinen liue
Hi was die eerste die in woestine
In herden manierē conste pinen
Hi maecte eerste herden pauwelioene
Die si mochten te haren doene
Van eenre weiden ter ander dragen
Hi sciet die beesten ende dede jaghen
Die scapen binnen ere stede
Entie gheyten ter ander mede
Iubal was sün broeder ghenant
Hi was die musiken eerst vant
Want hi hadde horen ghewaghen
Adaem van tween doemsdaghen
Enen van water ende enen van viere
Doe visierde hi in diere maniere
Dat musiken behouden bleue
Dat hi in tween colūpnen screue
Sine conse in een ardine
Ende in een marberine
Ioft vier quame dat die aerde
Haer daer na wel openbaerde
Ioft twater quame die marberine
Bleue gheheel na der pine
Cella wan tubal caynem
Eerst was gheuiseert bi hem

vs. 178. derre maniere. vs. 180. colūmen. vs. 182. marbrine. vs. 183. Ocht vier. vs. 184. Hare. vs. 185. Ocht wat'. vs. 186. Bleue geel. vs 188. ghevisiert.

Smedē en̄ die behēdichede
An sinē hamer lest mē mede
Dat Iubal vant an harē lût
Vā musikē dē rechtē dût
Tubalcayms sust' Neoma
Die visierde oec d'na
Harde meneg'tierē weuē
Dus eest vā desem bescreuen.

Lamech alse scryft Iosefus
Was sere vroet en̄ spō aldus
Hort mine wort bede Lamechs wyf
Ic hebbe genomē syn lyf

---

vs. 189. bendechede. vs. 190. leesmē. vs. 192. rechten dedunt.

Smeden entie behendichede
An sinen hamer leestmen mede
Dat iubal vant an haer luut
Van musiken dat beduut
Tubal cayens suster neoma
Die fisierde oec daer na
Herde menigherhande weuen
Aldus ist van desen bescreuen.

Hoe caym doot gescoten wart. XXII.

Lamech als ons scrüft Iosephus
Was sere vroet en̄ sprac aldus
Hoert mine woerde lamechs wüf
Ic hebbe ghenomen sün lüf

---

vs. 196. Dus eist. vs. 200. Ic ebbe ghenomē.

AANTEEKENINGEN.

vs. 1. *Stuc wech*, *stic wech*. De beteekenis van dit woord zoude uit het voorafgaande moeten opgehelderd worden, weshalve wij daarover niet kunnen spreken; maar er is ook een verschil van spelling, en men kan vragen, hoe zoude M. geschreven hebben? Ik geloof *stuc*, dewijl *stic* brabandsch dialekt is.

vs. 2. *Doere* is zamengetrokken van *doe ere*, toen er.

vs. 3. *Sident*, sedert of naderhand; in den Spiegel Historiael vinden wij hiervoor meestal *sider* of *sisdent*; en vs. 7 van dit stuk vinden wij ook nog *sint* en *synt*.

vs. 5. Mij dunkt, dat in I. het woord *hyt* overtollig is.

vs. 6. *Daer esser*, *dies esser*, *des isser*; wie der drie afschrijvers heeft ons nu de ware schrijfwijze van M. overgebragt? ik zoude de voorkeur geven aan W., dewijl die schrijfwijze, in de andere werken van M. het meest voorkomt.

vs. 7. *Van sinen haluen*, van zijnentwege, door zijne verdienste. Ik lees hier liever, met Fr. en W., *sinen haluen*, of *sinen aluen*, welk laatste vlaamsch dialekt is, dan *gods haluen*, met I., om dat *ons heren* zoo kort voorafgaat.

vs. 8. *Heft*, *heeft* en *heuet*. Ook in de overige werken van M. worden deze drie schrijfwijzen afwisselend

gevonden, hoewel die van I. slechts zeldzaam. Was nu M. zoo ongelijk aan zich zelven? of is dit ook het werk zijner afschrijvers?

vs. 9. *Overliden*, verhalen; zie Ms. Spiegel Historiael, 2 D., bl. 471 vs. 19, en L. v. VELTHEM, 1 Boek, derde Capittel, laatste regel. In Fr. is het woord *Moyses* niet gebezigd, misschien, om dat deze kort te voren was aangehaald.

vs. 10. *En̄ der* of *enter* worden afwisselend gevonden; zoo ook *gewan* of *wan*; maar de spelling van *Kinder*, in I, is bezwaarlijk door andere voorbeelden uit M. te bewijzen, en is vermoedelijk slechts eene eigenheid van dezen afschrijver.

vs. 11. Hier verschillen de drie handschriften wederom in twee woorden: *synt*, *sident* en *sint*, zie hierover ook vs. 3; en in *heilech*, *heilich* en *helich*, waarvan de beide eerste voorzeker de voorkeur verdienen; even als de lezing van *was* waarschijnlijk beter is, dan die van *waest*, was het.

vs. 12. *Geuāgen*, *gheuanghen*, *gheuangē*. Bij gelegenheid van dit verschil in spelling, moet ik eene algemeene aanmerking maken, welke reeds in vs. 6, op *menege salege* en *menighe salighe*, kon gemaakt worden, en die vervolgens, op andere woorden van dezen aard, kan toegepast worden; namelijk deze: Het is bekend, dat de eerste nederlandsche of vlaamsche schrijvers, die gedurig met Walen of Franschen in aanraking waren, om de waalsche of fransche uitspraak der letter *g*, voor *e* en *i*, te verhoeden, door bijvoeging der letter *h*, den keelklank aanduidden, en dus altijd schreven *ghe* en *ghi*; het is tevens ook bekend, dat dit gebruik, bij sommige schrijvers althans, nog wel tot in de 16e. eeuw heeft

voortgeduurd. In alle overgeblevene stukken der 13e. eeuw vindt men dit gebruik ook volstandig in acht genomen. Maar in het begin, of in de eerste helft der 14e eeuw, begonnen reeds *eenigen* de overtolligheid van die letter *h* in te zien, en lieten dezelve dus meestal weg; terwijl *anderen* dezelve bleven behouden. De afschrijver van Fr. behoort blijkbaar tot de eerstgenoemden, maar de afschrijvers van I. en W. gebruiken doorgaans nog de *gh*. Wij kunnen het ons duidelijk genoeg verbeelden, hoe een nederlandsch afschrijver, in lateren tijd, wanneer hij zijne eigene zuivere uitspraak raadpleegde, sich bij het gebruik van die *gh* moest belemmerd gevoelen; en, wanneer hij geen moed of gezag genoeg had, om dat gebruik te verwerpen, natuurlijk deze *gh* wel dikwijls bezigde, maar ook even zoo dikwijls vergat. En aan deze, zoo duidelijk te begrijpen, gedwongenheid moet men het, naar mijn oordeel, dan ook toeschrijven, dat in alle oude handschriften, van de 14e eeuw af, de spelling van *ghe* en *ghi*, of *ge* en *gi*, zoo afwisselend en zoo ongelijk gevonden wordt. Voor mij zelven heb ik, bij het afschrijven van oude handschriften, altijd dezen regel gevolgd: wanneer in eenig stuk, de *gh* voor *e* en *i*, *meestal* (b. v. in drie vierden der woorden) gevonden werd, dan heb ik dezelve overal hersteld, dewijl ik ze alsdan in de overige woorden, als slechts vergeten, aanmerkte; maar wanneer ik, even zoo in drie vierden der woorden, *ge* en *gi* las, dan heb ik een blijkbaar voornemen des schrijvers, om dien spelregel niet te volgen, ondersteld, en dus ook de *gh*, waar ik dezelve nog vond, als bij vergissing geplaatst zijnde, aangemerkt en weggelaten. Dit behoorde, dunkt mij, tot de kritiek eens uitgevers.

In de woorden *suare*, *zware* en *sware* is ook wederom verschil van spelling. Ik houde die van W. voor de echte, want die van Fr. komt minder voor, en die van I. is wel de onze, maar zeer moeijelijk door een voorbeeld, uit de 13e eeuw, te regtvaardigen.

vs. 15. *Kerker* en *karker* verschillen wederom in dialekt; het laatste is brabandsch. — *Dar bat hi*, *daer badt hi* verschillen in spelling. Omtrent het eerste woord verdienen de afschrijvers van I. en W. de voorkeur, dewijl wij dit woord, in de oude handschriften, meest zoo geschreven vinden; maar, ten aanzien van het woord *badt*, in I., geloof ik, dat die afschrijver zijner eigene spelling gevolgd is, want aan M kan zij niet toebehooren.

vs. 17. Hier heeft I. eene andere lezing dan Fr. en W. Is dit nu eene vergissing van deze twee? of is het eene bijvoeging van I? ik weet van dezen Methodius niet genoeg, om hier te durven beslissen.

vs. 18. *Bracht* en *brocht;* deze laatste uitspraak hoort men, in sommige plaatsen van ons vaderland, ook thans nog wel; maar hoe sprak en schreef nu M.? Volgens vergelijking met zijne andere schriften, geloof ik, dat men *bracht* moet lezen. — De verkorting in Fr. vulle men aldus aan: *brachtem dan in*, gaf hem dan in.

vs. 19. Hier wilde ik de jeugdige beoefenaars onzer oude taal doen opmerken, dat de verkorting *d'* niet altijd alleen door *der* of *dar* moet aangevuld worden; want hier staat zij voor *dat*, en in het voorgaande vers voor *dan*.

vs. 21. *Hare*, hier, te dezer plaatse; zie Clignetts Bijdragen enz. bl. 22.

vs. 22. De lezing van Fr. verdient hier voorzeker de voorkeur boven I.

vs. 24. De spelling *hym*, in I., is voorzeker weder eene eigenheid des afschrijvers, want meestal vindt men bij M. *hem* of *him*.

vs. 32. *Dor hare lieue*, *doer sine lieue*. Hoe heeft nu M. hier geschreven? *Dor hare lieue*, zoo als in Fr. en W., beteekent: uit liefde of genegenheid tot hem; *doer sine lieue* zoude eerder beteekenen: om zijne beminnelijkheid. Maar beide spreekwijzen worden, ook in de overige werken van M. wel gevonden.

vs. 34. *Wet wel vor war*, *wel weet voerwaer*, *weet wel vorwaer*. Uit dit verschil van spelling, als ook uit het reeds voorafgegane en het nog volgende, ziet men allerduidelijkst, dat de drie verschillende afschrijvers, niet uit hetzelfde nederlandsche gewest afkomstig kunnen geweest zijn. De afschrijver van Fr. verdubbelt selden de vokalen, hij schrijft meestal *dar*, *iar*, *war*, *dor*, *vor*, *heft*, *wet*, enz.; de afschrijver van I. daarentegen schijnt die verdubbeling en verlenging zeer te beminnen, want hij schrijft niet alleen *daer*, *iaer*, *waer*, *doer*, *voer*, *heeft* en *weet*, maar ook *martelaere*, *adaem*, ja zelfs *hym* en *künder*; terwijl de afschrijver van W. wel verdubbelt in *daer*, *iaer*, enz. maar niet verlengt in *adam*, *him* en *kinder*. Ik zoude dan niet ongenegen zijn, te veronderstellen, dat de afschrijver van Fr. aan den kant van het nederduitsche of nederrhijnsche, geboren of opgevoed zij, waar de spelling, met ééne vokaal, in de veertiende eeuw, vrij algemeen was; terwijl ik den afschrijver van W. voor eenen Vlaminger of Hollander, en dien van I. voor eenen Brabander zoude houden; iets zekers echter laat zich daaromtrent volstrekt niet bepalen. Maar duidelijk ziet men, in elken regel, dat de afschrijver van Fr. zijne spraakkunst beter verstond, dan de twee andere.

vs, 38. Waarschijnlijk is in Fr. de lettergreep *ne* vergeten, en moet men ook *dan allene* lezen. De lezing bij W. is ook echt oud nederlandsch, en komt in andere oude stukken dikwijls voor.

vs 39. Uit deze zamenstelling van *wanen en weten* ziet men, dat het woord *wanen*, bij onze oudste schrijvers, ook zoo veel als: vermoeden of gissen, beteekent.

vs. 42. *Twi*, waarom; zie CLIGNETTS Bijdragen enz. bl. 177. Hier zoude ik, met Fr. en W., liever *twi* dan *hoe*, met I, lezen. — *Sloech*, *versloech* en *doet sloech* worden, door onze oudste schrijvers, dikwijls afwisselend en in dezelfde beteekenis gebezigd.

vs. 44. *Bedi* of *bidi*, daarom, daardoor; zie HUYDECOPER op MELIS STOKE, I. bl. 227—230, en CLIGNETTS Bijdragen, bl. 210. — *Strec* voor *stric*, valstrik, is slechts om het rijm.

vs. 45. *In deser gelike*, *in dier ghelike*, *in derre gelike*. Bestaat dit verschil nu alleen in de spelling? of is het tevens een spraakkunstig verschil? en welke dezer lezingen verdient nu de voorkeur? Om hieromtrent uitspraak te kunnen doen, zoude men eerst de ware beteekenis van dit gezegde behooren te weten. Toen ik nog alleen het fragment trachtte te ontcijferen, was ik genegen *en deser gelike*, en dergelijke, te lezen; maar toen ik afschriften van I en W. ontving, moest ik deze gissing opgeven. Mij dunkt nu, dat deze spreekwijze hier zoo veel beteekent als: in die bedoeling, of, met dit oogmerk; en, is dit de ware beteekenis, dan zoude de lezing van I, naar ons taalgebruik, wel de voorkeur verdienen; maar hoe kan men hier beslissen? Zelfs de duitschers, die wel twintigmaal zoo veel gedenkstukken hunner oude taal bezitten en bekend hebben gemaakt, als wij, wagen het nog niet, over zoo moeijelijke punten hunner oude spraakkunst, eene beslissende uitspraak

te doen; men leze slechts den geleerden J. GRIMM, in zijne *Deutsche Grammatik*.

vs. 49. *Dierste coren*, *sün archste coren*, *darchste coren*. Dit verschil is niet alleen taalkundig, maar behoort tot de uitlegkunde; hoewel beide adjectiven toegevoegd zijn, want in onzen Bijbel staat geen van beiden. I. en W. bevatten voorzeker hetgene M. schreef, want in zijnen Spiegel Historiael, I D. bl 12, vs. 47, lezen wij ook *syn aerchste coren;* anders zoude ik de lezing van *dierste*, dat eerste, verkiezen

vs. 51. *Dbeste*, *tbeste*, schijnen hetzelfde te zijn, maar dit is toch zoo niet, want *dbeste* is *dat beste*, met meer nadruk, terwijl *tbeste* slechts *het beste* beteekent.

vs. 52. *Bequam*, behaagde; zie HUYDECOPER op MELIS STOKE.

vs. 55. *Geuielt* (gebeurde het) is ongetwijfeld verkieslijker dan *en velt*.

vs 57. *Ledde*, *leide*, *leedde*. Hier is het niet een verschil van spelling, maar het zijn geheel verschillende woorden; *ledde* en *leedde*, in Fr. en W. zijn ons *leidde*; maar *leide*, in I., behoort tot het woord *laghe* (lagen leggen) in het volgende vers. En, daar die vier regels, vs. 59—63, in I. ontbreken, zoo heeft hier ook vs. 58 eene geheel andere lezing. — Na het woordje *he*, vs. 58 in Fr., verbeelde men zich, bij het lezen, een rustteeken.

vs. 60. *Best*, in eens, plotseling. Eene spreekwijze, welke in sommige streken van Belgie ook thans nog wel gehoord wordt, b. v. hij viel best van de trappen, dat onweêr kwam best aan, enz.

vs. 63 *Hine*, hij hem. Dit *ne*, voor *hem*, werd door onze oude schrijvers dikwijls gebezigd, en dan altijd aan de voornaamwoorden en werkwoorden gehecht, b. v.

diene sach, die hem zag; *dat sine minde*, dat zij hem beminde; *ic salne*, ik zal hem; *si solenne*, zij zullen hem; *si mindene*, zij beminde hem, enz.

vs. 64. *To hem*, *tot hem*, *them*. Deze drie schrijfwijzen komen in de oudste stukken reeds afwisselend voor; die van Fr. is in de engelsche taal gebleven, *to him*; die van I. hebben wij behouden; en *them*, in W., is zamengetrokken van *te hem*.

vs. 66. *In dien*, als of. — *Vroeder*, verlangende of daarop lettende; zie Kiliaen, die het woord *vroed* ook verklaart door *attentus ad rem;* en over *vroeder* voor *vroed*, zie Huydecoper op Melis Stoke, 2 D., bl. 278.

vs. 68. *Te ware*, *twaren*. Dit woord, dat men bij alle onze oudste Dichters of rijmers, dikwijls en tot vervelens toe, alleen als een stopwoord en om het rijm, gebezigd vindt, heeft echter de zeer wezenlijke beteekenis, zoo als ook hier ter plaatse, van: trouwens, waarlijk of voorzeker.

vs. 69. *Quaet*. Dit woord vindt men dikwijls in onze oude keuren, voor booswicht of misdadiger, ook wel voor moordenaar; somtijds wordt het ook wel *quady* geschreven.

vs. 70. *Fule* of *vle*, vuil, wordt door M. en Melis Stoke dikwijls gebezigd, om de hoogste verfoeijing uit te drukken.

vs. 71. *Hine wiste*, *hine wiste niet*. Uit deze twee spreekwijzen ziet men, dat onze oude schrijvers het ontkenningswoordje *ne* of *en*, wel meestal ter versterking van *niet*, maar ook wel eens zonder *niet* bezigden; dat *ne* of *en* reeds in zich zelve eene ontkenning bevat, en dus, bij het lezen der oude handschriften, de grootste oplettendheid vereischt. Men zie verder, wat ik over dit woordje gezegd heb, in mijne aanteekeningen op

het Leven van Jezus, enz. bl. 276; bl. 318, cap 90 enz.

vs. 73. *Met dien*, *mittien*, *mettien*, beteekent meestal *daarop*, maar somtijds ook wel *aanstonds* of *oogenblikkelijk*, en wordt in de overige werken van M. afwisselend, nu eens in deze, dan in gene spelling gevonden; KILIAEN schrijft *met eenen*.

vs. 76. *Bedi*, daarom, daardoor: zie vs. 44.

vs. 79. In I. staat het woord *die* te veel, of het woord *ende* in het volgende vers.

vs. 80. *Herde* of *harde wel*, zeer wel, duidelijk.

vs. 81. De woordvoeging van Fr. is hier beter dan van I.; en de spelling *zonde*, even als in vs. 14 *zware*, en in vs. 86 *zeyde*, in I., is ongetwijfeld die des afschrijvers; want in de dertiende eeuw, den leeftijd van M, kende men onze zachte uitspraak der letter *z* nog niet.

vs. 82. *Nemmermeer*, *emmer*, *nembermeer*. De lezing in I, van *emmer*, ooit, komt voorzeker meer met ons tegenwoordig taalgebruik overeen; maar de woorden, in Fr. en W., die *nooit* beteekenen, worden door M., in deze woordvoeging, meestal gebruikt, en daarom zoude ik deze lezing voor de oorspronkelijke houden.

vs. 84. In Fr. is het woord *god* waarschijnelijk vergeten. — *Sone salt*, *soen salt*. In W. vindt men hier dat ontkennende *en* voor *ne*, waarvan ik op vs. 71 gewag maakte.

vs. 85. De afschrijvers van Fr. en W. hebben hier, door de afwisseling met het woord *meinde*, een gevoel van wellnidendheid te kennen gegeven, hetwelk den afschrijver van I. ontgaan is. — *In deser*, *diere*, of *derde maniere*. Hier moet men wederom vragen: hoe heeft nu M. geschreven? Ik geloof, zoo als in W.; zie echter mijne aanteekening op vs. 45.

vs. 86. *Starffs*, in I., is ongetwijfeld eene schrijf-

fout, want wij vinden in M. wel *starf* voor *stierf*, maar nergens *starffs* voor *sterft*. — *Sciere*, schielijk, spoedig; zie Kiliaen.

vs. 89. *Quüten* of *quyten*, bevrijden, ontdoen.

vs. 93. Wat de afschrijver van I. hier, met het woord *zeuentiden*, bedoeld hebbe, begrijp ik niet; ik zoude hier liever de lezing van Fr. en W. verkiezen.

vs. 94. *Ienimmermeer*, *emmermeer*, *nembermeer*. Ik herhaal hier dezelfde aanmerking, als op vs. 82: I. is nader aan ons taalgebruik, maar Fr. en W. acht ik ouder en oorspronkelijker te zijn.

vs. 95. *Galt*, vergold. Wat de afschrijvers van Fr. en W. hier, met het woord *prime* bedoeld hebben, betuig ik niet te begrijpen. Het woord *pine*, in I, beteekent *moeite;* maar ook dit woord geeft mij geene opheldering, en die geheele regel blijft mij, zelfs na vergelijking van de drie afschriften, duister en onverstaanbaar.

vs. 97. *Tekēdē* en *tekenden* zijn zamengetrokken van *teekende hem*.

vs. 98. *Rechtichede*, geregtigheid, *luchtichede*, licht of schijnsel, en *nidechede*, nijd of nijdigheid. Zie daar weder drie verschillende lezingen, naar het bijzondere gevoelen van elk der drie afschrijvers, want in den Bijbel vindt men nergens vermeld, welk teeken dit geweest zij. Wie zal nu bepalen, welk woord M. gebezigd hebbe?

vs. 99. *Dat mē* of *datmē;* lees *dat mense*, dat men hem. Zulke verkortingen moeten wel opgemerkt worden, dewijl zij in de oude handschriften dikwijls voorkomen.

vs. 101 en 102. Bijkans dezelfde woorden, als hier de drie afschriften hebben, lezen wij ook in den Spiegel Historiael, I. D. bl. 13, vs. 17 en 18:

Vloe hi ten oesten waert, lesen wi,
Int lant, dat heetet Endi.

vs 108. *Si waren*, in Fr. en W., heeft betrekking op *die ioden*, die door deze afschrijvers met *doornen* worden vergeleken; maar de lezing van I. vind ik dichterlijker.

vs. 111. *Si crustē;* lees *si crustenne*, zoo als in W., zij kruisigden hem. *Men laetse*, men laat de *ioden.*

vs. 113. *Dat mē*, dat men hem; zie vers 99. *Daer by*, daarom, om dit teeken.

vs. 116. De lezing *an*, in I., is beter dan *van*, in Fr. en W.

vs. 118 en 119. *Verwaten ē versceden*, verstoten en verbannen. In den Spiegel Historiael vindt men dieselfde woorden, maar in den onvolmaakt verleden tijd; zie I D., bl. 13

Dese, na dattene God verwiet,
Ē hine wt sinen lande sciet.

vs. 120. *Weder-no*, of *noch*, noch—noch; over deze spreekwijzen, zie mijne aanteekening op het Leven van Jesus, enz. bl. 295, Cap. 32, en bl. 317, Cap. 87. — *Hens*, in W., is eene zamentrekking van *het en is*, daar is; zie Huydecopers Proeve van taal- en dichtkunde, 3 D. bl. 64.

vs. 121. *Hine latse* of *laetse*, in Fr. en I., is dezelfde spraakvorm als *hi en laetse*, in W., hij laat ze, te weten de *ioden.*

vs. 122. *Tseis*, *thins*, *chens*, cijns, schatting. Hoe schreef nu M? Kiliaen heeft *tins* en *thins.*

vs. 125. *Onw't*, *onwaert*, veracht, verworpen.

vs. 127. *Diet*, volk; zie Huydecoper op Melis Stoke, en vele anderen.

vs. 128. *Geeruet*, *gheeruet*, landeigendom bezittende. M. wil zeggen; gij weet immers ook, dat zij nergens geërfden zijn, of eene vaste bezitting hebben; en

dit was, ten tijde van M. ook de treurige waarheid.

vs 132. *De helsche pit* of *put*, de helsche afgrond, de hel; in den Spiegel Historiael, D. II, bl. 243, vs. 133, zegt M. ook *die donckere pitte.* — I. en W. hebben hier dezelfde lezing, waarvan echter Fr. afwijkt, omdat deze afschrijver meende, zoo als het schijnt, nog een eigen woordje van afkeer daarbij te moeten voegen, hetgeen, helaas! alle afschrijvers, in dien tijd, zich maar te dikwijls veroorloofden.

vs. 135. *Na dat* is hetzelfde als het voorafgaande *daer na*, naderhand, en wordt hier slechts gebezigd, om op *stat* te kunnen rijmen

vs. 138. *Diet besiet.* Dit gezegde behoort tot die menigvuldige, dikwijls niets beteekenende, stopwoorden, welke M. dikwijls bezigt, om maar te kunnen rijmen; hier echter zou het misschien zoo veel kunnen beteekenen als; wie het inziet, wie daarover nadenkt.

vs. 140. *Holpen;* dit is de oudste vervoeging van het werkwoord *helpen;* somtijds ontmoet men ook nog wel eens *halpen*, maar zelden ons *hielpen.*

vs. 141. *Bleuen* voor *gebleuen;* zie mijne aanteekening op het woord *uonden*, in het Leven van Jezus, enz. bl. 280, Cap. 3.

vs. 145. *Onthilt*, *onthelt.* De spelling van I. is ouder, dan die van Fr.

vs. 146. *Dalre ierste*, *die alre eerste.* Hier komt mij de spelling van Fr. als de oudste voor.

vs. 147. versta: die landscheidingen instelde, en poorten (steden) bouwde.

vs 152. *Die gene*, *die gone*, *die ghene;* drie verschillende oude spraakvormen voor ons *deze;* die van I. is ongetwijfeld de oudste.

vs. 156. *En̄ dierste*, *entie eerste.* *Entie* is eene za-

mentrekking van *eñ die*, welke bij M. dikwijls voorkomt; over *ierste* of *eerste*, zie vs. 146.

vs. *161*. Wat hier de lezing van W. moet beteekenen, begrijp ik niet; misschien is het wel eene mislukte geestigheid van dien afschrijver.

vs. 162. *Min no mee*, volstrekt niet. *Achtes*, achtte het; over dit *s* of *es*, voor *het*, *hem* of *haar*, zie mijne aanteekening, in het Leven van Jezus, enz., bl. 292, Cap. 23. — *Nachtes*, in W., is zamengetrokken van *ne achtes*, welk *ne*, in I., aan het woord *die* gehecht is.

vs. 164. *Bi sinen liue*, *binnen sinē liue*, bij zijn leven; M. wil dus alleen zeggen: Jabel was geen *posthumus*.

vs. 165. *Wostine*, *woestine*, eigenlijk woestijn, maar hier zal het wel zoo veel moeten beteekenen als: ongebouwde landen; in andere oude stukken vindt men dit woord ook wel eens *wustine* of *wstine* gespeld.

vs. 166. *Herden manieren*, herders manier of leefwijze. *Pinen*, arbeiden; zie Kiliaen.

vs. 167. *Pauwelgone*, *pauwelioene*, *pawelioene*, tenten, in het fransch *pavillon*. Wanneer men echt nederlandsche woorden dikwijls zoo ongelijk en zoo verkeerd gespeld vindt, dan behoeft men zich over de ongelijke spelling van bastaardwoorden niet te verwonderen. Misschien was het woord *pavillon*, aan de drie afschrijvers, even onbekend, hoewel die van W. toch het naaste daarbij komt; maar M. heeft voorzeker zoo niet geschreven.

vs. 168. *Te haren doene*, tot hun gebruik, naar hunne behoefte; maar wat de afschrijver van W., met *andoene*, wilde zeggen, begrijp ik niet.

vs. 169. *Ere weide*, *eenre weiden*, *eere weede*. De

verbuiging van Fr. en W. is ouder dan die van I.; de spelling *weede*, in W., komt in de andere werken van M. dikwijls voor.

vs. 170. Fr. geeft hier waarschijnelijk eene anderlezing, dan I. en W. Daar lezen wij namelijk, naar mijn gevoelen althans; hij schoot beesten; d. i. hij was een jager, enz. I. en W. daarentegen zeggen: hij scheidde de beesten, en zonderde de schapen van de geiten af. Want *sciet* of *scit*, voor *scheidde*, is in onze oudste schriften algemeen; maar *scoet* heb ik nooit anders gevonden, dan als imperfectum van *schieten*.

vs. 171. *Tere stede*, in de eene plaats. In het Leven van Jezus, enz. bl. 275, heb ik aangeteekend, dat onze oudste schrijvers dikwijls het voorzetsel *te* plaatsen waar wij *in*, *by*, *op* of *tot* bezigen.

vs. 172. *Genant*, *ghenant*. In de 13e en 14e eeuw was dit nederduitsche woord vrij algemeen in gebruik voor het meer nederlandsche *genamt*, genaamd of genoemd.

vs. 176. *Domesdagen*, *doemsdaghen*, *doemesdagen*, oordeelsdagen. van *doemen*, oordeelen; zie KILIAAN. Het laatste oordeel wordt, door alle onze oudste schrijvers, altijd de *doemsdag* genaamd.

vs. 178. *Visieren*, overleggen; zie CLIGNETTS Bijdragen, enz. bl. 393. Over *deser*, *diere* en *derre*, zie vs. 45 en vs. 85.

vs. 179. De lezing van *hoe*, in Fr en W., behaagt mij beter, dan die van *dat*, in I.

vs. 180 *Colomme*, *colompnen*, *columen*. Den afschrijver van I. was dit bastaardwoord waarschijnlijk niet bekend; zie vs. 167.

vs. 181. *Conse* voor *conste*, in I., is waarschijnelijk

slechts eene schrijffout. Na dit woord *conste* moet men zich, in de drie afschriften, een scheidteeken verbeelden. — *Erdine*, *ardine*, aarden, van aarde gemaakt. De uitgang der stoffelijke adjectiven, die bij ons zonder klemtoon is, was bij onze oudste schrijvers meestal op *ine;* zoo vinden wij nog *houtine*, *coperine*, *siluerine*, *goudine*, enz.

vs. 182. *Marberine*, *marbrine*, marmeren, steenen; de letter *b*, in dit woord, is vermoedelijk uit het fransche *marbre* overgenomen.

vs. 183. *Oft*, *joft*, *ocht*, of het. Deze drie verschillende spellingen komen zoo dikwijls in de andere werken van M. voor, dat elk der drie afschrijvers gezag voor zich heeft.

vs. 184. *Har*, *haer*, namelijk die *conste.*

vs. 185. *Oft duat'*, *joft water*, *ocht water.* In Fr. moet gelezen worden *dat water*, in I. *het water;* zie verder de aanteekeningen op vs. 51 en 183.

vs. 186. De spelling van *geel* voor *geheel*, in W., is hoogst zeldzaam.

vs. 188. *Geuisiert*, *gheuiseert*, *ghevisiert* beteekent hier *uitgevonden*, waarover men kan nazien Huydecoper, op Melis Stoke, I Deel, bl. 499 en volgg.

vs. 189. *Behendichede*, *bendechede.* Beide spellingen worden bij M. afwisselend gevonden; en, behalve de beteekenis, die dit woord thans nog heeft, beteekende het, bij onze oudste schrijvers, ook nog allerlei arbeid, die met handen verrigt wordt.

vs. 192. *De rechte duut*, *dat beduut*, *den rechten deduut.* Dit verschil van lezing is wederom niet gering. Het woord *duut*, in Fr., is hetzelfde als ons *deun* of *toon*, en wordt, ook thans nog, in Belgie dikwijls genoeg

gehoord; *beduut*, in I., kan toch wel niets anders zijn dan *beduidenis;* daarentegen *deduut*, in W., vonden wij, op eene andere plaats van M., in de beteekenis van *vermaak* of *verkwikking*. Zie den Spiegel Historiael, I Deel, bl. 44, vs. 8.

Die sijn draghende altemale
Al, des die mensche heuet noot,
Vruchtbome, cleene eñ groot,
Wijngaerde, coren eñ cruut,
Eñ alrehande erdsche deduut.

Maar, hoe heeft nu M. hier geschreven?

vs. 194. *Visieren*, uitvinden; zie vs. 188.

vs. 195. Versta: zeer veel, of velerlei geweef of weefsels.

vs. 196. *Eest*, *ist*, *eist*, is het. De beide eerste spellingen komen dikwijls voor, de laatste zeldzamer.

NB. De groote letters, vóór de eigennamen, in deze Fragmenten voorkomende, zijn een toevoegsel van mij. Uit gewoonte heb ik zulks ook hier gedaan, hoewel ik thans inzie, dat, voor deze soort van bewerking, dit hier onnoodig was.

NASPORINGEN

OMTRENT

HET LANDSCHAP, IN VROEGER EEUWEN

TAXANDRIA genoemd,

EN BIJZONDER

OMTRENT EENIGE PLAATSEN, IN DAT LANDSCHAP GELEGEN,

DOOR

Mr. W. C. Ackersdijck.

Bij de Romeinen worden Volken onder den naam van Toxandri vermeld. Men heeft getracht, de plaats of streek te ontdekken en aan te duiden, waar die Volken gezegd worden gewoond te hebben, en men heeft dat onderzoek in verband gebragt met de nasporingen naar het, in later eeuwen meer bekend geworden, landschap onder den naam van Taxandria, van hetwelk het buiten bedenking is, dat het tot de tegenwoordige Nederlanden behoorde, en gedeeltelijk tot de Noordelijke provincien.

De behandeling van dat onderwerp heeft mitsdien betrekking tot de Vaderlandsche Geschiedenis, en zal welligt uit dien hoofde eenige belangstelling verwekken. Immers nog niet lang geleden heeft zulks de opmerking van den be-

roemden oudheid- en geschiedkundigen, nu reeds overleden, Eerw. WESTENDORP tot zich getrokken (1). Het zal dan wel, vlei ik mij, niet vreemd voorkomen, dat ik onderneem, om weder over dat landschap Taxandrie te schrijven.

Ik ben geboren, en heb mij vele jaren bevonden in of nabij de landstreek, die voormaals Taxandrie was, en heb de meeste plaatsen daarin gelegen, immers zoo ver die in ons Vaderland liggen, bezocht: — hierdoor is het mij welligt gelukt eenige bijzonderheden op te zamelen, waartoe anders minder gelegenheid is. Gaarne zou ik dezelve nog voor het einde van mijne reeds zoo ver gevorderde loopbaan mededeelen.

De bijzonderheid, dat in eene streek, welke naderhand zoo weinig in aanmerking gekomen is, reeds in de achtste eeuw landbouw bestond, en in de tiende en elfde eeuwen aldaar blijken van koophandel voorkomen, die zich in de veertiende eeuw nog aanmerkelijk uitbreidde, deze bijzonderheid moge tot vermeerdering van belangstelling in het onderwerp verstrekken. Eene

(1) » Verhandeling over de Morini, de Menapii, den » Portus Itius, de Toxandri en de Salii, door » N. WESTENDORP, » in de Verhandelingen der tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten, vierde deel, bl. 123—129. Amsterdam 1827.

volledige en uitvoerige Verhandeling daarover zaam te stellen, is evenwel mijne bedoeling niet, en zouden mijne krachten mij niet meer toelaten.

PLINIUS, schrijvende in de tweede helft van de eerste eeuw der Christelijke jaartelling, is de eerste, die van de Toxanders spreekt: JULIUS CÆSAR meldt van dezelve niet. PLINIUS, verslag gevende van landen en Volken, behandelt daarbij ook Gallie (1), van hetwelk hij een deel noemt » Comata, » zoo het schijnt, om de meerdere zorg, die de bewoners voor het hoofdhaar (Coma) droegen: dit verdeelt hij in drie deelen, welke door de rivieren werden afgescheiden; het eerste noemt hij het Belgische (» Gallia Belgica ») bepalende hetzelve van de Schelde tot de Seine (» a Scaldi ad Sequanam »). Op het uiterste bij de Schelde zegt hij, dat de Toxanders woonden, onder verscheiden benamingen (» a Scaldi incolunt extera Toxandri pluribus nominibus ») volgens een ander oud handschrift (» externi »), 't geen toch wel hetzelfde zal beteekenen. De bijvoeging » pluribus nominibus » legt de geleerde HARDUINUS (2) dus uit, dat die Toxandrische natie (gens) vele Volken bevat heeft, zoo dat men onder die algemeene benaming te dier tijd on-

(1) Historiae Naturalis Lib. IV. cap. 17.
(2) Ad dict. loc., edit. Paris. Tom. I. pag. 241.

derscheiden Volken van verschillende benamin gen zou begrepen hebben. Er schijnt dan ool toen nog geene bepaalde landstreek geweest t zijn, die den naam van Toxandrie droeg. Deze Volken waren, toen zij door de Romeinen be zocht werden, zoo als wel zeker schijnt, oor spronkelijke Galliërs. De afleiding van den naan na te vorschen is moeijelijk, maar ook, zoo al mij voorkomt, van minder belang, en ik wil mi mitsdien daarmede niet bezig houden; allee moet ik aanmerken, dat de afleiding der benoe ming Tassanders, als van bewoners der Tas-san den, dat is buitenduinen, opgestoven zande uit de zee (1), weinig schijnt te strooken me de vermelding van PLINIUS, dat onder de bena

(1) Mr. W. BILDERDIJK, geschiedenis des Vade lands, uitgegeven door Prof. H. W. TYDEMA: I deel, bl. 37, 231 en volg. Zou niet wel waarschijnlijkste afleiding van den naam Taxa dria en Toxandria zijn van den Taxisboom; da JULIUS CESAR meldt (Lib. VI, de bello Gallic cap. 32): » Taxi magna in Gallia Germaniaq copia; » — en dan komt ten aanzien der verw seling van de letters *o* en *a* in de benoeming b sonder in aanmerking, dat PLINIUS (Lib. XV cap. 21) omtrent het vergiftige van den tax zegt: » Sunt qui et taxica hinc appellata dicun quae nunc toxica dicimus, quibus sagittae ting tur. » Zoo moge men dan ook hen, die in en die Taxus-bosschen woonden, Taxanders Texanders genoemd hebben.

ming van Toxanders vele Volken bevat waren: die toch kunnen niet allen gewoond hebben aan de buitenduinen, opgestoven zanden uit de zee.

Vreemd komt het mij voor, dat men eene bepaalde landstreek, en wel Zeeland, als de woonplaats der Taxanders in den tijd van PLINIUS, heeft willen aanduiden, en zelfs hevig daar over getwist heeft. PHILIPPUS CLUVERIUS, een genoeg bekend en vermaard man (1), had het nogtans zoo begrepen, en staande gehouden (2): maar hij werd tegengesproken en wederlegd door JOANNES ISAACIUS PONTANUS (3), een man van niet minder geleerdheid en vermaardheid (4): uit welk verschil van meening een hevige twist en verregaande verwijdering tusschen die twee geleerden ontstond (5). Intusschen had ook de Zeeuwsche edelman Jr. JACOBUS VAN DEN EYNDE, heer van Haamstede, het anders begrepen, dan CLUVERIUS, hem opzettelijk tegengesproken en

(1) Zie C. SAXII Onomastic. liter. part. IV. pag. 288 et anal. 591.

(2) In zijn » Commentarius de tribus Rheni alveis et » ostiis, item de quinque populis, quondam ac- » colis, Toxandris, Batavis etc. Lugd. Bat. 1611. » cap. 2.

(3) In zijne » Disceptationum Geographicarum de Rhe- » ni divortiis et accolis populis adversus P. CLU- » VERIUM partes duae, Harderovici 1617.

(4) Zie D. HEINSII oratio in Obit. P. CLUVERII, Oration. IX, pag. 113.

zijne meening oordeelkundig wederlegd (1), e zulks eer hem de wederlegging van PONTANU bekend was (2). CLUVERIUS heeft echter tot na volger gehad den geachten aardrijkskundige MENSO ALTING (3), die zijne stelling zoo ve drijft, dat hij zegt, dat nimmer de grenzen de Toxandri zich hebben uitgestrekt tot Tessender lo, 't geen gelegen is in de provincie Luik, tus schen Hasselt en Diest; daar het echter zeker is dat die landstreek den naam van Toxandria o Taxandrie gedragen heeft. De meening van CLU VERIUS heeft bij velen in ons Vaderland lang stan gehouden, zoo dat men uit dien hoofde meerma len Zeeland onder den naam van Taxandrie ver vermeld vindt (4), hetgeen in later' tijd bete begrepen is, waaromtrent hierna breeder.

(1) In zijn Chronicon Zelandiae, cap. VII, na zij dood te Middelburg, op last der Staten van Ze land in 1634, in 't licht gegeven door J. DE BRI NE; die in de opdragt onder anderen aanmerk » Hinc sequentibus aevis luculenter constabit » quam simus omnino alii quam vel doctissimi n » esse voluerunt, qui Mattiacis ac Toxandris pri » mordia nostra adscripserunt. »

(2) Hij stierf reeds in 1614, op zijn slot Haamstede op 't eiland Schouwen. Zie over hem D. VA BLEISWIJK, Beschr. der stad Delft, 1667, bl. 79 en DE WIND, Biblioth. der Ned. Geschiedsch bl. 303 en 586.

(3) Notitia Germaniae Inferioris, part. I, pag. 121.

(4) Dat de jong gestorven G. KINSCHOT in 1642, zijn

Na den tijd van PLINIUS worden de Toxanders nergens vermeld, vóór dat men den naam van Toxandrie vindt bij AMMIANUS MARCELLINUS (1), die omtrent het jaar 378 van de gewone tijdrekening schreef, en dus omtrent drie honderd jaren later: eene vermelding van bijzonder belang ten aanzien der aanduiding van de landstreek: met dien naam benoemd. Het verhaal, waarin de vermelding voorkomt, betreft den togt van den Romeinschen veldheer JULIAAN, naderhand genoeg als Keizer vermaard, zoo als hij te Parijs overwinterd hebbende, hetgeen tot het jaar 357 wordt gebragt, in het voorjaar, dus in 358, met een leger naar de uiterste grenzen van Gallie trok, om de Franken, die Saliers genoemd werden, aan te vallen; die Saliers, zegt hij, hadden te voren (olim), 't zij zulks langer of korter geleden ware, willekeurig ondernomen hunne woonplaats te vestigen op Romeinschen

reis door Zeeland in Latijnsche Verzen beschrijvende (Poematum, Hagae Comit. 1685, pag. 110 et seq) zich op de meening van CLUVERIUS verlatende, dezelve benoemde: »Iter Toxandricum» is niet zoo zeer te verwonderen; maar vreemd is het, dat L. W. VAN WINTER, geboren VAN MERKEN, nog in 1777, in haren Germanicus, 13e boek, bl. 369, meldt van Nehalennia, onder de benaming van » Taxandriaas Diaan.»

(1) Rerum Gestarum Lib. XVI, Cap. 8.

grond bij of in Toxandrie (1). Toen JULIAAN Tongeren of daar nabij gekomen was (2), kwa hem een gezantschap van Saliers te gemoet, ve langende vrede met hem te maken, onder voo waarde, dat niemand hun zou lastig vallen, a zij zich in hunne woonstreken rustig hielden. Ju LIAAN, zoo het schijnt, hun niet vertrouwend zond hen met goede woorden en geschenken t rug; doch deed hen al ras, immers niet la daarna, onverwachts door zijne legerbenden o der den veldheer SEVERUS overvallen, met d gevolg, dat zij zich, met vrouwen en kindere en alles wat zij hadden, overgaven. JULIAA heeft hun voorts landen, waarschijnlijk, die z reeds bezaten, afgestaan (3).

De geschiedschrijver ZOSIMUS, die gehoude wordt, omtrent het jaar 434 geschreven te heb ben, verhaalt mede van een' veldtogt van Ju LIAAN tegen de Salische Franken, maar zond vermelding van de landstreek Toxandrie; doc daarbij wordt het Batavisch eiland vermeld (4 Dit schijnt aanleiding gegeven te hebben, dat o ze vaderlandsche geschiedschrijvers met dat ve haal zich bijzonder hebben opgehouden, en da

---

(1) » In Romano solo apud Toxandriam locum habit » cula sibi figere praedicenter. »

(2) » Cum Tungros venisset. »

(3) l. l.

(4) Historiae novae (Graece script.) Lib. III, cap. 5 et

onder vooral WAGENAAR (1), waarop de geleerde Mr. H. VAN WIJN zijne belangrijke aanmerkingen heeft medegedeeld. VAN WIJN toont daar zijne verlegenheid, om het verhaal van AMMIANUS MARCELLINUS en dat van ZOSIMUS te vereenigen: » kundige lieden, zegt hij, nemen het zoo op, dat men aan twee verschillende togten moet denken, en hij bekent, dat hem dit punt nog duister is, en het oog van eenen meer doorzigtigen noodig heeft (2).» Ik zal mij niet vermeten dat duistere op te helderen; maar dat BILDERDIJK, die anders zeker doorzigt genoeg had (3), geene opheldering daaraan toegebragt heeft, komt mij blijkbaar voor. Vreemd is het immers, tot vereeniging dier beide verhalen, Toxandrie aan den zeekant te zoeken, den naam van Texel, en tevens dien van Tessenderlo in de Brabantsche of Luiksche Kempen, daarvan af te leiden, en alzoo de buitenduinen opgestoven uit

(1) Vaderlandsche Historie, I deel, bl. 242 en volg. die daarbij ook aanmerkt, dat men in de zevende en achtste eeuw den naam van Taxandrie aan een gedeelte der Meijerij van 's Hertogenbosch heeft gegeven.

(2) In de Nalezingen der bijvoegsels en aanmerkingen op de Vaderl. Geschieden. van WAGENAAR, I. D. bl. 65 en volg.

(3) Mr. W. BILDERDIJK, Geschieden. des Vaderl.; uitgegeven door Prof. H. W. TYDEMAN, I. deel, bl. 37, 231 en volg.

de zee tot voorbij Breda te ontdekken; trouwens ten aanzien van den naam van Texel vond dezelfde Schrijver ook eene geheel andere afleiding: » Texel » zegt hij, « is dit *d'eckel* (de hoek)? » Geene plaats of streek is er, zoo ver ik weet, in Zeeland of aan den zeekant aldaar, in welker naam eenig spoor van dien van Toxandrie of Taxandrie te ontdekken is. Beter was het Luiksche en Brabantsche Kempeland (Campinia) als de woonplaats der Toxanders aangeduid door Zuid-Nederlanders, bijzonder GODEFRIDUS WENDELINUS, over wien hierna breeder, en AUGUSTINUS WICHMANS, abt van Tongerlo (1); en zoo hebben dan ook later Zeeuwsche schrijvers, n. den hier voor reeds vermelden Jonkheer VAN DE EYNDE, van Haamstede, hun vaderland Zeeland niet voor de woonplaats der Toxanders gehouden: als M. GARGON in 1714 (2); de zoo zeer in de letterkunde als in 't staatsbewind achtingwaardige Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL (3); en D. VAN CRUISSELBERGEN, in eene opzettelijke door het Zeeuwsch Genootschap bekroonde, verhandeling over de bewoners van Zeeland tot aan

(1) In zijn Brabantia Mariana, Antverpiae 1632, cap V, pag. 51 et seqq.

(2) Walchersche Arkadia, Leiden 1715, 2e dr. I deel bl. 196.

(3) Verhandeling over den oorsprong en historie de Vaderlandsche Regten. Goes 1769, bl. 17.

de vijftiende eeuw (1); gelijk Mr. G. VAN LOON hem daarin was voorafgegaan (2), en Mr. J. H. VAN HEURN hem gevolgd is (3), en welk gevoelen mede aan den dag gelegd hebben de geleerde mannen in Engeland, die in de eerste helft der laatstvoorgaande eeuw eene algemeene geschiedenis begonnen te vervaardigen, in het Nederlandsch overgezet (4). De vermelding van de komst van JULIAAN te Tongren (Tungri) in Toxandrie schijnt de ligging van Taxandrie buiten bedenking te stellen. Er zal toch wel geen twijfel over vallen, of het tegenwoordig Tongeren in de Luiksche of Brabandsche Kempen duidt het overblijfsel van Tungri in de vierde eeuw nog genoeg aan. Alles, wat men omtrent de stad Tongeren vindt, en mij onder het oog is gekomen, hierbij aan te voeren, acht ik overbodig; alleen diene het volgende ten blijke van de oudheid en de voortdurende vermelding van dezelve in de onderscheiden eeuwen. JULIUS CAESAR (5) en

(1) Over de bewoners van Zeeland tot aan de vijftiende eeuw, 1770, in de Verhandelingen van het Zeeuwsch genootschap, II deel, bl. 9 en 10. (m.)

(2) » Beschrijving der aloude regeringswijze van Holland., Leiden 1744, Ie deel.»

(3) » Historie der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, Ie deel, bl. 41 en volg.»

(4) XIIIe deel, bl. 790.

(5) Comment. de bello Gallico, Lib. II, cap. 29. Lib. VI, cap. 32.

PLINIUS in de eerste (1), CLAUDIUS PTOLEMAEUS (2) in de tweede eeuw, spreken van de stad der Tungren; in het reisboek, 't geen op den naam van ANTONINUS AUGUSTUS gaat, doch van later tijd is en tot de vierde eeuw wordt gebragt, vindt men dezelve vermeld (3); GREGORIUS TURONENSIS, die in de tweede helft der zesde eeuw schreef, spreekt van die stad, waar toen de Hunnen in Gallie vielen en SERVATIUS daar bisschop was (4); men leest wel bij dien schrijver in latere uitgaven » Castrum in termino Toringorum, » doch volgens WENDELINUS (5), staat in de eerste uitgaaf; » Castrum in termino Tungrorum. » De Annalista Saxo verhaalt, dat de Noormannen in November 881 onder anderen de stad Tungren verbrandden (6) en breeder wordt zulks op het jaar 883 vermeld

(1) Lib. III, cap. 170. Lib. XXXI, cap. 1.

(2) Zie H. Valesii Notitia Galliarum, Parisiis 1675 in voce.

(3) In de eerste en zeldzame uitgave, Parisiis 1512 pag. 63.

(4) Historiae Francorum, Lib. II, cap. 5, pag. 51 edit. Basileens. 1568.

(5) Cap. XIV, pag. 98. » Hanc lectionem praefe» editio Ascensiana, quam Jodocus Badius ann » 1512 Parisiis procudit, dicavitque Gulielm » Petit, confessionario Regio, professus, ejus au» picio, ductu, exemplariumque impendio cur» tam editionem. »

(6) In het Corpus Historiae Medii Aevi van ECCARDUS Tom. I, pag. 219.

in de Chronijk van HERMANNUS CORNERUS (1).
PLINIUS verhaalde reeds, dat de stad Tungren een voorname bron had, met verscheide watersprongen van een ijzerachtigen smaak, van welker kracht hij verslag geeft (2), en nog vindt men, nabij het tegenwoordig Tongeren, in een aangename vallei, een minerale ijzerachtige bron (3). Meermalen zijn verscheiden Romeinsche oudheden in en omtrent die stad ontdekt. GODEFRIDUS HENSCHENIUS, die in de zeventiende eeuw schreef, verhaalt (4), dat in zijn' tijd telkens onderscheiden Romeinsche penningen en oude zeldzaamheden, zoo binnen, als buiten de muren van Tongeren gevonden werden, en J. GHESQUIÈRE teekent daarbij aan (5), dat zulks niet alleen in de vorige eeuw, maar ook toen hij schreef, in de achttiende eeuw, niet zelden plaats had. Ook nog onze tegenwoordige leeftijd heeft daarvan blijken opgeleverd; — bij het aanleggen van eenen nieuwen weg naar St. Truijen, zijn, door de opdelvingen tusschen de oude en nieuwe wallen van Tongeren, in den jare 1817, eene groote

(1) In het Corpus Historiae Medii AEvi, Tom. II, p. 499.
(2) Lib. XXXI, cap 8.
(3) » C. OUDIETTE, Dictionn. Géographique des Départemens réunis. Paris 1804. 1e. part. pag. 300.»
» M. DEWEZ, Dictionn. Géographique du Royaume des Pays-bas. Bruxelles 1819, pag. 368 en 380.»
(4) » Acta Sanctorum Belgii Selecta. Tom. 1. pag. 222.»
(5) Aldaar, pag. 227. (b).

menigte oudheden gevonden (1), van welken ee gedeelte naar 's Gravenhage gebragt en in he koninklijk Museum van oudheden aldaar ge plaatst is.

Men schijnt het dus wel buiten bedenking t mogen stellen, dat de landstreek, in welke Ton geren ligt, en mitsdien de Luiksche en Braband sche Kempen, de plaats was, waar zich de Sa lische Franken in de vierde eeuw hadden neer gezet; zulks zou ook nog worden ondersteund indien de gissing, door PONTANUS medegedeeld (2) grond had, te weten, dat AMMIANUS MARCELLINU door de uitdrukking » apud Toxandriam locum habitacula sibi figere;» in plaats van: » apu Toxandriam locum habitationis sibi figere,» zo hebben willen aanduiden den naam van Tessen derlo, een dorp in het land van Luik, in d nabijheid van Hasselt, hiervoor reeds vermeld doch CLUVERIUS heeft zulks tegengesproken e gemeend, de eenigzins vreemde uitdrukking va AMMIANUS MARCELLINUS aan zijnen min naauw keurigen Latijnschen stijl te moeten toeschrijven schoon hij zegt niet te twijfelen, of het Luiksch Tessenderlo heeft zijn naam gekregen van d Toxanders, doch de oorzaak daarvan niet t weten, daar het zoo ver afgelegen is van d

(1) Zie een verslag daarvan in de Algemeene Kons en Letterbode voor 1817, N°. 26. bl. 412.

(2) Disceptation. Chorograph. pag. 12 et 13.

Zeeuwsche eilanden (1), waar hij anders Toxandrie heeft willen zoeken, waardoor hij toch zijne volgehouden meening zeer schijnt te verzwakken, zoo als ook door zijne erkentenis, dat Atuatuca Tungrorum nu Tongeren is (2).

Geen wonder, dat men mitsdien de blijken van de vestiging der Salische Franken in de Brabandsche en Luiksche Kempen heeft zoeken te ontdekken, te meer daar de volgende eeuwen, bijzonder de achtste en negende, dezelve buiten tegenspraak aan den dag leggen, zoo als in het vervolg blijken zal.

Schoon de tijd der daarstelling van de vermaarde Salische Wetten niet bepaald schijnt te kunnen worden opgegeven, duidt men echter dien aan in de eerste helft der vijfde eeuw, en daar het toen was, dat de Salische Franken hunne woonplaats vooral hadden in Toxandrie, de tegenwoordige Luiksche en Brabandsche Kempen, heeft men gemeend, het Vaderland dier

(1) J. I. Pontani Disceptation. Chorographic. Sylloge nova, pag. 33.

(2) Introduct. in univers. Geograph. Lib. II. cap. 12. § 2. edit. Amstelaedam. 1697, pag 96. Germaniae antiquae Lib. II. cap. 19. § 2. pag. 461. Over de vermelding van Toxandria, naderhand Taxandria, en den naam van de plaats Tessenderlo, in het land van Luik, niet ver van Diest, zie ook C. Browerus in notis ad Venantium Honorium. Lib. III. § 14. pag. 91. edit. Moguntiae 1614.

wetten in die streken te moeten zoeken, zoo als zulks ook gedaan heeft onze staatsman en geleerde Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL (1).

De eerste uitgaaf der Salische wetten is door JOANNES BASILIUS HEROLDUS (2), waarop in later tijd andere uitgaven gevolgd zijn; daaronder die van GODEFRIDUS WENDELINUS, geboortig van Herk, in den lande van Luik, eerst regtsgeleerde, naderhand geestelijke, zich noemende »Taxandria Salius» (3). Deze heeft gemeend, in hetgeen daar, achter vele artikelen, gelezen wordt, de namen te vinden van het »Malobergum» de »Maalstede,» de plaats daar de vergadering gehouden, en de onderscheiden wetten gemaakt zouden zijn; schoon anderen zulks daarin niet gevonden hebben (4). De aan-

(1) Verhandel. over den oorsprong en historie der Vaderlandsche regten. Goes 1769, hiervoor vermeld.

(2) Zie » C. SCHOETTGENII Tom. VI. ad J. A. FABRICII Bibliothecam mediae et infimae Latinitatis, pag. 403,» welke uitgaaf van HEROLDUS thans zeer zeldzaam is: zie onder anderen » D. CLEMENT, Biblioth. curieuse, Tom. IX, pag. 141 et 143.» (58.)

(3) Onder den titel: » Leges Salicae illustratae, illarum natale solum demonstratum cum glossario Salico vocum aduatic. Auctore GODEFRIDO WENDELINO Taxandro Salico J. U. D. Canonico Condition. et Officiale Tornacensi, Antverpiae ex offic. Plantin. 1649,» ('t geen zeldzaam voorkomt;) zie bijzonder cap. VIII, pag. 79 et seqq.

(4) Zoo als, onder anderen, in het bijzonder J. G. Ec-

duiding der plaatsen, door WENDELINUS medegedeeld, komen mij meer geestig, dan aannemelijk voor, daar meestal geen, of ten minsten geen genoegzame grond daarvoor is aan den dag gelegd, ook schijnt hij zich door gebrek aan genoegzame plaatselijke bekendheid wel eens te vergissen; zoo als, daar hij meent te lezen: » malb. Ohseno (1), » zegt hij, dat zeer duidelijk bedoeld wordt » Ossen-drecht, » in de Dioecese van Antwerpen (2), hetwelk een dorp is in het voormalig Marquisaat van Bergenopzoom, doch dan zou er veeleer door worden aangeduid de aanzienlijke plaats Osch, in de Meijerij van 's Hertogenbosch, reeds in het begin der achtste eeuw, als liggende in Taxandrie bekend: waarover hier na.

CARDUS, hiervoor vermeld; zie » Aanteeken. van » J. GHESQUIÈRE, Acta Sanctorum Belgii Selecta, » Tom. I, pag. 299.» Ook » J. F. PEPPE, Dissertation historique et critique sur l'origine des » Francs Saliens et de la loi Salique, Bruxelles 1828,» die onder anderen pag. 37 zegt: » WENDELIN a pour lui les monumens historiques » pour prouver l'établissement des Francs Saliens » dans la Taxandrie ou Campine Brabançonne et » Liègoise, sans qu'il soit nécessaire de chercher » la ressemblance des mots barbares avec les noms » des principaux endroits dans la Taxandrie.»

(1) Tit. 3. § 11. pag. 4.

(2) Pag. 115.

Men verliest vervolgens den draad der nasporingen omtrent de ligging van Taxandrie; immers geen verder gewag van hetzelve in de vijfde en evenmin in de volgende zesde eeuw, is mij bekend; maar in de zevende eeuw, bijzonder op het laatst derzelve, en in het begin der achtste, doen zich daaromtrent zoodanige aanduidingen op, dat men daardoor volkomen in staat wordt gesteld, dien draad van nasporingen weder op te vatten en aan te knoopen. De ligging van Taxandrie in die en de volgende eeuwen, wordt zeer duidelijk opgehelderd door de vermelding van zeer vele plaatsen in hetzelve landschap gelegen, van welke de meeste nog tegenwoordig volkomen bekend zijn, en daardoor wordt het medegedeelde daaromtrent ten aanzien van de voorgaande eeuwen ten eenenmale bevestigd, en het blijkt ten klaarsten, dat de Salische Franken die landstreek hebben blijven bewonen; geen wonder, dat men ook daarvan sporen in de benamingen van verscheiden plaatsen heeft gemeend te ontdekken. VAN LOON heeft daaromtrent aanhalingen medegedeeld (1) uit het graafschap Loos, door J. MANTELIUS (2). Ten aanzien van den

(1) » Beschrijving van de aloude regeringswijs in Hol-» land, I[e]. deel, bl. 61.

(2) » J. MANTELII, Hasseltum, seu historiae Lossensis Compendium, Lovanii 1717. » vid. J. F. FOPPENS, Biblioth. Belgica, pag. 686 et 687. Volgens hem

naam van Franken, moge de gegrondheid der aanduidingen, mijns inziens, bedenkelijk zijn, zulks zal wel geen plaats hebben ten opzigte van die der Saliers, die men in zoo vele benamingen van plaatsen ontmoet; schoon men meestal de *a* in *e* veranderd vindt: dit zal niet vreemd voorkomen, als men in aanmerking neemt, dat, volgens Professor BONDAM (1), in een diploma van 't jaar 799, uit de verzameling van G. G. LEIBNITZ door hem medegedeeld, » Selihova » gelezen wordt, waarvoor men in het Chronicon Gotoviceense leest » Salihova (2). »

WENDELINUS duidt ten dien opzigte aan de plaats » Seleheim, » eene heerlijkheid toebehoord hebbende aan den vermaarden CONSTANTIJN HUYGENS en zijn geslacht, en eene daartegen over liggende plaats » Selck, » aan de zuidzijde

dragen verscheiden velden tusschen Halen en Herken en omtrent Hasselt den naam van Frankrijk, en beemden aan de rivier de Demer, dien van Franschbroek, en anderen onder Limmen Seilbeemden; waarbij ik nog zou kunnen voegen, dat mij meer noordelijk, doch ook in eene streek als Taxandrie vermeld, onder het aanzienlijk dorp Vechel, in de Meijerij van 's Hertogenbosch, eene plaats of streek is voorgekomen, onder den naam van Franckenvoert, in een brief van 1472, ter Secretary van 's Bosch, N°. 68, bl. 233 etc.

(1) Charterboek van Gelderland, bl. 9.

(2) LEIBNITII, Collect. Scriptor. Brunsvic. Tom. I. pag. 102. Chronic. Gotovic. pag. 720.

van de rivier de Demer (1); door VAN LO
wordt alleen eerstgenoemde plaats vermeld (2
» Seleheim, » of, zoo als HUYGENS zijne heerlij
heid noemde, » Zeelhem, thans » Zeelem, » is e
dorp in het voormalige land van Luik, ond
Hasselt, bij Diest, » Selck » denkelijk, 't geen b
OUDIETTE (3) heet » Sehlich, » door hem geste
onder de vier departementen, aan den linkero
ver van den Rijn, en wel onder dat van d
Roer, in het arrondissement Aken, kanton D
ren (4), plaatsen in het midden, of meer zuid
lijk gedeelte van die landstreek, waarin w
Taxandria vinden, gelegen. Maar ook me
noordelijk in dezelfde landstreek, vooral in
nabij de Meijerij van 's Hertogenbosch, ontmo
men meermalen zoodanige namen, als Selisse
Selisserveld, Seelst, de Seelberg, Seelan
Onder Bokstel, een aanzienlijk dorp (5), he
een gehucht » Selissen, » en eene in het geme
gebruikt wordende heide en weide, onder d
gewonen naam van gemeente (6), het » Selisse

(1) l. l. pag. 91.
(2) als voor, bl. 61.
(3) Dictionnaire, hiervoor vermeld.
(4) Aldaar 2e partie, pag. 304.
(5) Zie S. HANEWINKEL, Beschrijving der Stad
Meijerij van 's Hertogenbosch. Nijmegen 180
bl. 440 en volg.
(6) Zie » Vriend des Vaderlands, VIe deel 1832,
103—120. »

veld (1); » het dorp » Seelst » ligt in de voorzeide Meijerij, in dezelfde streek, als Waalre, 't geen hierna blijken zal, dat tot Taxandria behoord heeft, en door de Salische Franken is bewoond geweest. Onder Valkenswaard, daar nabij gelegen (2), is een gehucht genaamd » de Seelberg, » en even zoo, op eenigen afstand oostelijk, onder het dorp Deurne (3), vindt men een gehucht onder denzelfden naam van » Seelberg; » — wel verder van daar verwijderd, doch in dezelfde landstreek is het dorp » Seland » (4),

(1) In de Beschrijving der Meijerij van 's Hertogenbosch, door J. van Oudenhoven, uitgaaf 1648, bl. 41; van 1670, bl. 71, is de naam, denkelijk, door drukfout verkeerd gesteld, in de eene » Colissen, » in de andere » Celossen »; over die gemeente is, tusschen de dorpen Bokstel en Esch, eene overeenkomst gesloten, beschreven 12 April 1556, waarvan afschrift onder mij.

(2) Zie Hanewinkel, bl. 426.

(3) Zie denzelfden bl. 286. — Het beuzelachtige van het verhaal omtrent de zee in die streken, en de daaruit gehaalde afleiding van den naam, als van » Zeilberg, (mons velificatus), » bij Grammaye, en door J. van Oudenhoven overgenomen, is genoeg door velen wederlegd, als door J. B. de Marne, Histoire du Comté de Namur, préface histor. pag. 18 et 19 G. Henschenius, in Exegesi. vid. Acta Sanctor. Belgii. Tom. I, pag. 221. M. L. van Goren, denkbeeld van Oud Nederland, 1789, bl. 20. J. Thijs, Memorie over de Cultuur, 1792.

(4) In de nieuwe Geographie, door A. F. Busching,

in het voormalig afzonderlijke landschap Rave-stein, nu mede onder Noord-Braband, ver genoeg van de zee verwijderd.

Het was de verkondiging van de Christelijke Godsdienst, die bijzonder aanleiding heeft gegeven in de zevende en achtste eeuw, om het landschap Taxandrie of Toxandrie en deszelfs ligging nader te leeren kennen en wel zoodanig, dat de vroegere aanduiding daaromtrent genoegzaam opgehelderd en bevestigd wordt.

In de zevende en in het begin der achtste eeuw leefden de, als heiligen erkende, LAMBERTUS en WILLEBRORDUS, en omtrent dien tijd schijnt er ook eene bijzonder godsdienstige Jonkvrouw ODA genaamd, bestaan te hebben; het is mijne zaak en ook hier de plaats niet, om over dezelve en de verhalen daartoe betrekkelijk, te handelen; velen die met allen ijver daarin belang stelden, hebben zich breedvoerig daarmede bezig gehouden (1); alleen het volgende, meen ik, dat

vervolgd door BACHIENE, IVe deel 4e stuk, bl. 737 heet het » Op-Zeeland, » anders gewoonlijk slechts » Seeland. »

(1) In het werk: » HENRICI CANISII lectiones antiquae » edente JACOBO BASNAGE. Amstelodami 1725. » vindt men Tom. II, pag. 139 et seq. eene beschrijving van het leven van LAMBERTUS, door een' ongenoemden, welke men meent te zijn GODESCALCUS, geleefd hebbende op het einde der achtste eeuw, en dus niet lang na LAMBERTUS; in het Werk » Acta Sanc-

ten opzigte dier Heiligen tot mijn onderwerp mag geacht worden te behooren.

LAMBERTUS wordt gehouden geboren te zijn tusschen de jaren 633 en 638, en het schijnt dat men zijn dood mag stellen op of omtrent het jaar 707; het jaar der geboorte van WILLEBRORD wordt gesteld op 658, en dat van zijn dood op 739, zoo dat men dezelve, ten minsten gedeeltelijk, als tijdgenooten mag beschouwen.

LAMBERTUS kwam in Taxandrie, volgens den bijna gelijktijdigen GODESCALCUS, bestreed daar onverschrokken de afgoderij, en wel met zoo veel bijval, dat hij een groot aantal der inwoners tot het Christelijk geloof overhaalde, afgoden-beelden en tempels verwoestende; — De plaatsen, waar men vermeld vindt, dat hij zich in Taxandrie bijzonder heeft opgehouden, duiden genoeg aan, waar men de landstreek, toen onder dien naam bekend, te zoeken heeft, welke de vroegere aanduidingen zeer bevestigen; zij zijn onder andere: » Trajectum suprà Mosam

---

» torum Belgii Selecta, » uitgegeven door JOSEPHUS GHESQUIERIUS en ISFRIDUS THYSIUS, vindt men Vol. VI, Tongerloae 1794, pag. 21 et seqq. eene uitvoerige verhandeling van CONSTANTINUS SUYSKENIUS, over LAMBERTUS, en de onderscheiden bestaande levensbeschrijvingen van hem, waarop dan ook volgt de voorzeide onder den naam van GODESCALCUS.

» fluvium, non longe a dirutis Tungrorum mo
» nibus,» waar men zelfs meent, dat hij geb
ren zou zijn (1), daar thans de stad Maastricl
is; — » Belisia in ingressu Taxandriae, duobu
» a Trajecto, duobus a Tungrorum muris dis
» tans milibus (2),» tegenwoordig » Bilsen,» o
» Munster-Bilsen,» in de Luiksche Kempen (3)
» Stabulaus, Stabuletum, Stabulense Coenobi
» um (4): thans » Stavelo» bij Luik en Spa (5)
» Legium» waar hij begraven is, de tegenwoor
dige stad Luik, nog » Liège» genaamd; all
welke plaatsen, waarbij nog meer zouden kun
nen gevoegd worden, in of nabij de Luiksche e
Brabandsche Kempen gelegen zijn, waardoor al
zoo de vroegere aanduiding der ligging van Tax
andrie in die landstreek bevestigd wordt; oo
vindt men van LAMBERTUS verhaald, dat h
gewoon was met WILLEBRORD zaam te komen

(1) Volgens C. SUYSKENIUS l.l. pag. 29, die meent, d
een aldaar gevonden ring, waarvan hij de afbee
ding geeft, zou afkomstig zijn van de moeder va
LAMBERTUS, genaamd » Harisplendis.»

(2) Ibidem pag. 51 et WENDELIUS l.l. pag. 80,

(3) Zie A. F. BUSSCHING, Nieuwe Geographie, IIIe dee
bl. 827. OUDIETTE, Dictionn. op » Bilsen» e
« Munster-Bilsen.»

(4) Zie SUYSKENS, pag. 42. § 53, pag. 44. § 60.

(5) Zie BUSSCHING, bl. 876, 877 en 878. OUDIETTI
Dictionn. en DEWEZ, Dictionn. Géographique d
Royaume des Pays-bas, op » Stavelot.»

op eene plaats in het landschap Teisterband, aan Taxandrie grenzende, over hetwelk in het vervolg nader (1), WILLEBRORD was ter zelfder tijd als LAMBERT, en voorts eenigen tijd na hem, even ijverig werkzaam in de verkondiging van het Evangelie, en met geen minder bijval (2); hij verbrak mede afgoden-beelden en tempels, en deed gewijde bosschen omverwerpen (3), waarvan nog sporen en benamingen te ontdekken zijn; hij schijnt zich vooral in Taxandrie, en wel bijzonder meer noordwaarts, te hebben opgehou-

(1) Men vindt dit alles bij de voorvermelde schrijvers, waarvan geen naauwkeuriger aanduiding noodig schijnt, mede bij » J. KNIPPENBERGH, Historia Ecclesiastica Ducatus Gelriae. Bruxellis 1719, Lib. I, cap. 6, pag. 29 et 30.»

(2) Over WILLEBRORD, zie het onlangs door den Heer VAN ASCH VAN WIJCK uitgegeven belangrijk stuk: » over de instellingen van hooger onderwijs te » Utrecht, 1836,» bl. 6 en volg.; alsmede » de » provincie Zeeland in hare aloude gesteldheid » beschouwd door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS,» in de nieuwe Werken van het Zeeuwsch Genootschap, Ie deel, Ie stuk; Middelburg 1836, bl. 33.

(3) Over de omvergeworpen bosschen, en de boomen onder den grond gevonden, zie ook het voorzeide stuk van J. AB UTRECHT DRESSELHUIS; zulks heeft mede plaats in de moerassige streek de Peel, hoewel aldaar, zoo ik meen, niet zoodanig, dat dezelve als staande gebleven stronken zouden worden ontdekt; — omtrent de klaarblijkelijke oorsprong der Veenen uit groote bosschen, in de

den, daar vele Frankische inwoners, uit godsdienstigen ijver, hem van hunne landgoederen schonken; de namen der plaatsen worden in de nog voorhanden giftbrieven vermeld, en derzelver ligging opgegeven in Taxandrie te zijn; verscheiden van dezelve zijn volkomen bekend, en het blijkt daaruit, dat Taxandrie zich tot in Noord-Nederland uitstrekte, hetgeen mij vooral bijzondere stof tot nasporing gegeven heeft.

De voorzeide giftbrieven zijn te vinden in de Verzameling der Benedictijner Geestelijken, E. MARTENE en U. DURAND (1), zij dragen bij de onderschriften de tijdmerken der regering van de Frankische koningen CHILDEBERT, DAGOBERT en THEODERIK. CHILDEBERT schijnt te zijn de derde van dien naam, wiens regering wordt gebragt van de jaren 698 tot 710. DAGOBERT de twee-

Swilbroeksche en Haaxberger hooge Veenen, vind men mede in de belangrijke geologische mededeeling van den Heer A. C. W. STARING, in de Konst- en Letterbode van 24 Februarij 1837, No 8, bl. 127.

(1) Veterum Scriptorum et Monumentorum Historicorum, dogmaticorum etc, collectio, studio et opera domini EDMUNDI MARTENE et domini URSINI DURAND, presbyterorum et monachorum Benedictinorum e Congregatione Sti. MAURI. Parisiis 1724 fo. J. WAGENAAR heeft ook daarvan gebruik gemaakt, en verslag gegeven, Vaderl. Historie Ie deel, bl. 378 en vervolgens.

de, van 710 tot 715, en THEODERIK de vierde, van 727 tot 741; schoon de juiste jaarbepalingen, wij onzeker zijn, mag men echter den tijd daaruit in zoo ver opmaken, dat zij behooren tot het einde der zevende en het begin der achtste eeuw. Zij, die daar bij als begiftigers voorkomen, zijn, zoo als zij zich uitdrukken, allen vrije Franken, welke, volgens de wetten en regten en het gebruik der Franken, de vrije magt hadden, om naar willekeur over hunne goederen te beschikken. De plaatsen, waar de brieven gegeven zijn, worden genoemd; Bittinum, mij onbekend; Tilliburgis, thans zeker Tilburg; Cala, misschien Callo (1); Osne, nu Osch; Waderloe, nu Waalre, en Baclaos, nu Bakel; alle drie plaatsen in Taxandrie, nu in de meijerij van 's Hertogenbosch gelegen. De namen der gevers, zoo als zij daar worden opgegeven, zijn: AENGILRALDUS, zoon van HILDIBOLDUS; AENGELBERTUS of ENGELBERTUS, zoon van GAOBERTUS; die in twee giftbrieven voorkomt, in eene van welke hij zegt, de gift te doen, met raad en toestemming van zijnen broeder VERENGOATUS; BERTI-

(1) »Calloa» zie Acta Sanct. Belgii selecta, Tom. IV, pag. 206. Bijvoegsels en Aanmerkingen op de Vaderl. Historie, Ie deel, bl. 63 OUDIETTE, Dictionnaire Géographique, op »Calloo.» »Village a une lieue et demie d'Anvers sur la rive gauche de l'Escaut.»

LINDIS, dochter van WIGIBALDUS, eene geestelijk (consecrata Deo), welke hare bezitting bij wa tige erfenis van hare moeder ODRADA had v kregen; ANSBALDUS, mede een geestelijke (Servorum Dei famulus) en HERELAAF, zoon van BAD GARUS; doch welke namen, 't geen toch weil ter zake doet, ook met eenige verandering voo komen. De giften bestaan in bezittingen in d aangeduide plaatsen, welke met de toen gebru kelijke namen worden uitgedrukt, wier juist beteekenis, niet van allen, volkomen duidelij schijnt; zij zijn » Casata » en » Curticulum, beide woonhuizen, het laatste mogelijk me aanzienlijke of hofsteden; — » Sala » een he renhuis; » watriscafum » een waterloop; » ma cipium » lijfeigen; » peculiare » en » peculium, 't geen de lijfeigen met toelating van zijnen he bezat; waar bij dan nog met algemeene ben mingen worden gevoegd bosschen, gronden, we den, bouwlanden, waterlopen, graanmolens enz al het welk aanleiding kon geven om den toe maligen staat der landstreek te beoordeelen, te doen zien, hoe ver men daar toen reeds verbetering van den toestand der maatschap gevorderd was, doch waar over uit te weid buiten mijn bestek loopt; genoeg voor hetzelv te doen opmerken de aanduiding der landstre van Taxandrie, door de benoeming der plaa sen, daarin gelegen. Vooraf dient daartoe n

het volgende: de heilige WILLEBRORD heeft bij uitersten wil, waarvan de inhoud nog bekend en voorhanden is (1), de goederen bij meergenoemde giftbrieven aan hem geschonken, en ook nog andere, besproken en nagelaten aan het klooster Epternac bij de Sura in de Bedensche landstreek, nu Bitburg (2), naderhand eene voorname abtdij in het hertogdom Luxemburg (3); hij benoemt daarbij de aan hem geschonken goederen en de namen der gevers, doch slechts gedeeltelijk (4). Het schijnt, dat de namen der plaatsen in de oorspronkelijke brieven min duidelijk geschreven zijn geweest, en daardoor

(1) Onder anderen in A. MIRAEI, Codex donationum piarum, Operum Diplomaticor., edente J. F. FOPPENS, Lovanii 1723. Tom. I. pag. 11, 12 et 13.

(2) » Monasterium Epternacum constructum super » fluvio Sura in pago Bedensi.»

(3) Zie J. F. BUSCHINGS Geographie, III. Deel, bl. 667 en 668, M. DEWEZ, » Dictionnaire Géographique,» op de woorden » Andethanna» en » Beda-vicus.»

(4) » Omnem rem, vel villas, seu mancipia, quae » mihi ingenui Franci — tradiderunt vel condo- » naverunt, similiter illas res, quas Dominus » Pipinus mihi condonavit vel delegavit, seu ma- » trona sua Plictrudis, sive filius suus Dominus » noster Carolus Major-domus; — et illas alias » res (n. b.) ex parte de nomino, vel homines, qui » mihi eas tradiderunt vel delegaverunt.»

moeijelijk te lezen, zoo dat de afschrijvers, m
de benoemde plaatsen veelal onbekend, misslag
hebben begaan, waarvan sommige door verg
lijkingen eenigzins zijn te ontdekken en te re
te brengen. Ten aanzien dier plaatsen, als
Taxandrie gelegen aangeduid, en die men n
bijna alle in ons vaderland in de provin
Noord-Braband vindt, wil ik hier nadere oph
deringen mededeelen, zoo ter bevestiging v
hetgeen alrede daaromtrent bij anderen op
merkt en vermeld is, als tot ontdekking van
nog niet opgemerkte, of tot verbetering van mi
slagen, daaromtrent begaan.

De benoemde plaatsen dan zijn de volgende
» Villa nuncupata: Waderlo. Super fluvi
Dutmala, » — alzoo in den giftbrief van A
GELBALDUS of ENGELBALDUS (1); — In het test
ment van WILLEBRORD (2): » Villa, quae voc
tur: Wadradoch: in pago Taxandro super fl
mine Duthmala, » — aldaar welligt bij verkeer
lezing of drukfout, voor Wadraloch, en zul

---

(1) » Apud MARTENE et DURAND, l. l. Tom. I. c
sive fol. 14, » en ook even zoo in eene copie, n
het origineel door den Notaris J. LEBEURCHER g
authentiseerd, mij in 1798 geleend door wijl
den in Noord-Braband zeer beroemden Mr. C. v
BOXTEL, als advocaat de belangen der abtdij v
EchTERNACH behartigende, mijnen hooggeacht
vriend, en door mij afgeschreven.

(2) Bij MIRAEUS, l. l. pag. 12.

voor Waderlo; het is toch buiten twijfel, dat daardoor wordt aangeduid het dorp in de Meijerij van 's Hertogenbosch, thans genaamd: » Waalre » (1). Die plaats is gelegen aan de rivier de » Dommel, » door de benoeming van Dutmala en Duthmala bedoeld (2). De abtdij van Echternach, de erfgenaam van WILLEBRORD, bezat de grondheerlijkheid van Waalre, tot derzelver vernietiging, op het einde der laatstverloopen eeuw; er is daar een Watermolen, die tot op denzelfden tijd leenroerig was aan de abtdij, waarvan het verhef geschiedde voor den Gecommitteerde en leenmannen dier abtdij, bij aardvergunning te 's Hertogenbosch of te Waalre; — de eigenaars van dien Watermolen bezaten nog in 1785 eene verzameling van oude stukken, tot dien Molen betrekkelijk, bijzonder wegens de geregtigdheid van denzelven, daaronder eene verklaring van dagteekening St. Jansdag 1349, wegens de verpligting, om de granen op die molen te laten malen, liggende op alle die genen, welke op des Abts kloostergoederen woon-

(1) Zie beschrijving door S. HANEWINKEL, bl. 249, en het daarbij door mij gevoegde; zie ook Nieuwe Geographie, door A. F. BUSCHING, vervolgd door BACHIENE, IV deel, IV stuk, bl. 618.

(2) Zie het door mij medegedeelde over die rivier in de algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen voor 1800, N°. VI, Mengelwerk, bl. 251.

den, welke daarbij nog worden genoemd: » di[illegible] op Sinte Willebroerdes eygen sitten » (1).

Voorts: » in pago Texandriae: Eresloch; » h[illegible] was AENGELBERTUS, zoon van GAOBERTUS, we[illegible]ke zijne bezittingen aldaar aan WILLEBRO[illegible] schonk (2); in het testament van WILLEBRO[illegible] wordt die gift van AENGELBERTUS in dier voe[illegible]e vermeld: » ENGELBERTUS mihi quondam donab[illegible]t » et tradebat omnem portionem suam in villa, qu[illegible]e » vocatur Hinesloten in pago Taxandrio. » — [illegible]e plaats onder den naam van » Eresloch » is [illegible] makkelijk te ontdekken, maar geene onder d[illegible]n naam van » Hinesloten »: wat men daaromtr[illegible]t moge hebben gegist (3), heeft geen de min[illegible]te grond; doch het is blijkbaar genoeg, dat in d[illegible]n giftbrief en in het testament, waarbij WIL[illegible]BRORD denzelfden gever aanduidt, een en dez[illegible]f-de plaats bedoeld wordt, en er schiet dus w[illegible]i-nig twijfel over, of er schuilt eene verkeerde [illegible]

(1) Uit die brieven zelf, aan mij geleend, opge[illegible]kend.

(2) Apud MARTENE et DURAND l. l. Tom. I. Col. [illegible] fol. 19. De brief is gegeven » in loco de Osn[illegible].»

(3) J. C. FALCKE in notis ad Codic. donation. Corbei[illegible] part. III. § 229, pag. 428, maakt er van » Hoogloen [illegible]» doch, schoon er wel een plaats » Hogeloon » [illegible]n die landstreek bestaat, zoo weet ik geen gron[illegible], om die voor de bedoelde te houden, en ge[illegible]e gelijkheid in den naam schijnt er aanleiding t[illegible] te geven.

zing, schrijf- of drukfout, zoo als reeds is aangemerkt, dat ten dezen meermalen plaats heeft, en men zal wel in het testament voor: » Hinesloten, » moeten lezen: » Eresloten, » en dan bemerkt men ras, dat daardoor gemeend wordt de naam, dien men in den giftbrief vindt: » Eresloch; » zeker wordt daarmede bedoelt het dorp, niet ver van Waalre, in voorzeide Meijerij gelegen, thans genaamd » Eersel » (1). De ligging der plaats, en het behoud van den eigendom der tienden aldaar, bij de abtdij van Echternach, tot derzelver vernietiging toe, laten geen twijfel over, of Eersel is de bedoelde plaats. De geestelijke dochter of nonne Bertilindis schonk aan Willebrord hare bezittingen in twee door haar benoemde en nog zeer welbekende plaatsen in dezelfde landstreek, de eene » Hulislaum, » de andere » Heopurdum » (2). Wanneer men opmerkt, dat twee Meijerijsche plaatsen, niet ver van malkanderen gelegen, genaamd zijn » Hulsel » en » Haperd » (3), zal het wel geen bedenking lijden, of die zijn de bedoelde. Dat voor Haperd, misschien nog wel bij vergissing gelezen wordt, » Heopurdum, » zal ook minder

(1) Zie beschrijving door S. Hanewinkel, bl. 385.
(2) Apud Martene et Durand, l. l. Tom. I. col. vel f°. 17.
(3) Zie beschrijving door S. Hanewinkel, bl. 463 en 207

verwonderen, als men in aanmerking neemt,
de plaats in 1207, onder den naam van » H
paert » (1), in 1235 onder dien van » Hapart »
voorkomt, en dat alzoo die naam verschill
gelezen is.

Nog eene andere plaats komt in denzelfden g
brief der nonne voor, aldus: » Hoccasca
super fluvio Dudmala.» Men heeft mijns inzi
vergeefs naar eene plaats gezocht, op we
die naam toepasselijk zou zijn. In het Chroni
Gotwicense (3), bij J. F. Falcke (4), bij G.
Loon (5), zijn er ongegronde en verkeerde a
duidingen omtrent gedaan; beter heeft het o
Vaderlandsche Geschiedschrijver J. Wagen
begrepen (6), en te regt heeft hem Mr. J. H.
Heurn gevolgd (7); er is in dien naam ze
weder eene verkeerde lezing, schrijf- of drukf
In het testament van Willebrord staat » Bob
schot » villa in pago Taxandrio (8), en zulks

(1) Volg. A. Sanderi, Geographia Sacra Brabant
Tom. I. pag. 321.

(2) Volg. A. Wichmans, Brabantia Mariana, pag.

(3) Lib. IV. f°. 175.

(4) In notis ad Codic. donation. Corbeiensium,
III. § 229, pag. 428.

(5) Aloude Historie van Holland, I. D. bl. 59 en

(6) I. Deel. bl. 380.

(7) Historie der Stad en Meijerij van 's Hertogenbo
I. Deel. bl. 53.

(8) Bij Miraeus, l. l. in de aanteekening st

wel de regte lezing zijn; er valt dan ook naauwelijks aan te twijfelen, of daarmede is bedoeld: » Baschot, » een nog genoeg bekende buurt of gehucht van het dorp Diessen, in de Meijerij van 's Hertogenbosch, waar men de geheugenis aan WILLEBRORD nog bewaart, en de abtdij van Echternach cijnsen plagt te heffen (1). En zulks wordt bijzonder bevestigd door den hier voor vermelden giftbrief van ANSBALDUS, en het testament van WILLEBRORD. Die geestelijke geeft daar bij zijne goederen: » in pago Texan- » driae loco Diesne, » en WILLEBRORD vermeldt zulks in zijn testament: » Villa quae vocatur » Diosna in pago Taxandrio super fluvio Digena, » welligt weder bij schrijf- of drukfout » Diosna » voor » Diesna, » immers op beide plaatsen wordt zeker bedoeld het voorzeide dorp Diessen, van hetwelk Baschot nu eene buurt of gehucht is. Men heeft zulks ook algemeen zoo begrepen; de gedachtenis van WILLEBRORD wordt daar bijzonder bewaard, hij wordt vóor den patroon der kerk gehouden; REINERUS, abt van Echternach heeft in 1234, met toestemming van zijn kapit-

» Bocanschot.» — Bij T. E. VAN GOOR, beschrijving der stad en lande van Breda, bl. 401, staat: » Hocanschot, » uit al hetwelk blijkt, hoe men met dien naam in de war is geweest.

(1) Zie beschrijving door S. HANEWINKEL, bl. 439 en 444.

tel, de kapel van Diessen aan de abdij van Ton-gerlo geschonken, welke de parochiekerk van dat dorp is geworden, en door de vereering van WILLEBRORD, en de aan hem toegeschreven wonderen, vermaardheid heeft verkregen (1).

Nog in het begin der zeventiende eeuw, was daar groote toeloop van volk, om WILLEBRORD te vereeren (2); men vindt ook bij de kerk een put, als een Willebrords-put beschouwd; een oud gebouw, genaamd het Hooghuis, in het dorp, wordt als het huis van WILLEBRORD aan-gewezen, blijkbaar, zoo als het mij, bij het beschouwen is voorgekomen, zeer oud en van vreemde bouworde, echter van later tijd dan WILLEBRORD; er is ook tusschen Hilvarenbeek en Oosterwijk, niet ver van Diessen, een rivier-tje of loop, van ouds de Diesse genoemd, waar-schijnlijk bedoeld door de fluvius Digena, waar-voor misschien ook wel Disena moet gelezen worden.

De hier voor vermelde HERELAEF, zoon van BODOGARUS, schonk bij zijnen giftbrief (3), aan de kerk der Heilige Apostelen PETRUS en PAU-LUS en St. Lambert, onlangs door hem gesticht

(1) Volgens A. SANDERI, Chorogr. Sacra Brabantiae Tom. I pag. 322.

(2) Zie A. WICHMANS, Brabantia Mariana, pag. 68.

(3) Apud MARTENE et DURAND, l. l. Tom. I. col. f°. 22.

[illegible] waarover WILLEBRORD gesteld was, » in loco Baclaos, » van zijne goederen gelegen: » in ipsa Baclaos, » en mede nog andere: » in loco Fleodrodum et in Durninum; » alle drie bekende plaatsen in de meergenoemde Meijerij, nabij elkanderen, digt bij den Peel gelegen; Bakel, Vlierde en Deurne (1). Uit de juiste overeenkomst dier namen en de onmiddellijke aan elkander grenzing dier plaatsen, zou reeds genoegzame aanleiding ontstaan, om dezelven te herkennen; maar zulks wordt ook nog anders bevestigd (2). Bakel was van ouds eene parochie van St. Willebrord, en daarna van de Echternachsche abtdij (3); wijders, toen bij brieven van Hertog JAN DEN DERDEN VAN BRABANT, van 1 Maart 1325, de onbebouwde gronden of de gemeente van Bakel, aan de ingezetenen, op de gewone wijs, werden ten gebruike uitgegeven, genoot de Abt van Echternach, de helft van den koopprijs, (zoo genaamd » praelevium » of » voorlijf ») en van de jaarlijksche cijns (4).

(1) Beschrijving door S. HANEWINKEL, bl. 277, 286 en 359, en Nieuwe Geographie, door A. F. BUSCHING, vervolgd door BACHIENE, IV. Deel, 4e St. bl. 618.

(2) Zoo ik meen, is zulks bij gebrek van genoegzame plaatselijke kennis, nog niet alzoo opgemerkt.

(3) Zie J. B. GRAMMAYE, Taxandria, edit. Bruxellae 1610, pag. 80.

(4) Tot beter verstand dier uitdrukkingen, zie de

De abtdij was, tot derzelver vernietiging toe, in het bezit van de tienden te Bakel, en eene St. Willebrords-put in de nabijheid, bewaart de gedachtenis aan dien heiligen. Ten aanzien van Vlierde en van Deurne, heeft gelijke blijkbaarheid plaats. Bij twee afzonderlijke brieven, ieder van dezelfde dagteekening, 1 Maart 1325, werden door denzelfden Hertog JAN DEN DERDEN VAN BRABANT, aan elk dier plaatsen, bijzondere onbebouwde gronden of gemeentens, aan elkander en aan die van Bakel palende, ten gebruike gegeven, met gelijk beding van de helft van den koopprijs en den cijns, ten behoeve van den abt van Echternach; — zoo dat er geen twijfel overblijft, of Baclaos, Fleodrodum en Durninum zijn Bakel, Vlierden en Deurne in de Meijerij van 's Hertogenbosch. Er zijn wel meer plaatsen, die den naam van Deurne dragen, zoo als onder anderen Deurne, hetwelk met Borgerhout eene gemeente schijnt uit te maken (1), niet ver van Antwerpen, waarvan C. SCRIBANIUS, onder den naam van » Durna » (2), en A. WICHMANS, onder den naam van » Turninum, verna-

---

aanmerkingen omtrent de onbebouwde gronden, bijzonder in de Meijerij van 's Hertogenbosch, in den Vriend des Vaderlands, Deel VI. N°. 2.

(1) Zie OUDIETTE, Dictionnaire, hiervoor bl. 99 (2) vermeld.

(2) Origines Antwerpienses, pag. 57.

» cule Doorne sive Deurne » (1) melden, welke laatste de vermelding van Durninum in de achtste eeuw schijnt toe te passen; doch de verafgelegenheid dier plaats van Bakel en Vlierdé, met welke het zaamgevoegd wordt, wederspreekt genoeg zoodanige opvatting. De mede hier voor vermelde ENGELBERTUS, zoon van GAOBERTUS, schonk bij zijnen giftbrief (2) aan WILLEBRORD zijne goederen: » in pago Taxandriae in loco » nuncupato Alphein; » de plaats waar de brief gegeven is, wordt genoemd: » Tilliburgis; » opmerkelijk is het, dat aan het slot van dien nog een gift gevoegd wordt: » in pago Teisterventi » super Mosam loco Birni, » zeker de landstreek Teisterbant, nu het land van Heusden over de Maas, de plaats Bern: ook in het testament van WILLEBRORD wordt de gift van ENGELBERT vermeld, en daar bij genoemd » Alphein, » waardoor zeker is bedoeld het dorp Alphen, ruim drie uren ten Zuidoosten van Breda, in de voormalige baronie van dien naam, op de grenzen der Meijerij van 's Hertogenbosch gelegen (3),

(1) Brabantia Mariana, pag. 363, schoon hij spreekt van het testament van WILLEBRORD, waarin Durninum niet vermeld wordt.

(2) Apud MARTENE et DURAND, l. l. Tom. I. col. vel f°. 16, en in de beschrijving der Stad en Lande van Breda, door T. E. VAN GOOR, bl 398 en 399.

(3) Zie T. E. VAN GOOR in voorsz. beschrijving van Breda, bl. 372 en 373.

terwijl door Tilliburgis aangeduid is Tilburg, eene voorname plaats in die Meijerij, nabij het land van Breda, thans tot een der steden van de provincie Noord-Braband verheven (1). Het dorp Alphen hoorde ook eertijds aan de abtdij van Echternach, de abt LODEWIJK heeft het in den jare 1175 aan WIPERTUS, abt van Tongerlo, voor hem en zijne opvolgers geschonken (2), en het werd gesteld onder de parochien dier abtdij (3). S. WILLEBRORD is ook nog patroon der plaats. Dezelfde ENGELBERTUS schonk bij eenen anderen, hiervoor (4) vermelden, brief: » in loco de Osne » (5), behalve zijne goederen: » in loco Eresloch, » ook die: » in loco de » Osne, » beiden aangeduid: » in pago Texan» driae. » Hier voor is reeds opgemerkt (6), dat, indien G. WENDELINUS het wel heeft, dat in de Salische wetten » Ohseno, » als eene maalstede, daar eene der wetten gemaakt is, moet worden verstaan, daar dan hoogstwaarschijnlijk dezelfde plaats, als in voorzeiden giftbrief door Osne

(1) Zie beschrijving door S. HANEWINKEL, bl. 483—488.

(2) v. A. SANDERI, Chorographia Sacra Brabantiae, Tom. I. pag. 320.

(3) v. A. WICHMANS, Brabantia Mariana, pag. 688.

(4) Zie bl. 125 (2).

(5) Apud MARTENE et DURAND, col. vel f°. 19.

(6) Zie bl. 103 (1) en (2).

bedoeld wordt; te regt toch zegt WENDELINUS, dat men oudtijds bij ons, zoo als nog in Duitschland: » Ohsen » schreef voor » Ossen, » *boves*, gelijk als HUYDECOPER ook meent, dat men op eene plaats bij VAN HEELU, voor: » Starcke » Orssen, » beter zou lezen: » Starcke Ohsen, » dat is » Ossen » (1): zoo komt mede de stad » Osnabrug » voor onder den naam van: » Ohse- » burg » (2): doch dezelfde WENDELINUS vergist zich, als hij meent, dat men door » Ohsne » zou moeten verstaan Ossendrecht, in de diocese van Antwerpen, zoo als hij die plaats aanduidt, een dorp in het voormalig marquisaat van Bergen op Zoom (3); daar zal dan wel, zoo als buiten twijfel, in den voorzeiden giftbrief van ENGELBERTUS, bedoeld zijn de aanzienlijke plaats Osch, in de Meijerij van 's Hertogenbosch (4). Zij ligt in dezelfde landstreek en in de nabijheid van andere plaatsen, die ook in de volgende eeuwen, als in Taxandrie gelegen, voorkomen; zij werd als de hoofdplaats van het Meijerijsche

(1) Op MELIS STOKE, III. Deel, bl. 324.

(2) In de Annales Francorum Fuldenses ad a 745. ap. M. FREHERUM, Rerum Germanic. Scriptor. Tom. I. pag. 6.

(3) Zie Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden, IIe. Deel. bl. 178, en A. F. BUSCHINGS nieuwe Geographie, vermeerderd door W. A. BACHIENE, IVe. Deel, 4e. Stuk, bl. 332 en 333.

(4) Zie beschrijving door S. HANEWINKEL, bl. 529—535.

kwartier van Maasland aangemerkt, de kerk is er aan WILLEBRORD toegewijd, men vond er in de nabijheid eene St. Willebrords-put, de tienden waren er van ouds leenroerig aan de abtdij van Echternach, en dezelve abtdij heeft, zoo lang zij bestaan heeft, die leenroerigheid bezeten (1); welk een en ander, zoo ik vertrouw, omtrent de aanduiding van de Meijerijsche plaats door Ohsne en Osne geen twijfel overlaat. Nog komt in het testament van WILLEBRORD, bij de plaatsen in Taxandrie gelegen, voor: » Villa, quae » Voeatur Pieplo, » waar goederen gelegen waren, hem door HENRICUS geschonken, doch waarvan de giftbrief niet voorhanden, ten minsten mij niet bekend is. Te regt schijnen MIRAEUS (2) en WICHMANS (3), daarvoor te hebben aangeduid het dorp » Poppel, » in het kwartier van Antwerpen, op de grenzen der Meijerij, nabij Hilvarenbeek, en niet ver van het hiervoor vermelde Diessen gelegen (4). Behalven de tot

---

(1) Een oorspronkelijke brief van leenverhef, van zoodanige tiende bij Commissarissen en Leenmannen van den Abt, gegeven te Osch, den 9 November 1470, en een andere gelijke bij Stadhouder en Mannen van Leen, van denzelfden Abt, mede te Osch gegeven, den 19 Augustus 1507, berusten onder mij.

(2) In notis ad illum locum.

(3) In Brabantia Mariana, pag. 688.

(4) Zie meergemelde Dictionnaire par OUDIETTE.

:r toe behandelde plaatsen in Taxandrie, ko- :n er nog twee voor, waar goederen, aan ILLEBRORD geschonken, gelegen waren: de ıe wordt genoemd » Levetlaus, » de andere Busloth, » in pago Taxandriae; doch welke ıatsen daardoor bedoeld zijn, is, mijns in- ns, nog niet ontdekt, of niet genoegzaam ıgetoond. Het is in den giftbrief van ANS- LDUS (1), waar genoemd worden de geschon- n goederen: » in pago Texandriae, loco Levet- ıs, super fluvio Dutmala. » JOANNES VAN DE LDE, een Antwerpsch geestelijke (2), heeft aromtrent opheldering zoeken te geven, in zij- aanteekeningen op het verhaal van den heili- n REMACLUS, bevorens door MABILLON uitgege- n, uit Keulsche handschriften (3); in dat ver- al leest men (4): » est nobis fiscus Ledernaus. » N DE VELDE meent, dat daardoor dezelfde ats, als in den voorzeiden giftbrief, bedoeld rdt; doch in dien giftbrief leest men niet, als bij hem: » Lethernaus, » maar » Levetlaus; »

) Apud MARTENE, Tom. I. col. vel f°. 12.

) Hij is, op reis naar Amerika zich willende bege- ven, in eenen bloeijenden leeftijd te Groningen in 1747 overleden, volgens verslag van J. GHES- QUIERIUS omtrent hem in de Acta Sanctor. Belgii selecta, Tom. III. pag. 417 et 418.

Zie voorz. Acta Sanctor. Belgii, Tom. III. pag. 499.

Cap. II. pag. 496.

te regt voegt hij er echter bij: » alibi alit tine Ladernacum,» en duidt als de bedoeld aan een dorp Lerneux (1), zich beroep het getuigenis van B. Fisenus (2); de bij in den giftbrief » super fluvio Dutmala » het bedenkelijk, om er » Lerneux » door staan, als ver verwijderd zijnde van de r Dommel, telkens onder de benaming van mala » voorkomende.

De andere plaats, » Busloth, » wordt der voorhanden zijnde giftbrieven vermeld volgens het testament van Willebrord, Ansbaldus hem: » omnem portionem suam la, quae vocatur » Busloth » in Taxandr welligt heeft er een verkeerde lezing, sc drukfout, omtrent dien naam plaats; — heeft het niet uitgelegd; Wendelinus dat het is een dorp Bussel bij Waalre; weet niet, dat daar een dorp van dien staat. Falcke (5) maakt er van Boxt

(1) » Pagus ditionis Stabulensis, in v vulgo Lerneux. »

(2) Het bedoelde werk is: B. Fiseni, I Leodiensis, sive vitae et elogia Sa lis 1647, in f°. Zie Paquot, M III in f°. pag. 205.

(3) apud Miraeum, Tom. I. pag. 12.

(4) l. l. pag. 81.

(5) ad Codic. donation. Corbeiens. pag. 428.

kop; het laatste is mij onbekend, en voor Boxtel is geen de minste grond; in het Chronicon Gottwicence wordt het toegepast op een gracht of stroompje, hetgeen, bij 's Hertogenbosch nog bestaande, den naam van Bossche sloot draagt (1); en van Loon, zulks overnemende, zegt eenvoudig »Busloth,» thans »Bossche sloot» (2): maar dezelve is haren oorsprong en benaming verschuldigd aan de afpaling, tusschen de Brabandsche dorpen Vucht en Kromvoort, onder de Meijerij van 's Hertogenbosch, ter eenre, en de Hollandsche dorpen Engelen en Vlijmen ter andere zijde, op het einde der veertiende eeuw (3); ook kan men den oorsprong der stad 's Bosch niet vroeger, dan tot het laatste der twaalfde eeuw brengen, en de benoeming van »Busloth» in de achtste eeuw kan mitsdien daarmede geen gemeenschap hebben. Van Heurn duidt er voor aan het dorp Bulselo (4); maar geen dorp van dien naam nog hebbende kunnen ontdekken, weet ik niet welk een hij daarmede bedoelt (5).

---

(1) Lib. IV. f°. 175.

(2) l. l. le deel, bl. 59.

(3) Volgens uitspraak van Wenceslaus en Johanna van Brabant van 27 September 1356, te vinden onder de bijlagen bij van Heurn, Historie der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, IIe deel, bl. 26, 261—263.

(4) Voorz. Historie Ie deel, bl. 56.

(5) De, wegens oudheid- taal- en letterkunde en tevens

Omtrent denzelfden tijd, als LAMBERTUS en WILLEBRORD, vindt men, zoo als reeds hier voor is aangeduid, eene bijzonder godsdienstige Jonkvrouw vermeld, onder den naam van de heilige ODA; de betrekking dier vermelding tot het landschap Taxandrie, vereischt eenig verslag omtrent haar ten dezen te geven. Zij wordt gezegd van aanzienlijke afkomst uit Engeland of Ierland geweest te zijn, welligt met of ter oorzake van WILLEBRORD, als ook van die overzeesche landen gekomen, zich herwaarts begeven hebbende. Hoezeer toch de pogingen van ISFRIDUS THYSIUS (1), om vele tegenstrijdigheden, in de verhalen omtrent haar voorkomende, weg te nemen, niet volkomen mogen geslaagd zijn, alle de berigten omtrent haar, en de sedert zoo vele eeuwen bij voortduring stand gehouden hebbende overleveringen laten bijna geen twijfel over, of zij is

onvermoeide werkzaamheid achtingswaardige, Mr. J. H. HOEUFFT, heeft omtrent den naam van » Busloth » eene gissing medegedeeld, of dezelve ook zou verbasterd zijn van » Bomsloth » of » Bomsloch, » en daarmede bedoeld wezen » Bommel » ; waaraan hij echter niet schijnt te hechten; zie » Taalkundige Bijdragen tot de naamsuitgangen van plaatsen. » Breda 1816, bl. 12 en 79*.

(1) In zijnen: » Commentarius praevius de S. ODA » Virgine, St. Odae Roda in Pelandia Brabantiae, » die 27, et in monasterio virginum Venradii, » ditionis Kesselensis in Gelria municipii, die 28 » Novembris, culta sub annum 726. » Tom. VI. » Act. Sanctor. Belgii select. pag. 587.

het, van wie de naam van » Sanctae Odae Roda in Taxandria, » thans nog genaamd St. Oedenrode, in de Meijerij van 's Hertogenbosch, zijn oorsprong heeft; en zulks zal genoeg zijn voor het onderwerp mijner behandeling, als strekkende tot eene bijdrage bij en ter bevestiging van hetgeen ten aanzien der berigten omtrent Lambertus en Willebrordus, wegens de gelegenheid van Taxandrie is aangevoerd (1). Wegens verdere verhalen omtrent Oda, en bijzonder hare betrekking tot de plaats St. Oedenrode, moet ik aanmerken, dat men haar ongepast als Vrouwe dier plaats, en als stichtster van het aldaar bestaan hebbende kapittel van kanoniken heeft willen doen voorkomen, en even ongegrond de stichting van gelijk kapittel van kanoniken te Hilvarenbeek heeft toegeschreven aan eene Hildevaris, welke men genoemd heeft: » pedissequa sanctae Odae, » als of die haar kamenier, of wel, zoo als het thans zou heeten, hare staatdame geweest ware. Het denkbeeld van Vrouwe eener heerlijkheid is van veel later tijd; en beide

(1) In den Vriend des Vaderl., X D. N°. 11, bl. 798, is te regt goedgekeurd de gissing van Mr L. P C. van den Bergh, dat de dorpsnamen Woensel en Woensdrecht aanduiden, dat Wodan aldaar zal gediend zijn; maar, mijns inziens, zonder grond de naam van Oda daartoe betrekkelijk gemaakt: het bijgevoegde omtrent de gehouden vergaderingen, spruit voort uit eene verkeerde voordragt van J. van Oudenhoven.

voorzeide kapittelen van kanoniken zijn mede later ingesteld; doch vele en welligt alle gronden ter plaatse, thans St. Oedenrode genaamd, gelegen zullen aan ODA hebben toegekomen. Niet onwaarschijnlijk is, hetgeen een ongenoemde in de beschrijving van haar leven (1) verhaalt, dat eene aanzienlijke Vrouw, eigenaresse van vele grondbezittingen, uit godsdienstigen ijver, hare eigendommen, ter plaatse Rode in Taxandrie, aan ODA geschonken heeft; zeer wel komt zulks overeen met de voorverhaalde giften door verscheidene Franken in dezelfde landstreek omtrent denzelfden tijd aan WILLEBRORD gedaan. Waarschijnlijk had reeds de geefster, of heeft ODA zelve, daar ter plaatse bosschen, en al wat den landbouw hinderde, doen roden, en is daarom aan de plaats de naam van Rode gegeven; zoo vindt men in derzelve nabijheid ook Middelrode en Nistelrode, liggende Middelrode in het midden tusschen Odenrode en Nistelrode (2); — over dien oorsprong van zoodanige benaming is elders genoeg gezegd, om daarbij niet langer stil te staan (3): —

(1) Door I. THYSIUS medegedeeld in de Acta Sanctorum Belgii selecta, Tom. VI. pag. 619 et seqq. en aldaar § 18, pag. 630.

(2) Zie Beschrijving door S. HANEWINKEL, bl. 526.

(3) Zie de Verhandeling van de 2e Klasse van het Nederl. Instituut, 1e deel; — ook hetgeen H. CANNEGIETER opmerkt omtrent Geldersche plaatsen naar dat Roden genoemd, in praefatione H. [illegible] RII Tristium libris, ipso curante, praemissa. [illegible]

maar dit moet ik hier nog bijvoegen: welligt waren het bosschen aan den dienst van afgoden oorspronkelijk gewijd, welke men daar had doen roden, waarvan, zoo als reeds hier voor is aangemerkt, de voorbeelden in deze landstreek Taxandrie, uit de overgebleven benamingen, te ontdekken zijn; — niet ver van St. Oedenrode is onder het dorp Schijndel een gehucht, genaamd »het Wijbosch,» en meer zuidelijk, onder het dorp Bergeik, mede een gehucht, geheeten de Weebosch, zeker naar gerode bosschen zoo genoemd (1); onder St. Oedenrode is ook een gehucht genaamd »Olland:» Grammaye en anderen hebben zulks uitgelegd, als »Odaasland;» dit zou niet onwaarschijnlijk voorkomen, doch wordt zeer bedenkelijk, daar, volgens den Teuthonista van G. van der Schueren, »Olland,» « Broek» of »Broekland» beteekent, hetwelk op de broekachtige, lagere en vruchtbare gronden in dat gehucht wel toepasselijk is. Over het dorp St. Oedenrode vindt men wijders genoegzaam verslag in het meergenoemde werk van S. Hanewinkel (2), en ik onthoude

---

hem 1766, pag. 3, en, ten aanzien van andere plaatsen, van gelijken oorsprong, het medegedeelde door J. E. Rau, Monumenta vetustatis Germaniae. Traj. ad Rhen. 1738. pag. 118 et 119.

(1) Zie Beschrijving door Hanewinkel, bl. 361 en 375.

(2) Over het Wijbosch, als een allerbekoorlijkste landstreek, de oude vervallen kapel aldaar, en eene kist binnen dezelve, zie verhaal van den uittogt der mobiele Amsterdamsche schutterij, door J. H. van In-

mij mitsdien van verdere uitweiding daarover.
Behalven de onderscheiden plaatsen in Taxandr e
in de achtste eeuw vermeld, bij dezen opgespoord
en, zoo veel mogelijk, met derzelver tegenwoo
dige benamingen aangeduid, komt bijzonder no
eene in aanmerking: — het is de plaats Budili
of Bodilio. — Keizer KAREL de Groote bevestigd
in het elfde jaar zijner regering, als Koning va
het Frankische rijk, bij een diploma, door MIRAEU
gebragt tot het jaar 779, de giften door zij
voorvader PIPINUS HERISTALLUS aan de Mariaker
te Aken (Ecclesiae S. Mariae in novo castello
gedaan (1). Onder de plaatsen, waar de ge
schonken goederen gelegen waren, noemt h
» Budilio in Taxandira, » blijkbaar bij schrijf-
drukfout voor Taxandria, zoo als buiten beden
king wordt gesteld door een diploma van Keiz
LOTHARIUS van den jare 844 (2), waarin h
voorvermelde gift bevestigt, en daarbij vermeld
» in pago Texandrio, Bodilio. » Keizer OTTHO d
Eerste gaf vervolgens in den jare 947 aan de gee
telijken, ter plaatse Kevermund, de kerk » in vi
la Budel, » met de tienden en wat er verder we

GEN, 's Hage 1831, bl. 52 en 53. Alleen nog dit: i
den Commentarius van I. THYSIUS, hier voo
aanteek. 2, bl. 132, aangeduid, staat, ten aanzien d
ligging van St. Oedenrode, verkeerd » ad Bomm
lam amnem » voor » Dommelam. » Het ligt aan
rivier de Dommel.

(1) Zie het diploma bij MIRAEUS l. l. Tom. I. pag. 49
(2) Zie het diploma bij MIRAEUS, Tom. I. pag. 337.

lig toe behoorde (1), en dezelfde Keizer gaf bij diploma van 't jaar 971 (2) de Kanonikenkerk te Kevermund met al haar toebehooren aan de Kanonikenkerk van St. Maria te Aken. Dat door Budilio, Bodilio en Budil, in Taxandria, geen andere plaats bedoeld is, dan het tegenwoordige dorp Budel, zou men reeds uit de overeenkomst der benaming kunnen opmaken, doch zulks wordt ook anderzins buiten bedenking gesteld. — De Kanoniken van Aken hebben van ouds de tienden te Budel bezeten, en tot de staats-omwentelingen op het eind der vorige eeuw behouden. Budel is een dorp in de Meijerij van 's Hertogenbosch, op de uiterste grenzen van Noord-Braband (3); eerst door Hertog Jan van Brabant, in den jare 1421, aan de voorzeide Meijerij gehecht (4); ook plagt men van ouds van de vonnissen, bij schepenen van Budel gewezen, in hooger beroep zich te vervoegen naar Aken, hetwelk zoodanig had stand gehouden,

(1) » Ad stipendia fratrum in loco Kevermund ecclesiam in villa Budil, cum omni decimatione omnibusque commoditatibus ad eam juste legitimeque pertinentibus, » bij Miraeus Tom. I. pag. 506.

(2) Zie bij Miraeus Tom. I. pag. 506.

(3) Zie Beschrijving door S. Hanewinkel, bl. 284—286.

(4) Volgens 's Hertogs aanschrijving aan schout en schepenen van 's Hertogenbosch van 23 Maart 1421, berustende bij de archiven dier stad, volgens derzelver inventaris, lett. A n°. 210.

dat zulks eerst bij besluit van de Staten-G
raal van 17 Maart 1649 werd verboden, er
last, zich daaromtrent te gedragen als in ar
dorpen der Meijerij.

In de negende en tiende eeuw ontbreek
mede niet aan vermelding van Taxandrie; en
plaatsen, aangeduid als in dat landschap gele
dezelve kenmerken de ligging, even als te v
in Braband, en wel grootendeels in Noord-
band, tot ons Koningrijk behoorende. Vele
deren, in Taxandrie en in Teisterbant gel
waren geschonken aan het klooster Lauris
hetgeen vervolgens is geworden eene aanzier
abtdij, door derzelver bezittingen een Vorster
gelijkende, bekend onder den naam van Lo
gelegen aan de Weschnits, behoorende ond
Mentsche landen, en eindelijk in het Ment
Aartsstift ingelijfd (1). De diplomata der a
zijn afzonderlijk uitgegeven (2), en gedeel
ook door professor BONDAM, in het Charter
van Gelderland met zijne aanteekeningen
plaatst (3); onder dezelve zijn er, waarin Ta
drie en Teisterbant vermeld worden, en gel
tot de jaren 793, 815 en 839, maar bijzo

(1) Zie A. F. BUSSCHING, Nieuwe Geographie, III
bl. 1082.

(2) Edente Academia Elect. scient. et elegant.
Theodoro-Palatina. Manhemii 1778, 4º.

(3) Ie deel, 1e afdeeling. Utrecht. 1783, bl. 1
volg.

een, dat, volgens het onderschrift, door den monnik en diaken BERCHTRATH opgemaakt en getijdmerkt is, in het jaar onzes Heeren 969, de 12e indictie, het achtste jaar van Koning OTTO (1); welligt is hij ook de opsteller van de andere diplomata, die alzoo omtrent denzelfden tijd zouden vervaardigd zijn, waardoor dan opgehelderd wordt de oorzaak der verwarring van Taxandrie en Teisterbant, daarin voorkomende, zoodanig, dat de Villa Empel daarbij wordt aangeduid » in pago Taxandria sive Teisterbanto, » en zelfs eens blootelijk » in pago Teisterbant; » hij duidt wijders het landschap Taxandria aan, als: » sub praesidatu ANSFRIDI Comitis. » Die ANSFRIED nu was Graaf van Taxandrie en van Teisterbant tevens, waarover in het vervolg nader; hij en zijne huisvrouw HILSUNDIS bezaten, voor dat zij beiden den geestelijken stand hadden aangenomen, vele goederen in Taxandrie en in Teisterbant; geen wonder, dat men naauwlijks wist te onderscheiden, onder welke der twee graafschappen de plaatsen behoorden, en dat een geestelijke, die de diplomata opmaakte, daaromtrent in de war was. In later tijd vergiste zich ook JA-

(1) G. WENDELINUS l.l. pag. 81, schijnt zich ten aanzien van ANSFRIDUS, en de giften aan het klooster Laurisham, met aanhaling van M. FREHERUS, immers ten aanzien van den tijd, geheel te vergissen.

nus Dousa daaromtrent zoodanig, dat hij vermeende, dat de Teisterbanders geen andere waren dan de Taxanders (1), welke vergissing te regt is opgemerkt door A. Matthaeus, aanduidende, dat Taxandrie en Teisterband onderscheiden landschappen waren (2). J. I. Pontanus vermeldt mede van het afzonderlijke landschap Teisterbant (3) en van deszelfs Graaf Ansfried; en Professor Bondam heeft ten aanzien der plaatsen, in de pagus Teisterbant gelegen, opheldering gegeven, en aangemerkt, dat hetzelve zich niet alleen ter regter-, maar ook ter linkerzijde van de Maas uitstrekte, en naderhand voor een groot gedeelte onder de de heerschappij des Graven van Gelderland is gekomen (4); schoon het blijkbaar is, dat hij het daarvoor hield, dat men de palen van het graafschap Teisterbant niet naauwkeurig weet aan te duiden (5).

Er bestaat eene verhandeling over het graafschap Teisterbant, door eenen Pommerschen Edelman D. van Kleist, onder J. C. Dithmarus, hoogleeraar aan de hoogeschool te Frankfort aan

(1) Bataviae Hollandiaeque annales, Lugd. Bat. 1601, pag. 390.
(2) De Nobilitate, Lib. II. cap. 10. pag. 208.
(3) Historiae Gelricae, Lib. IV. pag. 53.
(4) In de Aanteekeningen bij het Charterboek van Gelderland. 1 l.
(5) Zie F. G. van Lijnden, Specimen de Judiciis antiqui et medii aevi. Trajecti 1781, pag. 40.

den Oder, in het openbaar verdedigd, waarbij onder anderen opzettelijk wordt aangetoond, dat Teisterbant geheel onderscheiden was van Taxandrie (1), op welker inhoud ook B. HUYDECOPER ten aanzien der ligging van Teisterbant zich beroept (2). Reeds op het einde der zevende en in het begin der achtste ceuw was de landstreek Teisterbant in onderscheiding van Taxandrie bekend; zoo als het hiervoor (3) is opgemerkt: in eenen giftbrief van ENGELBERTUS aan WILLEBRORD (4), komt voor » in pago Teisterventi supra Mosam loco Birni.» In de zoo even vermelde Verhan-

(1) » Historia Comitatus Teisterbant, quam praeside » J. C. DITHMARO, Histor. et Politic. professore » ordinario ad d. 11 Septembris 1716 publico examini exponet DIONYSIUS DE KLEIST, eques Pomeranus, Francfurti ad Viadrum.» Op den Catalogue des livres de Mr. J. F. VAN DE VELDE, Gand 1832, Tom. II. pag. 485, n°. 11417, komt dezelve als het werk van DITHMAR voor, zonder de vermelding van KLEIST.

(2) In zijne Lambacheriana, achter het derde deel der Rijmkronijk van MELIS STOKE, door hem met zijne aanteekeningen uitgegeven, bl. 454 en 455, waaruit schijnt, dat DITHMARUS dezelve in zijne aanteekeningen op TESSCHEMAKER, pag. 189, heeft ingevoegd; de afzonderlijke verhandeling zal ook wel zeldzaam voorkomen.

(3) Bladz. 125 bij aanteek. (2).

(4) Apud MARTENE et DURAND, Tom. I. col. vel fol. 16, en bij T. E. VAN GOOR, Beschrijving van Breda, bl. 398 en 399.

deling van DITHMAR, is uit de daarbij aang haalde schrijvers aangetoond, dat onder ander tot Teisterbant behoorde het land van Heusd en Altena, aan de Maas. Wanneer men nu aanmerking neemt, dat FOLCOLDUS DE BERN met zijne huisvrouw BESSELLA, dezelve pla Berna met alle derzelver aanhoorigheden aan d Abt van Marienwaard hebben geschonken, die gift door den Bisschop van Utrecht in d jare 1134 bekrachtigd zijnde (1), dien ten g volge is opgerigt de Abtdij van Bern, in l land van Heusden, en alzoo in Teisterbant (2 zal er, dunkt mij, geen twijfel overblijven, die plaats Berne is reeds in de achtste eeuw b kend geweest, en in voorzeiden giftbrief bedoe door » locus Birni », en dat men door » Tesl wenti » moet verstaan » Teisterbant, » welligt o door verkeerde lezing, schrijf- of drukfout zc

---

(1) Zie Diploma bij MIRAEUS, Tom. I. pag. 173.

(2) Zie J. F. FOPPENS, Historia Episcopatus Silv ducensis, pag. 242 et seqq. — Men zie ook o Teisterbant, het bijvoegsel in de Beschrijving stad Heusden, door J. VAN OUDENHOVEN, verme derd uitgegeven te Amsterdam, 1743, bl. 23—2 waarin echter, mijns inziens, misvattingen pla hebben, die ik hier niet behoef aan te duiden te wederleggen. Zie mede Mr. W. BILDERDIJ Geschiedenis des Vaderlands, door Professor W. TYDEMAN, I[e] deel, bl. 342— 343, en l Kaartje aldaar.

danig bedorven. Doch reeds genoeg, en misschien te veel, over Teisterbant, eigenlijk buiten mijn bestek, hetgeen zich tot Taxandrie bepaalt.

Terugkeerende tot de meergenoemde Laurishamsche diplomata, bepaal ik mij bij de plaatsen van Taxandrie daarbij vermeld; vooraf moet ik nog aanmerken, dat in een dier diplomata voor Taxandria of Texandria gelezen wordt: »Debsandara» (1), en in een ander: »Dehsendron (2);» buiten bedenking bij verkeerde lezing, schrijf- of drukfout voor «Texandara» en »Texandron,» wordende bij de vermelding der ligging van dezelfde plaatsen daarvoor Texandria genoemd.

In de benaming der plaatsen in Taxandrie gelegen, heeft bij die diplomata mede verscheidenheid, en waarschijnlijk ook wel misstelling plaats; men vindt evenwel onder de benoemde zoodanige, die nog zeer wel kennelijk zijn, en andere omtrent welke waarschijnlijke gissing te maken is; waartoe men de volgende zeven brengen kan: » Villa Empele,» — » Villa Ortinon,» elders » Hortina;» — » Villa Rosmalla» of » Rosmella;» — »Villa Herpina,» — » Villa Martras,» — » Villa Marvilde,» elders » Martfilde;» — » Palethe,» elders » Palati.» — Alle die plaatsen, uitgenomen de twee laatstgemelde, die men waarschijnlijk op verderen afstand zuidelijk zoeken moet, zijn

(1) Diplomat. Laurisham. Tom. II. pag. 286. n°. 809.
(2) Ibid. Tom. I. pag. 164. n°. 105.

nabij de Maas, en in de streek, waar thans 's Hertogenbosch is, gelegen. Empel is nu een klein dorp aan de Maas, nabij voorzeide stad; Hanewinkel heeft van hetzelve zoo breedvoerig verslag gegeven (1), dat ik niet noodig acht, meer daarbij te voegen; — alleen nog dit: J. van Oudenhoven, in navolging van J. B. Grammaye, schijnt zich in zijn verhaal omtrent den door hem vermelden giftbrief aan het klooster te Crispin merkelijk te vergissen (2): ook beschuldigt hij de gevers, of de stellers der giftbrieven, van groote onkunde ten aanzien der ligging van Empel, » super fluvium Werchena, » waarmede hij vertrouwt, dat bedoeld zal zijn de rivier » de Werken, » voormaals in het land van Altena, daar Werkendam naar genoemd is, en die nog bekend was; doch hij meent, dat de rivier wel vrij ver van Empel lag; maar men kan toch kwalijk oordeelen over den loop der rivieren in dien tijd; men voer in de veertiende eeuw, zoo

(1) Beschrijving der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, bl. 509—512.

(2) J. van Oudenhoven, Beschrijving der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, uitgave van 1670, bl. 66. J. B. Grammaye, in Taxandria, edit. 1610, pag. 127 en 128. Het zou mij te ver afleiden en te omslagtig zijn, om de vergissing uit een te zetten en te regt te wijzen; hierna nog iets over dat diploma.

als B. HUIJDECOPER aanmerkt (1), midden door het land, dat voor lang Teisterbant genoemd was, tot men kwam te Werkendam : en Empel lag niet ver van het landschap Teisterbant. De »Villa Ortinon» of » Hortina,» is zeker het dorp Orthen, thans slechts eene kleine plaats, onder het vrijdom van 's Hertogenbosch bij Empel, en daar aan grenzende, voorheen een aanzienlijk dorp, op welks grond, en in of bij het bosch aldaar, de stad 's Hertogenbosch in de twaalfde eeuw gebouwd, en toen genaamd is: » de nieuwe Stad bij het Bosch,» ook » de Stad Orthen, die nu Bosch genoemd wordt.» Hetgeen daaromtrent door S. HANEWINKEL is medegedeeld (2), ontslaat mij van verdere uitweiding daarover; alleen merk ik nog op, dat, schoon in die diplomata wel ook bij de vermelding van andere plaatsen van een bosch gemeld wordt, bijzonder ten aanzien van Orthen aldus staat: » in Ortinon » terram ad modia X sementis, et in illam sil- » vam porcos duos,» zoo het schijnt, aanduidende, dat Orthen zelf een bosch was, of in een bosch lag.

De ligging van het dorp Rosmalen, zoo nabij Empel en Orthen, laat (dunkt mij) geen twijfel over, of zulks is de plaats, door » Villa Ros-

(1) In zijne Lambacheriana, achter MELIS STOKE, IIIe deel, bl. 555.

(2) In zijne Beschrijving bl. 121 (b), 122 en 123.

malla, » of » Rosmella » bedoeld (1). Het ver van daar gelegen dorp Herpen, in den l van Ravestein, is waarschijnlijk de » Villa pina, » en misschien mag men de » Villa, dicitur Martras, » zoeken in het thans kleine Maren, aan de Maas, in de nabijheid van pel gelegen (2), waartoe echter alleen de ging en de kleine overeenkomst in den aanleiding geven. De twee andere, in het d ma daarbij genoemde, plaatsen in Taxan schijnen op een' vrij verren afstand meer z lijk te huis te hooren; door de » Villa Marvil of » Martfilde, » heeft men gemeend, dat worden bedoeld » Mereveld, » zoo als het te heeten, thans meer genoemd » Mereveldhov een klein dorp in de Meijerij van 's Herto bosch (3); het ligt niet ver van andere, van in het landschap Taxandrie bekende, en hier aangeduide plaatsen, als Waalre, Eersel, en is van ouds bekend door eene Lieve Vr Kapel aldaar, door A. Wichmans ook vermeld Eindelijk door de » Villa Palethe, » of » Pal

(1) Zie over Rosmalen S. Hanewinkel, bl. 335 en 337.

(2) Zie denzelfden, bl. 324 en 325.

(3) Zie J. van Oudenhoven, Beschr. der Meijer 's Hertogenbosch, uitgave van 1649, bl. 29 1670, bl. 58. S. Hanewinkel, bl. 406 en 4

(4) Brabantia Mariana, Lib. II. cap. 32. pag. 416 e

wordt in het Chronicon Gotwicense (1) verstaan en aangeduid: » die Peelt superior et inferior. » G. van Loon heeft zulks verkeerd begrepen, daar hij het verklaart: » de geheele Peelt, toen Pelant genaamd (2), » waarmede hij bedoelt die moerassige landstreek de Peel geheeten, die zich langs een gedeelte der Meijerij van 's Hertogenbosch uitstrekt, doch die niet als Opper- en Nederpeel bekend is (3); men heeft er zeker niet de Peel mede gemeend, maar de dorpen Over- en Neer-Pelt, in het land van Luik, bij de grenzen der voorzeide Meijerij, en alzoo in het oude Taxandrie gelegen (4).

Nog, behalven in de Laurishamsche diplomata, komen er elders, in dezelfde negende eeuw, plaatsen voor van Taxandrie, die in Zuid-Braband te huis hooren, waaruit blijkt, dat, gelijk vroeger, ook toen, Taxandrie zich over Braband ten zuiden en ten noorden uitstrekte, hetgeen mede in de volgende eeuwen blijken zal. Een Graaf Everhard, Hertog van Forli, en zijne huisvrouw Gisela, hadden uitgestrekte goederen, waarover zij bij uitersten wil beschikten, en onder hunne

(1) Lib. IV. pag. 175.

(2) Aloude regeringswijs van Holland, Ie deel, bl. 54 en 55.

(3) Zie Hanewinkel, bl. 343—346.

(4) Zie Oudiette, Dictionnaire, hiervoor aangehaald.

kinderen eene verdeeling maakten, welken uiterste wil Miraeus brengt tot het jaar 837 (1); doch die Hadrianus Valesius meent, dat tot het jaar 867 of 873 behoort (2). Bij hetzelve maken zij aan hunnen vierden zoon Rodulphus hetgeen zij bezaten in » Scelleburd, » en alle hunne bijliggende bezittingen in het graafschap Taxandrie. Miraeus meent, dat daardoor bedoeld is Schelle, bij Antwerpen, of een ander dorp bij de boorden van de Schelde gelegen. Schelle behoort onder het arrondissement van Antwerpen, en ligt nabij de Schelde (3); zoo die aanduiding gegrond is, heeft Taxandrie nog in de negende eeuw zich uitgestrekt tot de Schelde, en niet slechts tot de stad Lier, zoo als M. Dewez vermeende (4). In een diploma van Keizer Karel den Kalen, van het jaar 877 (5), en nog in een van Swentiboldus, Koning van Lotharingen, van het jaar 897 (6), wordt vermeld: » Forest villu-

(1) Oper. Diplomaticor. Tom. I. pag. 19.
(2) In notis ad carmen panegyricum de laudib. Berengarii Aug., Parisiis 1663. cap. 2. pag. 69 en 70.
(3) Zie Oudiette, Dictionnaire.
(4) Dictionnaire Géographique du royaume des Pays-Bas. Bruxelles 1819. pag. 373, daar hij zegt: » La Taxandrie ne parait pas avoir conservé des » limites aussi étendues, que Pline les lui as- » signe, » dat was tot de Schelde.
(5) Bij Miraeus, Opera diplomatic., Tom. I. pag. 502.
(6) Ibid. pag. 503.

la in Taxandro » en » in pago Taxandriae.» Miraeus houdt het voor een plaatsje: » Vorst, » bij Meerhout, in de Brabandsche Kempen. Meerhout is eene groote plaats, aan de rivier de Nethe, en niet ver van dezelve ligt Vorst, beiden onder het arrondissement van Turnhout, het eerstgenoemde drie, het andere twee uren van Diest (1). Volgens Sanderus gaf de heer dier plaats de kerk aldaar, als ook de kerken van Tessenderlo en van Eindhout, aan de abtdij van Everbode (2). In dezelfde negende eeuw had in het jaar 870 eene verdeeling plaats tusschen Lodewijk, Koning van Duitschland en Karel den Kalen, Koning van Frankrijk, waarbij aan laatstgemelden onder anderen ten deele viel het graafschap Taxandrie (3); waaruit blijkt, dat het landschap ook nog te dier tijd, onder dezelfde benaming als van ouds, bijzonder in aanmerking kwam.

In de tiende eeuw ontmoet men mede de vermelding van het landschap Taxandrie, en van plaatsen in hetzelve gelegen; en wel van zoodanigen, die ver van elkanderen verwijderd zijn,

(1) Zie Oudiette, Dictionnaire.

(2) Chorographia Sacra Brabantiae, Tom. I. pag. 296.

(3) » Comitatus Texandrum:» zie Aimoinus Monachus de gestis Francorum, Lib. V. cap. 25. pag. m 316, editionis Jacobi du Breul. Parisiis 1603. Ook Miraei, Oper. diplomatic. Tom. I. pag. 31.

en de alstoen nog verre uitgestrektheid van hetzelv genoeg aanduiden. Ik wil mij ter bekorting a leen bepalen tot de plaatsen, uitdrukkelijk i diplomata genoemd, zonder mij op te houde met meer andere in verhalen gemeld. Het blijl genoeg, dat toen nog de Kempen niet alleen Zuid-Braband, ten minsten voor een deel, daa onder begrepen waren, maar ook die in Noor Braband, welke tot ons Vaderland behoore en zelfs mede eene streek, die tot de provinc Holland behoord heeft, voor dat dezelve bij laatste verdeeling der provincien, te regt, i mers grootendeels, tot Noord-Braband gebragt

In een diploma van Keizer Otto, van 19 J nuarij 976, wordt het klooster St. Bavo in d zelfs oude bezittingen bevestigd; men vindt h diploma bij Miraeus (1), maar naauwkeurig en uit het oorspronkelijke afgeschreven, he het de Hoogleeraar A. Kluit medegedeeld (2 Onder die bezittingen worden vermeld » in pa » Rien Buocholt cum ecclesia et adjacentiis, et » pago Thesandriae, Northrevinc et Idingehe » cum ecclesiis et omnibus adjacentiis; » in h opschrift stelt Kluit: » possessiones in Hasb » niensi, Riensi et Tessandriae pagis; » mitsdie

(1) Oper. diplom. Tom. I. pag. 314.

(2) Histor. critica Comit. Holland. et Zeeland., Tom II. part. 1. pag. 45—48.

geen bedenking makende, of door »Thesandria» is »Tessandria» of »Taxandria» bedoeld. MIRAEUS heeft voor »Buocholt,» »Boucholt,» voor »Northrevinc,» »Northrevic,» en voor »Idingehem,» »Edingehem» gesteld; en zegt van »Buocholt»: »nunc Bouchoudt, vicus agri Riensis, haud »procul a Lira Brabantiae oppido, in quo vico »ecclesia cathedralis Gandensis etiam nunc multa »praedia possidet,» en van »Northrevinc:» »nunc Norderwyck, vicus in campania Braban»tiae;» van »Idingehem:» »nunc Edighem, »vulgo Eghem, inter Antverpiam et Liram, ali»qui tamen putant hic designari vicum Ieteg»hem, qui etiam est prope Liram.» Het schijnt wel uit de vermelding van Boukhout, een dorp omtrent zeven kwartier uurs van Antwerpen, als gelegen in het landschap Rijen, dat hetzelve landschap toen van Taxandrie onderscheiden was. Norderwijk is een dorp in het arrondissement van Turnhout; Edeghem een dorp in het arrondissement van Antwerpen, omtrent anderhalf uur van die stad, doch Iteghem verder van daar verwijderd, onder het arrondissement van Mechelen, twee uren van Lier (1). Hoe dit ook zij, het is blijkbaar, dat Taxandrie aldaar in de tiende eeuw nog wordt aangeduid, als te zoeken

(1) Zie OUDIETTE, Dictionnaire, over alle vier die plaatsen.

in de Brabandsche Kempen, en tot niet ver van de Schelde zich uistrekkende.

In een ander diploma van denzelfden Keizer OTTO, van het jaar 966 (1), bevestigt hij de gifte van onderscheidene goederen, waaronder » Hereditas St. Gertrudis, sita in pago Tessandria » super fluvio Struona, in villa quae dicitur Ber» gom, cum integritate sua illic adjacente.» VAN GOOR (2) en naderhand ook DEWEZ (3), verstonden door » Bergom » de stad Bergenopzoom, schoon laatstgemelde de stad Geertruidenberg als gelegen in het graafschap Strijen, » pago Striensis » vermeldt. GODEFRIDUS HENSCHENIUS hield » Bergom » voor de stad Geertruidenberg, in de provincie Holland, op de uiterste grenzen, in Braband gelegen (4); zoo als dezelve mede voorkomt in een diploma van het jaar 992 (5), en

(1) Zie MIRAEI, Diplom. Tom. I. pag. 654; ook achter de Beschrijving van Breda, door T. E. VAN GOOR, bl. 404.

(2) Ter aangehaalde plaatse.

(3) Dictionnaire Géographique des Pays-Bas. Bruxelles 1819, pag. 55 en vervolg. pag. 371; het schijnt ook wel, dat in het voorvermelde stuk van J. A. UTRECHT DRESSELHUIS, bl. 96, door Bergom verstaan wordt » Bergenopzoom. »

(4) In Commentario praevio de St. Gertrude abbatissa Nivellensi, § 7. in Actis Sanctor. Belgii select. Tom III. pag. 148.

(5) MIRAEI, Diplom. Tom. I. pag. 146, en bij VAN GOOR, l.l. pag. 405.

der de benaming van » mons littoris, ubi beatis-» sima Gertrudis corporaliter conversata est in terra » Strijen, » daar MIRAEUS het ook uitlegt door Geertruidenberg; van die uitlegging heeft I. VAN NUYSSENBURG mede gebruik gemaakt (1); allen verstaan door de » fluvius Striona » een riviertje, de Streene, weleer in het land van Strijen, door de pagus Striensis aangeduid, daar hetzelve bij Striemonde in de Maas viel, welke landstreek, door de overstrooming in den jare 1421, groote verandering ondergaan heeft, en het blijkt alzoo, dat dezelve mede tot Taxandrie heeft behoord; dit zal, vertrouw ik, voldoende zijn voor mijn onderwerp, ten aanzien der uitgestrektheid van Taxandrie, ook tot in de provincie Holland.

In de tiende en in het begin der elfde eeuw leefde een voornaam man, ANSFRIDUS of AUSFRIDUS genaamd, die als Graaf van Taxandrie, en tevens van Teisterbant voorkomt, wiens echtgenoot was HILSONDIS of HILSUNDIS; zij hadden beiden uitgebreide bezittingen in Taxandrie gelegen; schoon hij meer als Graaf van Teisterbant, dan van Taxandria, voorkomt; zoo is het buiten twijfel, dat hij het ook van Taxandrie geweest is, gelijk hij uitdrukkelijk met die benaming, onder anderen, vermeld wordt in een hiervoor (2)

(1) Korte Beschrijving van Geertruidenberg. Dordrecht 1774, bl 64 en volg.
(2) Zie aanteekening (1) bl. 139.

reeds aangeduid diploma, uit de abtdij van La risham of Lorsch, van het jaar 969; die zame voeging van beide graafschappen onder zijn g bied heeft ook, gelijk hiervoor is aangemerkt (1 verwarring of onzekerheid in de aanduiding d ligging van plaatsen gegeven. Ansfridus, t den krijgsdienst opgevoed, had daarin, zoow als door deugd en regtvaardigheid, veel lof ve worven; volgens den Annalista Saxo was l graaf van vijftien graafschappen (2); zijne o derhoorige landstreken zeer door roovers gekwe zijnde, had hij die met verscheidene aanvall te keer gegaan; al ver in jaren gevorderd zij de, ging hij tot den geestelijken stand over, zulks, volgens Alpestus (3), niet dan op aa drang van zijnen Vorst, die hem tot den b schoppelijken zetel wilde verheven hebben; l werd dan ook, na het overlijden van Balduin in den jare 994, in deszelfs plaats, tot Bissch van Utrecht verkoren; zijne huisvrouw, insgelij den geestelijken stand aanvaard hebbende, we abtdis van het, op haren grond gesticht klooster te Thoor. Hij verdeelde deels zij

(1) Zie het vermelde bij voorzeide aanteek. (2) bl. 1.

(2) Zie J. G. Eccardi, Corpus Historicorum me aevi, Tom. I. pag. 358.

(3) Ibid. apud Eccardum pag. 98; zie ook Sigebe Gemblacensis Chronicon, edente A. Mirabo. A verpiae 1608, pag. 141.

goederen onder zijne aanverwanten en vrienden, en schonk de meesten derzelven aan geestelijke gestichten, bijzonder aan de kerk te Utrecht (1). In hoogen ouderdom en zeer verzwakt, overleed hij, zoo men meent, in het jaar 1010 (2).

Het schijnt wel zeker, dat hij de laatste Graaf van Taxandrie geweest is; waartoe waarschijnlijk het overgaan van een zoo groot deel dier landstreek in handen van geestelijken, de aanleiding heeft gegeven; ondertusschen blijkt het uit de benoeming en aanduiding van plaatsen, ook die door hem aan geestelijke gestichten geschonken zijn, dat Taxandrie toen nog, in de elfde eeuw, zich over Noord-Braband uitstrekte; — ik wil mij echter, ten opzigte dier benoemde plaatsen, alleen bij het volgende bepalen: Loemel, een dorp en vrijheid op de uiterste grenzen der Meijerij van 's Hertogenbosch, en onder dezelve hebbende behoord (3), lag in Taxandrie,

(1) Zie onder anderen J. Knippenberg, Historia Ecclesiastica ducatus Gelriae. Bruxellis 1719, pag. 58.

(2) Zie over hem, om niet meer aan te halen: »Batavia Sacra, of Kerkelijke Historie van Batavia. Antwerpen 1715, I[e] deel, bl. 629—635, en tevens het hiervoor aangehaalde stuk van den Heer van Asch van Wijck, bl. 33 en volgende.

(3) In 1807 werd het er van afgescheiden: zie mijne Korte Beschr. van het dorp Loemel en deszelfs omtrek enz. Nijmegen 1808. Ook den 22 Dec. 1828, onder de provincie Limburg en ten aanzien van het regterlijke onder het arrondissement Hasselt gebragt.

volgens J. B. GRAMMAYE, uitwijzende diplomata van Epternach (1), misschien door hem bij vergissing genoemd voor Everbode, vermits die abtdij daar ter plaatse landgoederen plagt te bezitten. Loemel ligt ook in dezelfde landstreek als Over- en Neerpelt, niet ver van Waalre, Eersel en andere plaatsen, volgens het hiervoor aangetoonde in Taxandrie gelegen; de tienden dier plaats hebben aan het kapittel van Hilvarenbeek, tot de vernietiging van hetzelve toebehoord; volgens A. WICHMANS (2) was zulks, uitwijzende oude oorkonden, ontstaan uit de gifte van het dorp Lommel, in Taxandrie, door ANSFRIED aan de kerk van Hilvarenbeek gedaan. Wijders gaf ANSFRIED, toen Bisschop van Utrecht, volgens een diploma van het jaar 1006 aan het klooster te Hohorst of Hogenhorst, bij Amersfoort, de helft van den tol en de wissel in Fughte, het vierendeel in het bosch in Fughthout en de helft van het bosch in Rumelo. Keizer KOENRAAD de tweede bevestigde die giften bij diploma van 3 Februarij 1028; en bisschop BERNULFUS, bij diploma van 26 Junij 1050, de giften zijner voorgangers bevestigende, noemt daarbij weder, onder anderen, de helft van den tol en de wissel in Fughte, en van het bosch in Rumelo (3). De

(1) In Taxandria, edit. Bruxell. 1610. pag. 70.
(2) In Brabantia Mariana, pag. 435 en 436.
(3) Zie dezelve diplomata, laatstmaal en naauwkeu-

monnik STEPHELINUS, schrijvende, tusschen de jaren 1050 en 1056, over de wonderwerken van St. TRUDO, vermeldt het dorp Fughte, als in Taxandrie gelegen (1). — Zoo ik mij vlei, heb ik bij een opzettelijk onderzoek genoegzaam aangetoond, dat door Fughte bedoeld is het dorp Vucht, in de nabijheid der stad 's Hertogenbosch, en Rumelo het gehucht Rummel onder Michielsgestel, tegen Vucht aan gelegen (2). Alzoo dat onderzoek door den druk is gemeen gemaakt (3), acht ik overbodig, het daarbij aangevoerde hier te herhalen; het zal genoeg zijn te doen opmerken, hoe die streken van Noord-Braband ook in de elfde eeuw tot Taxandrie behoorden.

Ik kan niet voorbij hier op te merken het blijk van overoude sporen van koophandel te Vucht, waar de river de Dommel nog doorloopt, welke sporen door de vermelding van een tol- en

rigst uitgegeven door professor BONDAM, in het Charterboek van de Hertogen van Gelderland, bl. 88, 105 en 126, en zijne aanteekeningen aldaar.

(1) Zie Acta Sanctorum Belgii selecta, ed. J. GHESQUIERIO, Tom. V. pag. 63. § 21.

(2) Zie Beschrijving der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, door S. HANEWINKEL, bl. 489 en volg.

(3) In de Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, IIe deel, 2e st. bl. 71—82.

wisselhuis aldaar worden aangeduid. — Het verhaal van SIMON PELGROM, wegens de uitgebreidheid van koophandel en de verzameling van kooplieden daar ter plaatse, waar naderhand, op het einde der twaalfde eeuw, de stad 's Hertogenbosch gesticht werd, krijgt daardoor meer waarschijnlijkheid en geloofwaardigheid, welk verhaal anders slechts berust op overleveringen, en op hetgeen hij beschreven had gevonden in het klooster der Wilhelmiten, in voorzeide stad, waarin hij prior was (1). Ook wordt dat verhaal nog ondersteund door de reeds in den jare 1196 door Keizer HENDRIK den zesden, aan de burgers van 's Hertogenbosch verleende vrijdom van tol op den Rijn (2). De rivier de Dommel, die thans, met de Aa binnen die stad vereenigd, onder den naam van de Dieze, op een' verderen afstand in de Maas loopt, viel waarschijnlijk in de elfde eeuw meer van nabij in die rivier, en was tevens hooger en ruimer, dan tegenwoordig, bevaarbaar, en kwam dan ook daarom meer in aanmerking; waardoor het minder vreemd is, dat reeds in de achtste eeuw en vervolgens, telkens die rivier genoemd wordt, tot aanduiding

(1) Zie Oorspronck van 's Hertogenbosch, in 't Latijn beschreven door SIMON PELGROM. Amst. 1629.

(2) Zie onder anderen J. H. VAN HEURN, Historie der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, Ie deel, bl. 101, en BUTKENS, daar aangehaald.

der ligging van plaatsen, meerder of minder nabij dezelve gelegen, zoo als hier voor is gebleken (1).

Op het nasporen van zoodanige vroegere blijken van koophandel in en bij de stad 's Hertogenbosch, is men opmerkzaam gemaakt, door de zoo belangrijke Verhandeling van den, helaas! tot groot verlies voor de beoefening der vaderlandsche geschiedenis en letterkunde, nu reeds overleden Jonkheer F. E. Berg (2), bij hetgeen daaromtrent wordt aangeduid ter gelegenheid der vermelding van de voorregten, door Koning Waldemar van Denemarken, in den jare 1363, aan de burgers dier stad verleend, tot bevordering van hunnen koophandel op Schonen (3); — doch bij die nasporing langer stil te staan, zou mij ver buiten mijn bestek afleiden, waartoe ik mitsdien terug keer.

Ansfried, de laatste Graaf van Taxandrie ge-

(1) Zie ook, als voor, Verhandelingen der Maatschappij te Leiden, IIe deel 2e stuk, bl. 82.

(2) Getiteld: De Nederlanden, en het Hanse Verbond, uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van kunsten en wetenschappen. Utrecht 1833. (Zie ook over die voorregten: Bijdragen tot de regtsgeleerdheid, door den Tex en van Hall, IIIe deel, bl. 496 en 497. aangehaald door J. H. van Bolhuis, de Noormannen in Nederland. Utrecht 1834. bl. 260.)

(3) Bladz. 166, aanteekening 3.

weest zijnde, schijnt vervolgens Taxandrie opge- houden te hebben, als een bijzonder landschap beschouwd, en als zoodanig te worden aange- duid, zoo dat dan ook eindelijk de naam is ver- dwenen; echter nog niet zoo spoedig, daar de naam van Taxandria nog meer dan honderd jaren na de dood van Ansfried bekend bleef. — G. Henschenius meent (1), dat de naam van Taxan- dria veranderd is in » Campinia, » » de Kempen, » van hetwelk vervolgens een deel in het land van Luik ingesmolten, en het andere deel met Bra- band ééne provincie geworden is; H. Vorchtius, die het werk van Henschenius vervolgd heeft (2), bepaalt die naamsverandering op omtrent den jare 1200, voor welken tijd hij meent, dat Tax- andria niet heeft begonnen Campinia genoemd te worden. Hierin vergist hij zich toch, alzoo de monnik Stephelinus, die tusschen de jaren 1050 en 1056 over de wonderwerken van St. Trudo schreef, zegt, dat in zijn tijd Taxandria werd genoemd » Campinia; » gevende een verslag van de onvruchtbaarheid en onveiligheid dier land- streek (3). Niettemin vermeldt dezelfde Ste-

(1) In Exegesi historica de episcopatu Tungrensi et Trajectensi, cap. XII. § 93, pag. 290. In Actis Sanctor. Belgii select. Tom. I.

(2) Ter plaatse voors. Act. Sanct. Belg. select. pag. 299.

(3) In Act. Sanct. Belg. select. Tom. V. pag. 55. § 10, daar hij zegt: » in pago Taxandrensi, Campiniam modo vocamus, homo fuit, etc. »

HELLINUS plaatsen, die hij aanduidt, als in Taxandrie gelegen; te weten, behalve Fuchta, nu Vucht, bij 's Hertogenbosch, zoo als reeds gemeld is, ook nog »Budiclar» (1); welke plaats hij daarmede bedoelt, is onzeker; misschien »Boekel,» een dorp in het land van Ravestein, naardien, zoo als hiervoor (2) is opgemerkt, het daar nabij, in hetzelfde land gelegen »Herpen,» in een vroeger diploma schijnt vermeld te zijn: immers »Budiclar» lag ook, gelijk Boekel, ver van St. Truien, want het gaan van St. Truien derwaarts, wordt als eene bedevaart voorgesteld. Wijders »Eycha,» (3), mogelijk »Eijk,» zoo als het dorp thans »Bergeik,» in de Meijerij van 's Hertogenbosch, plagt genoemd te worden (4); waaronder het gehucht de Weebosch (5), nog »Endeholt» (6), waaromtrent G. GHESQUIERE aanteekent, dat zulks is het dorp Eynthout, bij Geel, onder het arrondissement van Turnhout, in de Brabandsche Kempen (7).

Ook in de twaalfde eeuw wordt Taxandrie genoemd in een diploma van den jare 1134, waarbij de Utrechtsche bisschop ANDREAS zijne

(1) Ibid. pag. 63 § 21.
(2) Bij aanteekening (2) bl. 148.
(3) l. l. pag. 66 § 25.
(4) Zie Beschrijving der Stad en meijerij van 's Hertogenbosch, door S. HANEWINKEL, bl 373.
(5) Zie hiervoor bl. 135.
(6) In Act. Sanct. Belg. select. Tom. V. pag. 63. § 22.
(7) Zie Dictionnaire, par OUDIETTE.

goedkeuring geeft aan de oprigting der abtdij van Bern, in den lande van Heusden, en de giften van goederen door FOLCOLDUS en zijne huisvrouw BESSELLA, aan dezelve abtdij gedaan, waaronder hij noemt: » Erthepe in Tassandria » (1). FOPPENS teekent daarbij aan, dat in later tijd dat goed niet onder de bezittingen der abtdij behoord heeft, maar dat ook na den dood van FOLCOLDUS de abtdij genoodzaakt is geweest, vele goederen aan eenen zijner bloedverwanten terug te geven; welke plaats door » Erthepe » bedoeld is, weet hij niet aan te duiden; — misschien is het wel het dorp » Erp, » in de Meijerij van 's Hertogenbosch, nabij het land van Ravestein gelegen (2): mogelijk is dan bij schrijf- of drukfout gesteld » Erthepe, » voor » Errepe, » hetgeen wel met den naam van » Erp « zoude overeenkomen.

Er is eindelijk nog een diploma van den jare 1146, waarin het dorp Empel voorkomt onder de aanduiding: » in comitatu Thessandrico villa, » Empla nomine, super fluvium Verchena. » Een diploma, hetwelk door J. B. GRAMMAYE en J. VAN OUDENHOVEN schijnt bedoeld te wezen, is mij echter, zoodanig als het door hun wordt opgegeven, onbekend, zoo als reeds hier voor is op-

(1) In MIRAEI Diplomat. Tom. I. pag. 178, overgenomen door FOPPENS, in Historia Episcopat. Sylvaducens. pag. 248.

(2) Zie voorz. Beschrijving, door S. HANEWINKEL, bl. 194 en 195.

1); doch COENRAAD de derde, Duitsch
ı 1138 tot 1152, bevestigde bij een di-
egeven te Aken, in April des jaars 1146,
door zijne voorgangers gedaan aan het
naderhand de abtdij te Crispijn, in He-
., aan den H. Petrus en aan St. Lande-
wijd (2), en het is dat diploma, waar-
voorzeide aanduiding van Empel vindt,
en in het Thessandriesch graafschap,
lke aanduiding buiten bedenking het
Taxandrie bedoeld is; de vroegere
g van de ligging van Empel neemt allen
aaromtrent weg (3); deze is toch de
eldiug van Taxandrie, die mij is voorge-

bij aanteekening (2) bl. 144.

I. VAN HEURN vergist zich, in zijne Historie
stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, Ie deel,
48, noemende dezelve aldaar de abtdij van
Crispijn; zie voorts over dezelve, G. HEN-
INIUS et D. PAPENBROCHIUS, de S. Landelino
ate, die 15 Aprilis culto Crispinii in Hanonia,
Actis Sanctorum Belgii selectis, Tom. IV,
452 et seqq.

ı dat diploma, hetgeen ik niet weet, of het in
k bestaat, is mij eene copie authentiek van het
pronkelijke, toen nog in de abtdij te Crispijn
ıstende, onder het oog gekomen, door mij af-
hreven: zoo ook van een verdrag of over-
komst van den abt dier abtdij, met zijnen
ocaat, in Empel, in het jaar 1169 aangegaan,
ke stukken om den opmerkelijken inhoud,
onder van het laatstgemelde, hier achter wor-
medegedeeld.

komen; men mag ook daaromtrent nog opmerken, dat welligt die vermelding in het jaar 1146, uit vroegere daarbij bedoelde giftbrieven kan zijn voortgesproten, al was ook toen die benoeming reeds in onbruik. Het is dan, zoo ik meen, alleen het dorp Tessenderlo, gelegen in de provincie Luik, onder het arrondissement Hasselt, omtrent drie kwartier uurs van de stad Diest (1), in welks naam men het overblijfsel van dien van het landschap Taxandrie ontdekt.

Nog meer dan de opgenoemde van ouds bekende plaatsen in Taxandrie, zou ik hebben kunnen aanduiden, wier ligging in Taxandrie, schoon niet uitdrukkelijk, als daarin gelegen, in de oude oorkonden vermeld, buiten alle bedenking is: daaronder het tegenwoordige dorp Bladel, hetwelk onder den naam van »Pladella» voorkomt, in een diploma, gegeven door koning Karel den eenvoudigen, in of omtrent het jaar 923 (2), waarover elders opzettelijk door mij gehandeld is (3); — dit alles zou ver loopen buiten het be-

(1) Zie Dictionnaire, par Oudiette.

(2) Over dat diploma vindt men nog onlangs gehandeld in de Geschiedenis des Vaderlands, door Mr. W. Bilderdijk, uitgegeven door Prof. H. W. Tydeman, Amst. 1832, Ie deel, bl. 167 en volg.; waarbij wordt aangetoond, dat waarschijnlijk het jaartal der gifte is 923: doch wegens de plaats Pladella, waar het diploma gegeven is, wordt daar niets gemeld.

(3) Medegedeeld bij de Maatschappij der Nederland-

:ek, bij dezen door mij gemaakt, waartoe mij-
: krachten mij beperkten.

Ik vlei mij te hebben aangewezen, dat het
ndschap Toxandrie, later Taxandrie geheeten,
:noemd naar de Toxanders, wier woonplaat
LINIUS heeft aangeduid in Belgisch Gallie, aan
: boorden van de Schelde, zich heeft uitge-
:ekt over de Brabandsche en Luiksche Kem-
:n, tot in Noord-Braband, hetwelk een voor-
ıam deel daarvan uitmaakte, en dat daaron-
:r ook begrepen was eene streek, die later tot
: provincie Holland behoord heeft, en tevens dat
:tzelve landschap sedert de eerste tot de twaalf-
: eeuw der Christelijke jaartelling vermeld
ordt. Moge deze mijne mededeeling verstrekken
t eene kleine bijdrage voor de vroegere Va-
:rlandsche Geschiedenis, en bijzonder van de
ovincie Noord-Braband, de landstreek mijner
boorte en van mijne inwoning, gedurende het
ootste gedeelte van mijnen bijna zeven en ze-
ntig jarigen leeftijd.

sche Letterkunde te Leiden, en geplaatst in derzel-
ver Nieuwe Werken, IIIe deel, 2e stuk, bl.
341—362.

BIJDRAGE.

Het was mijn oogmerk niet, om bij het verblijf der Romeinen in de door mij behandelde landstreek opzettelijk stil te staan, en over de aldaar ontdekte overblijfselen in het breede uit te weiden, als welk onderwerp mij toescheen, minder te behooren tot de werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Niet ongepast kwam het mij echter voor, wat en waar ik het bevonden, dat ten dien opzigte door bekwame mannen is medegedeeld en behandeld, of door andere slechts vermeld, en hetgeen van nadere ontdekkingen daar nog bij te voegen viel, in deze bijdrage kortelijk te verzamelen; de tijdorde dier ontdekkingen in acht nemende: — gelijk nogtans op zoo vele plaatsen, zoo ook bijzonder in de behandelde landstreek, heeft men veelal

rzuimd, daarvan voldoend verslag te geven. o verhaalt onder anderen J. B. GRAMMAYE, in t begin der zeventiende eeuw (1), dat onlangs het dorp Aarle, in het kwartier van Peelland, de Meijerij van 's Hertogenbosch, Romeinsche ıningen gevonden en door hem gezien waren, ıder dat hij daaromtrent eenige nadere aandui-g mededeelt.

'eer opmerkelijk en van belang, bij de beoefe-g der Romeinsche oudheden, is eene ontdek-g op het einde derzelfde zeventiende eeuw, die ıkkig gevallen is onder het oog van opmerk-ıe en bevoegde beoordeelaars. Het was het ucht Rummel (2), onder de gemeente Michiels tel, in het kwartier van Oosterwijk, in de rzeide Meijerij, hetgeen niet lang voor het jaar 3 een' Romeinschen steen met een opschrift,

(1) In Taxandria. Bruxellis 1610, pag. 76.

(2) Rummel, in de nabijheid van 's Hertogenbosch, is wel in Noord-Braband gelegen: maar niet zoo na bij Rijsbergen en Groot Sundert, bij den steenweg van Breda op Antwerpen, daar de steen, aan eene Dea Sandraudiga gewijd, is gevonden, (volgens het verslag in het 1e deel der Verhandeling van de 2e klasse van het Koninkl. Instituut bl. 89), dat men deze plaatsen als in dezelfde buurt kan aanduiden; zoo als gedaan is in den Vriend des Vaderlands, X_e deel N°. 11, bl. 803; wel minder ver van de plaats, waar de penning van Tetricus (waarover hierna) gevonden is, maar ook nog al op eenigen afstand.

en weinig jaren daarna, in 1686, een nog belangrijker monument opleverde, beiden ontdekt door den oudheidkundigen en zeer bereisden, maar te weinig bekenden Bosschenaar, HENDRIK COPES, lid der regering dier stad, en door hem gezonden aan den vermaarden geleerden GISBERTUS CUPERUS, die, bijzonder over het eerstgemeld monument, zich, als opgetogen van blijdschap betoonde (1), zoo als dan ook

(1) Onder een vijf en dertigtal eigenhandige brieven van G. CUPER aan H. COPES, bij mij bezeten, is een geschreven » à la Haye le 1 Mai 1686,» waarin hij over die toezending woordelijk aldus dankzegt: » Si vous scaviez la joye, dont vous » m'avez remplis, vous croiriez sans doute, que » j'eusse reçeu de vous quelque magnific present et » digne d'estre donné à un homme, qui par sa » naissance se distingue beaucoup du commun, » c'est à dire, à un Prince. Ne vous en estonnez » pas Monsieur, car pour vous parler franche- » ment je me sens pleyn de joye, et cette douce » passion occupe mon coeur et mon ame. Cepen- » dant vous ne m'avez rien donné, qu'une grande » pierre de taille, gastée et corrompue par l'in- » jure du temps, et qui par la pluspart du mon- » de sera regardée comme un meuble inutil. — » Qui est ce qui s'auroit put imaginer, qu'on » trouveroit dans la prevosté de Boisleduc, et cela » dans une petite bicotte des Antiquitez de conse- » quence. — Je vous prie, je vous supplie, ouy » je vous conjure, de vouloir faire voir s'il n'y a » point d'autres monumens dans ce petit village.

hij (1) en vervolgens mede andere met belangstelling daarover gehandeld hebben (2); en welk laatstgemeld monument nog te Deventer, in het huis bewoond geweest zijnde door den Geleerden G. Cuper, thans door den hoogleeraar Verburg, staande tegen over de groote kerk aldaar, bewaard wordt (3): — ik acht het overbodig, al dat aangeduide hier af te schrijven, en het is noch mijne zaak, noch hier de plaats, om daar over breeder te handelen.

Vervolgens in de eerste helft der achttiende eeuw schijnen in die landstreek geene nieuwe ontdekkingen te zijn gedaan, ten minsten niets

» ou en quelqu'autre part de votre voisinage.» De gebrekkige spelling is hier volkomen gevolgd.

(1) In zijn Apotheosis Homeri: Inscriptiones et marmora antiqua, Amstelod. 1683, pag. 271, en: Harpocrates et marmora antiqua inedita. Traj. ad Rhen. 1693, pag. 218. Epistolae Neomag., 1784, pag. 28, seqq.

(2) H. Cannegieter, in Postumo, Traj. ad Rhen. 1758, cap. 15, pag. 158. — De voorname vaderlandsche oudheid- en letterkundige, Mr. H. van Wijn, in zijne Historische en letterkundige Avondstonden, Amst. 1800, Ie boek, bl. 19 (a), waarbij hij wel gebruik heeft willen maken van mijne mededeeling, en zich met mij inlaten in briefwisseling onder mij berustende. — Voorts in zijn Huiszittend leven, Amst. 1804, Ie deel, 4e st. bl. 344.

(3) Zie van Wijn ter laatst aangehaalde plaatse, en in het Ie stuk, bl. 127.

daaromtrent te zijn medegedeeld: immers mij is niets daarvan voorgekomen.

In het jaar 1766 werden te Orthen, toen onder het vrijdom der stad 's Hertogenbosch, eenige urnen, en te Esch, in de Meijerij, een merkelijk getal Romeinsche penningen gevonden, doch door onkunde, gebrek van belangstelling of van voorzorg, verwaarloosd; de urnen, gebakken aarden potten, met verbrande of vergane beenderen gevuld, niet geacht en alzoo aan stuk geslagen, zijnde alleen twee van dezelve bewaard (1); de Rentmeester der Domeinen, daarvan te laat kennis bekomen hebbende, deed daarop onderzoek, en vernam, dat het getal der penningen omtrent vier honderd had bedragen, die in onderscheidene handen waren geraakt, en van welde hij slechts drie had kunnen bekomen, die hij aan den Raad van Staten in 's Hage zond (2).

In of omtrent 1785 werden op de hofstede Rijshof, aan den Goorleschen dam, tusschen Dongen en Goorle, onder Tilburg, ook in de Meijerij, twee koperen werktuigen gevonden, van welke

---

(1) Een onder den Heer A. Bonn, Med. Doct. en Prof. aan de Illustre School, en lid van de regering; de andere onder den Heer J. van der Haar, wegens zijne meer dan gewone kunde en door zijne geschriften genoeg bekenden Chirurgus te 's Bosch.

(2) Volgens zijnen brief van 25 Maart 1766, van welken een afschrift onder mij.

de Heer VAN BREUGEL, te Dordrecht, één vereerde aan wijlen den ijverigen oudheidkundigen N. WESTENDORP, die daar van verslag heeft gegeven (1); zoo als ook reeds bevorens door hem en den hoogleeraar REUVENS was gedaan van een gelijk werktuig, in een der veenen van de Nieuwe Pekel Aa, en mede vervolgens van een door den Heer VAN SCHEVICHAVEN, op een plek gronds, bij den Oliemolen, op den Hengstberg, te Ubbergen, bij Nijmegen, gevonden (2).

Van zoodanig werktuig, onder de benaming van »Cateja», is tevens eene afbeelding gegeven (3). In het jaar 1792 zijn verscheidene zoodanige Cateja's, met eenen daarbij liggende gladden steen, omtrent eén vuist groot, en een bijna vergane stok, gevonden te Hilvarenbeek, in het gehucht de Voort, op eene plaats genaamd de Kakelbosch, een mans lengte diep in den grond, zijnde oud akkerland, 't geen men uitleegde, en alzoo niet ver van de voorvermelde plaats, onder Tilburg; van dezelve Cateja's berust eene onder mij (4), vrij wel overeenkomende met de zoo even aangeduide afbeelding.

(1) Zie Oudheidkundig Tijdschrift; te Groningen, IIe deel, bl. 222.

(2) Zie voorz. Tijdschrift, Ie deel, bl. 385.

(3) Ter laatstvermelde plaatse.

(4) Mij geschonken door wijlen den Heer C. VAN HEUSDEN, Notaris te Hilvarenbeek, die bezitter was van de overigen en het daarbij gevondene.

Over die werktuigen is reeds genoeg gehandeld en zou ik nog wel iets kunnen bijvoegen, doc waartoe ik meen, dat het hier de plaats niet is alleen moet ik nog aanmerken, waarop men nie opzettelijk gehecht heeft, dat de Cateja's ook bi de Noordsche volken, als in 886 en 887, bij de belegering van Parijs zijn gebruikt, volgens Abbo, in zijn Gedicht over die belegering, daar hij zel bij tegenwoordig was geweest (1), en dat die alzoo wel bij de invallen der Noormannen in deze streken kunnen zijn gebezigd en aldaar achtergelaten.

In het jaar 1789 werd op eene weide, behoorende tot de buitenplaats genaamd Steenwijk liggende bij de scheiding tusschen de gemeente Vucht en Boxtel, in de Meijerij, gevonden ee gouden penning, aan goud waardig ruim ze gulden, liggende maar weinig diep onder de grond en zeer gaaf; de eigenaar van dat goed Mr. Jacob Marten Deutz, lid van de regerin der stad 's Hertogenbosch, stelde mij denzelve ter bezigtiging ter hand; de penning was va Tetricus, een' der zoogenaamde dertig tiranne onder Keizer Gallienus, hebbende van het jaa 268 tot 274, en dus omtrent zes jaren den Kei

(1) Zie Abbonis libri duo de obsessa a Normannis Lu Aetia, uitgegeven tevens met Aimoinis libri de ges tis Francorum, opera et studio Jacobi du Breul Parisiis 1603.

zerlijken naam gevoerd (1); het opschrift was zeer duidelijk leesbaar (2): zoodanige penningen van TETRICUS, in goud en zilver, worden voor zeldzaam gehouden (3); waar dezelve is geblegen, na den dood van voorzeiden eigenaar, is mij onbekend.

In het jaar 1806 werden bij het opgraven van de rivier de A, van Vechel tot den Dungen, plaatsen in de Meijerij, tien stuks Romeinsche koperen penningen gevonden, een van Keizer DOMITIANUS, een ander van Keizer LUCIUS AELIUS VERUS, de overige onkenbaar (4); en in hetzelfde of volgend jaar te Zon, mede in de Meijerij, een zilveren, van Keizer TRAJANUS (5). Men merkte

(1) Zie Historiae Augustae Scriptores, TREBELLIUS POLLIO, cap. 24. FLAVIUS VOPISCUS, cap. 32, 34 en 39. Ook AURELIUS VICTOR en EUTROPIUS.

(2) Het opschrift, met hierbij gevoegde invulling, luidde, op de hoofd- of voorzijde, dus:

IMPerator TETRICVS Pius Felix AVGustus.

op de rug- of tegenzijde aldus:

Pontifex Maximus TRibunitiae Potestatis II (secundum) COnSul Pater Patriae.

(3) Zie LODEWIJK JOBBERTS, kennisse der aloude en hedendaagsche gedenkpenningen, vertaald door Mr. J (OANNES) A (LEEZOOE). te Leiden 1728, bl. 424.

(4) Zie Bossche Courant van 14 November 1806, n°. 91, en de Koninklijke Courant van dien tijd.

(5) Zie Hedendaagsche Vaderlandsche Bibliotheek van het jaar 1808, mengelwerk, bl. 727.

op, dat de rivierbedding zeer weinig was verhoogd boven het oer of de ijzergrond, waarop de penningen gevonden waren, en maakte daaruit op, dat dezelve zeer langzaam moet aangroeijen: het bleek tevens daaruit, dat, ten tijde der Romeinen, die rivier door hun bevaren was: dat ook die landstreek bewoond is geweest lang voor de komst der Romeinen, scheen daaruit te blijken, dat niet ver van die rivier, omtrent denzelfden tijd, gevonden was een steenen bijl, geschikt tot gebruik, waartoe naderhand ijzer en staal gediend heeft.

Den 15 November 1812 werd door eenige aardelvers, bezig met het graven van slooten, langs een' nieuwen straatweg van Breda op Antwerpen, tusschen de dorpen Rijsbergen en Groot Sundert, niet ver van het gehucht Stuivezand, drie voeten onder de aarde, gevonden een vrij groote vierkante steen, met snijwerk gebeeldhouwd, en die op een der zijden vertoonde het opschrift: »Deae Sandraudigae cultores templi;» en zulks mitsdien in Noord-Braband, in de voormalige Baronie van Breda, alzoo in Taxandrie; daartoe toch is gebleken onder anderen te behooren het dorp Alphen, in dezelfde landstreek, schoon op eenigen afstand gelegen. Men hield dien steen eerst voor een grafsteen, en liet denzelven in de sloot liggen, zonder verder groot acht daarop te slaan, en het liep dus veel gevaar, dat verzuimd werd

daarvan behoorlijk verslag te geven, gelijk, zoo als hiervoor is aangemerkt, in deze landstreek meer heeft plaats gehad; maar gelukkig trok deze ontdekking de aandacht van daarin belangstellende en bekwame mannen; bijzonder, en wel, zoo het schijnt, eerst en voornamelijk van den reeds naar verdiensten vermelden Heer Mr. J. H. Hoeufft te Breda, deze, als ijverig Correspondent van de tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, bragt dezelve met de mededeeling zijner nasporingen en gissingen ter kennisse van die klasse, en daaruit ontstond een verslag in derzelver Werken geplaatst (1); hetwelk met aanteekeningen van den Heer J. T. Raepsaet vermeerderd is. (2).

De eerst aangenomen meening, dat de naam » Sandraudigae » op de Dea zag, werd eenigzins bedenkelijk door de gissing van den Heer Raepsaet, of zulks niet de » Cultores templi » zou bedoelen. Men is het echter algemeen eens, dat Sandraudiga de plaats aanduidt, waardoor men verstaat Sandrode; die naams-uitgang » rode », komt bij vele plaatsen voor, zoo als door den Heer Raepsaet met voorbeelden is aangetoond; men zou de aangeduide namen van plaatsen nog kunnen vermeerderen met andere in ons vaderland; — men leidt die benaming gewoonlijk af van

(1) 1e deel dier werken, bl. 89 en volg.

(2) 2e deel dier werken, bl. 165 en volg.

» roden », » exstirpare »: de heer BILDERDIJK verstond er echter door eene » hoogte » (1); maar zulks schijnt kwalijk op alle plaatsen, wier namen dien uitgang hebben, te kunnen worden toegepast: de Heer RAEPSAET vond daarin de beteekenis van een regtsgebied of deszelfs uitgestrektheid, zoo als men nog in Vlaanderen heeft » de roede van Deinse, de roede van Thielt enz. » (2); maar daartegen strijdt de benaming, gegeven aan plaatsen, die enkele dorpen zijn. In de Meijerij van 's Hertogenbosch vindt men St. Oedenrode; op eenigen afstand van daar, Nistelrode, en omtrent in het midden van beiden liggende Middelrode (3); men kan daarbij niet wel aan drie hoogten, die men er niet vindt, en nog minder aan drieërlei regtsgebied, maar wel aan drie uitgeroode bosschen, denken; ook daartoe geeft aanleiding, dat men ter plaatse zelve gewoon is St. Oedenrode te noemen *Roij*, Nistelrode, Nistel*roij*, Middelrode, Middel*roij*; — doch ik zou geheel afwijken, niet alleen van den gevonden steen, maar ook van het onderwerp mijner behandeling, als ik mij langer hierbij ophield.

---

(1) In voorz. 1e deel der werken, bl. 165.
(2) In voorz. 2e deel der werken, bl. 165 en 166.
(3) Zie over die plaatsen S. HANEWINKEL, beschrijving der Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch, bl. 335, 529 en 526.

Eindelijk, nog onlangs heeft men in de nabijheid van het dorp Deurne, in de Meijerij van 's Hertogenbosch, een kampleger, of wel eene begraafplaats ontdekt, afkomstig, zoo men meende, van een' ouden volksstam, die, door de Romeinen uit de Ardennen verdreven, welligt aldaar ter plaatse achter de moerassen van den Peel eene veilige wijkplaats zou hebben gezocht. — In het begin dezes jaars 1837 werd daarvan berigt gegeven (1): het blijkt echter niet, waarom men gemeend heeft, dat het niet van de Romeinen zelve zoude afkomstig zijn. Dat de aangeduide plaats Deurne, in Taxandrie gelegen, in de zevende en achtste eeuw bekend, bewoond en bebouwd was, is bij de Verhandeling aangetoond (2); buiten twijfel hebben reeds vroeger Romeinen zich daar opgehouden; het zou van belang wezen, omtrent de medegedeelde gissing nadere inlichting, en een volledig verslag van die ontdekking te bekomen, die ik niet weet, dat, tot nog toe, ook niet op uitnoodiging daartoe gedaan (3), gevolgd is.

Waarschijnlijk hebben er nog wel meer ont-

(1) In de Haarlemsche, Rotterdamsche en andere Couranten van den 11 Februarij; overgenomen in de Algemeene Konst- en Letterbode voor 1837, N°. 7 bl. 110 en 111.

(2) Bladz. 123, 124 en 125.

(3) In voorz. Letterbode, 3 Maart 1837, bl. 138.

dekkingen in de behandelde landstreek plaats gehad, waarvan mij niet gebleken is; ik heb mij moeten bepalen bij die ik heb kunnen nagaan; met de mededeeling van het verslag van alle dezelve, meen ik aan mijn oogmerk te hebben voldaan.

Extrait des archives de l'abbaie de saint Landelin de Crespin.

Concordia fta int ecclam nram et advocatum nrm in empla.

In noe pris et filii et spus scti amen. int abbem sti landelini et danielem advocatum sepe controversia orta est. Id mº p gram dei sic pacificata est. major advocatus (1) hidolfus in crastino sti remigii in genali placito sedens comunicato cum stabinis (2) consilio adhibitis etia quibusd viris circumanentibus sapientibus et discretis amatoribus veritatis pacis utriusque partis,

(1) *major advocatus* est advocatus ipse, qui advocatiam subadvocato in feudum seu beneficium dabat.
(2) ubivis pro *stabinis* legendum *scabinis*.

hoc recognovit: p auratione (1) advocati bos occiditur et porcus mediocris 3 aves 7 pulli qd sufficiat panis cum sufficientia datur novem fiscelli ordei unde de t'bus villicus (2) de sex hospites hovas possidentes cervisiam componunt civerā (3) mellis additur unde duo medones fiunt candele qd sufficiant unaqueq hora in hoc placito unū ciphum (4) stutellam unam culcitram unam vel p culcitra linteamen, ut mappam (5) ad libitū abbis et nuncii sui debet, mulieres duodecim nūmos p censu annuatim psolventes, vel linteamen ut mappam in hoc s̄vitio debent, lignum sal et cet̄a utensilia qd sufficiat jd lignū, hospites hovas possidentes psolvant calduriam (6) et fustinulam et ea q̄ ad coq̄nam ptinent qd sufficiat duobus equis spint avene in adventu advocati datur, advocatus cum decem mi-

(1) pro *p auratione* ubivis *procuratione* legendum. Procuratio est exceptio stata et debita dominorum a vasallis, a quibus hospitio et conviviis condictis vicibus excipiebantur cum in eorum praediis divertebant.

(2) *villicus* villae gubernator, schout. *hospites* villarum incolae.

(3) *civera*, een vracht of maat.

(4) *ciphum* pro scypho, beker. *stutellam* lege scutellam, een schotel. *culcitra*, een kussen. *linteamen*, een linnen doek.

(5) *mappam*, tafelkleed.

(6) *calduria*, een ketel, *fustinula*, een doek.

litibus et armigero uno in placito erit, sola nocte equis duodecim avena cum sufficientia dabitur famulus abbis et armiger advocati hunc apparatum sub clausura custodient et inde abbi et advocato cum stabinis honeste servient in nocte ad cenam, in mane ad prandium; reliqu v° abbis erit ad natale in placito genali ad p auratione viginti quinque panes parantur quor quatuor numo uno tyelensis monete emi possunt de dimidio modio ordei sexdecim panes componentur sex sextaria vini et porcus duodecim numor tyelensis monete habeantur, de dimidio modeo ordei nucius abbis cervisiam pvideat panis et cervisia in clausura per stabinos colloquari debet dimidia libra cere et dimidia libra piperis modi et dimidi avene ad usum equorum pparentur. galline et alstes (1) sal caldaria et fustinula lignum mappe et linteamia culcitre habeantur. advocatus cum quatuor militibus et armigero uno in placito erit et supriptam p aurationem hebit. qualis p auratio in natale talis in pasca in placito genali p cul dubio erit qúibuscumq modis advocatus p advocati (2) lucru fiat abbas duas partes advocatu stium (3) recipiet: ad festum sti remigii abbas advocato decem solidos tyelensis mo-

(1) *alstes* forte legendum *alites.*
(2) *p advocati* menda, nescio quid legendum.
(3) *stium* legendum puto *t'tiam*, id est tertiam.

nete psolvet p eo, qd omem possessionem suam de emple omimodis ex integro conservet actu anno incarnati vbi m° c° l x i x. Indictione ii concurrente iii epacta pma. (*Subscriptum*) Cet extrait est de mot à autre semblable à son original, reposant à l'abbaie de St. Landelin de Crespin: en foi de quoi j'ai signé et apposé le cachet de notre abbaie. (*signatum*) dom Placide Pouillande religieux procureur et archiviste de l'abbaie de Crespin le 6 aout 1782. L: S:

In nomine Sancte et Individue Trinitatis.

Conradus Divina favente clementia Romanorum Rex secundus. Instinctu et aspiratione miseratoris Dei, propositis nobis caritativarum largitionum exemplis Illustrium virorum Clodovei Regis Franciae et Lotharij Romanorum Regis Henrici quoque Regis nec non Othonis Imperatoris Augusti, interventu quoque et peticione amate conjugis nostre Gertrudis Regine, ad honorem ecclesiarum Dei et sustentationem pauperum Christi, ea que a memoratis Christianissimis principibus rationabili munificentia monasterio Crispiniensi nomine et honore sancti Petri apostolorum principis fundato atque Beati Landelini confessoris venerabilis in eodem monasterio corpore quiescentis, in pago hainnoensi quod harminiacum vocant qui in (1) comitatu thessandrico in villa

(1) *qui in* lege *que in.*

ue Empla vocatur, nec non in villis honenvil, iplicico, Estron, Gellimaco condonata et fir-issimis et antiquis auctoritatibus confirmata nt corde bono et animo volenti collauda-us et confirmamus. Ceterum quia ad infringen- reverenda majorum statuta et ecclesiarum bellium turbandam pacem secularium semper cta est et viget astutia, ad precidendas mali enii occasiones et rapaces manus reprimendas, naria supradicta ea libertate sicut hactenus astiterunt et sacre auctoritatis antiquissima nitate inconvulsa permanserunt, edicti nostri nimento constare et permanere decernimus, propter justum est vobis necessarium et pre-te ecclesie crispiniensis deservitoribus utile non a ipsas donationes nominare, quam numerum nsorum instar veterum privilegiorum magno-n et munificorum prefatorum regum ponere jura distinguere; in villa itaque harminiaco a super fluvium Truilam habentur viginti man- simul cum curte una et hospitibus et molen-nis duobus ubi de uribus (1) culturis proprii odii sui ab antiquo jure omni calumpnia sine ntradictione prefati servi Dei Decimas acci-unt, in comitatu vero thessandrico habent vil-n Emplam nomine super fluvium Verchena dic-

---

1) *uribus* forsan legendum *tribus*.

tum habentem ecclesiam cum triginta mansis sub omni integritate, earum videlicet rerum que ad se pertinent cum servis et mancipiis omne servitium debentibus cum terris cultis et incultis, pratis pascuis aquis aquarumque decursibus et piscationibus, veluti in prisca auctoritate continetur, in villa etiam cipliaco nuncupatam ecclesiam cum vriginta (1) mansis et totam decimam de culturis, in villa etiam que Estrom dicitur decem mansos nec non in villa Gelliniaco dicta sex mansos predicti fratres habent a prenominato Imperatore Othone Augusto eis contraditos, que omnia ad usus monachorum Deo et sanctis in prefata ecclesia famulantium in perpetuum permaneant, addicimus quoque ut, sicut ex sententia principum coram nobis judicatum est nullus villicationem (2) in possessionibus ad eandem ecclesiam pertinentibus hereditario jure teneat vel repetat, sed abbas qui tunc temporis fuerit idoneum et fidelem villicum de familia ecclesie constituat et deponat, si quis deinceps de familia monasterii abbati suo rebellis inventus fuerit ex judicio et districtione parium suorum ad satisfactionem abbatis cogatur; sane servos cujuscunque civitatis castri sive alterius loci incole fuerint nulla lege impediente suae ecclesiae lege astrictos abbati sicut Domini suo per

(1) *vriginta* lege *triginta*.
(2) *villicatio* est munus villici.

omnia servituros provida judicii ratione asserimus; statuimus siquidem in omni possessione praefati monasterii videlicet in terris pratis, silvis, aquis, villis sicut in antiquis privilegiis invenitur, nullum advocatum preter Abbatem haberi, ejusdem itaque monasterii libertatem a Balduino hainnoensi comite et ejus matre Richelde nomine concessam et Romanorum Pontificum privilegiis roboratam, nos quoque concedimus et confirmamus statuentes et obnixe precipientes ut nullus successorum nostrorum regum et imperatorum seu quelibet potestas ducum, marchionum, occasione marchie vel comitum aliqua oppressione vel exactione hanc nostram confirmationem pro amore Dei et reverentia ejusdem loci renovatā atque roboratam infringere vel violare attempēt, si quis vero, quod absit, huic nr̄e pagine contraïre presumpserit centum librarum auri puri compositione multetur, quarum medietas fisco nostro proveniat, altera medietate lese ecclesie damnum restauretur, ut autem hec omnia perhenniter rata persistant, hanc cartulam sigilli nostri impressione insigniri precipimus, et jdoneos testes subter notari fecimus, Arnoldus Coloniensis Archiepiscopus, henricus Leodiensis, Anselmus hanelby, nicolaus Camer̄ episcopi, — Herim̄ comes palatinus, Ludovicus comes Lausīs, Otho comes de Rinck, Herim̄ Dekuc comes. signum Dni Conradi Romanorum Regis secundi. Ego arnoldus cancellarius vice Hen-

rici moguntini archiepiscopi et archichancellarii recognovi. actum tertio nonas aprilis anno Dnice Incarnationis. m. c. x L V j. Indictione viiij. Regnante Conrado romanorum Rege secundo anno vero Regni ejus viij. Data aquisgrani in palatio Regis in Christo feliciter Amen. (*erat subscriptum*) Je soussigné certifie que cette copie est de mot à autres conforme à son original reposant a l'abbaie de St. Landelin de Crespin : en foy de quoi j'ai signé Dom Placide Pouillande procureur. (1)

(1) Zie omtrent de hier bij gevoegde ophelderingen, het bekende Glossarium mediae et infimae latinitatis, van C. du Fresne dom. du Cange, en tevens het Glossarium Manuale ex magnis glossariis redactum. Halae 1777—1784, VI vol. in Vocibus.

DE

ZEVEN BOETPSALMEN,

EN ANDERE STUKKEN,

BERIJMD IN DE

EERSTE HELFT DER VEERTIENDE EEUW,

MEDEGEDEELD DOOR

G. J. Meijer,

Hoogleeraar te Groningen.

VOORBERIGT.

Het was omtrent veertien dagen vóór de uitbarsting van het oproer in Belgie, in 1830, dat een mijner bekenden in Brussel (die wist, dat ik mede jagt maakte op die overblijfselen onzer oude taal- en letterkunde, welke destijds, uit zoo vele schuilhoeken, te voorschijn kwamen) mij een beschreven papier, met oude Nederlandsche rijmen, ten afschrift aanbood. Dat hij hetzelve onder de nagelatene papieren zijns overleden vaders had gevonden; en dat het door zijnen vader afgeschreven was, dit was alles, wat hij mij toen daarvan konde zeggen. Ik dankte, schreef af en hoopte, wel eens een nader onderzoek te kunnen doen; maar die hoop, helaas, werd door dat oproer voor mij verijdeld.

Het was een in 8vo gevouwen schrijfboekje op welks omslag stond: *afgeschreven uyt eenen*

pergementen kerkboek. Hct bevatte omtrent 740 rijmende regels, waarvan de eerste 550, zonder eenig opschrift, zonder afdeeling en zonder interpunctatie geschreven waren; daarenboven bevonden er zich, op 17 verschillende plaatsen, gapingen, waar geheele woorden gemist werden en het geheel dus onverstaanbaar bleef. Eerst na die 550 regels las ik, als opschrift: *Got van den cruce ſprect te di;* en het daarop volgende maakte een geheel uit, tot aan het einde. Alles was overigens duidelijk en zeer leesbaar geschreven.

Met veel genoegen las ik die oude en zuivere Nederlandsche taal, welke overtuigend het begin der veertiende eeuw kenmerkte; en ik keurde deze rijmen belangrijk genoeg, om nader onderzocht te worden. Maar, eensdeels van wege die vele gapingen; anderendeels om dat ik er, in die eerste veertien dagen (behalve het laatste stuk), geen geheel van wist te maken; en eindedelijk, door den droevigen en noodlottigen toestand, waarin ik, ten gevolge van dat oproer, gedompeld werd, geraakte dit geschrift onder andere papieren en boeken verward, en was geheel door mij vergeten. Eerst in het laatste van verleden jaar werd, toevallig, mijne oplettendheid weder op die oude rijmen gevestigd. Toen namelijk ontving ik, van wege de Tweede Klasse van hct Koninklijk Nederlandsch Instituut, twee,

edeeltelijk *berijmde*, getijdeboeken, (om daar-
an een verslag te geven, gelijk ik ook gedaan
eb), welke ik, in mijn verslag daarvan, met
en B heb aangeduid. In A vond ik, onder
ndere (bl. 37a. – bl. 51a.), *die VII Psalmen;*
n deze doorlezende, herkende ik aanstonds mij-
e ter zijne gelegde en vergetene rijmen, welke
k nu, na lang en moeijelijk zoeken, eindelijk
och wedervond. Dadelijk kon ik nu een groot
edeelte daarvan, als de zeven boetpsalmen, be-
eekenen en afdeelen; ook het overige vond ik
aarin, hoewel in eene andere volgorde, tusschen
le berijmde *getiden onser vrouwe* (bl. 12a. –
l. 36 b.); en leerde het nu kennen, als gedeel-
en van andere psalmen, als den lofzang van
Maria en als den lofzang van Simeon) en ik
werd overtuigd, dat deze 550 rijmen ook uit een
berijmd getijdeboek moesten afgeschreven zijn.
Uit dit getijdeboek A kon ik nu ook gelukkiglijk
alle de gapingen in mijn afschrift herstellen, en
eenige gebrekkige lezingen herstellen, behalve op
een paar duistere plaatsen, waarvoor ik ook al-
daar geene opheldering vond, dewijl de lezing
dezelfde was.

Na deze gelukkige aanvulling en herstelling, kregen deze mijne rijmen eene dubbele waarde voor mij; want, wat taal en spelling betrof, ontwaarde ik aanstonds, dat die van mijn afschrift veel ouder, zuiverder en naauwkeuriger

waren, dan die welke in dat getijdeboek A gelezen worden. Daarom besloot ik dan nu ook, deze rijmen verder te bewerken, met oogmerk, om dezelve aan mijne landgenooten mede te deelen, en wel, als eene bijdrage tot de Werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Om echter de lezing aangenamer en nuttiger te maken, moest ik er niet alleen aanteekeningen bijvoegen, maar deze stukken ook in een ander gewaad doen optreden. Vooreerst namelijk meende ik, telkens het nummer van die psalmen uit onzen Bijbel te moeten aanhalen, waarmede deze rijmen overeenkomen. Daarna moest ik ook eene interpunctatie wagen, naar mijn gevoelen en mijn begrip; of ik echter overal hierin wèl geslaagd zij, dit mogen taalkundige Godgeleerden beslissen. Verder heb ik overal groote letters geplaatst, waar zulks behoorde; en enkele schrijffouten heb ik verbeterd.

De laatste 194 regels, van mijn afschrift, bevonden zich ook in het getijde-boek L van het Instituut; maar aldaar zonder opschrift; overigens vrij zuiver, en weinig afwijkende van mijn afschrift. Het geheel is eene berijmde voorstelling, als of het beeld van den gekruisigden Heiland, tot den vóór hem knielenden Christen spreekt; en deze voorstelling is, voor dien tijd altoos, niet onaardig uitgevoerd. Om deze re-

den, zoo wel als om de oude zuivere taal, en omdat de eerste afschrijver dit alles bij elkander gevoegd had, meende ik ook dit stuk te moeten mededeelen. Ook hierin zijn de afdeelingen, de interpunctatie en groote letters door mij bijgevoegd.

De reden, waarom ik deze psalmen eene plaats, in de Werken van de Leidsche Maatschappij, waardig acht, is, omdat ik dezelve voor de oudste *berijmde* vertaling dezer psalmen, naar het latijn, moet aanzien; want, niet alleen heb ik nimmer eene oudere berijming aangetroffen, maar ik herinner mij zelfs niet, daarvan ergens eenige melding te hebben gevonden. Bijkans in alle, zoo menigvuldig bestaande, Nederduitsche getijdeboeken worden, wel is waar, de zeven boetpsalmen, en eenige andere of gedeelten daarvan, in het Nederlandsch vertaald, gevonden, maar in onrijm; en onder die vele getijdeboeken, welke ik zelf, zoo wel in Belgie als in ons vaderland, heb ingezien, was er niet één, waarin dezelve *berijmd* waren, behalve in mijn afschrift, en in het getijdeboek A, dat het Instituut bezit. Derhalve mag ik deze stukken wel als iets zeldzaams, te voren geheel onbekend, ja als eenen gevonden' schat beschouwen, die der bekendmaking overwaardig is. Indien er echter soms nog, in ons vaderland, een ander getijdeboek gevonden wordt, waarin deze psal-

men ook *berijmd* voorkomen, wensch ik, dat men dezelve, ter vergelijking, mededeele. Dan zal wel de zeldzaamheid van deze hier medegedeelde stukken vervallen, maar de beoefening onzer oude taal- en letterkunde zal daarbij winnen; en dan ook eerst zoude ik het belangrijk achten, om ook de varianten, in A voorkomende, geheel mede te deelen. Tot zoo lang zullen deze stukken, op zich zelve, toch ook wel niet onbelangrijk zijn; en te minder, daar deze *berijmde* vertaling althans niet jonger is, dan de *onberijmde*, welke men in de meeste getijdeboeken vinden kan. Immers, er is mij geen getijdeboek bekend, ouder dan de veertiende eeuw; en dat ook deze *berijmde* vertaling uit het begin dier eeuw dagteekent, zal voor den taalkenner wel geen bewijs behoeven.

Dat het verder hoogst belangrijk zoude zijn, om ook de *onberijmde* vertaling der psalmen, of van gedeelten derzelve, welke in onze oude, te veel verwaarloosde, getijdeboeken gevonden wordt, eens onderling te vergelijken; dat het bekend maken en mededeelen van zulk eene vergelijking, niet alleen tot de kennis onzer oude taal, maar ook tot de geschiedenis van de eerste pogingen ener bijbelvertaling, veel opheldering zoude bijbrengen, zal wel niemand betwijfelen. Maar daartoe zoude men in de gelegenheid moeten zijn, om *vele* van die getijdeboeken, bij el-

kander, ten gebruike te kunnen hebben; en dit zoude alsdan ook niet in eene kleine bijdrage, maar in een afzonderlijk en volledig werk moeten geschieden. Hierop wilde ik, bij deze gelegenheid, de liefhebbers onzer oude taal oplettend maken.

Meer heb ik thans niet te berigten, en ik eindig dus met den wensch: dat ook anderen mijner landgenooten, welke misschien belangrijke, en nog onbekende, overblijfselen onzer oude taal bezitten, hierin mijn voorbeeld gelieven te volgen, dat zij dezelve oordeelkundig afschrijven en, in een behoorlijk gewaad, volgens het tegenwoordige standpunt onzer taal- en letterkunde, mededeelen.

G. J. MEIJER.

GRONINGEN,
in de maand Maart 1837.

DE VII. BOETPSALMEN.

PSALM 6.

Ic biddi, Here, op oetmoet,
Dat ghi, in dinen euelen moet,
En̄ in der groter gramſcap dijn,
Van mi begrepen niet en moet ſijn.
Sijt mijns ghenadech, ſuete Here!
Ic ben ſo ſiec en̄ mach nemmere;
Verſtormpt ſijn alle mine lede;
Ganſſe dor dine ontfarmechede.
En̄ mijn ſiele es verſtoeret ſere;
Wat ſal haers ſijn, wel lieue Here?
Ane di, Here, ſteet al mijn troest,
Datſi bi di ſal ſijn verloest.
Here, dor dine grote ghenaden,
Verloes mijn ſiele, ſta haer in ſtaden;
Ontwijsſe, Here, van den tormente,
Als ghi ſelt ſitten ten iugemente.
Luttel ſijn, Here, van die ligghen in ſonde,
Die van diner duecht vermonden;
Si ſijn ghewijst, ten lesten daghe,
Ter hellen, daer nes gheen ander claghe.
Mijn licht dat es ontlichtet ſere,
Van gramscappe en̄ van groten ſeere;

Onder mine viande benic out;
Dies mijn ſiel en heft gheen ſcout.
Settet van mi, ghi leeke en clerke,
Ende alle die doen quade gewerke;
Want onſe Here heft ghehoert,
Ic hope, mine droeue woert.
De bede, die ic hebbe ghedaen,
Heft onſe Here wel verſtaen;
Hi heft verſint mijn orisoen,
Die ic te hem wille doen.
Mine viande ſelen niet dan hoen
En̄ ſcande hebben; ſi ſijn gheuloen
Vor onſen Here, dor hare ſonden;
Si en kieren ten Here in corten ſtonden.

PSALM 32.

Die verlaten ſijn harer ſonden,
Ghebenedijt ſo ſijnſe vonden;
Oec ſo ſijnſe alle ghebenedijt,
Die hare ſonden decken te tijt.
Hi mach wel heilech ſijn vernaemt,
Die God ſijn ſonden nien vermaent;
Oec en es hi, in den gheest ſine,
Sculdech arbeit, noch anders pine.
Want ic langhe hebbe ghesweghen,
Sijn mine beene verdort bleuen;
Des moetic roepen tallen ſtonden,
Ghenade, God, van minen ſonden.
Want nacht en̄ dach hebbic beſeuen
Dijn hande op mi, dat ic moet beuen

Van anxte, die ic hebbe in mi
Als enen doren ſteken, van di.
Mijn ghenuechte, Here, makic di cont;
En ic belie di, Here, metten mont;
Mijn ongherechtheit willic niet decken;
Ic en wille di, Here, al wt uertrecken.
Ic ſeide, ic ſoude mi biechten te di;
Want mijn quaetheit es ieghen mi.
Ic hebbe di, Here, so minlijc uonden,
Ghi selt mi verlaten mijn ſonden.
Om dat ic mi biechte te di,
Selen di bidden, ouer mi,
Alle Sancte, die di toebehoren;
Dat ic met di moet ſijn vercoren.
Ic weet wael, Here, ſekerlike,
Die deluuie van watre es in ertrike;
Niemen es so starc, die mi mach bringhen
Tot di, ghi en willes selue ghehinghen.
Ghi ſijt mijn troest, mijn toeuerlaet,
Jeghen tſernoy, dat mi ouergaat.
Hulp mi, Here, vten bedwanghe
Van den vianden, die om mi hanghen.
Ic ſal di wiſen, ic ſal di leeren,
In wat weghe du sels keeren;
Waer du ſijs, waer du wilt gaen,
Salic mijn oghen te diwert ſlaen.
Ende en doet niet, als die beesten doen,
Peerden en mulen, die niet vroen,
Noch oec verſtanneſſe en hebben in,
Noch wetentheit, noch anderen ſin.
Met toemen en ketenen yſerijn,
Moeten haer kelen ghebonden ſijn,

Dergheenre, die in gheenen ſinne,
Volghen en willen der ſueter minne.
Menich torment en̄ harde slaghe
Wert den ſundere, 'en̄ droeue daghe;
Maer die aen di hopen, van ghenade,
Selen van di oec ſijn beraden.
Verblijscht, verhuecht v, al in Gode,
Die gherne houden ſijn ghebode.
Alle die ſijn van rechter herten,
Werden verloest van harer ſmerten.

PSALM 38.

En̄ wilt mi niet begripen ſere,
In grammen moede, lieue Here!
Al ſidi oec verbolghen op mi,
En wrec dinen toren niet aen mi.
Want dijn ſchichten ſteken ſere in mi;
En es gheen wonder, al roepic te di.
Ghi dwinct mi ſere, met dinen handen,
Dat ic di niene mach ontranden.
Als ic dijn gramſcap, Here, aenſie,
En es gheen wonder, al roepic: ay mi!
Engheenen pais hebbic in myn lede,
Alsic voreſie mine quaethede.
Mijn hoeft en̄ alle mine lede,
Sijn ondercomen bi mire quaethede;
Ende ghequetst ſo oueruaste,
Alse oft ware van ſwaren laste.

Die lixenen van den wonden mijn
Stonken, alse oft ware venijn.
Als mijn edelheit quame vor oghen,
Mijn wonden woudic te tide doghen.
Crom, hoechechtich benic, en̄ ongheraect;
Ende keityſich altoes ghemaect
Benic, waer ic ga oft kere;
Mi ſtaet te droeuene emmermere.
Van ſceerne ſijn alle mine lede
Veruult met alre droefhede;
So dat in al dat leuen mijn
Gheene gheſonde en mach ſijn.
Ghehoecht, ghoetmudecht ſere benic;
Ende ſal bliuen een goet ſtic;
Bi den verſuchtene mire herten,
So claghic di, Here, mine ſmerten.
Al mijn begheren es, Here, aen di;
En mijn ghepeinſe dat ſegghic di;
Mijn wenen en̄ mijn ſwighen ſwaer
Bekindi, Here, al oppenbaer.
Mijn herte es droeue vtermaten;
En̄ mine macht heft mi ghelaten;
Daertoe van minen oghen dlicht
En wil met mi niet, nu en̄ echt.
Wien machic mijn vernoy nu claghen?
Want mijn vrenden en oec mijn maghen,
Die mi te rechte bi ſouden ſtaen,
Si ic van mi ſcheiden en̄ afgaen.
Die hier te voren bi mi waren,
Staen van verre; bi groten ſcaren,
Tonen ſi hare cracht ouer mi.
Die ſiel en̄ lijf ſochten van mi,
En̄ die mi onderuraechden ſere,

Spraken mi quaet, in lanc so mere;
En̄ leiden mi op, bi quaden nide,
Valſche loghenen in allen tide.
Ic, als een domme, ine horde niet;
Haren wille ic hen ſegghen liet;
En̄ hilt mi emmer in die ghebare,
Alſe oftic ſtom en̄ doef ware.
Ic maecte mi, als die niene hoert
Al dat ſi ſeiden; ine ſprac nie woert;
Recht alſe deghene es te waren,
Wien alle verſtanneſſe es ontfaren.
Here, omdat de hope mijn
Stont ane di, willic ſeker ſijn;
Here, God, dat ghi mi ſelt beraden
In mire noet, ende ſtaen in ſtaden.
Om dat ic ſeide, dat mijn vianden
Verhoghen ne ſouden van mire ſcanden;
Ende waer dat mine voete ghinghen
Sprakenſe op mi grote dinghen.
In tormente, in alle mijn leet,
Benic altoes dore di ghereet;
Ende alt vernoy, dat ic ghedoghe,
Dat es mi altoes vor di oghen.
Want ic wil al de quaetheit mijn
Belien, ende ghedechtech ſijn;
Ende peiſen in allen ſtonden
Om mine ſcamelike ſonden.
Maer mine viande alle leuen,
En̄ ſijn op mi verſtormpt bleuen;
En̄ die mi fellijc hebben ghehaet,
Hebben haren trop op mi ghemaect.
Deghene, die ghelden goet met quaden,
Hebben mi altoes verraden;

Want ic emmer was in den moede,
Te ſcuwen tquaet en̄ volghen tgoede.
Nu biddic di, Here, oetmudelike,
Dat ghi mi nieue laett beſwiken;
En̄ dat ghi, dor mijn groet oetmoet,
Van mi ſcheiden niene moet.
Vort biddic di, Here, op ghenade,
Dat ghi mi hulpt, en̄ ſtaet in ſtaden;
Ende loest mi van minen ſonden,
Daer ic inne ben ghebonden.

PSALM 51.

Ghenade, God, wel lieue Here,
Van minen ſunden, des biddic ſere;
En̄ van al mire onreinechede,
Dor dine grote genadechede.
En̄ na der menegher ghenaden dijn,
So moetti mi ghenadech ſijn;
Ende wilt al de quaetheit mijn
Plamen vte den brieue dijn.
Wan mijn herte en̄ minen ſin
Van der quaetheit, die ic hebbe in;
En ſauer mi van minen ſonden,
Daer ic mede ben ghebonden.
Want mijn quaetheide kennic alle
Daer ic dicke in ben gheuallen;
En̄ mijn ſunden ſijn, talre tijt,
Jeghen mi, en̄ houden ſtrijt.
Ic ſundechde ieghen di alleene;
En̄ dede vort quaet ghemeene.

Recht en̄ vernoem, Here, ſonder ſneuen,
Nauwe ſprake, daert al ſal beuen.
Ic kinne wale, van langhe te voren,
Dat ic in ſonden ben gheboren;
En̄ mijn moeder ontſinc mi in ſonden,
Daer ic noch mede ben ghebonden.
Oec benic ouer lanc bekint,
Ghi hebt ouer al de waerheit ghemint;
Onſeker dinc ende oec onoont,
Maecti, Here, int herte cont.
Besprai mi, Here, met ysope,
So werdic ſuuer in den hope;
Ende dwach, Here, dat herte mijn,
So ſalic witter dan ſneē ſijn.
Te minen herstaen wil mi gheuen
Bliscap ende ere in dit leuen;
So ſelen verhoecht in di ſyn,
Die lede, die nu oetmudech ſyn.
Kier dijn anſchijn van minen ſonden,
So machic ſalech werden uonden;
En̄ plaem af, Here, mijn quaethede,
Dor dine grote oetmudechede.
Een ſuuer herte ſo ghef nu mi,
Lieue Here, des biddic di;
En̄ in mine lede, rechten gheest
Vernuw mi, Here, en̄ volleest.
Here, en wilt oec niet ghedoghen,
Dattic ontkiere van dinen oghen;
En̄ wilt oec nien kieren van mi
Dinen heilghen gheest, des biddic di.
Here, wilt mi wedergheuen
Bliscap en̄ troest in mijn leuen;
Sterc mi, ende ghef volleest,

Te uercrighen dinen heilghen gheest.
Ic ſal wiſen, ic ſal leeren
Den quaden vten weghe; bekeeren
Selen hen tote di, die felle,
Die ierst ghinghen den wech ter helle.
Verloes mi, te minen ſaluut,
Here; van minen ſunden doeter wt;
So ſal moghen danken en̄ louen
Mijn tonghe dijn gherechtheit hier bouen.
Ondoe mi, Here, lippe en̄ tande,
Se ſelenſe moghen, al te hande,
Dinen lof oppenbaren in minen mont,
So waer ic ben, in alder ſtont.
Want wouddi, Here, van mi nemen
Sacrificie, ic woudſe di gheuen;
Ic weet wale, Here, die gheuens pliet,
Rechte offrande mescomt di niet.
Ghichte, verſtormpt van groten ſeere,
Es offrande vor onſen Here.
Ic weet wale, ghi hebt niet onwert
Berouwen herte, die dijns beghert.
Maec goedertieren Syon, Here,
In goeden wille, des biddic ſere;
So dat te Jheruſalem die mure
Ghesticht werden nv ter vre.
Dan alderierst, weet ic wael,
Dat ghi ontfanghen ſelt te mael,
Sacrificie oec van gherechtecheide,
Offrande van ghichten en̄ werdecheide.

PSALM 102.

Here, dor dine genadechede,
Ontfanc nv mine droeue bede;
So dat mijn roepen en̄ mijn claghen
Vore di come in allen daghen.
En kier dijn opſien van mi niet,
In wat daghe dat mi mesſciet;
En̄ ghi mi kint in groten ſeere,
So vuech dijn oghen op mi, Here.
In wat daghe dat ic verſueke
Ghenade, en̄ op die rueke,
So wes ghereet, mijn droeue bede
Tontfaen dor dine ghenadechede.
Want mijn daghe ghebraken als ſoet;
Here, om dinen groten oetmoet,
So ghef mi nu ene verste,
Mijn bene ſijn droghe als ene herste.
Ic ben gheſlaghen en̄ ghepijnt
Ghelijc den hoye, dat verdwijnt;
Mijn herte droecht, dats omme dat,
Dat ic mijn broet tetene vergat.
Bi den verſuchtene, dat ic dreef,
Mijn mont weechde hem; en̄ bleef
Mijn vleisch houdende ſo vaste,
Als oft ware ghebonden met baste.
Die pellicaen, metter ſpoet,
Gheft ſinen ionghen ſire herten bloet;
En̄ ic ben ghelijc der vledermuus,
Die al stille leit sdaechs in huus.
Ic hilt mi wakende in alre tijt,

Omdat ic wilde ſijn ghelijc
Der wilder musce in dat dac,
Daer ſi doecht coude en̄ onghemac.
Alle daghe ſtonden mi achter
Mine viande, en̄ daden lachter;
Die mi prijsden en̄ goets daden
Hebben mi ghelachtert en̄ verraden.
Om dat ic aſsce at als broet,
En̄ ic mijn drinken wilde al bloet
Minghen met tranen en̄ met ſeere;
Ontſie ic dijn gramſcap vele te mere,
Van dies ic hebbe vernomen.
Mochtti hebben opghenomen
Alle mijn daghe, alle mijn tiden,
Die tegaen als scaden, en̄ tegliden.
Als hoy ic tega ende droghe,
Dat lecht ghemaeit in driesſche hoghe;
Alſo vergaen mi mine daghe,
Dat ic mijn ſunden niet en claghe.
Mijn gheloue es, wel lieue Here,
Dat dine glorie es emmermere;
En̄ sal gheduren, en̄ haer ſijn onderdaen
Al dat hemel en̄ erde heft benaen.
Te dinen vonnesſe, vader mijn,
Moetti ons ghenadech ſijn;
Wantt es al, ſonder beiden,
Tijt van alder ghenadecheiden.
Want dinen cnapen wael bequamen
Alt vernoy, datſi daer namen.
Dor dinen wille vriendelike,
Wordense gheeroent in hemelrike.
En̄ dinen name, Here, onſaghen
De volken, die dijns horden ghewagen;

En diner glorie wilden wiken
Alle coninghe van ertrike.
Want ouerlanc ſo waest vorbrieſt,
Dat ghi Syon, Here, verhieft;
En̄ wort gheſien, al ſonder vraghen,
Bliscap aen di, ten lesten daghen.
Den bode van oetmudegher herten
Ontfaet onſe Here, ſonder letten;
Ende en heft haer bede niet onwert,
Die hem bidt en̄ met herten ghert.
Deſe dinghe waren te voren
Ghebrieſt, eer iemen wart gheboren;
Ende dat al tfolc van ertrike,
Soude louen Gode van hemelrike.
God verſiet wale, van daer bouen,
Sine vrende, die hem louen;
En̄ die hem dienen ghetrowelike,
Beſcout hi hir neder in ertrike.
Om dat hi horen wille de claghen
Dergheenre, die gheuanghen laghen;
En̄ omme te loesſene vter noet
De kinderen, die al waren doet.
Om datſi ſouden maken cont
Mijns Heren name, te Syont.
En̄ daertoe louinghe van hem,
Daer bouen in Jheruſalem.
Als tfolc vergadren ſal oppenbare;
Waer dat alleens, dats ſeker ware,
Coninc, graue, arme en rike,
Gode ſal dienen van hemelrike.
Die kinder van dinen armen heere
Selen metti ſijn emmermere;
En̄ dat van hen comt, wert ghewijst

Ten hemel; daer ghi gheprijst
Ende gheloeft wert, ſonder fijn,
Van al denghenen die daer ſijn.

PSALM 130.

Van diepen, Here, wt mire herten,
Roepic claghende mine ſmerten.
Wildi ontfaen mine claghe,
Die ic te di doe, alle daghe.
Vore di, Here, moeten ſijn
Verſtandel al de beden mijn;
So dattic moet, na mine bede,
Vercrighen dine ghenadechede.
Saghest du, Here, op onſe mesdaden,
Wi en creghen nemmeer ghenade;
Wi en vonden niewers man ſo boude
Die ons vor di verdinghen ſoude.
Om dat die goedertierenheit dijn
So ouergroet es, Here mijn,
En̄ ic wale kinne dine wet,
Hebbic mi al aen di gheſet.
Mijn ſiel, mijn lijf, dat daertoe hoert,
Heft hen onthouden aen deſe woert;
Wannet mi oec ouerghinc ſere,
Mijn hope was emmer aen di, Here.
Van ſmarghens toter auontſtonde,
Sidi in waerden altoes vonden,
Here; en̄ de kinder van Israhel
Hopen op di, dat wetmen wel.
Om dat ſo groet ſijn de ghenaden
Onsſ Heren, ieghen onſe mesdaden,

Daerom hopic op ſine crone,
En̄ die verlaetnesſe wel ſcone.
Ende hi ſelue, dat wetmen wel,
Sal verloesſen al Israhel,
Van allen haren quaden daden;
Dies werdenſe cort beraden.

PSALM 143.

Metten oeren van den verſtane,
Mijn orisoen wildiſe ontfane;
En̄, Here, in dijn gherechtechede
Houd mi, en̄ in werdechede.
En ganc niet in ten iugemente,
Met dinen cnâpe, als ten tormente;
Want al dat left, es mijn ghelone,
Wert nien verloren vor dine oghen.
Want de viant mine ſiele
Bringhen wilt van St. Michiele;
Hi heft, in ertrike, dleuen mijn
Verwonnen, en̄ doen oetmudech ſijn.
Hi bedde mi, daert wel donker was,
Als men doet den doden, ſijt ſeker das.
Mijn gheest es ſere verſtormpt in mi,
En̄ mijn herte ſere verdarnt daerbi.
Ic bedacht van minen ouden daghen;
Om dijn ghewercken en dorstic vraghen;
In allen dat ghi hadt ghewracht,
Dies wasic harde wale bedacht.
Mine hande boedic te di, Here;
Hert ende ſin, met groten ſeere;

Mijn ſiel, mijn lijf es, mere noch min,
Als lant, dat gheen water en heft in.
Hoer mine bede oec werdelike,
Des biddic di, Here van hemelrike.
Mi es te moede, in waren dinghen,
Als ofte mi mijn gheest ontghinghe.
Nu kier dijn anſcijn van mi niet,
Want mi es, Here, alſo gheſciet,
Alſe hen, die al ghedaelt ſijn
In den rike, daer niemen nemt ſijn.
Doe mi tillijc dijn ghenaden
Bekinnen, Here, en̄ mi beraden;
Want ic wil tgheloue mijn
Setten aen di, Vader ſijn.
Doe mi den wech, Here, bekinnen,
Dat ic mach gaen te die di minnen;
Want ic hebbe nu mine ſiele
Te di gheſant bi Sint Michiele.
Here, ic vlie ter hulpe dijn;
Beſcarm mi van den vianden mijn.
Lere mi holden, Here, dijn ghebod,
Want ghi ſijt mijn Here, mijn God.
Dijn heilghe gheest moete mi wiſen
Den rechten wech ten paradiſe.
Omme den heileghen name dijn,
Set af van mi de vianden mijn.
Verlien hen ſcande ende lachter,
Die mine ſiele, van di, crachten
Oft ſtoken willen; want ic wil doen
Als dijn cnape en̄ dijn baroen.

FRAGMENTEN VAN ANDERE PSALMEN.

PSALM 2, vs. 2—4.

Waerom grimden die ghediede,
En̄ hebben quaet ghedacht de liede?
Doe de coninghe ſtonden te ſamen,
Ende de princen ouereen quamen,
Jeghen den groten Here ſijn,
Ende iegen Xp̄m te ſijn.
Laet ons ſcoren hare banden,
En̄ worpen wi van ons haer roe te handen.
Die in den hemel woent, falſe beſpotten;
Ende de Here ſalſe verſotten.

PSALM 22, vs. 7—10.

Ic ben een worm, en̄ menſche niet;
Der liede lachter, en̄ ſcop der diet.
Alle die mi ſaghen, beſpotten mi;
Si ruerden thoet, en̄ ſpraken daerbi:
Hefti ghehoept in den Here,
Hi nemene wt deſen ſeere,
Wil hine nv hebben gheſont.
Maer du best, Here, talre ſtont,
Mine hoep en̄ mijn toeuerlaet;
Ic wet wale, dat al aen di ſtaet.

Vs. 16—19.

Mijn cracht die es nu altemael
Verdort, recht alſe een kerstael.
Mijn tonghe cleft aen mine ſtroet;
En̄ ic bleef in mul der doet.
En̄ vele honde hebmi omvaet;
En̄ der boſer raet heft mi meshaet.
Si groeuen mijn hande en̄ mijn voete,
En̄ telden al mijn ghebeinte onſoete;
Si mercten en̄ ſaghen op mi;
Mine cleider ſo loetten ſi.

PSALM 69, vs. 2—4.

God! maec mi gheſont, ſonder waen;
Want de watre ſijn tot in mijn ſiel ghegaen.
Ic ben int ſlic der diepheit gheſteken,
Daer ghien gront en es, ſonder leken.
In der zeen hoecheit quam ic daerbi;
En̄ die tempeest verdrincte mi.
Roepende hebbic gharbeit vele;
So dat hiesch es worden mine kele;
Mi breken die oghen mijn,
Als ic hope in den Here ſijn.

Vs. 8—11.

Lachter hebbic ghedoecht dore di,
En̄ mijn aneſcijn bedekt confusie;
Vremde benic worden minen broeder,

En̄ een pelgrim den kinde mire moeder.
Want de ande dijns huſ die at mi.
Ende de lachter dergheenre, die di
Lachteren, ſijn op mi gheuallen.
Ende ic bedecte met allen
Mine ſiele in groten vasten;
Al eist mi worden tonrasten.

Vs. 20—22.

Du bekinnes mine verwitenesſe;
Mine confuſe, mine ſcamenesſe;
En̄ niemen wilde droeuen doe;
Noch enghienen troest vandic toe.
Si gauen galle in de ſpiſe mijn,
En̄ ſcincten in minen dranc aſijn.

PSALM 88, vs. 7—10.

Ghi leidet mi in ene cule,
In die ſcade der doet, duester en̄ vule;
Op mi es dijn verwoetheit ghewest;
Du hefs op mi gheleit al dijn tempest.
Die mi bekinden, daden di verre van mi;
En̄ tot ere onnoſelheit leidenſe mi.
Ic ben verraden, ine wil niet poghen
Tontgane; van iammer clieuen mi doghen.

DE LOFZANG VAN MARIA.

Mine ſiele maec groet den Here;
Ende mijn gheest verblischdi ſere
In Gode, mine ſalecheit!
Want hi anſach doetmudecheit
Sire dernen; des ſegghen daerbi
Alle gheborten, dattic ſalech ſi.
Want hi mi grote dinghen dede,
Die mechtech es, en̄ ſijn heilech naem mede.
En̄ ſijn ontfermecheit ſal gheſcien
Van gheſlechte te gheſlechte, die hem ontſien.
Hi dede in ſijn erme derne macht;
Hi niderde den houerdghen van ghedacht;
Hi ſette van den ſtoele de mechteghe,
Ende verhief de oetmudeghe.
Die erme verſaedde hi met goede,
Ende de rike met ermoede.
Hi ontfinc ſijn kint Israhel;
En̄ ghedacht ſire ontfermecheit wel,
Als hi gheſproken hadde tonſen vader
Abrahame, ende den ſinen, alle gader.

DE LOFZANG VAN SIMEON.

Nu laetstu dinen knecht, Here,
Na dinen warde in vrede vortmere;
Want gheſien hebben tehant
Mine oghen dinen Heilant;

Die du bereet heues ſijn,
Vore alle des volx anſcijn;
Een licht, doppenbarinc der liede,
Entie glorie van israelſcen diede.

GOT VAN DEN CRUCE SPRECT TE DI.

O menſche! o edel creature!
Die ic ſelue, na mine figure
Hebbe ghemaect, com bi mi.
Onſluet dijn herte eñ ſich op mi.
Ic ben die Got, die di gheboet;
Die, om dijn ſalicheit, deſe doet
Hebbe leden, alſe du machs ſien.
Hef op dijn hant, danc mi van dien;
Eñ bid mi, dattic di gheſpare.
Want al hefstu ionghe iare,
Die doet es altoes euen ghereet.
Slach op dijn oghen, ſich wat ic leet
Dor dinen wille, daer ic di cochte.
Hoe verſmadelec eñ hoe onſochte,
Ic, dor di, te ſteruene coes,
Eer ic in ſonden di verloes;
Eñ noch ſoude doen, dor di allene,
En waert niet leden; eer ic ene
Siele liete bliuen verloren.
So ſere hebbic di vercoren;
Alſo ſere minnic di.
Edele menſche! Sech, waerbi
En vestu dit niet in dijn herte,
Dattic, dor di, al deſe ſmerte

Van minnen leet al onuerdient?
Sprec, es ter werelt enech vrient,
Die dit lede, dor dine minne?
Hoe machstu vinden, in dinen ſinne,
Dattu mijns verghets ene ure?
Datte du ene ſterfeleke creature
Minst vor mi, die di gheboet?
Die ombedwonghen, dor dine noet,
Ane een hout ſtorte al mijn bloet?
Hoe derstu werken el dan goet?
Hoe bestu ieghen mi ſo ſtout?
Peinse in dijn herte menechfout,
Alse dijn lichame ſoect ghemac,
Hoe ic aendede den armen ſac,
Dor dinen wille, al wasic Got;
Hoe ic verſmadecheit leet en̄ ſpot,
Van hen, die ic verloesſen quam;
Hoe fel men mi dat leuen nam,
Daer ic ane dat cruce hinc,
En̄ dſpere mi int herte ghinc,
Doen ic mijn martelie leet.
Sich wat mine minne deet,
Daer ic di gaf der ſonden boete;
Hoe ſi mi ſpleten hande en̄ voete,
Ende mi nagghelden ane dit hout;
Hoe ſi mi ordielden ſonder ſcout,
Daer tbloet mijn anſcijn ouerleet.
Hoe derstu ſonde doen, daer ic wreet
Ende ſo naect, ſo onghedect,
Ane den cruce was gherect,
Dat mi die adren ſcorden binnen?
Wie leet oit meerre noet van minnen?
Ay menſche, dit machstu merken wel;

Deſen ſpieghel ende niet el
Aenſich; daerwt comt al ghenade.
Die viant iaecht di vroech en̄ spade,
Hoe hi di mach ten ſonden tien.
Du volchs hem, ſo dune cans gheſien
Mine martelie, meer noch min.
Die ſpieghel der genade ic bin.
Merc, hoe di die viant ſchent;
Du laets dijn herte maken ſo blent;
Du ſonts dijn oghen op mi ſlaen;
Du laets dijn arme ſiele gaen,
Daer ſi ter donkerheiden naect,
Die ic ter claerheit hat ghemaect.
Och di en̄ wee di, arme ſiele!
Stant op wt deſen donkeren wiele.
Dit leuen en es mar een droem.
Ontſluet dijn herte, en̄ nem goem,
Edel mensche, en̄ wes in ſorghen.
Du ſout eume hebben enen morghen;
Ic hebbe mijn ſwert op di ghetrect;
Die ſchilt, die di daer ieghen dect,
Dats mine ghenadecheit; daerbi,
Morgen, alsi vaert van di,
So valstu in dijn ſonden doet.
Mar dan ierst comt die noet;
Dan vaert dijn ſiele in torment,
Die altoes euen nuwe beghent.
Dan eest tontide, al watmen doet.
Hoe derstu werken el dan goet,
Edele mensche? dat wondert mi.
Du ſaghest heden, neuen di,
Balſinghe ſteruen, twee of drie.
Waenstu ſtarker ſijn dan die?

Waerop verlaetstu di vor hen?
Si hadden ſcoenheit, goet en̄ ſeu,
Heden morghen, alswel als du.
Antwert mi, waer ſijn ſi nu?
Haer vule vleisch ſtinket morghen;
Haer ſiele es in groter ſorghen
Ten oordeel, daer ſi ſal moeten lyen.
Ay, edel mensche, wiltu ghedyen,
Laet di dijn ſonden rouwen ſere;
En̄ ſprec also alse ic di leere:

» Ay God, Here! die mensch ghewerdecht te ſine;
En toter doet, om mine pine,
Op ertrike ghemarteliet waert.
Here, danc heb, dat ghi mi hebt gheſpaert
In mine ſonden, dus langhen tijt.
Here, want ghi vol ghenaden ſijt,
En̄ ic mi arm ende ſondech kinne,
So biddic di, Here, dor die minne,
Die di vore mi ſteruen dede,
Ende dor dijn grote ontfarmechede,
Die noit menſche en cost ghegronden,
Laet di ontfarmen mire ſonden,
Die mine ſiele dus verſinken;
En̄ doe mi diner doet ghedinken;
En̄ rein mi, Here, van minen ſonden,
Dor dine heileghe .V. wonden,
Die ghi, Here, dor mi ontfinct,
Doe ghi ane den cruce hinct;
En̄ dor hen, die met di maecten haer ſpot.
Ghewarech menſche! ghewarech Got!

Laet mi dijn heilegher doet ghenieten;
En̄ doe in mijn ſondeghe herte vlieten
Dine gratie; dattic mi ghereine.
Want ghi ſijt ſpieghel en̄ fonteine
Van allen duechden altoes vonden.
Mi, die met herten claech mijn ſonden,
Here, ghi kent mijn herte algader,
Help mi int rike dijns vader,
Daer ghi altoes in weſen ſelt;
En̄ heb mijn ſiele in dijn ghewelt."

Sich, menſche, wiltu aldus ſpreken,
En̄ van binnen dijn herte ontſteken,
Met ere ghedinkneſſe mire doet;
Al waren dijn mesdaden alſo groet,
Allene alse al de werelt es,
Sijt des ſeker ende ghewes,
Ic ontfa di tallen ſtonden.
Wiltu die vort huden van ſonden,
Waerom ſoutstu dan wanhopen?
Mine ghenaden ſijn altoes open
Jeghen di, alst es te doene.
Roep mi ane en̄ wes coene;
Ine mach di niet in ſonden laten;
Volch mi en̄ lef in caritaten;
Minne mi en̄ dinen euenkersten;
Deile hen, ſiestu hen ghebersten,
Dor minen wille, diet al ghebiet.
Bestu oec mate; en̄ hefstu niet,
So ghef met herten, dats gnoech.
Hebstu oec dijn ongheuoech

Van armoede, wes onverduldech;
En̄ peins, du best te doghen ſculdech;
Want ic wart arm, dor dine minne.
Sprec dine biechte met claren ſinne,
Met herten rouwe, ſo naecstu mi.
En̄ hout die .X. ghebode daerbi,
Die ic ſelue gaf metterhant;
Want ſi ſijn wortel ende bant
Van allen duechden wtgenomen.
Dit ſijnſe, die hier na comen:

» Minne ende oeffene enen Got,
En̄ ſwere bi hem niet in ſpot.
Viere die heilghe daghen algader.
Ere moeder ende vader.
En̄ en brinc ghenen mensc ter doet.
En steel niet, al hadstus noet.
En beganc gheen ouerſpel.
En tuech gheen valsc op niemen el.
En beghere niemens beddeghenoet,
Noch niemens goet, al bestu bloet."

Deſe .X. ghebode hout ende leere;
Maec in dijn herte rouwe en̄ ſeere;
En̄ claghe dire armer ſielen val;
Ic wille dijn quaetheit decken al.
En̄ huet di van den .VII. hoeftſonden,
Die toter doet die ſiele wonden.
Dats houerde, nijt en̄ ghierecheit,

**Traecheit, gramſcap, oncuesheit,
Bouen maten eten ende drinken.
Dit ſynſe die de ſiele verſinken.
Ende niet allene metter daet,
Maer metten wille; als men beſtaet
Te ſonden, en̄ dan int herte brinct
Gheuolgheneſſe, die daertoe minct,
Dan eest hoeftſonde, ſonder daet.
Maer houerde es den ierſten graet,
Daer dander VI. al wt ſpringhen.
Daeromme wes in allen dinghen
Oetmudech, ende vol caritaten.
Deile den armen achter ſtraten,
Van dinen goede, en̄ ſtant hem bi,
Dor minen wille; gelijc ic di,
Van minnen, exempel heb ghetoent;
So ſalstu met mi ſijn gheloent.**

AANTEEKENINGEN.

Op PSALM 6.

regel 1. *op oetmoet*, met ootmoed, of, ootmoedig; zoo vindt men, in de oude getijdeboeken, ook dikwijls *op trouwe*, waarvoor wij thans zeggen *met vertrouwen*. Men zie verder wat ik, over de verwisseling der voorzetsels bij onze oudste schrijvers, gezegd heb in het Leven van Jezus, op het woord *ouer*, bl. 302.

reg. 4. *Van mi begrepen niet en moet sijn*, dat is: dat ik daarvan niet het voorwerp moge zijn. De spreekwijze: van of met iemand begrepen zijn, die bij onze oude schrijvers wel meer voorkomt, beteekent anders ook wel: ingenomen tegen iemand, of, afkeerig van iemand zijn.

reg. 7. *Verstormpt*, verdrukt, ter neder geslagen.

reg. 8. *Gansse*, genees ze; van *gansen* of *gantsen*, genezen; zie Kiliaen.

reg. 11. *Wat sal haers sijn*, wat zal van haar worden.

reg. 14. *In staden staen*, helpen, iemands voorspraak zijn; zie Maerlants Spiegel Historiael, 2 D., bl. 64 vs. 11 — bl. 93 vs. 50 — en bl. 142 vs. 96.

reg. 15. *Ontwisen*, bevrijden, vrij spreken. Dit woord is de tegenstelling van *wisen* of *verwisen*, veroordeelen, dat in onze oude keuren en landregten zoo dikwijls gevonden wordt; zie ook Kiliaen op *ontwysen*.

reg. 18. Van iets *vermonden*, melding doen van iets, iets verkondigen: zie Kiliaen.

reg. 19. *Ghewijst*, veroordeeld; zie reg. 15.

reg. 21. *Ontlichtet*, een niet onaardig woord, voor ons *verdonkerd*.

reg. 24. *Dies*, daarvan; thans zeggen wij: daaraan.

— *Scout*, schuld.

reg. 25. *Settet van mi*, verwijdert u, of, verlaat mij.

reg. 28. *Ic hope*; wij zouden zeggen: hoop ik, of, zoo ik hoop.

reg. 31. *Versint*, voorzien, reeds te voren vernomen.

reg. 33. *Hoen*, hoon, smaadheid.

reg. 36. *Si en kieren*, zoo zij niet terugkeeren. Over dit voorwaardelijk ontkennende *en* zie mijne aanteekening, in het leven van Jezus, bl. 285 en 324.

Op PSALM 32.

reg. 1. *Verlaten sijn*, met eenen tweeden naamval; daarvoor zeggen wij, met den derden naamval: aan wie, of welken, vergeven zijn; zie Kiliaen op het woord *verlaeten*, en op *verlaetnisse*.

reg. 6. *Vernaemt*, geprezen, geroemd; zie Kiliaen.

reg. 9. *Want*, omdat, daar; zie Huydecoper op Melis Stoke, op dit woord.

reg. 13. *Beseuen*, ondervonden, gevoeld; zie Maerlants Spiegel Historiael, I D. bl. 217; vs. 54, en den Spiegel Historiael van L. v. Velthem, bl. 294, regel 9, en bl. 330, regel 14.

reg. 17. *Ghenuechte* beteekent hier waarschijnelijk zoo veel als: zondig vermaak of wellust.

reg. 18. *Belien* of *belyen*, belijden; zie Kiliaen.

reg. 20. *Al wt uertrecken*, alles voluit verhalen; zie Kiliaen op *vertrecken*.

. 23. *Minlijc*, beminnelijk, voor minnend of goe-
...ren.

...g. 26. *Ouer mi*, voor mij; zie de aanteekening op
1, van Ps. 6.

...g. 30. *Deluuie* is eigenlijk de *zondvloed;* of deze
...kenis hier ook gelden kan, weet ik niet.

...g. 32. *Ghi en willes selue ghehinghen*, ten zij dat
...elf het wilt gehengen, of toelaten.

...g. 34. *Tfernoy*, *het vernoy*, verdriet, bekomme-
...; zie KILIAEN, en de Bijdragen tot de oude Neder-
...sche letterkunde, van J. A. CLIGNETT, bl. 365.

...g. 40. *Te di wert*, uwaarts, naar of op u.

...g. 42. *Vroen* is hetzelfde als ons *bevroeden*, een
... of begrip van iets hebben.

...g. 50. *Wert den sundere*, zal de zondaar ontvan-
Zoo zeggen wij ook nog wel: het zal u geworden,
... gij zult het ontvangen.

...g. 53. *Verblyscht*, verblijdt; zoo ook *verblisghen*
...iscap; zie het Leven van Jezus, op deze woorden.
...ie, gij allen-die.

Op PSALM 38.

...g. 1. *Begripen* is eigenlijk *berispen*, zie KILIAEN;
...r het wordt, door onze oudere schrijvers, ook wel
...zigd voor *bestraffen* of *kastijden*.

...eg. 6. *En es* is hetzelfde als *hen es*, het en is, het is.

...eg 8. *Ontranden*, ontrennen, ontloopen. Dit woord
...b ik nooit elders aangetroffen, en is waarschijnlijk
...l een eigen maaksel, om op *handen* te kunnen rijmen.

...eg. 12. *Voresie*, overzie, overdenk.

...eg. 14. *Ondercomen*, bezweken, verslagen; zie den
...ynaerd de Vos, van J. F. WILLEMS, op dit woord.

...eg. 17. *Lixenen*, lidteekenen, KILIAEN schrijft *lijckfene*.

P

reg. 19. *Quame vor oghen*, openbaar of bekend wierd.

reg. 20. *Te tide doghen*, nu ter tijd, of thans, wel dulden.

reg. 21. *Hoechechtech*, oneffen, nu eens hoog, dan weder laag; dit woord wordt anders alleen van eenen weg of eenen grond gebezigd. *Onghoraect*, niet te verhelpen, niet te verbeteren; zie MAERLANTS Spiegel Historiael, 2 D., bl. 19 vs. 23, en bl. 449 vs. 8.

reg. 25. *Van sceerne*, door de bespotting; ook wel *scerne* of *scheren* en *scherne* geschreven; zie KILIAEN op dit laatste woord.

reg. 28. *Ghesonde*, gezondheid; zie KILIAEN.

reg. 29. *Ghehoecht* is misschien eene schrijffout voor *ghehoent*, gehoond, versmaad; zoo niet, dan beteekent het hier *vernederd*, en behoort tot een dier gevallen, waarin onze oude schrijvers *hoog* en *diep* verwisselden; weshalve KILIAEN ook, bij zijne andere omschrijvingen van *hoogh*, het latijnsche woord *profundus* voegt.

reg. 30. *Een goet stie*, eenen langen tijd.

reg. 40. *Nu en echt*, nu en hierna. In eenen stelligen zin, beteekent deze spreekwijze zoo veel als *altijd*, maar, in eenen ontkennenden zin, zoo veel als *nooit*. Eenige voorbeelden vindt men bij HUYDECOPER op MELIS STOKE, 3 Deel, bl. 43.

reg. 41. *Vernoy*, verdriet, bekommering; zie ook regel 34 van psalm 32.

reg. 50. *In lanc so mere*, hoe langer hoe meer; zie het *Leven van Jezus*, bl. 286, waar wij *ilanc* lezen.

reg. 58. *Ine sprac nie*, ik en sprac nooit. Over dit *ine* of *in*, zamengetrokken van *ic ne* of *ic en*, zie, onder anderen, HUYDECOPER op MELIS STOKE, I D. bl. 56, enz. Over *nie* voor *nooit* kan men denzelfden schrijver raadplegen; zie ook KILIAEN.

reg. 59. *Tewaren* is meestal slechts een, bij MAER-

.ANT vooral regt vervelend, stopwoord; maar beteekent ook zoo veel als: waarlijk of trouwens.

reg. 63. *Beraden* beteekent meestal *raad geven*, maar hier is het zoo veel als helpen. In dezen zin wordt het ook door MAERLANT gebezigd, in den Sp. H. I. D. bl 105, vs. 45; zie ook de Bijdragen van CLIGNETT, bl. 213.

reg. 64. *Staen in ſtaden*, helpen; zie regel 14 van psalm 6.

reg. 65. *Om dat ic ſeide*, daarom zeide ik; zie HUYDECOPER op MELIS STOKE, 3 D. bl. 71.

reg. 66. *Verhoghen ne ſouden*, zich niet zouden verheugen. Over de ontkennende kracht van dit *ne* of *en*, ook zonder bijvoeging van *niet*, zie het *Leven van Jesus*, bl. 318 en 324. Bij de voorbeelden, aldaar aangehaald, voeg ik hier nog de volgende, uit MAERLANTS Spiegel Historiael, 2 D. bl. 140 vs. 8, *jn does*, ik doe het niet; bl. 148 vs. 20, *en woude*, wilde niet; bl. 176 vs. 30, *en conste*, konde niet; bl. 186 vs. 53, *ic en weet*, ik weet niet; bl. 220 vs. 21, *die en wiste*, die niet wist; bl. 374 vs. 41, *meer en ſult ſien*, niet meer zult zien; bl. 402 vs. 175, *ſone wes*, zoo zijt niet.

reg. 72. *Tſernoy*, het verdriet, de bekommering; zie regel 34 van psalm 32.

reg. 75. *Peiſen* voor *denken* is in Belgie nog algemeen in gebruik.

reg. 78. *Verſtormpt* beteekent hier: stormende of woedend.

reg. 80. *Trop* of *troppe* is hetzelfde als ons *troep*, eene menigte; zie KILIAEN. Den *trop* op iemand maken, al vermoedelijk wel zoo veel beteekenen, als: iemand al spottende omringen, iemand uitjouwen.

reg. 83. *Want*, omdat, daar; zie HUYDECOPER op MELIS STOKE, 2 D. bl. 282.

reg. 86. *Niene latt*, niet en latet, niet laat; over *niene*, zie denzelfden 2 D. bl. 315.

reg. 87. *Dor myn groet oetmoet*, om mijne grootste ootmoedigheid of onderwerping.

reg. 91. *Ende loest mi*, en verlost mij.

Op PSALM 51.

reg. 8. *Plamen*, effen maken, vereffenen, zie den *Teuthonista;* hier wordt het overdragtelijk gebezigd voor: uitvagen, uitwisschen. — *Brieue.* In onze oude Keuren en Landregten zien wij, dat het woord *brieue* of *breue* dikwijls, voor alle mogelijke geschrevene stukken, gebruikt wordt; derhalve kan het hier wel zoo veel als schuldenboek beteekenen.

reg. 9. *Wan*, zuiver of reinig, van *wannen*, zoo als men het koorn doet.

reg. 19 en 20. De zin dezer woorden is niet duidelijk. Wat mij betreft, ik versta dezelve aldus: Wees regter, Heere, en doe, zonder aarzelen, eene naauwgezette uitspraak, wanneer alles zal beven. *Vernoemen* toch is niet alleen noemen, maar ook afkondigen, iets bekend maken; *ſneuen* beteekent ook aarzelen, zie KILIAEN; en *nauwe* beteekent, onder andere, ook: met naauwgezetheid, zie den *Reinaert de Vos*, van J. F. WILLEMS.

reg. 25. *Benic bekint;* hiervoor zeggen wij thans: is mij bekend. *Ouer lanc*, sedert lang.

reg. 26. *Ouer al*, boven alles.

reg. 31. *Dwach*, wasch, reinig; van *dwaen* of *dwaeghen*, zie KILIAEN.

reg. 33. *Te minen herſtaen*, te mijner opbeuring of verheffing.

›g. 39. *Plaem af*, wisch uit; zie de aanteekening regel 8,

›g. 40. *Oetmudechede.* Behalve in de beteekenis, ke dit woord thans nog heeft, werd hetzelve, door onze ere schrijvers, ook wel gebezigd voor: zachtmoedig-t, genade of goedertierenheid.

›g. 44. *Volleest*, vervul, volbreng; zie Kiliaen; bij ablant lezen wij ook nog *gheleesten*, voor leveren opbrengen; zie den Spiegel Historiael, I D. bl. 47 26. Het werkwoord *leesten* is thans bij ons niet meer gebruik; maar in het hoogduitsch zegt men nog *leis-*, in dien zelfden zin. Zie verder regel 51, waar wij n: *ghef volleest*, geef volbrenging, geef dat mijn isch vervuld worde.

eg. 46. *Ontkiere*, afkeere, afwijke.

eg. 54. *Vten weghe*, van den weg af, namelijk, dien thans bewandelen.

eg. 61. *Ondoen* voor *ontdoen*, openen. Deze verzach-le afkapping der letter *t* vindt men dikwijls bij onze e schrijvers, zoo als *oncomen*, *onbreken*, enz.

›g. 62. *Al te hande*, thans, nu.

›g. 67. *Die gheuens pliet*, gij die pleegt te geven, zoo veel geeft.

›g. 68. *Mescomt di niet*, mishaagt u niet; zie Me-Stoke, 2 D. bl. 400.

›g. 69. *Ghichte*, *verstormpt van groten seere*, eene e (aangeboden) in de verdrukking van groote droef-l.

eg. 71. *Onwert hebben*, onwaardig achten, minach-; zie Clignetts Bijdragen enz. bl. 145.

›g. 74. *Maec goedertieren;* ik geloof dat dit eene ijffout is, en dat men lezen moet: *wes goedertieren.*

›g. 78. *Temael*, gelijkelijk, te gelijk; zie Kiliaen.

Op PSALM 102.

reg. 6. *Mesciet*, iets wedervaart, iets nadeeligs overkomt; KILIAEN heeft *misscieden*.

reg. 10. *Rueke*. Het werkwoord *roeken*, zonder voorzetsel, beteekent *zorgen*; maar met het voorzetsel *op*, beantwoordt het aan onze gezegden: acht geven op iets, letten op iets.

reg. 13. *Ghebreken* is hier zoo veel als *vergaan*. — *Soet* is hetzelfde als *roet*, zie ook KILIAEN; maar in de beteekenis van *rook*, die het hier schijnt te hebben, heb ik dit woord nog nergens aangetroffen.

reg. 14. *Oetmoet*, genade, goedertierenheid; zie de aanteekening op reg 63 van ps. 38.

reg. 15. *Verste*, uitstel, verpoozing; zie KILIAEN en mijne aanteekening op *ontuersten*, in het *Leven van Jezus*, bl. 351.

reg. 16. *Herste* is misschien eene oude verkorting van ons *haardstede*; of het is afgeleid van het werkwoord *hersten* of *herdsten*, dat KILIAEN heeft en door *torrere* verklaart; eene *herste* ware dan iets, dat gedroogd of geroost is.

reg. 22. *Weechde hem*, bewoog zich, beefde.

reg. 24. *Baste* beteekent ook een touw of koord; zie KILIAEN.

reg. 34 en 36. *Lachteren* of *lachter doen*, lasteren, ook, smaadheid aandoen.

reg. 37. *Om dat*. daarom; zie de aanteekening op regel 65, van psalm 38. De herhaling van dit *om dat* moet men zich ook verbeelden, bij het begin der volgende regels, 38 en 40.

reg. 44. *Tegaen en tegliden*, vergaan en ontglijden; zie, over deze spraakvorm, HUYDECOPER op MELIS STOKE, I D. bl. 170. — *Scaden*, schaduwen.

g. 46. *in driessche hoghe*, op hooge braaklanden; Kiliaen op *driee*.
g. 55. *Sonder beiden*, zonder vertoeven, thans of nu.
g. 57. *Cnapen* voor *knechten*. In die riddertijden, in deze psalmen berijmd zijn, was niet alleen het d *cnape*, voor krijgs- of dienstknecht, algemeen ikelijk; maar ook andere ridderlijke bewoordingen en dikwijls, bij andere gelegenheden, gebezigd; over ik echter thans niet uitweiden kan. Later n wij ook nog, in deze psalmen, *graue* en *baroen* reffen, welke ons insgelijks die tijden herinneren.
g. 65. *Vorbrieft*, te voren opgeschreven, beschreven.
g. 71. *Onwert hebben*, onwaardig achten, minach- zie regel 71 van ps. 51.
g. 72. *Ghert* is eene verkorting van *begeert*.
g. 83. *Te loesfene vter noot*, te verlossen uit den nood.
g. 90. *Waer dat alleens*, alwaar op dezelfde wij- of gezamenlijk.
g. 91. Over *graue*, zie regel 57.
usschen regel 92, en hetgene er in regel 93 volgt, at door den berijmer veel overgeslagen te zijn; of, chien is dit ook wel verloren geraakt. Ditzelfde ak echter ook in A.

Op PSALM 130.

g. 3. *Wildi*. Voor deze en soortgelijke spraak- en, als *ghefdi*, *laetti*, *houddi*, enz., welke wij nze oude schrijvers dikwijls ontmoeten, zouden wij, len nadruk in dusdanigen zin te behouden, *wil toch*, *toch*, *laat u toch*, *houd u toch*; enz. moeten zeggen.
g. 5. *Verstandel* moet hier wel zoo veel als *ver- baar* of *aannemelijk* beteekenen.
g. 11. *Niewers man so boude*, nergens eenen zoo en of ondernemenden man.

reg. 12. *Verdinghen*, verdedigen of bepleiten, ook wel bevrijden of vrijpleiten; zie KILIAEN.

reg. 19. *Wannet mi ouerghinc sere*, wanneer het mij zwaar overkwam, wanneer ik zeer verdrukt was.

reg. 22. *In waerden*, op de wacht, als wachter; zie KILIAEN.

reg. 28. *Die verlaetnesse wel scone*, die heerlijke vergiffenis; zie KILIAEN.

reg. 32. De zin van dit toevoegsel is mij niet duidelijk; ik geloof echter, dat men het aldus verstaan kan: daarvan zullen zij (het volk van Israel) binnen kort indachtig worden.

Op PSALM 143.

reg. 2. *Wildise*, wil ze toch; zie regel 3 van psalm 130.

reg. 7. *Es mijn gheloue*, dit geloof ik.

reg. 10. *Van St. Michiele* beteekent: uit de handen van mijnen beschermengel. Het is bekend, dat, volgens de leer van sommige kerkvaders, de aartsengel MICHAËL bijzonder, als beschermengel, vereerd werd.

reg. 14. *Syt seker das.* Deze woorden behooren tot die, dikwijls niets beteekenende, stopwoorden, welke alleen gebezigd worden om maar te kunnen rijmen, waarvan vooral MAERLANT zoo veel gebruik maakt.

reg. 15. *Verstormpt*, verdrukt, ontroerd; zie regel 7 van psalm 6.

reg. 16. *Verdarnt*, verbijsterd, ontsteld; zie het *Leven van Jezus*, bl. 392; KILIAEN heeft *verdaert*.

reg. 19. *Ghewracht*, gewrocht, voortgebragt.

reg. 20. *Dies wasic harde wale bedacht*, daarop was ik zeer wel bedacht, of, zeer oplettend. Bij het lezen der werken van MAERLANT, MELIS STOKE en andere,

al men weldra ontwaren, dat het woordje *dies* of *des*, n eens: daarvan of daarom, maar dan ook weder: aarop of daaraan beteekent. Bovendien weten wij ook iet zeker, welk voorzetsel onze oude schrijvers, met de voegwijze *bedacht fyn*, verbonden.

reg. 27. *In waren dinghen* beteekent niets meer dan aarlijk; moest er niet gerijmd worden, dan stonde er oorzeker *tewaren*.

reg. 32. *Daer niemen nemt fyn*, daar niemand een ide heeft, daar zij moeten blijven.

reg. *Tillyc*, in tijds, vroeg; anders meestal *tylick* of *tlke* geschreven.

reg. 34. *Doe mi beraden*, doe mij indachtig zijn, de aanteekening op regel 32 van psalm 130.

reg. 36. *Den vader fijn*, den volmaakten vader; zie KILIAEN. Op dit bijvoegelijke naamwoord *fijn*, moet en, bij het lezen der oudste dichters en berijmers, oral oplettend zijn; want zij bezigden hetzelve, om t allervoortreffelijkste uit te drukken. Daarom geelde zich KILIAEN ook gedrongen, om er bij te voeen: *Fijn*, Becano dicitur id, quod insigniter perfecm, omnibusque venustatis numeris est absolutum.

reg. 40. *Bi finte Michiele*, door mijnen beschermgel; zie regel 10.

reg. 48. *Set van mi*, verwijder van mij; zie ook g. 25 van psalm 6.

reg. 50 en 51. *Crachten oft ftoken willen*, met geeld aftrekken of afpraten willen. *Crachten* is verkort n *ouercrachten*, waarvan wij nog *verkrachten* overig ebben; *ftoken* of *opftoken* geschiedt meer door woorden.

reg. 52. Over het woord *baroen* zie de aanteekening p regel 57 van psalm 102.

Op PSALM 2.

reg. 1. *Ghediede* is eigenlijk eene menigte volks, zie MAERLANTS Spiegel Historiael, I D. bl. 29 vs. 57; bl. 30 vs. 14; bl. 136 vs. 16, enz. maar meestal wordt dit woord toch, in eenen verachtelijken zin, en zoo ook hier voor *de heidenen*, gebezigd; anders vindt men, voor volk, eenvoudig *diet* of *diede*.

reg. 4. *Ouereenoomen* is hier hetzelfde als *ouereendraghen*, raadplegen of beraadslagen.

reg. 5. *Den Herė fijn*, den volmaakten Heere; zie regel 36 van psalm 143.

reg. 8. *Tehanden* of *tehands* is ons *thans*.

Op PSALM 22.

reg. 2. *Lachter*, laster of versmading. *Scop der diet*, de spot der lieden of des volks; zie KILIAEN op *schop*.

reg. 4. *Si ruerden thoet*, zij schuddeden het hoofd. Het dialect van *hoet* of *heut*, voor *hoofd*, bestaat nog in ons vaderland.

reg. 6. *Wt desen seere*, uit deze smart of droefheid.

reg. 12. *Kerstael*, *kristal* voor glas, waarschijnlijk alleen om het rijm.

reg. 13. *Stroet*, strot, voor keel of verhemelte.

reg. 14. *In mul der doet*, in het stof des doods.

reg. 15. *Hebmi omvaet*, hebben mij omvangen. Ik geloof echter dat men hier *omvaen*, en in den volgenden regel *mesdaen* moet lezen; want de uitgang *omvaet*, voor het deelwoord, is zonder voorbeeld; en het woord *meshaet* heeft geene beteekenis. Deze rijmwoorden heb ik uit A overgenomen, dewijl zij in mijn afschrift ontbraken.

g. 17. *Si groeuen*, zij doorboorden.
g. 18. *Onfoete*, onzacht, wreedelijk.
g. 20. *Loetten fi*, verlootten zij.

Op PSALM 69.

g. 1. *Sonder waen*, of, zoo als er waarschijnlijk
a sonde, indien niet gerijmd moest worden, *fonder*
c, beteekent: zonder wankelen, zonder uitstel;
ijds ook wel: zonder twijfel of ongetwijfeld; terwijl
'er waen, wanneer het niet een bloot stopwoord is,
wel eens *ongelogen* beteekent. Men herinnere
hierbij ook nog, hoe onze oude schrijvers, behal-
ıunne vervelende en meestal niets beteekenende
woorden, ook nog dikwijls de woorden verwrongen,
reupelden en mismaakten, om slechts te kunnen
en; en hierin behoeft de berijmer dezer psalmen
MAERLANT en MELIS STOKE niet onder te doen.
g. 4. *Sonder leken*, zonder spleet of scheur; zie
IAEN.
g. 5. *In der feen hoecheit*, in de hooggaande golven
zee.
g. 10. *Den Here fijn*, den volmaakten Heere; zie
5 van psalm 2 en reg. 36 van psalm 143.
g. 15. *De ande dijns husf die at mi*, de ijver van
huis verteerde mij; zie diezelfde uitdrukking in het
m van Jezus, en mijne aanteekening op het woord
e, aldaar bl. 349.
g. 20. *Tonrasten*, tot ongerustheid, tot smart; zie
IAEN.
g. 21. *Du bekinnes mine verwitenesfe*, gij kent,
reet, wat mij tot verwijt verstrekt.
g. 23. *Droeuen* voor *mededroeuen*, medelijden
pen.

Op PSALM 88.

reg, 2. *Die scade der doet*, de schaduw des doods.

reg. 6. *Tot ere onnoſelheit*, tot eene bespotting, of, tot een voorwerp van bespotting.

Op DEN LOFZANG VAN MARIA.

reg. 2. *Verblischdi*, verblijd u; zie regel 53 van psalm 32.

reg. 5. *Sire dernen*, zijner dienstmaagd. — *Daerbi* ook wel eens *bedi* of *bidi*, daarom; men zie mijne aanteekening op *warbi*, waarom, in het *Leven van Jezus* bl. 378.

reg. 6. *Gheborten*, kinder of geslachten; zie het *Leven van Jezus*, bl. 357.

reg 12. *Niderde*, vernederde. Diezelfde spelling vinden wij ook nog eens in MAERLANTS Rijmbijbel, alwaar hij, van SALOMONS tempel sprekende, *niderſte* voor *benedenſte* of *onderſte*, zegt:

> *In den niderſten muer te ſtane*
> *Die tempel, ende die ſale mede,*
> *Die dienen ſoude ter heilgher stede.*

Op DEN LOFZANG VAN SIMEON.

reg. 2. *Vortmere*, voortaan; KILIAEN heeft *voordmeer*.

reg. 3. *Tehant*, thans; zie regel 8 van psalm 2.

reg. 5. Daar het woord *ſyn*, dat onze oude schrijvers altijd met eenige onderscheiding bezigden (zie regel 36 van psalm 143), hier toch niet wel een stopwoord zijn kan, zoo wil de berijmer, met dit toevoegsel, hier mis-

n zeggen: dien gij, tot een volmaakt voorbeeld, d hebt.

GOT VAN DEN CRUCE SPRECT TE DI.

g. 5. *Die di gheboet*, die voor u geboet of geleheeft; zoo ook regel 31.

g. 7. *Hebbe leden*, geleden heb.

g. 13. *Dor dinen wille*, om uwentwille, uit liefde ; en reg. 15, *dor di*, voor u; en zoo op andere tsen.

g. 14. *Onſochte*, onzacht, wreedelijk; in psalm 22, 18, lazen wij *onſoete*.

g. 16. *Verloes*, liete verloren gaan.

g. 18. *En waert niet leden*, zoo het niet reeds bij of geleden ware.

g. 22. *Waerbi*, waarom; zie Kiliaen In reg. 79, *bi*, daarom.

g. 23. *Vestu*, vestigt gij.

g. 27. *Dor dine minne*, uit liefde voor u; zoo lewij, bij Maerlant, ook dikwijls *dor ſine lieue* of *e lieue*, uit liefde tot hem of haar.

g. 31. *Vor mi*, boven mij.

g. 34. *Derstu*, durft gij; zoo ook regel 52. — *el goet*, iets anders dan goed.

g. 38. *Den armen ſac aendoen*, een ligchaam aanen, mensch worden; zie de aanteekeningen op den *pene Martijn*, bl. 205 van het derde deel der *Nieu- Werken van deze Maatschappij*.

eg. 50. *Ordeelden ſonder ſcout*, onschuldig veroorden.

g 51. *Ouerleet* van *ouerliden*, eigenlijk voorbijn, maar hier voor: overloopen, of vloeijen.

reg. 61. *Tien*, trekken; zie Kiliaen op *tyden*, *t[illegible]*

reg. 72. *Wiele*, draaikolk, afgrond; zie Kiliae[illegible].

reg. 74 *Nem goem*, geef acht, wees oplettend; Kiliaen heeft *goom*.

reg. 76. *Cume*, naauwelijks; zie Clignetts *Bijdragen* enz. bl. 301.

reg. 79. *Daerbi*, daarom; zie ook regel 22.

reg. 85. *Tontide*, te ontijde, vergeefs.

reg. 89. *Ballinghe* beteekent ook veroordeelden of ellendigen, in het algemeen.

reg. 91. *Vor hen*, boven hen; zie ook regel 31.

reg. 92 *Sen*, zin, is hier voor verstand gebezigd.

reg. 97. *Lyen* beteekent hier *lyden*, of *belyden*, [illegible]e weten: hare zonden.

reg 98. *Wiltu ghedyen*, wilt gij gelukkig zijn.

reg. 106. *Want*, omdat, dewijl; zie regel 83 van psalm 38.

reg. 111. *Cost ghegronden*, kon doorgronden.

reg 113. *Verfinken*, doen verzinken; zoo ook regel 6 van psalm 69, *verdrincte mi*, deed mij verdrinken.

reg. 121. *Ghenieten*, met den tweeden naamval, beteekent: voordeel van iets trekken; zie mijne *Oude nederlandsche fpreuken en fpreekwoorden*, Groningen, 1836, bl. 3.

reg 123. *Dattic mi ghereine*, dat ik mij reinige, dat ik rein worde.

reg 127. *Algader*, geheel en al, door en door; men verwissele dit woord niet met *al te gader*.

reg. 130. *In dijn ghewelt* beteekent eenvoudig: in uwe magt.

reg. 141. *Alst es te doene*, als het noodig is; zie Kiliaen op *doen doen*.

reg. 146. *Gheberston*, ontberen, gebrek hebben; zie het *Leven van Jezus*, bl. 306.

148. *Mate*, arm; zie KILIAEN, en HUYDECOPER
IS STOKE, II D. bl. 230 en 231.

150 *Ongheuoech*, last, bekommering; zie KI-

152. *Te doghene sculdech*, verpligt te lijden.

153. *Dor dine minne*, uit liefde voor u; zie ook
r.

159. *Duechden wtghenomen*, uitverkoren deug-

161. *Oeffenen*, vereeren; zie WEILANDS Woor-
k. Bijkans dezelfde berijming der tien geboden
en in J. LE LONGS *Boekzaal der Nederduitsche*
, bl. 305, alwaar hij te regt zegt: dat deze
ng lang vóór 1400 gemaakt is.

180. *Versinken*, doen verzinken; zie regel 113.

182 tot 185. Deze redenering begrijp ik niet,
de zwarigheid niet in de enkele woorden ligt.
iisschien ook, door eene andere interpunctuatie,
ere zin aan kunne gegeven worden; dit laat ik
leren over.

.89. *Caritaten*, liefdadigheid; zoo ook regel 144.

.90. *Achter straten*, ook wel *achter lande*, door
eele land, overal; zie HUYDECOPER op MELIS
I D. bl 362, enz.

192 *Dor minen wille*, uit liefde tot mij; zie
3, 27 en 153.

TOEVOEGSEL

TOT HET GESCHIEDKUNDIG GEDEELTE
VAN DE VOORLEZING

DOOR

Wijlen den Heer Mr. N. CARBASIUS, *C. Z.*

OVER

JAN VAN HEELU,

EN ZIJN GEDICHT

DE SLAG VAN WOERINGEN,

INGEZONDEN DOOR

J. Smits, J. Z.
te Dordrecht.

In de voorlezing van den Heer CARBASIUS over JAN VAN HEELU *en zijn gedicht* DE SLAG VAN WOERINGEN, geplaatst in het III. Deel II. Stuk van de Nieuwe werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, wordt, in de geschiedkundige behandeling van het onderwerp, (bl. 14) gezegd:

» Dat FLORIS de Vijfde, de toenmalige Graaf
» van Holland, een werkdadig deel heeft
» genomen aan den vijfjarigen Oorlog van
» JAN van Braband tegen den Hertog van
» Gelder, blijkt ons niet stellig uit de his-
» torische bronnen, die ons tot heden geo-
» pend waren: maar onze Brabandsche dich-
» ter bevestigt alle de omstandigheden van
» de hulp, die FLORIS V. den Hertog van
» Braband toeschikte, zoo naauwkeurig,
» dat, ook ten aanzien van deze zijde,
» 's lands geschiedenis geene moeijelijkheden
» meer bezit. « —

Daar ik, een' geruimen tijd geleden, in overblijfselen van oude Stedelijke Rekeningen van Dordrecht van den tijd van Graaf FLORIS V, waaruit ik sommige aanteekeningen had gemaakt, ook *gedane uitgaven voor Heervaarten* gevonden had, zoo besloot ik dezelve nog eens opzettelijk na te zien, en te onderzoeken, of zij tot den strijd over de opvolging in het Hertogdom Limburg eenige betrekking hadden, en ik smaakte het genoegen mijne moeite met meerdere ontdekkingen, dan ik gehoopt had, te zien beloonen.

Voor dat ik tot de opgave van dezelve overga, moet ik eerst een woord over deze Stedelijke Rekeningen zelve zeggen.

Dezelve zijn geschreven met loopend of Hofschrift, dat meermalen vrij onleesbaar is, op strooken pergament, welke met draden aan elkander gehecht zijn, en daarna zijn opgerold: er zijn bijzondere rollen van ontvangsten en van uitgaven. Van de laatste heb ik maar eene enkele gevonden, die volledig was, en bij eene lengte van ruim 14 Nederlandsche ellen naauwelijks 2 palmen breedte had; de overige zijn alle stukken of strooken van andere rollen, die gedeeltelijk door den brand van A°. 1332 (even als zoo vele der oudste Stads Archieven,) veel geleden hebben, en waarvan sommige door de hitte geheel ineengekrompen waren.

De gevondene rollen behoorden alle tot Reke-
ıgen over de jaren 1284, 1285 en 1286; het
opmerkelijk dat men geene vroegere en geene
ere Stedelijke Rekeningen in ons, zoo rijk,
chief vindt, dan na verloop van een aanmer-
lijk tijdvak. Dat deze, welke wij voor ons
bben, bewaard zijn, heeft men waarschijnlijk
danken aan de bijzonderheid, dat zij, in de
ogenaamde *IJzeren Kas*, waarin de Stads
ındvesten en Privilegien berusten, geborgen
aren; welke kas te voren zeer zeldzaam ont-
oten wierd, daar dezelve met zestien verschil-
nde sloten voorzien was, van welke de twaalf
ornaamste Gilden ook ieder eenen sleutel
dden.

Wij hebben niet kunnen ontdekken, waarom
ist deze, en geene andere Rekeningen, op die
ize, bewaard zijn gebleven. Misschien was dit
ne toevalligheid, misschien bestond er destijds
ne bijzondere oorzaak voor; wij willen daar-
ver hier geene gissingen maken, maar het heeft
as genoegen gedaan dezelve gevonden te heb-
en, daar zij, in vele opzigten, zeer veel merk-
vaardigs bevatten.

Daaronder is dan ook mede begrepen het
cht, 't welk zij verspreiden over het door den
leer CARBASIUS behandelde geschrift van JAN
AN HEELU, daar zij ons bekend maken met
n groot gedeelte van de hulp en bijstand, wel-

ke FLORIS V. aan den Hertog van Braband tegen den Graaf van Gelder in de opgemelde jaren verleend heeft.

Ten einde deze hulp te doen kennen, zal ik daartoe uit dezelve Rekeningen de voornaamste posten uittrekken, die daarmede in verband staan, en dezelve in deze toelichting inlasschen.

Uit het eerste stuk van eene Rekening-Rol van uitgave voor de stad Dordrecht A°. 1284, zien wij, dat, bij de *Heervaart* in dat jaar naar *Meere*, door die stad bemande Koggen aan den Graaf verstrekt zijn, en dat dus bij dien togt, welke, volgens het verhaal van VAN HEELU, op bl. 16 voorkomende, met *Zeeuwsche* Koggen geschied was, ook *Dordrechtsche* Koggen geweest zijn.

Van den herevard die men
voer op ten beeck van Mere.

In den ersten voerde voer heme *haer* Gerard van Sore en *haer heyman Suus* in ghereeden ghelde XXIII ℔.

haer (Heer.) *heyman Suus*: deze komt voor onder de oudste Regeringspersonen der Stad; er is zelfs nog eene Straat *de Heer Heyman-Suus Straat*, welke naar hem genoemd is. —

It. . . . . . .

It. Sophyen wissen vā wiñe XIIII Sol. doe mē vte der porte weeh voer t'hēvard.

It. van arbuste en van Sonte XXX. ß.

It. van Casen VI Sol.

It. van Brode en Byr te Scepene XVIII d.

It. willaeme S'hen hughe Sone III ℔ en XV ß van Salme.

Cooghe (Kogge-Schip.) It. VII ß en III d. van de *Cooghe* Vmakene (vermaken, herstellen.) te *Vmakene*.

Soepe (Bier-Soep.) It. van ene *Soepe* daer me mede Vtede Broet en Byr.

It.......

It. clays omen X ℔ en XVI ß van Laghele (legger, vat.) ene *laghele* wijns dat si met heme vorde in die he vard.

It......

In een ander stuk van dezelfde Rekening treffen wij den Hertog van Braband in Dordrecht aan, alwaar zijne verteringen door de Stad gedragen wierden. Vermoedelijk was hij aldaar gekomen, om met FLORIS V. de verdere toerustingen te beramen, of over voorslagen van schikkingen te raadplegen.

Dit es van des hertoghen Coste dat hi verteerde te Dordrecht.

Boudijn van Waes van wasse III ℔ VI ß.

Clays den Backer van Brode III ℔ XIII d.

Henric di Ganselider van hoenre
xiii ʃʃ v d.

Hille van hoenre en cappone
xi ʃʃ iiii d.

Des Costers wijf van der Niewerkercke van hoenre v ʃʃ iii d.

Vincken wijf van case scottele mostaert en canne en asijn
xii ʃʃ viii d.

Wouter de hoghen van alrehanden cruden xxv ʃʃ.

S'hare tielemans (des Heeren Tielemans Zoon) dus schreven zich de zonen van Magistraatspersonen in dien tijd en tot aan 1795 toe.

Piet *S'hare tielemans* van carpre vii ʃʃ.

Den Jongen Arnoude vlesehouder van ene halve bake en andre vlesche xxiiii ʃʃ.

Van drien cappone hinmeije Muyl xxxv d.

. . . .

. . . .

In eene Rekening Rol van uitgaven A°. 1285 vinden wij dat er onderhandelingen van vrede (*parlamenten*) tusschen de partijen te *Woudrichem* zijn geopend geweest, welke alstoen vermoedelijk zijn afgesprongen.'

Clays die Vroede hevet inghenomen van ....

Dit hevet hi weder vtghegheven.

ssche ('s Herbosch.) Janne Putocke doe hi voer *ten bossche* en met heme ......

It. hare Gerarde van Sore en Jan Putock en si metten Baliu oppe t' Stede cost gevarē ware te

kē (Wondri-) *Wovdrikē* doe *plament* ghe-

t (parlement. handeling.) weest soude hebbē vā den gve van Holland en tē grave van Gelre.

It. Janne ......

eene andere strook of stuk van dezelfde ning lezen wij, dat in A°. 1285 de Kogan andere Hollandsche steden zich te Dort verzamelden, om eene nieuwe Heervaart ginnen.

In den jare ons heren MCC vive en tachtig doe betael men van den gelde ....

(present, ge-) It. an *psente* den ghoedē ludē

(Haarlem.) van *harlame* doe si quamē mit

(de rivier op) *Tuen* Cooghen en *opwart* voren grave hevart XXII ß an wine.

Eng (Engelsche Schellingen.) It. III ß *Eng* die men voer hem betaelde daer si droncken ghelach inte *Snellart*.

Snellart de naam van een magistraatspersoon. *Snellaert Dwyck.* — It. die van *leydene* t'selver tijd XII ß.

leydene (Leiden.)

den bghe (Geertruidenberg.) It. die van *den bghe* XII ß an wine.

It. . . . .

Uit eene derde, zeer lange strook van dezelfde Rekening, zien wij, dat die van Dordrecht hunne Koggen uitrustten tot eene *Heervaart naar* KEULEN. Deze togt heeft geene betrekking tot den Slag van Woeringen, hetwelk in de nabijheid van Keulen lag; want deze is eerst in Junij 1288 voorgevallen; maar het schijnt eene vroegere *Heervaart* geweest te zijn, welke in A°. 1285 heeft plaats gehad, en welligt te gelijk met de Koggen van de andere Hollandsche steden ondernomen is. Deze onderneming moet echter nog al van belang zijn geweest, en het vooruitzigt gehad hebben van langdurig te zullen zijn, daar wij vermeld vinden, dat er een spijs- of proviandschip bij de uitrusting was of wierd medegenomen. — Wij vinden bij VAN HEELU geen gewag van een Heertogt in 1285. Dan het komt ons voor, dat welligt de vers-regels uit pag. 91 van zijn handschrift, door den Heer CARBASIUS bl. 17 aangehaald, hierop kunnen doelen; in

welken togt *de borch ten Niewengrave* wierd ingenomen en afgebroken. Dit echter brengt VAN HEELU tot 1286, en in dat geval zoude de uitrusting en Heervaart wel in 1285 kunnen zijn ondernomen, maar tot in 1286 hebben voortgeduurd, hetgeen zeer mogelijk is.

te Cyle (naar Keulen.)

Dit is die Cost van den Herevard die men voer *te Cyle.*

Van tuen masten ten Cooghe en den Sylinghe IX ß II d.

d. St. (deniers Ster Engs of engelsche penningen.)

It. hanecrane Vlaminc VI *d. St.* doe hi voer ome hberghe te Woudke.

It. XII d. St. omme ene tonne vol Souts.

It. VI ß van Glavie Yzere.

It. IX d. St. van den Gten Keetle te vermakene ende van tueen warmoes stote.

It. van tuee banc ende ene ryeme X d. St.

It. van Syde en van makene de baniere XIIII d. St.

Smarkarssen (Smeerkaarsen.)

It. XII d. van *Smarkarssen.*

It. XVI ß van Bockinghe.

Gueric? (misschien agurken. —)

It. XVII d. eng· van *Gueric.*

Spyscip (het Spijs- of Proviand-schip.)

It. IIII d. Sterling, ene Cnape die wake in *Spijscip.*

Eindelijk zijn wij genaderd tot die groote of volledige Rol van uitgaven, loopende over de jaren 1285 en 1286. Wij vermeenen uit dezelve te mogen opmaken, dat de Hertog van Braband zelve wederom in 1285 te Dordrecht geweest is, daar hij, van wege de Stad of Burgerij, met een geschenk is vereerd geworden. Wij zien hier ook weder eene nieuwe vertimmering en uitrusting van de Dordrechtsche Koggen met hare *Banieren van Wit en Roód*, zijnde de kleuren van haar Stads Wapen, en wij vinden in deze lange Rol drie onderscheiden *Heervaarten*, als:

I, Naar *Rijn-oijen* (thans Renoij), in het benedenste gedeelte van Gelderland, waarschijnlijk een stroop-togt, waarbij die van Haarlem, Leiden, Middelburg en Zierikzee ook hunne Koggen geleverd hadden.

II. Naar de bovenstreken (*opwaarts*) eenen togt, die in den Herfst van 1286 dertig dagen blijkt geduurd te hebben; en

III. Eenen togt langs de Merwede en de Waal tot aan het boveinde van den Bommelerwaard, en van daar terug langs de Maas en Heusden, nog op het einde van dat jaar volvoerd.

Alle deze Heervaarten schijnen behoord te hebben tot de togten van Graaf Floris V in den Tielerwaard — tot de hulp, aan den Hertog van Braband, om zijn leger over de Maas te

igen, toegeschikt — en tot de verwoesting het gedeelte van Gelderland liggende tusn den Rijn (*Waal*) en de Maas, waarvan bl. 16, 17 en 18 in de voorlezing van den r CARBASIUS wordt gewaagd; en het is bij togten, dat wij voor het eerst de *Zeeuw-Koggen* ontmoeten, welke bij de vorige vaarten niet gevonden worden.

Dit es Vtgheven van den Burghermeys'. in den jare ons heren MCC vive en tachtig.

Tielemanne........

It. van p̄sente den Htoeghe lxiii ₰.

It......

Dit es die Cost van den oudē Cooghe te vermakene en van die nieuwe Cooghe mede.

hare Heiman.......

....

Som van de oude Cooghe xxiiii ₰ viii ß en iii d.

It. bellarde......

....

Som vii ₰ en xliii d. van den niewen Cooghe.

Des es Vtgheven van den Pavylioenen.

It. Boudijn van Waes van cc Ellen en xi Ellen Slagh. doeken vi ꝶ en x ß.

It. . . . .

It. Wout den hooghe iiii ß van witte Linwade ende van Roede hare te banieren oppe den Pawelioene en maste.

It. . . . .

It. die van harlame an ꝑsente doe si qvame hyer binne met tue Cooghen des greve hev̄ard te varen xxviii ß en vi d.

Middelbg (Middelburg.) *Syricsee* Zierikzee.)

It. an ꝑsente die van *Middelbg* die van *Syricsee* en die vañ leydene lviii ß en iiii d.

Die hev̄ard die ghevar̄e was te Rynoyen.

Aan een Laghele wine xii ꝶ.

Strichoete (Strijkhouten.)

It. van *Strichoete* en Stellinghe in Spischip xi ß.

It. van Glavien vii ß.

Die men loeste. (Zou den deze ook bij de Lombarden zijn verpand geweest ?)

It. van Sesthien wapenrocke xl ß *die men loeste.*

It. . . . .

Ghenghenare (Gengber.)

It. viere pont Kanele en *Ghenghenare* xii ß.

It. een verdeel Naghele IIII ß.

Galighaans (Maag-wortel.) It. een verdeel *galighaans* III ß.

Cubebe (Staartpeper). It. een verdeel *Cubebe* en folie IIII ß.

It. een verdeel Suffraens VI ß.

It. tuee pont Sukre en een verdeel VI ß.

It. een pont anijs XII d.

It. ses pont amandelen IIII ß.

It. . . . . . .

De Cost van den Herevart die men voer opwaerts in den jare ons Hēn MCC sesse en tachtich des Sonnedaghes voer *Sinte Lambrechts-daghe.*

St. Lambertsdag (17 September.)

in dien ersten

It. willekine die van Dordrecht voer met een Spiscipe en sine geselle van dertigh daghē harlike XXV ß,

It. Janne die Keyser I ℔ die hi V̄teerde te Woudrikē doe hi weder quam.

Van den Hèrevard die mē voer alreheylighen avonde, daer of mannē Ghiselrecht Verwijfgiden Sone en Wolbrand.

manne (hoofdmannen.)

Van brodè . . . . . .

BELANGRIJKE BRIEF,

DOOR

W I L L E M I,

Prins van Oranje,

Den 16 Mei 1572,

Uit **DILLENBORCH** *geschreven*

aan zijne Vrienden

In DORDRECHT:

MET EENIGE GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN TOT DEZELVE BETREKKELIJK.

EENE VOORLEZING

DOOR

J. Smits, J. Z.

te Dordrecht.

BELANGRIJKE BRIEF,

DOOR

WILLEM I,

Prins van Oranje,

Den 16 Mei 1572,

Uit DILLENBORCH *geschreven*

aan zijne Vrienden

In DORDRECHT:

MET EENIGE GESCHIEDKUNDIGE BIJZONDERHEDEN TOT DEZELVE BETREKKELIJK.

EENE VOORLEZING

DOOR

J. Smits, J. Z.

te Dordrecht.

Er bestaat voor den beminnaar en beoefenaar van de Geschiedenis en Oudheidkunde geen aangenamer oogenblik, dan dat, waarin hij de ontdekking doet van een geschrift of voorwerp, dat hij wel bewust was, dat vroeger aanwezig was geweest, doch hetwelk hij al voor langen tijd verloren waande.

Dit genoegen viel mij dezer dagen te beurt, toen ik onder eenige oude familiepapieren en boeken, welke aan mij door den Heer Beelaerts van Emmichoven (*) ter inzage gezonden waren, eenen brief mogt vinden, welke, op den 16 Mei 1572, door Willem I, *Prins van Oranje*, uit *Dillenborch* geschreven was, en welke mij voorkwam om deszelfs belangrijkheid, zoo voor de Geschiedenis des Vaderlands in het algemeen,

(1) Thans President van de Regtbank te Dordrecht, en te voren Ruwaard van Putten tot aan de afschaffing dier Ruwaardij in 1810.

als voor die der stad *Dordrecht* in het bijzonder, eene opzettelijke vermelding waardig te zijn.

Het belang toch, dat wij altoos gesteld hebben in de nagedachtenis van den Vorst, door wiens hulp en bijstand onze voorvaderen van het juk der Spaansche heerschappij bevrijd werden, en dien wij nog zoo gaarne, onder den naam van VADER WILLEM, gedenken, verzekert ons, dat deze mededeeling door alle welwillende en getrouwe Nederlanders met welgevallen zal ontvangen worden.

Voor dat wij echter den bedoelden brief zelven mededeelen, zij het ons geoorloofd, de oorzaak op te geven, welke aan den Prins tot het schrijven van denzelven heeft aanleiding gegeven.

De stad DORDRECHT, vroeger de eerste en voornaamste stad van Holland, was door haar ligging sterk, en niet dan te water te naderen. Er was in die stad, gelijk overal in de Nederlanden, gemor en ontevredenheid tegen het bewind van den Hertog VAN ALVA, welke door PHILIPS II tot algemeenen Landvoogd van deze landen gesteld was, en die niet alleen dat gedeelte der bevolking, welke in stilte de leer der Hervorming waren toegedaan, met woede en onbarmhartigheid vervolgde, maar ook van de geheele natie telkens nieuwe schattingen begeerde, en ook nu weder gereed stond, den onlangs

geëischten *Tienden Penning*, met onverbiddelijke gestrengheid, te doen invorderen.

Prins WILLEM I, te voren Stadhouder van Holland, had, bij de aankomst van ALVA, het voorzigtig geoordeeld zich naar zijne Duitsche Staten te verwijderen. Hij bleef echter het hoofd en voornaamste vertrouwen van de onvergenoegden in de Nederlanden, welker getal, door de wreedheden van ALVA en die der Spaansche krijgsbenden, dagelijks aanwies. Vele ingezetenen vlugtten om deze vervolgingen te ontgaan, met hunne tilbare goederen, naar buiten 's lands; en onder deze vormde zich een hoop, welke, onder den naam van *Watergeuzen* bekend, op het gezag van den Prins, de Spanjaarden overal waar zij konden, dan voornamelijk op de zee, afbreuk deden.

Deze *Watergeuzen* veroverden op den 1 April 1572, en dus ruim zes weken voor de dagteekening van den gevonden' brief, de stad BRIELLE, en vestigden zich in dezelve.

Het was tot fnuiking van de magt van ALVA en tot afwering van het kwaad, dat hij had voorgenomen, van het grootste belang, dat ook *Dordrecht* zich met den Prins van Oranje vereenigde, opdat deze daardoor een vast steunpunt in het zuiderdeel van Holland bekwam, geschikt om tot eenen voormuur tegen den aanval der Spanjaarden op die provincie te kunnen verstrekken.

De Graaf VAN BOSSU, welke den Prins van Oranje, in het Stadhouderschap over Holland, was opgevolgd, bragt in aller ijl eene krijgsmagt bijeen, waarmede hij trachtte den Briel te heroveren; maar de Geuzen het land onder water gesteld, en eenige zijner schepen, die in hunne handen gevallen waren, verbrand hebbende, vond hij zich genoodzaakt te wijken, en kwam, op zijnen aftogt, met zijne schepen en volk voor *Dordrecht*, alwaar hij begeerde binnengelaten te worden. Dit werd hem geweigerd, en hij vertrok daarop naar *Rotterdam*, alwaar men buiten staat was hem te keeren, of onvoorzigtig genoeg hem en zijne benden in te laten; doch waarvan men de nadeelige gevolgen spoedig moest ondervinden, daar de Spanjaarden nu in het bloed dier Burgerij hunne spijt over de mislukking van hunnen togt naar den Briel, op eene afschuwelijke wijze, koelden.

Nu was de taarling voor Dordrecht geworpen; men had aldaar 's Konings volk uit de stad geweerd, en men konde zich dus met reden voorstellen, dat ALVA, wanneer hij de handen wat ruimer kreeg, dit niet ongestraft zoude laten.

Intusschen waren onder de leden der Magistraat van Dordrecht aanzienlijke mannen, die met den Prins van Oranje briefwisseling hielden, en die zeer genegen waren dien Vorst in zijne pogingen te ondersteunen, ten einde ALVA en de

Spaansche krijgsbenden uit den lande te drijven; doch de vrees voor eene bloedige wraak, in gevalle van mislukking, hield hen terug om de zaak te beginnen, en men verbeidde met ongeduld het tijdstip, dat men door de omstandigheden daartoe als van zelve geleid en gedrongen zoude worden.

De Watergeuzen bleven onder dit alles in den Briel niet stil zitten, even min als de Spanjaarden in Rotterdam; maar beide partijen deden herhaalde strooptogten op het platte land in Zuid-Holland – deze, door kloosters en kapellen te vernielen, priesters en monniken op te vangen en te mishandelen – gene, om brandschattingen te heffen, dorpen en landhoeven te berooven, en beiden, om, ieder op hunne wijze, het land te verwoesten en de in- en opgezetenen uit te schudden en te verarmen; op een' van welke strooptogten de Watergeuzen, onder aanvoering van hunnen Kapitein Dirk Wor *van Dordrecht*, de Zwijndrechtsche waard afliepen, en in dezelve, op den 14 Junij 1572, het klooster Eemsteyn, gelegen bij *Kijfhoek*, verbrandden.

In dien staat van zaken schreef de Prins den brief van den 16 Mei 1572, nadat door hem de tijding van het veroveren van *den Briel* en die van de weigering van *Dordrecht* om Spaansche bezetting in te nemen, zal ontvangen zijn.

Wanneer deze brief aan de vrienden van den

Prins in *Dordrecht* ter hand is gekomen, is onze-ker; waarschijnlijk dat daarmede de maand Mei zoo niet geheel, althans voor een groot gedeelte kan verloopen zijn. Het bleef echter in die sta... rustig tot op den 23 Junij daaraanvolgende: toen... de Watergeuzen, na van den Prins bevel gekre-gen te hebben om ook *Dordrecht* te bezetten met een aantal schepen en volk voor die sta... kwamen en begeerden aldaar binnen gelaten t... worden; eene begeerte, welke door velen va... de Regering en Burgerij ondersteund wierd, da... waartegen zich wederom anderen verzetten.

Wij vinden bij onzen Stadsbeschrijver BAL... (bl. 843) een verhaal van deze zaak, hetwe... eenvoudig is, en het kenmerk van waarhe... draagt, en dat wij daarom hier, in zijn gehee..., zullen overnemen.

» De Watergeuzen, uyt den Briel met
» eenige schepen en galeyen voor Dordrecht
» gekomen, ankerden by Papendrecht, voor-
» gevende, de Spangiaards uyt Rotterdam
» te willen jagen. Dan hadden heymelijk
» verstand met vele schutters, waarvan eeni-
» ge van 't Groothoofd 's nachts afvarende,
» met dezelvige in 't Wilgenbosch buyten
» de Vuylpoort gesproken en gedronken had-
» den, terwijl een jong Raads-persoon, na-
» melijk JAKOB MUYS VAN HOLY, Heeren
» Pietersz., den gantschen nacht an de

» poort van 't Groothoofd schildwacht hield. » Hier op kwamen juyst brieven van den » Prince uyt Dillenburg, an de Magistraat, » haar bedankende van haar schrijven over » haar goede genegentheyd tot de gemene » zake, en belovende haast met Macht over » te komen, om de tyrannye van ALVA te » weren. — De Burgemeester over dien brief « zeer ontsteld zijnde, liet hem lezen in den » Oud-raad, zeggende daar over verwondert » te wezen, alzoo aan Zijn Exellentie van » stads wege niet geschreven en was. — » Als elk het hoofd schudde, zoo sprak een » Oud-Schepen, te weten ADRIAAN VAN » BLYENBURG, Heeren Adriaans Zoon, » rond uyt, dat hij an Zijn Exellentie had- » de geschreven; en trok noch eenen ande- » ren brief uit zijnen zak, die hij zeyde van » Zijn Exellentie aan hem iu 't byzonder » geschreven te zijn.

» Elk zat hier over verbaast, ook zijn » vader, een man die om de vervolging niet » te handhaven, zijn Schout-ambt wel hadde » verlaten, maar evenwel by de Roomsche » Katholijke kerk bleef: dan de zoon had » te Geneve smaak gekregen in de Gerefor- » meerde Religie; en t'huys komende, als hy » om zijn geleerdheyd en verstand, by een » yegelijk geprezen werde, zoo en mocht

» zulks niet wel lijden Heer WITGEN (Priester) die hem smadelijk verachten. Den anderen vol heet bloed zijnde, en konde zulks niet wel verdragen, maar gaf Heer WITGEN in zeker gezelschap een degelijken oorband. — Ende wel wetende, dat die Broeders niet en plegen te vergeten als weldaad, stond mede op zijn verzet, ende nu de gelegenheyd voorhanden zijnde, dat de Watergeuzen voor de stad lagen, zoo trad hy het Stadhuys achter af, gevolgd van den voorsz. *Raads-persoon*, en lieten haar aan boord zetten van de Watergeuzen, met dewelke zy korts daar aan wederom inkwamen. Hetwelk zy onbevreest begonnen, vermids de meeste Schutters en Borgers op haar zijde waren, waarvan vele gewapend voor op 't Stadhuys kwamen, ende een dorst de Magistraatskamer intreden, en begeren, dat men de Geuzen zoude inlaten. De Schout (JAN VAN DRENKWAARD) hem ziende, vraagde, wie hem zoo koen maakte, om zonder verlof binnen te komen? Waarop hy antwoordde: *Ik, en de gene die daar voor staan.* De deuren geopend zijnde, zagen al 't volk, daar over, door vreze van arger, zij haar stil hielden. De mare was al door de stad, dat al de Heeren op 'et

» Stadhuis vermoord waren. Als de Geuzen » schepen nader aan de stad, bij de Vuyl- » poort kwamen zakken, zoo gebood de » Schout daarop los te schieten; waarop een » van de Schutters zeyde: *Zoo gy na buy-* » *ten schiet, zoo zullen wy na binnen* » *schieten*, — Hier had het plaats, 't gene de » schippers, malkander tegen varende, ple- » gen toe te roepen: *Meente boven den Heer.* » De zake droeg hem zoo toe, dat de Heer » KORNELIS VAN BEVEREN, Raad, benef- » fens de *Dekens van de Gilden* aan boord » varende, met een Vries Edelman BART- » HOLD ENTHS VAN MENTHEDA, Overste » Lieutenant van de Grave VAN DER MARK, » die voor de stad lag, overkomen zijn, » haar mede onder het Gouvernement van » *den Prince van Orangien* te begeven, » en *den Hertoghe van Alva* voor vyand » te verklaren."

Wij zien, dat er in dit verhaal van twee brie- n van den Prins gesproken wordt, waarvan : eene aan *de Regering van Dordrecht* ge- hreven was, en dat deze toevallig op denzelf- en tijd aan haar bezorgd wierd, toen de Wa- ergeuzen voor de stad lagen. Deze laatste om- tandigheid doet ons vermoeden, dat die brief loor de vrienden van Oranje al vroeger ontvan- en was, maar dat deze denzelven niet hadden

»Soe en cunnen wy nyet nae laeten uyt »een ghoede hertgrondelijcke gheneghentheyt / »die wy tot U Lyeden salicheit en welvaert »draeghen zijn / U Lyeden wederom te ver»maenen en te bidden dat ghy u doch medt »al soedanighe valscen voorgheven gheensins »en laet beweghen.

»Want indien ghy lieden den gantscen standt »des landts te rechte bedenckt ende die groote »onmenscelicke Tyrannye dye die Spaengaerts »over soe menighe tyt met onversaedelicke »bloetdorsticheyt in de Nederlanden gedreven »hebben en noch van wille zijn te dryven / u »zelven voor ooghen stellet.

»Soe sult ghy lichtelicke daer uyt connen »bemercken dat het ten alderquaetsten comende »u lieden / en uwen naecomelighen noch vele »beter en eerlicker waere den laetsten man te »waghen / en op eene hoop al samen te ster»ven / dan dat ghy lieden sout al sulcken schan»delicke moetwillicheyt / onmenscelicke wreet»heyt / overstrelicke ghrobicheyt en onlydelicke »heerschinge deser vremder snoder ende »goddeloose natie der Spaengnaerts over U »en uwer kinderen langher willen lyden. — »Maer hyer en ghelt nu gheen waghen / soe »ghy lieden slechts wilt / zoe cundt ghy sonder »het swaert uyt der scheyde te trecken / u sel»ven in een eewyghe vryheyt brenghen; den »vyant is verslaghen en verdaeght / hy wort

»zaeken souden enich stuns tot vorderinghe
»connen ghedienen / soe hebben wy nu an»
»derwerffe aen u lieden willen scrijve om u te
»vermaenen en in ernsten willen bidden dat
»ghy doch het tgene dat soe wel door Gods
»ghenade beghonnen is tot den ende toe man»
»nelick en vromelick vollende wilt / bedenc»
»kende dat het eene lelijcke en eewelicke
»schande soude wesen dat men een soe ghe»
»wenstighe saecken / die soe menigher men»
»schen leven / salicheyt / vrijheyt en welvae»
»ren aengaet / soude door cleynmoedicheit offte
»enighe ydghen sorkelickheyt laeten vallen /
»om daer door in een eewich verderff en on»
»wederhalicke schade en schande te gherae»
»ken; nyet dat wy ons enichsins tot uwen»
»wils sullichs vorsien dewijle wy ons uwer
»vromer en denckelicke vrijmoedicheyt nyet
»ghenoegsaem en connen bedancke noch be»
»roemen / maar midts dyen wy nyet en twijf»
»felen / off die vyand die met alderleys schalcke
»lystichêyt ende valsce rancken altijd pleghen
»omme te ghaen zullen nach en dagh alle
»laghen legghen om enighe onder u lieden
»te ondrede en den selfde met alle midden in
»te veelde / als dat ghy lied[e] zout eene zaecke
»hebben aanghegrepen dat ghy nimmermeer
»en zult connen uitvoeren en dat wy niet en
»soude gheneygt zÿ U Liede alle behoorlicke
»hulpe en ontset te doene.

»der Staat tot meermaal nu alscheen ghe-
»daen hebben/ daerom ten zy dat zy zien
»dat ghy lied̄ ons met Ghelt te hulpe compt
° om van ons desgheliicken behoorlick ont-
»set en bystandt van volck te becomen/ soo
»zullen zy hem altijt duncken laeten dat het
»nyet ernste en is/ ende derhalven dick-
»stonde altijt dat ghy lied̄ in Noot om eene
»gheringhe somme Ghelts soude verlaeten/
»offte zoe alle dinghen nyet rechtel nae on-
»sen wensche en ghinghen/ dat ghy lieden
»soudet van stonden aen den moet laeten
»sincken en u selven wederom onder het
»Spaensche juck ghewillichlijck begheben/
»soe en willen noch en cunnen zy noch nyet
»dadelick bewijsen/ dat zy der saecken van
»herten zijn toeghedaen/ maer zoo zy sae-
»ghen evenwel dat ghy lied̄ ons der midde-
»len met der daet willet verstercken/ door
»welcken wy noch onser gheneghenheyt en
»onse voornemen allen menschen openbaer-
»lick cunnen doen blijcken/ soo sullen allen
»dinghen ontwijffelick goet zijn/ en alle
»swaerheyt wechghenomen worden.
»Derhalven en willet over onse goede ghe-
»neghentheyt en vaste voornemen gheen
»twijffel draghen/ want wy onsen leven
»gheerne by u en tot uwer verlossinghe wil-
»len waghen/ maer arbeydet alleen van
»uwent weghen dat men metter daet speu-
»ren can dat wy sulliers nyet aen en gri-

»sijnes moetwillens halve van alle hulpe en
»bijstant verlaeten/ alle steden vallen hem
»tegens/ sijn eyghen vollick en can hem nyet
»langher lyden/ Godt die Heer voert den
»strijdt teghens hem en gheefft openbaerlick
»te kennen/ dat hy sijnen hoomoet stoten
»wil en zijnen grouwelicker wreetheyt een
»einde maecken.

»Hyer ghelt alleen dat ghy u lyeden vast
»en tsamen by een ander houdt en u nyet
»en laet vervoeren van dinghe dye sy daer
»toe/ jae oyck van onder u eyghen volck
»sullen wijs maecken om u lyeden van u goet
»voornemen af te brenghe.

»Want soe veele als ons belanghet/ wy
»hebben met onse voorghemelde brieven u
»lyeden ghenoegh versekert dat wy gheensins en
»willen naelaeten u lieden alle hulp ontset
»en bystandt te doen/ soe verre als het in
»onse macht eenighsins wesen sal/ het houdt
»alleen daer aen dat ghy lieden en uwe na-
»bueren onsen macht helpet stercken/ wandt
»onse andere vrienden/ maghen en goeden
»ghunners/ daer wy nae Godt ons op be-
»trouwen/ welcker oyck door Godes ghenae-
»den nyet weynich en zijn/ dye willen eerst
»metter daet zien dat ghy lieden het van her-
»ten meynt ende daer toe gheen dinck en
»spaert dat in uwen macht is alzoo wy van
»Ghesent weghe bereyt zijn te doene en met

»verseeckeringhē doet dat ons als van uwen
»hulpe en bystand van weghen der pennin-
»ghen nyet en zal gebrecken / Alzoo dat wy
»ons op dezelve vry moghen verlaten / nyet
»weynigher dan off wy dye penninghen in
»onsen handen alrede hadden / om onsen
»vryenden en ghoeder ghunners alsulcks
»met der waerheyt aen te segghen / en de-
»zelve daer door beweghen om de zaecken
»ter hartē ghelijcker handt met ons te
»nemen.

»Aenghaende voorts de wyse en behoefft
»gĳy lyedē u van gheen dinghē laeten ver-
»schricken / want wy verhopen met goeder
»hulpe in corter tijt de zaecken daer toe te
»brenghen / dat den vyant gheen middel
»meer sal hebben om u lyeden te bescadi-
»gen / ende dat ghy liedē in vrede en ghe-
»rusthëyt sult moghen Godt den Heer danc-
»ken en prysen van dese grote weldaet die
»hy u liedē nu alrede in der handt biedt /
»en als dan sal deer zyne ghenadighe barm-
»hartichëyt totten eynde toe volvoert hebben.

»Ende off tot schoon Godes wille waere
»hyer en tusschen uwen stant afftichëyt te
»beroeren met enighe teghenspoet / ghelijk het
»onmoghelijck is dat alle dinghen soo re-
»ghelrecht toeghaan ofte daer valt somwij-
»len wat teghenspoet tusschen beydē / en wilt
»darrom die saeke niet opgheven / noch den

»yen sonder een groot fondament op uwe
»dadelicke en vaste goetwillichheyt ghesettet
»te hebben/ soo dat wy onzē ghoede vryen-
»den en ghunners uwen deuchdelicke vroom-
»heyt met der waerheyt mooghen beroemen/
»daer door zy ontwijffelt sullen beweecht
»worden ons en u lyedē met alle middelen
»by te staen.

»Ende zoo ghy lieben meyschien u vreeset
»eenighe contribuytien te weghe te brenghen
»eer ghy uwer Stadt gantschelijk meesteren
»waert/ soo willen wy u lieden gaerne daer
»inne te hulpe comen/ schicken u lyedē van
»onsent weeghen eenen vroomen Edelman
»die u lyedē sal voorstaan en teghen alle
»quaadtwillighe rebellen en vyandē des ghe-
»meenen welvaerts beschutten en bescermen
»stellende eenen ghoede ordeningh in der
»Stadt tot uwer gherustichheyt en welvaert en
»tot vorderingh der voorghemelden saecken/
»offte zoo ghy immers gheensins en willet
»tot sulcke behoorlicke contributien verstaan/
»eer en alvoren wy ons in 't velt verthoont
»hebben/ soo wyllen wij noch u lyedē hier
»inne te ghemoet comen/ op dat ghy mo-
»ghet merrken hoe dat ons dyer saecke ter
»harten gaet/ ende willen ons met een goe-
»den hoop ruyters en knechten eerstdaeghs
»ten veld begheben/ by alzoo dat ghy ons
»daer en teghen behoorlicke en ghewiste

»den eenigsins te letten willet uwer eyghen
»saecken ter harten nemen en ons met der
»eersten ghelegghenheyt eenen ghoeden ant-
»woort gheven, alzoo wy van u lyeden zijn
»verwaghtende/ op dat wy noch ieersten
»daeghs u lyeden daedelick moghen onse
»harte en goetwillichheyt doen blijcken en het
»vaderlandt in ghoede Vrede Vrijheyt en Po-
»lytye gebracht hebbende den Almachtighen
»Godt tsamen met u lyeden dancken.

»Hier en thusschen soo den Welgheboren
»Graeve Loedewijck onsen wel beminde broe-
»der by u compt/ offte yemant van zynen wee-
»ghe tot u lyed̄ affschickt/ willet hem en de
»zijne aennemen even als wy betrouwen dat
»ghy lyed̄ ons eyghen persoon soudet willen
»doen/ verseker wesende dat hy anders niet
»en soekt dan u lieden in uwe oude vryheyt
»previlegien gherechticheyt ende welvaert met
»goeder ghenade te brenghen. — Hier mede
»blijft den Almachtighen Godt bevoolen/
»gheschreven tot Dillenborch op den xvijen dach
»van Mey A° 1572.

U goede vrindt

GUILLĒ DE NASSAU.

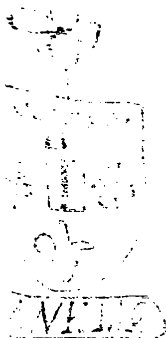
Deze brief was geschreven op twee in elkander gevoegde vellen papier, welke met een' bruinen zijden draad, waarvan nog de overblijf-

…c-simile van het begin en slot des behandelden briefs.

prince van Oraengien Graue van nassau etc
… baron van Breda van dyest etc
… wyse heere bysonder hoe wel wy u ..

Gheschreuen te dillenborch opten xvi
dach van may ao 1572
u goede vrindt

Guille de nassau

Papiermerk

Waarschijnlijk van den tijd van Karel
zie Jac. Koning. Bydrage tot de geschiedenis der Boek
drukkunst I. 21 en aldaar ook in de plaat n°
alwaar dit merk het meeste mede overeenko

»den eenigsins te letten willet uwer enghe
»saecken ter harten nemen en ons met de
»eersten gheleghenheyt eenen ghoeden ant
»woort gheven / alzoo wy van u lyeden zij
»verwaghtende / op dat wy noch eerste
»daeghs u lyeden daedelick moghen on
»harte en goetwillicheyt doen blijcken en h
»vaderlandt in ghoede Vrede Vrijheyt en P
»lyste gebracht hebbende den Almachtigh
»Godt tsamen met u lyeden dancken.
»Hier en thusschen soe den Welghebor
»Graeve Lodewijck onsen wel beminde br
»der by u compt / offte yemant van zynen we
»ghe tot u lyeden affschickt / willet hem en de
»zijne aennemen eben als wy hetzouwen dat
»ghy lyeden ons eyghen persoon souden willen
»doen / verseker wesende dat hy anders niet
»en soeckt dan u lieden in uwe oude vrijheyt
»privilegien ghereghticheyt ende welvaert met
»goeder ghenade te brenghen. — Hier mede
»blijft den Almachtighen Godt bevoolen /
»gheschreven tot Dillenborch op den xvi^en dach
»van Mey A° 1570.

U goede vrindt

GUILLĒ DE NASSAU.

Deze brief was geschreven op twee in elkander gevoegde vellen papier, welke met een' bruinen zijden draad, waarvan nog de overblijf-

e van het begin en slot des behandelden briefs.

e van Oraengien Graue van nassau etc
r Baron van Breda van dyest etc

wyse heere bysonder goe wel wy v ...

Gescreuen te Dillenborch opden xvi
dach van mey ao 1572

V goede vrindt

Guille de nassau

Papiermerk

Waarschijnlijk van den tijd van Karel V.
zie Jac. Koning Bydrage tot de geschiedenis der Boek-
drukkunst I. 21 en aldaar ook in de plaat n°6
alwaar dit merk het meeste mede overeenkomt.

aan denzelven zigtbaar zijn, aaneen ge-
waren. Waarschijnlijk was op den rug
t buitenste vel, volgens de toenmalige ge-
e, het opschrift of adres geschreven ge-
dan dit laatste halve vel is er afgescheurd,
ien uit voorzigtigheid, welke in die be-
de dagen zoo zeer noodig zal geweest
n daardoor is dan ook het opschrift voor
rloren geraakt.

Tusschen den toegevouwen brief ligt ech-
r een klein stukje papier, waarop met
ud schrift geschreven staat:

Brief van Prinsse van Orjanie ge-
schreve aen mijn overgrootvader Cornelis
van Beveren Heeren Pieterse/ in dato
den 16 Mey 1572 waar in staet dat Zijn
Excellentie met brieven aen Heer Bur-
gemeester en Schepenen en de gansche
Gemeente geschreeven / genoeghsaem sijne
genegentheyt om het landt in vrijheyt
te stellen.

dit papiertje blijkt het vrij duidelijk, dat
vonden brief niet aan den Heer VAN
ENBURG, maar aan den Heer CORNELIS VAN
REN gezonden is geweest. — Het komt ons
voor, dat die beide Heeren, welke een
anzienlijk deel in de toenmalige gebeurte-

nissen genomen hebben, destijds met elkander nauw verbonden waren, en dat zij te zamen met den Prins zullen onderhandeld en brieven gewisseld hebben. Waarschijnlijk is dus de brief aan den Heer VAN BEVEREN wel gezonden of geadresseerd, doch misschien aan hem en BLEIJENBURG te zamen gerigt geweest, en in dien zin laat het zich verklaren, dat de Heer VAN BLEIJENBURG denzelven in de vergadering van den Oud-Raad vertoond, en welligt ook voorgelezen heeft; hetwelk deze ook te dier plaatse met meerder gerustheid doen konde, daar hij (gelijk uit het verhaal van BALEN blijkt) voornemens was zich mede uit het land te verwijderen, indien de zaken voor hem en zijne partij, bij deze gelegenheid, geenen gunstigen keer namen.

Daar nu de brief ook blijken oplevert van aan meer dan een persoon geschreven te zijn, en het ook niet te vermoeden is, dat de Prins aan beide deze Heeren brieven van gelijken inhoud zal geschreven hebben, zoo komt het ons vrij stellig voor, dat men dezen brief voor denzelfden te houden hebbe, waarvan BALEN, die van deze zaak, zeventig tot tachtig jaren daarna, melding maakt, en die daarvan bij overlevering zeer wel zal zijn onderrigt geweest, in zijne beschrijving van Dordrecht gewaagt.

Dezelve brief schijnt voorts, als een belangrijk

tuk, in het geslacht van den Heer VAN BEVE-
:EN te zijn bewaard gebleven. — Zoo is dezelve
enigen tijd in bezit geweest van den Dordrecht-
chen Burgemeester Mr. WILLEM SNELLEN, en
a diens overlijden in dien van zijne zuster *Me-
rouw de Gravinne* VAN DAM, welke, ten jare
815, te Oosterhout is overleden — na welker
lood die, met andere familie-papieren, in han-
len is gekomen van den Heere BEELAERTS VAN
EMMICHOVEN, mede van het geslacht van VAN
BEVEREN afkomstig; terwijl dezelve door mij is
gevonden, liggende tusschen de bladen van een
chrijfboek met perkamenten omslag, inhouden-
le aanteekeningen, betreffende zekere kapel in
de Groote Kerk te *Dordrecht*, destijds *de ka-
pel van den Heiligen naam Jezus* genaamd.

Een der merkwaardigste bijzonderheden van dezen brief is ongetwijfeld, dat dezelve geschreven is, omtrent zes weken na dat de Watergeuzen hun eerste belangrijke wapenfeit, de verovering van den Briel, volvoerd hadden, en ruim vijf weken vóór dat de Eerste en Oudste Stad van Holland zich aan de zijde van den Prins van Oranje voegde. Tot deze laatste gebeurtenis had ongetwijfeld de inhoud van dezen brief veel toegebragt, de zwakken en twijfelmoedigen opgewekt, en de beraden mannen tot hunne voorgenomene onderneming versterkt en aangespoord.

De krachtige en mannelijke stijl van dezen brief bewijst, dat er ook bekwame mannen den Prins van Oranje naar Dillenburgh moeten gevolgd zijn, en zich aldaar bij hem onthouden hebben. — Dan de inhoud vooral moet ons ten hoogsten voor dien Vorst en zijne beginselen innemen, welke, hoezeer blijkbaar reeds tot de leer der Protestanten overhellende, geene enkele bitterheid van woorden tegen de Roomsche Godsdienst, noch hare Geestelijkheid of belijders bezigt, maar in denzelven alleen de handelwijze van de Spanjaarden met het Nederlandsche volk verafschuwt; en, hoezeer onder de beteekenis van het woord *Vrijheid*, ook ontegensprekelijk *vrijheid van Godsdienst* verstaande, — zich echter ten eenenmale onthoudt van eenige toespeling op den gewetensdwang, waaronder het Nederlandsche volk toen gebukt ging, te maken.

En aan wien konde de Prins beter vertrouwen schenken, of zijne en 's lands belangen ter behartiging opdragen, dan aan mannen, gelijk een Cornelis van Beveren en Adriaan van Bleijenburg, welke beiden, gesproten uit de aanzienlijkste geslachten in Nederland, zoo veel belang bij de welvaart en rust van dat land en van hunne vaderstad hadden, en die zoo geheel en al in den geest van den Grooten *Zwijger* handelden? Voorzeker bezat de voortreffelijke Vorst in eene hooge mate het beleid, om uit zij-

enden de zoodanigen in de aangelegenste
:kingen te stellen, welke daartoe de groot-
:kwaamheden aan den meesten ijver paar-
eene gave, welke een der beste eigenschap-
van den Vorst uitmaakt, en die op vele
en van zijne levensbeschrijving zoo heerlijk
ikt.

zullen, ten bewijze daarvan, alhier nog
xte het een en ander betreffende deze bei-
nnen vermelden.

INELIS VAN BEVEREN *Heeren Pietersz*,
geboren in 1524 uit het Oud-Adelijk ge-
van BEVEREN, hetwelk uit de vrouwe-
linie van *de Graven* VAN LOVEN afkomstig
en waarvan zij het wapen, met toevoe-
van een Bever, en het bijschrift PER
PER TERRAS, voerde. Sedert 1566 was
:n der Leden van de Magistraat van Dor-
t, in welke stad ook zijn vader het Bur-
sterschap had bekleed, terwijl hij zelve
og in hetzelfde jaar, dat de stad de zijde
en Prins van Oranje toeviel, tot die waar-
d verkozen wierd.

was, zonder godsdiensthaat tegen ande-
echter een ijverig voorstander van de nieu-
f gezuiverde Evangelieleer der Hervorm-
en was de eerste Burgemeester van Dor-
t, welke die leer met mond en hart be-
— In eene der eerste Godsdienstoefenin-

gen, welke de Gereformeerden in Dordrecht hielden; en welke onder eenen grooten lindenboom, op de binnenplaats van een der Schutters-doelen, verrigt wierd, hield hij, als doopheffer, het eerste kind ten doop, hetwelk aldaar tot de ontvangst van dat bondzegel wierd aangeboden, en hetwelk, naar zijnen naam, CORNELIS genaamd wierd (1).

Hij was een man van een achtbaar voorkomen en moedig bestaan. — Aan den Graaf VAN BOSSU weigerde hij en de Burgemeester AREND

(1) Hetgeen wij hier, betrekkelijk de Reformatie te *Dordrecht*, hebben opgeteekend, dient alleen tot toelichting van den brief van WILLEM I. De WelEerw. Heer G. D. J. SCHOTEL zal *opzettelijk* over dit onderwerp handelen in eene afdeeling der *Beschrijving van Dordrecht*, waaraan wij beiden onze snipperuren en krachten besteden, of wel in *de Levens der Dordsche Predikanten van 1572–1787; eene Bijdrage tot de Geschiedenis der Hervormde Kerk in ons Vaderland.* Daar nu deze beide Werken, ofschoon sedert geruimen tijd onder handen, waarschijnlijk in de eerste maanden het licht niet zullen zien, en wij het niet van ons konden verkrijgen om dezen gevonden schat *zoo lang* aan het letterkundig publiek te onthouden, hebben wij niet geaarzeld dien, langs dezen weg, aan hetzelve bekend te maken, en daarvoor in de werken dezer loffelijke *Maatschappij* eene blijvende plaats te vragen,

VAN DER MIJLE het binnenkomen der Spanjaarden in Dordrecht; aan den Graaf VAN DER MARCK berispte hij strengelijk de mishandelingen, welke deze toeliet dat door zijne krijgslieden aan de Roomsche Geestelijkheid gedaan werden, en voegde scherpelijk aan dezen toe: *Dat men om der conscientie dwang en tirannye te ontgaan, hem hadde ingelaten, en niet om andere in de consciëntie te dwingen of omme der Religie wille, yemand overlast of geweld aan te doen*, en hij bewerkte daardoor, dat een gevangen Geestelijke uit onze nabuurschap (de Pastoor van *Heinen-oord*) door den anders onverbiddelijken LUMEY wierd vrijgegeven.

Zijne goederen waren in deze troebele tijden zeer verachterd, alzoo vele landen in onze ommestreken door het doorsteken der dijken toen onder water gesteld waren, en alzoo geene renten konden opleveren; — terwijl daarentegen de behoeften des vaderlands vele en meerdere uitgaven vorderden, dan zijne inkomsten konden bestrijden. In dezen toestand zond hij zijnen zoon WILLEM, een' jongeling van pas zestien jaren, naar de Oostzee en naar Engeland met alle zijne gereedste middelen, om aldaar goederen in te koopen, ten einde dezelve wederom in Holland te verkoopen: — en deze kweet zich zoodanig van zijne zending, en God zegende en ondersteunde die onderneming op zulk eene wij-

ze, dat hij daardoor zijne geledene verliezen konde te boven komen; en, toen er eene nieuwe opoffering ten behoeve van het vaderland gevraagd wierd, was hij wederom de eerste, welke zijn zilverwerk en kostbaarheden vrijwillig aan hetzelve ten geschenke gaf, terwijl zijne huisvrouw MARIA VAN DER VALCK, dochter van den Heer GIJSBERT VAN DER VALCK, Drossaard der stad en lande van Leerdam, door eene dienstbode gevolgd, met blijmoedigheid en ijver hare versierselen en juweelen zelve ging ten offer brengen, even als of zij ter feest ging!

Van wege de Regering van Dordrecht werd hij bij den Prins van Oranje gevoegd, met welken Vorst hij zijn verblijf, zoo te Dordrecht, te Delft, als te Middelburg, gehouden heeft. — Hij werd ook afgevaardigd tot het bijwonen van de vergadering der Algemeene Staten te Gent in 1578, en te Amsterdam in 1581, waarna hij door Prins WILLEM zelven tot zijnen bijzonderen Raad benoemd zijnde, tot aan den verraderlijken moord, aan dien Vader des Vaderlands gepleegd, dien post getrouw vervuld heeft, waarna hij weder in Dordrecht het Burgemeesterschap, tot aan zijn overlijden in 1586, heeft bekleed. — Vele zijner afkomelingen zijn ook tot hooge waardigheden in den Staat verheven, en waren nog meer dan eene eeuw het sieraad van de Lands en Stads regering.

Wij hebben vele dezer bijzonderheden, behalven

uit het werk van BALEN, ook overgenomen uit het uitmuntend geslacht en wapenboek van de familie VAN BEVEREN, hetwelk zich mede in bezit van den Heer BEELAERTS VAN EMMICHOVEN bevindt.

Ook Mr. ADRIAAN VAN BLEIJENBURG *Heeren Adriaanesz.*, was van een der oudste geslachten afkomstig; een geslacht, hetwelk reeds in A°. 1250, ten tijde van Graaf WILLEM II, Roomsch Koning, vermaard was, en waarvan een der leden, SOETEMAN VAN BLEIJENBURG, zich in den grooten veldslag, in het jaar 1304, door Graaf WILLEM VAN AVESNES (later Graaf WILLEM III.), nabij *Zierikzee*, tegen de Vlamingen geleverd, zeer onderscheidde. Een aantal leden van dit geslacht voerde de wapenen in de oorlogen in de XIV., XV. en XVI eeuwen, of werden in gezantschappen of andere aanzienlijke posten geplaatst. — Aan onzen ADRIAAN werd het Schouts-ambt van Dordrecht, na den afstand van zijnen vader, aangeboden; dan hij weigerde hetzelve aan te nemen, daar zijne verlichte denkwijze hem verbood de hand te leenen tot het vervolgen van de zoodanigen, die, naar hunne overtuiging en geweten, eene andere Godsdienstleer beleden. Ook zijne nakomelingen, waarvan sommigen tot de Ridderlijke waardigheid verheven wierden, zijn nog langen tijd onder de voornaamste Regeringsleden van *Dordrecht* geteld.

Deze waren de mannen, welke door den voortreffelijken WILLEM DEN I. tot zijne vertrouwde vrienden en helpers in Dordrecht gekozen waren. Het was voor ons eene behoefte en lust beiden in dit kort geschrift in hunne regte waarde te doen kennen. — Waar brave Vorsten zulke Raadslieden en Medehelpers kunnen bekomen, behoeven zij niet te vreezen, door dezelve verraden of verlaten te zullen worden!

Toevoegsel tot de Aanteekeningen op den *Wapen Martijn* van J. VAN MAERLANT, in het III. D. II. St. van de *Nieuwe Werken* dezer Maatschappij, medegedeeld door den Heer J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, Lid der Maatschappij.

Bl. 142. *Zije* (bl. 100 C. 2) houd ik voor eene zamentrekking van *zijge*, *zeve*, hetwelk nog in het Hoogduitsch aanwezig is in *seige*, *seiche*. Ons gelijksoortig: *digt als een zeef*, schijnt die opvatting te bevestigen.

— 144. De vereeniging van *Vrouwe Ver* drukt, buiten twijfel, een' hoogeren graad van eerbied uit. Immers blijkt uit de oude charters, dat *Ver* bij de Dames eene even kenmerkende onderscheiding was, als *Heer* de eernaam des Ridders was, en alleen aan hoog aanzienlijke, of, als Weduwen, gebiedende Vrouwen gege-

T

ven werd. Van Mevrouw Eere sprekende was dus ook dit *Ver* natuurlijk.

Bl. 158 en volgg. *Panden van* — had in de 13 en 14 Eeuw ook de beteekenis van *in de gevangenis werpen wegens.* In de Keur van Zierikzee, ten jare 1247 door Koning Willem gegeven, leest men: *niemene moet letten of* panden *poerteren van dese vryheyt — hetne sy van haer selfs scout* (Mieris *Ch.* I 242). Wat daardoor te kennen gegeven wordt, blijkt uit de Latijnsche Keur van Middelburg A°. 1217. In deze is het: *illos de Middelburch nemo arrestabit, id est, pandabit, nisi pro propriis malefactis.* (Kluit *Hist. Crit. Comit.* etc. T. II. S. II. pag. 399). Past deze beteekenis hier niet uitnemend? Maerlant wijst den kortsten weg ter helle aan. Geluk in zonden moedigt aan op dat pad; maar plotseling komt de dood te voorschijn, en neemt den zorgeloozen in arrest wegens het gestolene.

— 184. (Bl. 116 C. 35). Beteekenen de uitdrukkingen: *ergens mede verplecht zijn*, en *ergens een plecht*, of verband *op hebben*, niet, naar het verschil der toestanden, hetzelfde? En leidt dit hier niet tot eene eenigzins anders gewijzigde verklaring?

— 189. (Bl. 118, C. 38). Bedrieg ik mij niet, dan hebben wij *blekken* en *blikken*, nog als naamw. en als werkwoord overig. De *Blikken* of *Blekken* zijn, in Zeeland, bij laag water, bovenkomende, en dus blootliggende slijkplaten en zandbanken; en *blikken*, of *blekken* moet, bij

sommige kaartspelen, beteekenen zijne bladen openleggen. In het 38 C. zou het dus eigenaardig beteekenen: *ontkleeden*, minder sterk dan villen, doch even gepast.

39. *Ontpekt* houd ik voor hetzelfde, als het nog gebruikelijke *ontpakt*, ontnomen.

05. (Bl. 126, C. 55). Kan *ghetrac* hier niet zeer goed genomen worden in den zin van *twist*, even als *ghestoet* een' hoogeren graad van oneenigheid uitdrukte? Bij MIERIS, I. 303, wordt gewaagd van »lis vel *ghestoet*,« gelijk wij nog wel eens *trekken en stooten* zamenvoegen. Het imp. *trac* is toch niet vreemd, b. v. M. STOKE, B. VIII, vs. 929: *Het* trac *in* enz.

06 (Bl. 126, C. 55). Is *hac* hier wel *haat*? Zijnen *hac op iemand werpen* zal toch wel synoniem zijn met het nog, in Zeeland ten minste, niet ongebruikelijke *op iemand kappen*, of *hakken*; en doet dus meer aan een *houw*, dan aan *haat* denken. De aangevoerde spreekwijze geeft alhier te kennen: op iemand met onheusche, bittere woorden aanvallen; en MAERLANTS woorden kunnen mede alzoo genomen worden.

4. Kwamen mij, bij het woord *geweldich*, *Job* XXXVI: 5, en *Ps.* XXIV: 8, volgens de Staten-vertaling, in gedachte.

GEESTELIJKE GEDICHTEN

VAN

JACOB VAN MAERLANT

EN ANDEREN,

UIT DE 13de EN 14de EEUW,

MEDEGEDEELD EN MET EENE INLEIDING EN DOORLOOPENDE AANTEEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Mr. L. Ph. C. van den Bergh.

INLEIDING.

dichten, die hier medegedeeld worden, wa-
nog toe ongedrukt en bijna geheel on-
gebleven, even als de meeste kleinere
en der dertiende en veertiende eeuw, zoo
jke als anderen, waarvan echter velen wel
en aan de vergetelheid ontrukt te worden.
doorloopen van den Catalogus der biblio-
van de Maatschappij der Nederlandsche
unde, vestigde mijne aandacht op een al-
bladz. 4 vermeld afschrift van eenige wei-
ende gedichten van JACOB VAN MAERLANT,
ijlen den Heer STEENWINKEL vervaardigd
n HS. van de boekerij der Leidsche Hoo-
ol. Ik besloot met eenigen dezer kleine
ikken eene proeve te nemen in hoeverre
ndgenooten daarin belang zouden stellen;

en de Hoogleeraar GEEL, Bibliothecaris der Universiteit, dien ik mijn voornemen mededeelde, verstrekte mij daartoe heuschelijk het op gemelde boekerij zich bevindende exemplaar, reeds in den aanvang van het jaar 1836. Dit stuk, op papier, in folio formaat, met eene duidelijke letter geschreven, was eene kopij, door den bekenden ISAAK LE LONG vervaardigd, volgens zijne opgave naar een perkamenten handschrift van den jare 1339.

Ik trof hier eene groote verzameling van losse gedichten van MAERLANT aan; waarvan echter verscheidene reeds door den druk bekend waren: zoo als die *Miraculen van onser Vrouwen*, welke in den door CLIGNETT en STEENWINKEL uitgegevenen *Spieghel historiael* des dichters zich bevinden, de *Wapene Martijn* en *Verkeerde Martijn*, in de N. Werken dezer Maatschappij, D. 3. St. 2 opgenomen en door de Hoogleeraren SIEGENBEEK, CLARISSE en SCHRANT met aanteekeningen voorzien, en het gedicht *van der Drievoudicheden*, uitgegeven door Prof. MEIJER in zijne *Nalez. op het Leven van Jesus enz.*, en dat *van den Lande van Overzee*, door wijlen den Archivarius VAN WIJN in zijn *Huiszittend leven*, D. 2. St. 1. medegedeeld. Onder de overigen bleken sommigen bij nader onderzoek niet van MAERLANT te zijn, anderen hadden geene de minste aesthetische waarde, eindelijk waren er waar-

van andere HSS. of oude drukken bestonden, die het mij onmogelijk was te vergelijken. Ik koos er dus slechts weinigen uit, die hiernevens aan het publiek worden medegedeeld.

Daar ik nogtans begreep ten minste één oud HS. bij die uitgave ten grondslag te moeten leggen, deed ik daarnaar vlijtig onderzoek; en door vriendelijke tusschenkomst van den Hoogleeraar Tydeman, had de Heer Staring van den Wildenborch de goedheid mijn afschrift met zijnen Codex te vergelijken, en er eenige verklaringen bij te voegen. Daaruit bleek overtuigend dat dit hetzelfde HS. was, dat door Le Long in het begin der vorige eeuw was afgeschreven: hetgeen ik reeds vroeger daaruit opgemaakt had, dat het te dien tijde aan zekeren Franco de Bruin behoord had, die toen predikant te Amsterdam was, waar Le Long woonde; van hem erfde het de Heer Med. Doctor de Bruin te Zutphen, uit wiens handen het in die van den Heer Staring overging.

« Dit HS. is" (volgens de beschrijving des bezitters zelven) » in folio formaat, de band per» kament: het schrift zeer leesbaar, op francijn, » twee kolommen op iedere bladzijde. De groo» tere afdeelingen van hetzelve zijn door groote» re vergulde aanvangsletters onderscheiden, de » kleinere onderafdeelingen hebben kleinere aan» vangsletters, afwisselend rood en blaauw ge» kleurd. »

Behalve de gedichten door Le Long gekopieerd, bevat dit handschrift den *Rijmbijbel* des dichters, voorafgegaan door vijftien gebeden in proza en eenen kalender; nog treft men midden in het HS. een fragment aan van den Nederduitschen *Lucidarius*, mede in proza, door mij medegedeeld in mijn geschrift *de Nederlandsche Volksromans;* de geheele inhoud komt voor in de N. Werken dezer Maatschappij, D. 2. St. l. bl. 61.

Le Long gaf op dat het oorspronkelijke HS. van den jare 1339 was. Zoodanige bijzonderheid treft men in het Zutphensche van den Heer Staring niet aan, die hetzelve echter even als van Wijn voor een stuk der 14de eeuw houdt. Het berigt van Le Long is daaruit gesproten, dat de kalender vóór dit werk, met 1339 begint en met 1377 eindigt: daaruit is echter evenmin het juiste jaar te bepalen, als uit de tafel der zon- en maaneclipsen, die met 1341 begint en tot 1377 voortgezet is: men kan dus alleen aannemen, dat het omstreeks de helft dier eeuw vervaardigd is.

De tekst van dit HS. is niet overal zuiver. De spelling van *gh* vóór *e* en *i*, vooral in de drie eerste hier opgenomene gedichten, meestal verwaarloosd; hier en daar is ook de lezing bedorven, en soms zoo erg, dat men den zin niet eens raden kan. Het tweede stuk, *de vijf Vrouden*,

wordt in den oorspronkelijken tekst getiteld *van V Bloemen*, en in den Index achter het HS. *van den VII Bloemen*; ik heb deze onnaauwkeurigheden overal zoo veel doenlijk verbeterd, maar daarbij de oorspronkelijke lezing telkens opgegeven. Voor het overige heb ik mij van alle verandering in spelling of lezing onthouden; en zelfs de klankversterking der vokaal voor *r* en *s* met opvolgenden medeklinker, die slechts nu en dan in acht genomen is, niet volgens de taalregelen veranderd; omdat niet alle Nederduitsche handschriften van gezag, die ik gezien heb, zich getrouw aan deze wet houden en ik nog niet overtuigd ben, of men ten tijde van Maerlant die klankversterking altoos in de spelling deed hooren, dan of zij niet toen reeds allengs verwaarloosd werd. Hoe dit zij, bij den tegenwoordigen stand der wetenschap achtte ik mij nog niet geregtigd dit op eigen gezag te veranderen, althans bij eene eerste uitgave, maar laat dit voor latere taalvorschers over. Zoo zal men ook hier en daar aan het einde eens woords of voor eenen scherpen medeklinker eenen zachten aantreffen, dien ik, waar het geen duidelijke taalfout was, heb laten staan.

Bij dezen toestand van het Zutphensche HS. kwam het mij zeer wenschelijk voor, hetzelve met anderen te kunnen vergelijken: doch alle mijne pogingen te Leiden, 's Gravenhage en Am-

sterdam in het werk gesteld, benevens eene openlijke uitnoodiging in den Kunst- en Letterbode, hebben mij overtuigd, dat er waarschijnlijk hier te lande geen ander exemplaar van deze gedichten overig is; alleen bezit de boekerij van het Koninklijk Nederlandsch Instituut twee oude perkamenten getijdeboeken, waarin eenige geestelijke liederen voorkomen, en daaronder een paar die in het Zutphensche HS. zich bevinden, b. v. dat *van den VII ghetiden*, edoch geen der hier uitgegevenen. Behalve dezen, berust aldaar nog eene kopij, door Steenwinkel van Le Longs afschrift gemaakt. Eigene nasporing en berigten van den Heer Groebe, Onder-Bibliothecaris van het Instituut, hebben mij daaromtrent genoegzame zekerheid verschaft. In Belgie is tot nog toe evenmin eenig HS. ontdekt, ondanks de vlijtige nasporingen van Willems, Serrure en Mone.

Alle deze gedichten van Maerlant, welke in het Zutphensche HS. voorkomen, worden door Le Long opgegeven als vervaardigd omtrent het jaar 1270; dit steunt echter op geenen grond en is vermoedelijk alleen daaruit afgeleid, omdat zij in het HS. achter den Rijmbijbel volgen, die in dat jaar geschreven is. Met dat al houd ik dezelven, zoo zij in de daad allen van onzen dichter zijn, voor werken van zijne jeugd: eensdeels omdat een gedeelte daarvan, *die Miraculen van onser Vrouwen*, door hem in *den Spie-*

el historiael zijn ingevlochten, waar zij min-r gepast zijn en dus vroeger een afzonderlijk rk schijnen uitgemaakt te hebben; anderdeels mt mij ook de taal min gekuischt voor, dan de latere werken des schrijvers. Hoe dit zij, ar onze dichter, die volgens FOPPENS en PA-OT, in 1235 in Vlaanderen geboren was, (het-n echter, wat het jaartal aangaat, niet be-zen is) reeds in den jare 1300 te Damme over-d, behooren deze stukken in allen gevalle tot dertiende eeuw.

Het schijnt dat de meesten dezer gedichten r Latijnsche voorbeelden gevolgd zijn; vooral oof ik dit van *die Clausule van der Bi-* te mogen aannemen, daar de dichter, in-n ik hem wel versta, daarin uitdrukkelijk t, str. 36, dat dit gedicht ten jare 1005 ver-rdigd is:

Die diepheit heeft die helle dorwaden,
Ende verloest die om u baden
Meer dan dusent iaer ende vive,
Dus eest ghescreven als ict scrive.

geen toch wel alleen van een Latijnsch stuk te staan is; het heeft mij nog niet mogen gebeu-n deze originelen uit te vinden.

Op deze gedichten, die MAERLANT worden toe-schreven, laat ik eene oude vertaling vol-n van het *Stabat Mater*, die ik te Parijs op

de Bibliotheek van het Arsenaal, in een op perkament geschreven en met fraaije miniaturen en bloemwerk versierd getijdeboek van den jare 1505 aantrof. Hetzelfde dichtstuk bevindt zich insgelijks in een ander gebedenboek te Rijssel, uit de vijftiende eeuw, en komt mij voor tot de laatste helft der veertiende te behooren. Er berust daarenboven te Brussel nog eene verschillende berijming van dit algemeen geliefkoosde kerklied, uit denzelfden tijd, waarvan MONE in zijn *Uebersicht der niederl. Volksliteratur*, bl. 154, ons het begin mededeelt; het zijn tien zesregelige strophen, waarvan de eerste dus luidt:

Beweent ende al vul van rouwen
Stoet die moeder, doe dorhouwen
Haer kint an den cruce hinc,
Welke siele ende herte
Om sine overgrote smerte
Tsweert van rouwe dor ginc.

Intusschen hebben er nog meerdere vertalingen bestaan; WILLEMS heeft tien derzelve, zoo van vroegeren als lateren tijd medegedeeld in het Belgisch Museum III. 4. bl. 443-472, en dit is niet te verwonderen, wanneer men in aanmerking neemt, dat er vijftien onderscheidene Hoogduitsche, en een paar Platduitsche (in proza) bekend zijn. Zie MONE, *Anzeiger*, 1835, J. 4, St. 2, &

193 (1). Ook de latere letterkunde heeft zich daarmede verrijkt; in de meeste talen bezit men daarvan berijmingen, en onder ons zijn vooral die van P. van Braam (2) en Bilderdijk (3) bekend. Het oorspronkelijke zelf heeft in de vele uitgaven groote veranderingen ondergaan, die op de vertalingen invloed gehad hebben. Zoo komt de tekst, dien ik hier bijvoege, in eenige plaatsen niet met de vertaling overeen, en heeft, even als de Nederduitsche berijming te Brussel, twee strophen minder. Het ware te wenschen dat er eindelijk eens eene critische uitgave van de de Latijnsche Kerkgezangen der middeleeuwen met hunne melodijen bearbeid werd, waarvoor eene groote behoefte zoude vervuld worden. Bijdragen daartoe leveren onder anderen Mohnike, in zijn geschrift over het *Stabat Mater* in de *Kirchen. u. literarhist. Studien* I. 2. 407 ff. en Mone, in den *Anzeiger* 1831. J. 4. St. 3. s. 276 ff. en 1836. J. 5 St. 3. s. 381. om van andere schriften te zwijgen.

Eindelijk geef ik hier nog eenige geestelijke

---

(1) [Ook in het bekende Comburger HS. van Oud Nederl. Gedichten is eene berijmde vertaling van dit lied. Zie Kausler, *Denkmäler der niederländischen Sprache und Literatur*, Tüb. 1840. Einl. S. XL.]

(2) Eerste Mnemos. Dl. III. bl. 280, en vv.

(3) Mnemos. t. a p. en Nieuwe Dichtschaker. I. 99.

gedichten der veertiende, of welligt nog der dertiende eeuw, waarbij de oude melodij van een derzelven gevoegd is. Zij zijn mij medegedeeld door den Heer Holtrop, Bibliothecaris des Konings, te 's Gravenhage, en door hem in Augustus 1837 ontdekt in den band van een werkje, getiteld: *Een seer devoot boexken om een yegelyck hem seluen inder missen te oeffenen.* Antw. bij Hendr. Peetersen 1514, in kl. 8°.

Deze liederen waren geschreven op perkament en vulden veertien bladzijden in 8°., de twee laatsten van het quatern waren afgesneden. Het schrift behoort tot de 15de eeuw, doch de gedichten zelven zijn ouder; van het tweede, deel ik eenen zoodanigen vroegeren tekst mede, die om de sterk verschillende lezing moeijelijk in de aanteekeningen verwezen konde worden, volgens een afschrift, mij door den Heer D. Buddingh te 's Gravenhage medegedeeld. Dezen ouderen tekst treft men aan in een HS. in folio, mede op de Koninklijke Boekerij aanwezig en afkomstig uit de verzameling van Joncker Johann, Greve zo Nassou zu Vyanden enz. Gemeld HS. bevat eene groote verzameling oude liederen, meest allen nog onuitgegeven; het onze bevindt zich aldaar fol. 54 d. Dit HS. dagteekent van de veertiende eeuw.

Het komt mij echter voor, dat geen van bei-

den den oorspronkelijken vorm bewaard heeft, want ook het oudere Lied is hier en daar kennelijk verminkt; welligt behoort het dus nog tot de 13de eeuw. Dit gedicht komt mede voor in een HS. op papier van den aanvang der 16de eeuw, in 8o, behoorende aan den Hoogleeraar SERRURE, te Gent, alwaar het, even als in onze latere bewerking, zeven tienregelige strophen bevat, en waarbij aangeteekend is: *op die wyze: Cleve, Hoern en Batenborch;* hetgeen echter waarschijnlijk die van een volkslied der vijftiende eeuw is. Het gedicht zelf is eene navolging van het Latijnsche Kerslied: *Dies est laetitiae.*

De twee andere hier medegedeelde liederen zijn ongeveer van gelijken ouderdom. Van het eerste, een allegorisch gedicht van eenen geestelijken boomgaard, bestaan nog drie andere handschriften, vermeld bij MONE, *Uebers. der niederl. Volksliter.* s. 152, namelijk een in de groote verzameling van gedichten, vroeger in de van Hulthemsche, thans in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, HS. op perk. van de 14de eeuw en aldaar pag. 96a, bevattende 124 regels. Een tweede in het Comburgsche HS. te Stutgard, insgelijks uit de 14de eeuw, op perkament en aldaar bl. 265, waar dit gedicht ten opschrift heeft: *Van den gheesteliken boemgaerden*, en eindelijk in het Brusselsche HS. No. 319. bl. 126a met

den titel: *van den vergiere der suverheden*, 30 vierregelige strophen, zoodat hier waarschijnlijk, niet zoo als in ons exemplaar, de vier regels van den afschrijver, die aan het einde voorkomen, aangetroffen worden.

Het laatste gedicht heeft dit merkwaardige, dat daarvan tevens de zangwijze behouden is gebleven, die ik naauwkeurig mededeele, terwijl ik het aan deskundigen overlate, dezelve op den thans gebruikelijken sleutel te stellen, en voor de beminnaars van den Oud Nederlandschen Zang, die zoo onbegrijpelijk zachtaardig en bevallig is, verstaanbaar te maken. De Heer Willems, te Gent, houdt zich sedert lang daarmede bezig en zal zich hierdoor nieuwe aanspraak op de dankbaarheid aller Nederlanders verwerven. Deze geleerde bezit hetzelfde gedicht in een perkamenten HS. in 12°, van den jare 1492, alwaar het elf tienregelige strophen bevat, die vermoedelijk in ons exemplaar op de twee afgesnedene bladzijden gestaan hebben, zoodat men dit nu slechts als een fragment te beschouwen heeft.

Over de aanteekeningen heb ik weinig te zeggen. Daar de tekst de hoofdzaak was, heb ik dezelve niet langer gemaakt dan noodig was tot verstand der duistere woorden, en alleen dan, wanneer mijne verklaring bedenkelijk mogt voorkomen, bewijsplaatsen bijgebragt. Een register

zer verklaringen heb ik er ten slotte bijgevoegd, iarvan ieder het nut inziet; maar een dergek van de zamentrekkingen en insmeltingen te ven, kwam mij onnoodig voor, daar dezen eral dezelfde zijn, en in de werken van Hoffinn en Willems kunnen nagezien worden: de oeijelijkste zijn echter in de ophelderingen veraard.

Ten slotte moet ik nog dankbaar vermelden, it de Hoogleeraren Siegenbeek en Schrant, ij bij deze bewerking een aantal belangrijke nteekeningen hebben medegedeeld, waardoor rscheidene duistere plaatsen duidelijker zijn worden: ook dan wanneer hunne verklaringen n de mijne verschilden, meende ik den lezer ënst te doen, hem door eene opgave der vertillende uitleggingen, in staat te stellen zelf te rdeelen. Waar het intusschen genoegzaam bende woorden en uitdrukkingen betrof, heb ik neend dit te mogen nalaten.

Vindt de uitgave dezer gedichten bijval, dan op ik in het vervolg eenige fragmenten van den lderroman van Garijn van Lotharingen, oude mances en andere liederen mede te deelen, artoe de HSS. nog overvloed van stof opleven: want er is nog geen honderdste deel van ze oude letterkunde uitgegeven, en gedurig orden er nieuwe ontdekkingen gedaan. Mogt

dan de geest des tijds, die zoo overmatig middeleeuwsch gezind is, gunstig voor onze jammerlijk vergetene en verwaarloosde oudere letterkunde en geschiedenis werken! Wij wenschen het. —

E DISPUTACIE VAN ONZER VROUWEN ENDE VAN DEN HEILIGHEN CRUCE.

1.

Wat mochte Maria seggen daer
Daer si sach met herten suaer
Horen Sone hangen,
Ende donker wert die middach claer,
Want nature hadde vaer,
Die Sonne es vergangen.
Wel moechte si driven groet mesbaer
Stille int herte ende openbaer,
Omme sterven mochte huer langen;
Dus moeste si clagen overwaer,
Wringen hande, sliten haer,
Ende met natten wangen
Die wort dus anevangen:

ı. 5. *Vaer*, vrees.
Langen, verlangen, onpersoonlijk gebruikt.
Sliten haer. Het haar uittrekken, komt ook elders bij : en bij v. ASSENEDE voor. Zie HOFFMANN op den Flor. en Blan- ıs. in v. In de A. Saxische vert. van het N. Test. staat malen in de beteekenis van scheuren, splijten, barsten. c. XV. 38. Luc. XXIII. 45. en elders.

2.

Cruce dijns beclagic mi,
Twi es dat ic vinde an di
Die vrucht die mi toehorde,
Die vrucht die ic droech maget vri,
Wats dat si Adame sculdich si
Dien die viant verdorde?
Mijns reynen lichamen o wi!
Soude an die niet hangen bedi,
Wanten noyt sonde becorde.
Es dit recht? twaren nie.
In welken so verbuerde hi
Dies met enen worde?
Hens niemen diet oyt horde.

3.

Twi hanget hi die nie ne hevet misdaen,
Hoe dorstu den goeden vaen,
Doe den quaden pine,
Die niet en rovede sie ic vaen
Den onsculdigen an di slaen
Ende hangen onder die dine;
Die tleven gevet moet hier haen
Ende dies noyt verbuerde een traen

2. vs. 2. *Twi* voor *te wi*. Eng. *why*, waarom.

vs. 6. *Verdorde*, verdwaasde, van *dore*, Hoogd. *Thor.*

vs. 7. *Mijns reynen lichamen*, versta *die vrucht mijns* enz.

ib. *O wi*, thans o wee!

vs. 8. *Bedi*, daarom, oude casus instrumentalis. Zie HOFFMANN Gloss. op Flor. en Bl. i. v.

vs. 10. *Twaren nie*, voorwaar nooit.

vs. 13. *Hens*, het en es; thans zouden wij *er is* zeggen, doch het in dien zin was bij de ouden zeer gewoon, en men vindt het nog soms bij schrijvers van de 17de eeuw.

3. vs. 7. *Haen*, hangen.

vs. 8. *Traen*, drup, d. i. niet in het minst.

ib. *Dies*, die des.

Drinct van dinen venine;
Wane quam di die stoute waen
Dattu dorres vor hem staen
Die van enen risekine
Di gaf dus vrouwe te sine?

4.

Hi ordineerde die rechte wet
Dattu bist hem torment geset
Die met mesdaden wort vonden;
Twi hevestu hem gevaen int net
Die alre misdaet es onbesmet.
Dits doget verwarret met sonden.
Mi dinct dat men weldoens verget,
Men lonet hem wers die dienet bet,
Dits onrecht tallen stonden;
Danc es ontseit elc sins belet,
Die an di hanget es ombesmet
Van misdaet ende ontvonden,
Al hanget hi tusschen twee honden.

Vrouwe komt mij verdacht voor; de dichter schijnt te
›p de sage van de afkomst van het kruishout uit het pa-
: Heer SCHRANT verklaart het: die u van een rijsken eene
› (een boom) deed worden. Deze verklaring schijnt niet
lijk.

7. *Weldoens verget.* Vergeten regeert hier den genit. Oud-
de onbep. wijs gedeclineerd. Van daar *te gevene*, *doene*,
omdat de praep. *te* eenen dativus regeert.
Vers compar. *erger*, Eng. *worse*, Deensch *vaerre*. Zoo
el ende Elegast. vs. 1324.
souts mi sijn te wors.
'MANN op die plaats.
Elc sins. Waarschijnlijk, indien de lezing zuiver is, op
ı verhinderd. *Elc sins* te vergelijken met *eenigzins* en

Ontvonden van ontvinden, bevrijd? De Hoogleeraar SIE-
telt voor *sont vonden*, of *scout vonden* te lezen, doch
.s gedoogt dit kwalijk.

5.

Mordenaren die roef bestaen,
Die lude wonden ende slaen,
Bestu gesent ter wraken;
Den rechten met dogeden bevaen
Versiert met heylicheden ende dorgaen
Dien soude al ere genaken;
Hier omme dinct mi misdaen
Dattu hem die men niet dar dwaen
Dus onwaert dorres maken;
Twi moet dat leven doet ontfaen,
Dit dinct mi wesen sonder waen
Ongehorde saken
In alrehande spraken. —

6.

Dat cruce der maget dus andwort:
In hebbe vrouwe eren niet een ort
Hens mi al van v comen.
Die vrucht vrouwe die v toehort,
Die mine telge versiert, begort
Met sonderlinger blomen;
tlijc dat gi brocht maget vort
Mi es hi geseilt an mijn bort,

5. vs. 4. *Rechten*, regtvaardigen.

vs. 5. *Dorgaen.* Waarschijnlijk part. praet. voor doorgegaen, schoon de uitdrukking vreemd is.

vs. 8. *Dar dwaen.* Indien de lezing goed is, verklaar ik het dus: Het dunkt mij misdaan, dat gij hem, die zoo rein is, dat men hem niet kan wasschen of reinigen, zoo onwaardig durft maken.

vs. 10. *Leven doet*, waarom moet het leven den dood ontvangen?

6. vs. 2. *In*, ic en.

ib. *Ort*, zie hierna op *Bast*. Misschien is dit onze spreekwijze „geen oortje waard," d. i. geene twee duiten.

vs. 3. *Hens* voor *het en si*, d. i. zoo het mij niet van u gekomen is.

vs. 5. *Telge*, takken, t. w. de dwarshouten van het kruis.

ib. *Begort*, van gorden, bewinden. KIL. *cingere*, *accingere*

vs. 7. *Lijc*, lichaam.

Si keert noch v te vromen,
Al dragedi rouwe omme dese mort,
Al oest al west al zuut ende nort
Sal hem noch dies beromen
Dat Jhesus hem liet domen.

7.

Ic drage vrouwe an mine mast
Die soete vrucht den soeten last
Niet tuwen behoef allene;
Nu wert hi menscheit dese gast,
Dor v dede hijs niet enen bast
Maer dor die werelt gemene;
Hier omme heeft hi in v gerast
Ende dor waden ende dor past
Dit leven vol van wene;
Hi wille die werelt in dogeden wast
Ende elc si in merkene vast
Sijn leven oetmoedich rene
Ende micken op weelde clene.

3. *Jhesus.* Wanneer men bedenkt dat deze naam in de HSS. *Jhs* geschreven wordt, en dan den geest der middeleeuwen zal men mijn vermoeden niet vreemd vinden, dat men hier s in *Jherusalem* eene *h* gevoegd heeft, ten einde er de . *Jesus hominum salvator* uit af te leiden; doch oorspronhijnt het de Gr. H of *η* van ΙΗΣους te zijn.

s. 5. *Dor*, om, wegens.

ast. Even zoo gebruikte men twint, bal, blad, ort, traen Het Fr. *pas* en *point*, niet, is dus ook eigenlijk *stap* en

Gerast, gerust. KILIAAN kent het woord nog.

Dor waden, d. i. doorgezwommen, doorwaad, *dor past*, apt, van *pas.*

Wene, geween, rouwe.

. *Hi wille die werelt*, d. i. dat die werelt.

. *In merkene vast.* In het opmerken standvastig, vlijtig.

8.

Ic lies hine verbuerde niet
Doet, passie noch verdriet
Waest of hi sterven woude,
Want sijn sterven doet verbiet
Die macht daer si bi verriet
Alle jonge ende oude.
Ant hout was here Adame messciet,
An mijn hout hier ommë sijn lijf liet
Alse een kempe boude;
Hi gaut den roef alsmen wel siet
Daer hi niet an also vele als iet
Misdaet hadde no scoude
Ende al ouer sinen geen houde.

9.

Deirste Adam gaf ons den val,
Dander Adam versoenet al,
Hi cofte tlange leven;
Die doet viel in den helschen dal
Daer si altoes in wesen sal,
Daers Lucifer in bleven,
Die ons maecte al tgescal,
Want hi Adame ende die werelt al
Brochte in dat sneven;

8. vs. 1. *Ic lies*, ic belie des, confiteor.

vs. 3. *Waest of*, al was het, dat. Zoo Flor. en Bl. vs. 1860.

Waest recht, waest onrecht, si vertolden daer
Van haren goede swaeren vaer.

vs. 4. *Doet verbiet*, verbiedt of ontzegt den dood de magt enz.

vs. 9. *Een kempe boude*, als een stont held. Het Deensch heeft nog *kiæmpe*, en zoo heetten oudtijds de aanzienlijkste krijgers eens konings in het Noorden. *Kempe* komt af van *kampen*.

vs. 10. *Gaut.* Misschien *golt*.

vs. 12. *Scoude*, schuld.

vs. 13. *Ouer*, voor zijnen buit geenen dank had?

9. vs. 9. *Sneven*, bij KILIAAN, deficere, deesse, frustrari, errare, labi. Zie VAN HASSELT t. d. p. In den Carel ende Elegast vs. 1005 lees ik:

Hieromme quam Christus in dit dal
Ende rovede den viant ende stal
Den roef die hi gedreven
Hadde int lange leven.

10.

Die stake die den wijngart hout
Dies lijc ende ben dies bout
En wan niet die rosine,
Wies mach die druve dan eisschen scout
Van misdaden dan op dat hout?
En es geen recht an scine.
In ben van roeme niet so stout
Dat ic mi trac an die gewout
Uwes kints moeder te sine,
Mar doe men mi boet sulken sout,
Daer ne doech jegen steen no gout,
An mi gecruust ter pine,
Ontfing ic die vrucht dine.

hi sal verwinnen al sijn sneven.
s HOFFMANN het te regt verklaart: omnem suam miseriam su-
venwel kan het hier ook *sterven* beteekenen; ook *zondi-*
h. v. in den Theophilus enz. bl. 63.

In die scrifture es ghescreven
dien meest gratiën es ghegheven
es meest ghebonden in dit leven
Hem te houden sonder sneven.

beteekenis is *vallen*, dat zelf ook in den zin van zondigen
gelijk mij de Heer SIEGENBEEK teregt opmerkt.
s. 2. *Dies lijc ende ben*, d. i. ik belijde het en ben er trotsch
oor ly ic.
Vies van *wie* d. i. waarvan.
an, pleonastisch.
ewout. Dat ik mij de magt aantrok, d. i. vermat.
Sout, loon.
Doech, daartegen deugt, d. i. geldt, weegt op. De *t* wordt
3de pers. enkelv. in den tegenw. tijd weggelaten, zoo: *hi*
7. thands *wil* voor *wilt*. Verg. Prof. CLARISSE op de Heim
vs. 45. bl. 157.

11.

Als ic dinen sone ontfinc
Waest ene stervelike dinc
Na menschcliker nature;
Nv en screye no hant en wrinc,
Mar dinen groten rouwe dwinc,
Hi keert in corter vre
Onstervelic. danen lache ende sinc
Hi verscent menige ballinc,
Alst voersprac die scrifture,
Die Lucifer die lose vinc;
Hi roert noch der hellen rinc,
Hi breect den helsschen mure,
Die porten ende die duere.

12.

Du bist wijngaert, die druve dijn kint,
Wat es orbaerliker twint
Dan tpersoer ten wine,
Daer men den wijn mede wtwint
Ende so perst ende so bint
Dat hi te beter scine,
Ende de meer te drinkene mint,
Wat es dat men soeter vint
Dan geperst beerkine,
Alser dat soete sap ute rint,
Ic ben tpersoer dat es bekint;

11. vs. 4. *No hant en wrinc*, wring de handen niet.
vs. 8. *Verscent*, misschien *versoent?* Even zoo str. 33.
Om te versoenen den ban.
vs. 9. *Voersprac*, voorzeide.
12. vs. 2. *Twint.* Hier in den zin van iets.
vs. 3. *Persoer* van persen, dus pers.
vs. 7. *De* voor die, komt menigvuldig voor, van daar nog om deswegen.
vs. 9. *Beerkine*, bes, bezie, in dimin. Hoogd. *Beerc.*

Wats soeter dan tkint dine
Geperset in der pine?

13.

In dijns kints doet es tleven al,
Nu maken ypocriten gescal
Ende veynsen hem vol rouwen;
Om dijn kint bidden si groet ende smal,
Huer bidden es sonder getal,
Op mi willen si niet scouwen;
Mer hi rust nv hier op mijn stal,
Ens niemen dies genieten sal
. mi en. Hi ne moet te mien trouwen,
Zugen die quale die hi qual
An minen telge, oft niet een bal
En doech hem huer berouwen,
Si ne moeten sijn te blouwen.

14.

Sech den ypocriten dat:
Ghi soect an mi mijn kint gerat,
Den cruce hebbict bevolen.
Mijn kint es nv meer zugens mat,
Hi hanget an tcruce nv ter stat,

.8. vs. 8. *Ens niemen dies.* Er is niemant die des genieten zal. ieten regeert hier den genit. of liever ablat.

. 9. *Mien.* Is de lezing goed, zoo beteekent *en* hem. acc. sing. Heer SIEGENBEEK gist *mi in trouwen*, dit geeft mede eenen goe- zin, maar het HS. leest *mi en.*

. 10. *Qual*, van *quelen*, in den zin van lijden, later in de 16de v beteekende het *languere.* Het komt ook voor in Lantsloot Sandrijn 711 en 877. Zie HOFFMANN Hor. Belg. V. op die pl. daar het act. *quellen.*

s. 13. *Te blouwen*, d. i. geblouwen. KIL. i. v. alapas impin- ; batuere et punire. Over dit *te*, zie onder anderen HUYD. op STOKE, I. 170.

14. vs. 2. *Gerat*, het Hoogd. *grade?* of beteekent het te ver- s? KIL. heeft ook gheraed, citus, cito.

Siet sine wonden smolen.
Gaet etet der spisen die hi at,
Maect v met sinen dranke sat,
Gaet leren te sire scolen.
Lose bidders hout sinen pat,
Cruupt na hem dor tselve gat,
Of anders suldi dolen
In den helsschen holen.

15.

Maria sweech ende si verstont
Dat huer tcruce waer orcont
Ende dat hi sterven wilde,
Huer sone om te maken gesont
Altemale die werelt ront,
Ende hi ons tenen scilde
Sijn cruce gaf ende makede cont
Dat hem tote in der hellen gront
Sine cracht behilde;
Hieromme benedijt elc mont
Christum onsen riken vont,
Die dor ons was so milde
Dat hi den vader stilde.

vs. 6. *Smolen*. Waarschijnlijk hetzelfde woord als ons hedendaagsche *smeulen*, doch in eene andere beteekenis, naar het mij voorkomt *bloeden*.

15. vs. 3. *Hi*, *huer sone*. Eene gewone zinsomzetting, zie hierover CLIGNETT, Voorr. voor den Teuth. IIde Afd. 3de lijst van Verg. No. 4 en Bijdr. 52.

vs. 11. *Vont*, bron of wel doopvont; KIL. *vonte*, *vunte*, baptisterium, fons sacer. De Zaligmaker wordt bij oude schrijvers dikwijls als fontein van liefde, gratie enz. aangeroepen. Evenwel komt *vont* in die beteekenis bij de ouden meestal vrouw. voor. Verg. met deze plaats O. H. Wonden Str. 1. vs. 8 en 9.

16.

here. Nu hort mijns heren Jhesus geclach
Ende merct of hi clagen mach
Op die kerstijnhede: —
En es niemen onder den dach
Diet oyt vreseliker staen sach
Dannet nv staet ter stede.
Hets al verloren, o wi o wach;
Dat heylige lant daer ic in lach
Begraven na mensschelichede,
Hort hier een suaer hantgeslach,
Hort hier rouwe sonder verdrach,
Hort hier suaren onvrede,
Thovet claget over die lede.

17.

Zech mensssche merc ende besie,
Zagestu meeren rouwe ye
Dan du an mi heves vonden?
Wat mocht ic meer doen dor dic
Dan hangen sterven, proef ende ghie,
Met al dus suaren wonden?

I. vs. 4. *En os.* Hier begint de rede des Zaligmakers.
9. *Na mensschelichede*, d. i. wat mijne menschelijke natuur at.
10. *Hantgeslach.* Handenwringen.
11. *Sonder verdrach.* Zonder ophouden.
'. vs. 4. *Die*, om het rijm; voor *di.*
5. *Proef ende ghie*, d. i. onderzoek en geloof, vertrouw. zoo Claus. v. d. B. str. 6. vs. 5.
Entie aen zine gheloue ghieden.
reis van S. Brandaen vindt men het werkwoord *beghien.* vs. 1859:
Thomaes wiltu noch *beghien*
Wantu mi heves ghesien
Ende mine wonden bevaen
Dattic ben op verstaen?
het vergewissen schijnt te zijn.

Merc op di selven ende bespie
In welken dankestuus mi nye
Dat ic gout dine sonden;
Mi es alse der armer bie,
Die thonich winnet ende en weet wie
Diet nutten sal met monden
Of danken tenigen stonden.

18.

Vor desen danc ende dit goet
Dat jc mijn vleysch lijf ende bloet
Dor di hebbe versleten,
Togestu in dinen fieren moet
Als die doepsel worpt onder voet
Ende wilt mijns al vergeten,
Ende dorres mi als enen hont verwoet
Passien, crucen metter spoet
Dor naglen ende dor speten,
Ende verwijts mi die selve vloet
Die vte minen siden woet
Ende en wilt niet geweten
Hoe nauwe ic noch sal meten.

vs. 8. *In welken dankestuus*, waarom dankt gij mij des niet, met den genit.

vs. 9. *Gout*, vergold, betaalde. Zoo ook bij M. St. II. 463.

18. vs. 4. *Togestu*. De HH. Schrant en Siegenbeek gissen dat men lezen moet *togestu mi*, betoont gij mij. Verg. Kil. op dit woord en de Aanm. van van Hasselt.

vs. 8. *Passien*, van passie, beteekent doen lijden, martelen.

vs. 9. *Speten*, ijzeren pennen. Zie Kil. Dornaglen en dorspeten kunnen verba zijn.

vs. 11. *Woet*, vloeide, van *waden*; bij Kil. een oud Vlaamsch woord, beteekenende *fluere*, *effluere*.

19.

Waenstu en hore menigen eet,
Mijn lijf, mijn doet, mijn bloet, mijn sueet,
Dat menichwarf versueren,
Ja al dat mensschelike leet
Dat ic dor di ontfinc ende leet
Verwiten mi tonneren;
Dat arme mensschelike cleet
Dat ic andede dor di gereet,
Daer houtstu mede dijn sceren,
Ende vloecst in dinen moede heet,
Du best te miwaert also wreet,
Mochstu du souts mi deren
Ende vten Hemel weren.

20.

Nochtan es dit niet genoech;
Hore die mi maget droech
In hore suvere lanke
Ende mi baedde ende dwoech
Ende moederlike op mi loech,
Du ne suers van huer tondanke;

·s. 1. *En*, d. i. *ic ne*.
'orsueren. IJdelijk zweren of zelfs bij valsche eeden zich roepen.
Sceren, spot. Zoo in den Esopet Fab. 41. vs. 3.
Die esel loech ende hilt sijn sceren.
ı Fl. en Bl. Ghi hout uw scheren. Ons *den gek scheren* :van afkomstig, en eigenlijk te beduiden, den gek bespotten; het gek-scheren is, als gek bespotten.
rs. 2. *Hore*, haar, in accus.
Lanke, zijde of lende. Oud H. D. *lancha*. Zoo bij V. Asse-n Bl. vs. 216.
ende metten hande ten lanken reiken.
Hasselt bij Kil. i. v. Van daar ons *lankeuvel*, morbus Zie ook Maerl. Sp. H. I. Aant. 59.
Dwoech van *dwagen* of *dwaen*, wasschen. Zie Huydec. kr. III. 178.

Nv en vinstu els gene ploech
Die di mach winnen enich gevoech
Jegen die helssche stanke,
Dan si die den viant versloech
Ende sinen fieren hals verwoech,
Si es die wijngart ranke,
Si scinct dontfarmingen dranke.

21.

Waenstu mensche weelden plien,
Sonden volgen, weldaet vlien,
HS. *Mijns?* Mijns ende der werelt plegen?
HS. *sout.* Du ne souts mijn aenscijn niet besien
Wiltu di metter werelt tien,
Els hout di der jegen;
Du moets di setten in dien
Dat di die werelt doet sal ghien
Oftu waers verslegen,
Of en sal di niet gescien
Met mi te levene en weet wien
Die du danne laets ontwegen,
Dijn sin es ongedwegen.

vs. 10. *Viant*, eene gewone uitdrukking voor den duivel. Zie GRIMMS Mythol.

vs. 11. *Verwoech* van verwegen, bij KIL. pondere superare; hier eerder doen buigen of bewegen.

21. vs. 1. *Plien*, plegen.

vs. 8. *Ghien;* mijns oordeels erkennen, gelooven, ergens voor houden. Verg. SIEGENB. op den Wap. Mart. N. W. Maatsch. v. N. L. III. 2. 154. Hiervoren *proef ende ghie*. Intusschen kan het hier des noods ook *zeggen* beduiden, zoo als CLIGNETT op den Sp. H. aant. I. bl. 32 aanneemt.

vs. 12. *Ontwegen*. KIL. deviare. Zoo ook M. St. D. II. bl. 20.

De coninc was up dit ontweget.

namelijk in eenen figuurlijken zin. Onze plaats is vrij duister en de lezing schijnt bedorven. Het kan ook ontgaan beduiden, even als bij MAERL. Sp. H. II. bl. 464 en 92.

vs. 13. *Ongedwegen*, ongewasschen, dus onrein.

22.

Nu staet dijn sin an den scat,
Verstant dat ic di lere dat
Dattune niet souts minnen;
Nv soecstune dor die vloede nat
Die werelt dore in elke stat,
Di ne versaet geen winnen;
Du best mijns al worden sat,
Den naecten Jhesus dat reine vat
Wiltu niet bekinnen.
Mer weeldich ende ter doget lat
Ende van edelen wine mat
Es smorgens dijn beghinnen
Ende nachts versmort van sinnen.

23.

Nochtan al dese overdaet
Sie ic dat rijst ende opgaet
Vter sacristie;
Vreselic leven, vreselic raet,
Luxurie ende fier gelaet
Daer es thoeft of clergie.
Die sijn diere abijt wel staet
Ende dicke niewe cleder ontfaet
Dien gevet prelatie;
Mijn erve daer ic omme was gebaet
In 't rode bloet nut die mi haet,

vs. 8. *Vat*, lichaam; zoo ook in den Wapene Mart. 63. 5.
in der reinre maeghede vat.
GENBEEK. t. d. p. en HUYD. Proeve. I. 160.
0. *Lat;* traag. Sp. H. II. 395 en III. 160. *Een deel wart*
e traghe, en W. Mart. *Int weldoen zijn zi lat.* Zie ook
INKEL op den Sp. H. II. Aant. 137. WALEWEIN vs. 7756.
oden waren niet lat. MELIS STOKE B. III vs. 452 *Grave*
was te lat; ook beneden st. 34 vs. 10.
1. *Mat*, vermoeid.

Ic roepe ende ic castie
Raect bitter compaengie.

24.

Ic sie dat ree dire gecleet
HS. *ccout.* Dat weder cout no heet
Niemen can gedogen;
Die spise edellike gereet,
Den besten wijn oec die men weet,
Scone nappe vort getogen;
Ic doge honger ende leet,
Ic roepe dat mi dat starke sueet
Broet vor horen ogen;
Si seggen hort hoe die truwant bleet,
Hi ga daerne die Duvel geleet,
Al soud ic al verdrogen,
Huer herte mach niet bogen.

23. vs. 13. *Raect.* Weder een duister vers, waar de tekst bedorven schijnt te zijn. Misschien moet men *staect*, *waect* of iets dergelijk lezen, dat dan een imperativus is.

24. vs. 1. *Ree* of *reede* is een onzijdig substant. van duistere beteekenis, het komt nog eens voor in dat. plur. str. 27 vs. 13 en misschien ook str. 26 vs. 7. Voor *dire* zal men *diere*, kostbaar, rijk, moeten lezen. *Weder* kan een substant. zijn.

vs. 6. *Nappe.* Waarschijnlijk tafellinnen. Fr. nappe.

vs. 9. *Broet*, uitbreekt.

vs. 10. *Truwant*, eigenlijk deurwaarder, doch hier alleen knaap. KIL. vagabundus, scurra. In de Clute van PLAYERWATER vs. 335 leest men *truacht* en dat in het rijm; in het oud Fransch *truant*. BILDERDIJK leidt het verkeerdelijk van *draben* (dat geen Hollandsch is) af; ware het een particip. zou de accent op de wortelsylbe vallen.

vs. 13. *Bogen*, buigen; ESOPET Fab. 63 vs. 21.

Een roedekijn soude daer boeghen.

en Roman van Ferguut en Galiene, fol. 16 b.

Van den slagen moeste hi bogen.

25.

In ordine sie ic wel
Datter menich an huer vel
Gecruust sijn ende die clagen,
Dan soeken si onsculde of iet el
Ende keren hem an der wereld spel
Int abijt dat si dragen;
In horen rade sijn si fel,
Behendich sere ende snel
Hoe si scat bejagen;
Men weet sulken diet gevel
Dat hi vloeke sonder getel
Bejagede in sinen dagen,
Noch bid men hem meer plagen.

26.

Sulc es die ontcropen sceen
Der werelt ende liet huer leen
Ende leerde den beggaert maken;
Die liet bedinge ende ween
Opt hout te slapene of op steen
Ende dat lange waken,
Nu loept hi gelijc den reen

vs. 1. *In ordine.* Onder de kloostergeestelijken, die geor-
ijn.
4. *Onsculde.* Verontschuldiging. Zoo Rein. vs. 81.
ende Reinaert soude hebben ghedaen sine onsculde.
10. *Geuel*, dien het gebeurde.
vs. 3. De Beggaarden vormden even als de Begijnen gees-
vereenigingen zonder kloostergelofte of kloostertucht. Zij
n van ouds reeds in eenen kwaden roep bij het volk. Verg.
ANN Hor. Belg. P. VI. p. 231.
7. *Reen.* Het kan hier ons reeën, hinden beteekenen, maar
hijnlijker komt het mij voor, dat het datzelfde woord is, dat
str. 23 voorkomt.

Die werelt dorc al in een
Waer hi huer mach genaken;
Egypten daer hi eerst in dween
Dinct hem so goet dat hem en geen
Jherusalem dinct smaken,
Ic kinne al dese saken.

27.

Ic hebbe bevolen en loghens niet
Den Prelaten dander diet
Ende minen ervelichede;
HS. *en.* Nv comt een princhе ende gebiet,
HS. *Dregen.* Dreget, bid ende miet,
Ende maect groten onvrede.
So dat hi sinen neve optiet
In Biscopdoeme of anders iet
Daer groet gewin volget mede;
Optie wille men ende siet,
Der scape sorge men al ontvliet,
Heeft men die waerdichede
tSchaep beveelt men den reden.

vs. 10. *Dween* van *dwinen* d. i. te leur gaan. Kil. extenuare, attenuare, perire, deficere. Ik geloof, dat de dichter zinspeelt op de Joden, die in de woestijn hunne Egyptische slavernij en vleeschpotten terugwenschten. Indien men *Egypten* leest is het een locativus en *dinct* onpers. werkw., doch ik verkies *Egypte*.

27. vs. 1. *Loghens*, ik loochen het niet.

vs. 2. *Diet*, volk.

vs. 5. *Miet* van *mieden*. Kil. conducere et arrhabone dato devincire. Hier echter omkoopen. Verg. Clignett Bijdr. 52.

vs. 7. *Optiet*, opvoert, optrekt.

vs. 10. *Optie*, op het gewin. *Wille* voor wil.

28.

Al es een van lettren naect,
Zot, luxurieus ende ontraect,
Hi comt in met gewelde;
Mine gracie es niet diene maect,
Ic ben die gene die sijns onsaect,
e. Men acht niet dat ic scelde;
Mer ic segge die euwelike raect
Die rente die so soete smaect
Comt noch te suaren gelde,
Daer men in die helle die blaect
tEnen sekeren dage gestaect,
Andworden moet hoe men telde
Die scaep op minen velde.

29.

Die mijn erve dus grijpt an
Dat ic met minen bloede wan
Dats een wolf geen herde,
Hevet hi die rente dan
Hem en roect waer die wolf ran

ı. 1. *Van letteren naect*, ongeletterd.
ntraect, verkeerd, of iets derg. Zoo ook in der Naturen
S. Voorrede:

Maer hi wasser in ontraect.

ver staat *geracct* in MAERLANTS Alexander: *noit so wel*
Verg. HUYD. op M. Stoke II. 472.
ijns onsaect, d. i. verzaakt van *ontsaeken*, bij KIL. negare.
'uwelike, op eene euvele wijze.
Die scaep, acc. plur. van de onz. sterke verbuiging. Zie
g over de Verb. der Naamw. in het oud Nederd. in DE JA-
. Mag. II. 3.
ı. 3. *Herde*, herder, Hoogd. *Hirt.*
Roekt, aangaan, bekommeren. Zie HOFFMANN, in Gloss.
Bl. i. v.

Die dat scaep verterde;
Absolucie zegel ende ban,
Es al te coepe mettien man,
Hem en roect wien deerde;
Hevet hi sijn bejach daer van
So hadde hi daer hi omme began
Ende twi dat hi begerde,
Hoe hi geregnerde.

30.

Ic segge dat elc antworden moet
Waer vleisch vel ende bloet
Van den scaep belende,
Welc oec die wolf verdoet,
Eest van den herde onbehoet
Hi gelt te sire scende;
En es niemen oec so vroet
Di mi ontekent quaet of goet
Want icse oit alle kende.
Nv keert te miwaert metter spoet,
Ic ben die v mijn arme ondoet,
Scuwet die ellende
Eer ic v daer in sende.

vs. 10. *Bejach*, hetgeen hij bejaagde. Nog overig in *winst Bejag*, en ook nog bij Cats in gebruik.

vs. 13. *Hoe hi*, hoe hij ook.

30. vs. 3. *Belende*, belandde. Door klankwisseling van land.

vs. 6. *Hi gelt*, hij betaalt.

vs. 8. *Ontekent*, welligt ontkent. De maat schijnt nogtans *ontékent* te vorderen; in dat geval beteekent het subripere. De Hoogl. Siegenbeek verklaart *ontekenen* door „ het teeken of kenmerk wegnemen, zoodat men iets niet onderscheiden kan.”

31.

Ontfarme v dat ic theylige lant
Gegeven hebbe minen viant
Om wrake van uwen sonden,
Want ic genen Prensche en vant
Die darwaert steken wilde die haut,
Dies gevict den honden.
Breect alle der sonden bant,
Neemt mijn tekijn, ic sets v pant,
Dat sijn mine vijf wonden;
Vaert tote Surien an tsant,
Ghi slact dat volc ombecant
In wel corten stonden,
Mine macht can niement gronden.

32.

Al clagic ens niet mine noet,
Hemel, erde, clene ende groet
Es al in minen handen,
Mer dat ghi minnet die lange doet
Ende mi scuwen wilt al bloet
Dats onrecht vol van scanden;
Neemt dat ic biede ende dat ic boet,
Ghi moget hemelrike al bloet
Op mi daermede panden;

vs. 4. *Prensche*, prins, vorst.
Surien, Syrien.
. *Gronden*, doorgronden. Kil. scrutari fundum, explorare
tatem.
vs. 1. *Ens*, en es, d. i. het is niet.
Die lange doet, d. i. de eeuwige dood, de dood der ziel,
in het Euangelie.

V sal suvren mijn bloet roet,
Ic ondoe v minen scoet
Quite van allen banden
Vri van den helsschen vianden.

33.

Wat mag ic arme seggen dan,
Ic arme besondicht man,
Over mi allene,
Ende vort over al tgespan
Dat vte Adaems vleissche ran
Ende ver Yeven gemene;
Meerre hope quam mi noit an
Dan op hore diene wan,
Die quam in desen wene,
Om te versoenen den ban
Dat onse vader Adaem began,
Ende teruce troest mi clene
An die maget rene.

34.

Dat Cruce seget Marien dat,
Wat so men bidt of wat men bat
An hore op genaden,
Dat dat niet en doech een blat
Nienc moet comen eerst ter stat
Daer teruce staet geladen,
Ende worden van den dranke sat
Daer hi af dronc daer hi af at

33. vs. 6. *Ver*, vrouw, vandaar ons juffer. Zie HUYD. op Stoke, II. 147, waar hij ook betoogt dat *ver* een eeretitel was, niet zelden met *vrouw* zaamgevoegd, b. v. *min Vrouwen Vcren Aleyde.* Hetzelfde was met *her* het geval.

34. vs. 5. *Niene*, misschien *men ne.*
vs. 6. *Geladen*, beladen.

Diet al hevet dor waden;
Maria swiget alse lat
Ende es ons te bescermene mat
Alse of si omberaden
Ware ons te stane in staden.

35.

Die selve geeft ons groete vaer
Die daer hanget openbaer
An dat hout geslegen,
Ende gaet ons met dregene naer,
So dat ons es al te suaer
Die der werelt plegen;
Hebbewi gene hulpe daer
Daer men ons hebben sal onmaer,
So worden wi bedregen;
Nv soeken wi met redenen claer
Wie vor ons spreke bet danne waer,
Helpt ons daer geen degen
Wi worden daer verslegen.

'*or waden*, d. i. met moeite doorgegaan, doorgetrokken, teld. Verg. HUYD. op St. III. 418.
Omberaden, d. i. zoo het schijnt nog tot geen besluit ge- erg. CLIGNETT Bijdr. 214. Voor de *b* heeft de *n* de uit- *m* en wordt daarom bij de ouden niet zelden met die isseld.
. 4. *Dregene*, dreigen. Zoo in Reinaert de Vos. vs. 774.
Sulc dreechdem nu al sijn vel.
'*ebbewi*. Wanneer *wi* achter het verbum in indic. staat, meermalen uitgelaten. Zoo bij v. ASSENEDE Fl. en Bl. vs. *awi* (gaan wij). Verg. HUYD. op Stoke III. 164.
nmaer. *Onmaer hebben* is verachten, versmaden. Zie Bijdr. bl. 81 en Prof. SIEGENBEEK, Aant. op MAERLANTS rtijn in de N. Werken van de M. der N. L. III. 2. 146.
edregen. Aangeklaagd.
Degen, hier in de beteekenis van een magtige.

36.

Nu willic danne een perlament
Over dit sondige covent,
Tusschen desc twee beginnen;
Dat cruce liet ende bekent
Dat alle rouwe wert gheent
Alse God hem liet bekinnen
Stervelijc vor die menscheit blent,
Nu spreect hi dat si sijn ontwent
Die hem niet so versinnen
Dat sine soeken ant hout gescent,
Maria singet als die ons sent
Ten cruce, willewi winnen
Bliscap van sire minnen.

37.

Die sondare die hem sere ducht
Soect des levens edele vrucht
An thout van den levenc,
Dat Adam met sire ontucht
Verloes ende al die socte lucht
Daer men nie ne weet van snevenc,
HS. *diet.* Nv en dient hope no vrucht
Noch te volgen noch ter vlucht,
Daer men dit pliet te gevene;

36. vs. 2. *Covent.* Zie over dit woord HUYD. op St. III. 175. Het beteekent verdrag.

vs. 4. *Liet*, belijdt.

vs. 8. *Ontwent*, verwent, ontaard? Prof. SIEGENBEEK gist dat het van *ontwenden* komt, in den zin van eenen weg inslaan, die ons van het doel afwendt.

vs. 11. *Singet*, lees *swiget*.

37. vs. 9. *Pliet* van *plien*, plegen. Over de verschillende beteekenissen van dit werkwoord handelt uitvoerig CLIGNETT Bijdr. 31.

Hi nc moetse met tranen maken wcht
Siue ogen, ende proeven hoe versucht
Jhesus in sinen levene,
Die an 't hout pliet te clevcne.

38.

Die appel die 't al leven doet
Sie ic dat die Maget voet
Met horen edelen zoge;
Daer neemt hi wasdoem ende spoet,
Vort sie icken hangen bebloet
An dat cruce hoge.
Wie sal mi dies maken vroet,
Welc hore dat ic heiten moet
tHout dat leven toge,
Of dine moederlike broet,
Of dat cruce daer an stoet
Daerne sach menich oge
Sterven met gedoge.

39.

Om van levene es waer een;
Welc huer danne van desen tween

Wcht, vucht. KIL. Humidus. Hoogd. feucht.
s. 4. *Spoet*, heil, zegen, voorspoed. Zie SIEGENB. op den
le N. W. van de Maatsch. der Ned. Lett. III. 2. 219.
Maken vroet, onderrigten.
Welc hore enz. De zin is, mijns inziens, wie zal mij on-
wie van hen ik het hout enz. heeten moet.
Gedoge, lijden.
s. 1. *Om van levene*. De zin schijnt: een van beiden
. te leven. *Te* wordt bij den verbogen infin. meermalen
. Zoo in den Roman van de Zeven Wijzen van Rome:
'storie bouen maten scoen ende ghenoechlic is om horen.
in vs. 2327 HS.
omme vernieuwene den strijt
s beneden. Claus. v. d. Bibl. 2. 2.

Es thout dat wi begeren,
Of hi daer in vleysch ende been
Ontfinc sonder man en geen
Ende sonder enich deren;
Of thout daer hi an leet den ween,
Die sonne verginc ende scuerde steen,
Als ons die wise leren.
An welken houdewi onse leen,
Of welc hore sullen wi vleen?
Wistewi an wien ons keren,
So mochtewi comen teren.

40.

Die maget die droech sonder saet
Den appel daer tlijf al an staet
Van der menschelijchede;
Dat cruce, want men an hem slaet,
Es die den appel gerne ontfaet
Ende gevet hem sine rijphede:
Elc als men te redenen gaet
Dinct mi sijn sonder baraet
tHout sonder stervelichede,
An welken es onse toeuerlaet

vs. 4. *Of hi daer*, of hij die daer.

vs. 8. *Scuerde*, scheurde. Bij SPIEGHEL vindt men doorgaans deze spelling met *ue* voor ons *eu*.

vs. 10. *Leen* van *lenen*, steunen.

vs. 11. *Welc hore*, wie van hen. Zie de vorige strophe.

ib. *Vleen*. Dit woord komt ook elders bij MAERLANT voor, b.v. Wapene Martijn 2. 4. ib. 3. 7. en van der Drievoudichede 2. 6. Het wordt in den W. M. met bidden of vragen zaamgevoegd en door den Hoogl. SIEGENBEEK door *smeekend vragen* (Hoogd. *flehen*) verklaard.

40. vs. 8. *Baraet*, bedrog. HUYD. op Stoke II. 210 brengt voorbeelden uit verscheidene oude schrijvers bij.

Of dese of wie geuet ons den ract,
Dese twee dinken mi mede
Gheint in ene stede.

41.

Nu ben ic tusschen hem twee gestaen
Ende en weet te welken gaen
Ten cruce of ter maget;
Ic ben in enen soeten waen,
Hier zuget hi den zoeten traen
Ende kinsschelike hi claget;
Int cruce heeft hi darme ondaen,
Alse diet algader wille ontfaen
Ende omme genaden jaget;
Waric lope hens niet misdaen,
Ic mach in seker havene slaen
Elc mi so wel behaget,
Dat ic ben onversaget.

42.

Die moeder es die huer bewint
Te helsene ende te cussen huer kint
Alse dies huer can gelaten;
Dat cruce den selven an hem bint,
So dat hem vter siden rint
Dat bloed van caritaten.
An die maget die hi mint
Es dat hi melc zugen begint

13. *Gheint* van enten. Elders zegt hij *gehint*.
. vs. 5. *Traen*, drup; ik vermoed, dat hier de moedermelk
.d wordt. Zie de volgende str.
7. *Ondaen*, geopend.
. vs. 2. *Helsene*, omhelzen, van *hals*. Het Deensche *hilse*,
n, is eigenlijk van gelijke afkomst.

Der mensscheit te baten;
Mar an tcruce hi vte sint
Onse lijfnere, daer men in vint
Die sonden al verlaten,
HS. *ni*. Daer wi in waren verwaten.

43.

Die maget es die voren gaet
Ende bringet ons vrucht ende raet
Van den heiligen live;
Dat cruce datter hoge staet
Es die ons metter doget verzaet,
Ons hongerige keytive.
Huer en geen es so groet versmaet,
Want elc es onse toeverlaet,
Wie es die dit bedrive,
Dat hi ons geve gansen raet,
An welken men sekerste vaet;
Ontfarmicheit nv scrive
An wien dat ics best blive.

44.

Ontfarmicheit aldus andwort:
Ic ga metten rechte vort
Ende metter genaden,

vs. 11. *Lijfnere*, hetzelfde als *lijfneeringhe*, bij Kiliaen *alimentum*, *annona*. De dichter gebruikt mede dit woord, Sp. *Hist.* D. II. bl. 219.

Die met spinnen metter hant
Hare *lijfnere* sochte ende vant.

en Nat. Bl. in Bilderdijks N. Versch. IV. 114.

vs. 13. *Verwaten*, verbannen.

43. vs. 6. *Keytive*. Ellendigen. Ital. cattivo. Fr. *chetif*. Zie verder over dit woord Clignett, Bijdr. 291. en Hoffmann op Fl. en Bl. Gloss. in v.

vs. 13. *Gansen*, gezonden.

esse.Op mijn vonnessė merct ende hort:
Die deen soect hi es verdort,
Laet hi hem dander ontwaden;
Diene ant hout soect vermort,
Hi vint dat herte staen dorbort,
Die maget in tranen baden;
Elc es an den andren begort,
Waer deen es dander es an sijn bort,
Si sijn dies beraden,
Geen wille andren versmaden.

45.

Die hem an die maget hout
Ende steect niet van hem met gewout
Daer bi dat cruce ons heren,
Merct dat si staet onder thout
Ende tsuaert der passien scaer hout
Huer herte doet verseren;
Hieromme si elc sondare bout,
Drive rouwe ende ongedout,
Bidde der maget vol eren,
Dat si verbidde sine scout
Ende diene den cruce omme tsout,

s. 6. *Ontwaden*, eigenlijk ontvloeijën; hier ontgaan.
Begort, verknocht, vastgehecht, vastgegord.
s. 2. *Ende*, misschien *en*, anders ontbreekt het tweede
n den zin.
caer hout. Misschien eene bedorvene lezing. Schaarhout
, doch deze beteekenis komt hier niet te pas.
ngedout, ongeduld, gelijk *scout* voor schuld, komt meer-
Maerl. voor, maar even als hier in den zin van droef-
zoo in den Rom. van Lemborch I. 2594:

Uwer dochter, die daer sat int wout
Ende dreef groet onghedout.

Tsout, het sold, loon.

Dies men niet mach omberen,
So ne sal hem niemen deren.

46.

Appel van levene des Paradijs,
Jhesus die hanges an dat rijs,
Des crucen here genaden!
Moeder maget reine ende wijs
Die niemen gevet te vollen prijs,
Staet ons vrouwe an staden!
Soete Amie, soete Amijs,
Ons en helpt in alre wijs
V cruce, wi sijn verraden;
Sijn wi jonc of sijn wi grijs,
Ons versmort anders thelssche ijs,
Ghi ne helpt ons ontladen
Van onsen misdaden.

vs. 12. *Omberen*, ontberen.

46. vs. 6. *An staden*, sta ons bij, wees ons te stade.

vs. 9. *Verraden*. Teregt verklaart de Heer SIEGENBEEK di dien uw kruis ons niet op alle wijze helpt, zoo zijn wij ver rampzalig verloren.

VAN DEN V VROUDEN.

(HS. *Van den V Bloemen.*)

1.

Maria Vrouwe wtvercoren,
Gi ontfinget in v oren
Van den heiligen Geest v kint;
Gabriel brochte v te voren,
Doe hi v twort sprac in doren
Dies ghi twifelt niet en twint,
Daer ontfingdi bi der tale,
Dies ghi vro waert scone smale;
Om die vroude die men vint,
Die v daer bequam so wale,
Ontfaet mi ten lesten male
Eer dat mi die viant bint.

. 2. *Oren.* Eene duistere zinspeling op des Engels bood-

Vroude, vreugde.
Walo, wel.

2.

Dochter, Moeder ende Maget,
Jegen dat nature draget
Brochti uwen vader vort.
Zalige ogen dat ghi zaget,
Zalich daer ghi binnen laget,
Jhesus des hoges Vaders wort.
HS. *ni ne.* Dor die bliscap die ghi inne
Edele maget hadt van sinne
Omme die zalige gebort
Helpt mi dat ic mijn leit verwinne
Ende ic v ter noet bekinne
Vrouwe daer therte scoert.

3.

Vro so waerdi oec Marie,
Doe Jhesus v sone vrie
Van der doet te live opstont;
Recht eest dat elc kerstijn lie,
Ende v love ende benedie
Omme dit elc gelovich mont.
Maget vol alre doget,
Ghi die aldus waert verhoget
Als v selven wel is cont,
Helpt mi wtvercorne joget

2. vs. 2. *Jegen dat*, d. i. strijdig met hetgeen de nathur pleegt, bragt gij uwen vader voort, t. w. Maria als mensch, God, die onze en ook haar vader is. Evenzoo Rom. van Lemb. I. 2009.

3. vs. 4. *Lie*, belijde; Kil. *lijden*, *belijden*, fateri. Zoo M. Stoke II. D. bl. 545.

Als ic te voren hebbe horen lien.

vs. 5. *Ende v.* De zin is; ende elc gelovich mont omme dit v love ende benedie.

vs. 10. *Joget* voor jonkvrouw. Zoo in Rom. van Lemb. I. 1977 en Lantsl. en Sandrijn 490.

Ter noet want gij 't wel doen moget
Jegen den fellen helsschen hont.

4.

Selve saegdi ane vrouwe
Dat v kint na sinen rouwe
Ter rechter hant sijns vader clam,
Daer hi taelman es getrouwe
Ende bidt den vader dat hi scouwe
Die wonden die hi duer ons nam;
Om dese opvaert die v brochte
Bliscap groet in v gedochte,
Want v also wel bequam,
Zijt genadich ende zochte
Mi die also diere cochte
Jhesus v kint dat soete lam.

5.

Ghi waert vro ter vijfter werven
Doe ghi ons allen te bedarven
Geheel bi Gode waert geset;
In versceden was geen starven,
Mar wissel toter hoger arven,
Van v es op derde geen let.
Omme deze opvaert sonderlange,
Daer v omme loven met sange
Alle dingle onbesmet,
Helpt mi vrouwe dat ic ontgange

. 11. *Ter noet*, tot mijne nooddruft? Carel en Eleg. vs. 1352. elken man te siere noot.

, vs. 4. *Taelman*, voorspraak.

. 10. *Zochte*, zacht, mild. Huyd. op St. II. 544.

, vs. 2. *Bedarven*, ten nutte; onzenthalve.

. 4. *In*. Thans zouden wij schrijven: *in het*.

. 7. *Sonderlange* voor *sonderlinge*. Evenzoo in de Middelb. Keur 1254, *omme zonderlanghe vrienschepe*, bij Kluit H. Cr. II. 654.

In den lesten hartvange
Vor des onreins viants net.

6.

Spiegel boven allen wive,
Ontfaet dese love vive
Van uwen V vrouden groet;
Laet ons lief sijn dat ment scrive
Ende om dat behouden blive,
Niet ómme dat ghijs hebt noet,
Mar om dattet mi keijtive
Sta te staden tenden den live
Voer des viants weder stoet,
Ende mine harde herte stive
Daermede also dordrive
Dat si si suver vor die doet.

AMEN!

vs. 11. *Hartvange*, Kil. cardialgia.

6. vs. 9. *Weder stoet*. Tegenstand. Zoo M. St. D. III. b.
Hier of quam een wederstoet.

VAN ONS HEREN WONDEN.

1.

Als men merket alle manieren
Bistu Jhesu goedertieren
Paradijs vol weelden al;
Want die vader sonder faelgieren
Goeden vrucht soeten ende dieren
In die plante sonder getal.
Diere passie vrucht die goede,

4. *Faelgieren*, het Fr. *faillir*, dus onfeilbaar, hetgeen
ls adj. of op planten slaan kan. Zie over *faelgieren*,
Bijdr. 45.
ie, ik meen dat men *di* lezen moet, en *plante* dus de 3e
rf. is.
olgg. *Diere passie* schijnt een vocat. te zijn, en de zin
olgende deze te wezen: gij maakt den stroom uws bloeds
d onzer ellende; doch ik moet bekennen dat de plaats
Diere zoude ook *dine* kunnen zijn, en vrucht beteeke-
st. Indien er *passien* stond zou het een genit. zijn, af-
van den accusat. *vrucht:* ik durf niet beslissen. De HH.
SIEGENBEEK willen vóór *diere*, het woord *dor* invoegen
n: „door de goede vrucht van uw lijden en den stroom
oed — maakt gij een einde aan onze armoede." 't Is even
k, maar het staat niet in den tekst.

Ende die vloet van dinen bloede
Daer du milde of waerst hier int dal,
Maecstu ende onser armoede,
Daerom noch die helssche gloede
Weent ende emmer wenen sal.

2

Zalich cruce ons heren,
Ons die dolen constu leren
Den wech daer men altoes in lacht;
Den troen ondoestu ons met eren
Ende weerst die ons willen deren
Die helle met ons heren cracht.
Die nighic omme den here mare
Die bi di die clene scare
In den hemel hevet gebracht
Ende bant den portenare,
Brac die helle daer si in ware
Gevangen in der donker nacht.

3.

Die hoeft crone metten dorne
Nighic om der joden torne,
Die Gode croenden alse volc verwoet,

2. vs. 7. *Di nigh ic.* *Di* is de dativus; *nigh* van *nighen*, o
neigen. Zoo ook in het Duitsch. Roman van Zeno vs. 1155.

De heren deme hilgedome negen.

ib. *Mare*, beroemd, vermaard. Zoo bij v. ASSENEDE Fl. e
vs. 1295.

Die niemare
Sal lopen ende werden mare.

Verg. verder HUYD. op Stoke I. 86.
vs. 10. *Portenare*, poortier, middel-Hoogd. *portenaere*.
vs. 12. *Der donker nacht.* Meestal komt nacht in h
geslacht voor. *Ware* (vs. 11) voor *waren gevangen*, om

Gescoert in menig stat bi thorne
Ende bebloet in dat dorboerne;
Spiegel der groter oetmoet;
Edele crone preciose
Gevarwet met der reynre rose
Van Jherusalem diet al vresen doet,
Verclaer mijn herte roekelose,
Van sonden tornich ende bose,
Maecse suver ende goet.

4.

Die rechterhant genagelt dure
Daer wt vloyt die soete gure
Als twater wt Fison doet;
Die dorne gelden die joden sure,
Die verdoemde creature,
Dat ongelovich volc verwoet.
Di suchtic ende anebede
Ende bidde ene visike mede
Alse die leget onder voet,
Dattu mi brenges in die stede

. 4. *Bi thorne*, ik zou dezen regel vertalen: op menige
or de dorens verscheurd, ofschoon het eenigzins twijfel-
daar de dichter vs. 1. *dorne*, spelt. Misschien is ook de
orven.

Dorboerne. Verbogen infinitivus van *dorboren.*

Verclaer, reinig, maak zuiver.

. 2. *Gure*, geur, oudtijds ook *gore.*

Fison. Eene der rivieren van het Paradijs. Gen. II. 11.

Di suchtic. Di is hier de dat., maar hij *anebede* de ac-
ıs zeggen wij: tot u zucht ik en u bid ik aan.

Visike. De Heer STARING meent arts, Eng. *physician.*
. SCHRANT verklaart het: genees- of redmiddel, en bewijst
tenis door MAERL. III. 252.

In die stede. De Hoogl. SCHRANT meent dat hier door

Daer die beclagen huer dorperhede
In sijn ende icker in bliven moet.

... di.
... dorphede.

5.

Die slincker hant die groet ic mede
Dornagelt met den scarpen snede,
Die nagel stijf ende lane;
Du deelst ons na Gyons sede
Die beke die die dorperhede
Ons af dwoech den suaren stanc.
Die edele wonde wi anebeden
Ende nighen met oetmoedicheden
Als die soetste ader die nie ontspranc;
Bi di onne ons God dat wi treden
Opten viant ende staen in vreden
Ter doet daer ons die wijch wert stranc.

6.

Fonteyne van den paradise
Daer vier rivieren wijt van prise
Lopen die alle maken nat,
Waerbi die viant onwise

HS. *ut van perse.*

den dichter op het vagevuur gedoeld wordt; ik zou dit aannemen, ware het niet dat hij wenscht aldaar te mogen blijven. Zou men dan niet liever aan een klooster mogen denken?

5. vs. 4. *Gyon.* Eene rivier van het Paradijs. Gen. II. 13.
vs. 10. *Bi di onne*, om u gunne ons God enz.
vs. 12. *Wijch*, strijd.
ib. *Stranc*, hard, zwaar, moeilijk.

6. vs. 2. *Wijt van prise*, wijd beroemd. Zoo in den Roman van Walewein, fol. 55*b*:

Walewein die ridder goet van prise.

Rom. van Rein. vs. 156:

Renoud die held van prise.

en z. beneden, Claus. v. d. Bible 3. 2:

Vrouwe van prise.

Verloren hebben macht ende spise
Ende noch doen omme dat.
Edele sijtwonde reyne
Dijns gelike wort noit fonteyne,
Noch sulc dranc quam nie in vat;
Die erewi al gemeyne
Tiegen tfenijn groet ende cleine
Gestoppet zi met di elc gat.

7.

Wonde van den rechtren voete
Der wt loept die beke soete,
Oft Tygris ware die vloet;
Mensche wane quam di die boete,
Dattu climmes ter hoger groete
Daer altoes es vrede goet.
Dor die loept van dinen gate
Offerde God dor onse bate
Die men quetsen nie ne mach sijn bloet;
Wonde wijs ons die strate,

. *Viant.* Nom. plur.
Sijtwonde, wonde in de zijde, d. i. die Christus door eene . de zijde ontving.
l. *Tiegen*, tegen. Zoo bij HILDEGAERSBERG St. Geerden minne. *Die mi tieghens therte droeghen.* Ook bij Stoke en elders deze spelling aangetroffen.
's. 4. *Wane*, van waar, zoo ook *dane*, van daar, nog in r *van daan* behouden. Ons *henen* schijnt ook eigenlijk *van* beteekenen, even als het Hoogd. *hinnen* in *von hinnen.* ıst men in den Roman van Seghelijn van Jherus. Bl. H. ın *henen.*
. *Loept*, een overigens onbekend woord, schijnt het loopen, , de vloeijing te beduiden: misschien is de lezing bedorven, : men de *t* uitdoen.
. *Dor onse bate*, ons te baat, tot ons heil.
). *Wonde*, vocativus.

Dat die tijt coemt niet en late
Als ons die doet naken moet.

8.

Slinker voet wt dine gate
Sent sijn bloet tot onser bate
HS. *en*. Bi di die God was ende man;
Du biste gelike der Eufrate,
Want du droges ons af die hate
Daer ons die nacht helt in den ban.
Soete nagel, soete wonde,
Soete bloet dat in dier stonde
Wt dinen heiligen gate ran,
Bi di moetwi hebben gesonde,
Wi trage mistadige honde,
Hope so dragewi an di dan.

9.

Dochter, moeder van den kinde,
Daer ghi v kint saget hangen te winde,
Wat rouwen dogedi ende wat leet;
En es geen herte die bevinde,
Noch tonge so heilich diet ontbinde,
Want die mensscheit niet en weet.
Van rouwen moet dorbort wesen
Mijn herte sonder genesen,
Want verdient heeft cout ende heet

8. vs. 3. *Bi di die*, waarschijnlijk *Hi die*.
ib. *Die God was en man*, d. i. God en mensch. Verg. HUYD. op St. III. 63.
vs. 10. *Gesonde*, gezondheid, zoo *oude* (senectus) van *oud*, *lieve* (amor) van *lief*, *coude* (frigus) van *cout*.
9. vs. 9. *Cout ende heet*. De zin is duister; het kan beteekenen koud of heet zijnde, ook koude en hitte, t. w. in de helsche pijnigingen. *Dat-si* (vs. 10) schijnt een optativus te zijn en dan slaat de abl.

Dat niene si verdoemt bi desen
Met pinen dorgaen ende dor lesen
Want ten sonden es gereet.

10.

ô Johan ewangeliste
Doe waerst behoeder ende sacriste
Der camer daer God in lach,
Dese werelt hout mi in twiste,
Helpt mi daer ic omme ghiste
Ende dat ic gere al dat ic mach;
Ic vermane di bi den wene
Ende bi den rouwe die niet was clene,
Daer dijn herte gaf den slach,
Daer du Gode versmaet sages rene,
Dattu mi makes der scaren gemene
Die God verloeste opten Paesdach.

op *rouwe* dat mann. is, of op *cout* ende *heet* te zamen in Hoe men het opvat, de zin is verwrongen.

vs. 2. *Doe*, meestal *du*, doch zou *doe* niet beter aan de tspraak beantwoord hebben?

. *Sacriste*, sacristijn.

. *Ghiste*, het hart bruischt op van inwendigen tweestrijd en en, en het gist inwendig bij mij.

. *Gere*, begeer. v. HASSELT op KIL. geeft nog een voor-

. *Gaf den slach*, d. i. brak.

1. *Gemene*, deelgenoot.

DIE CLAUSULE VAN DER BIBLE.

1.

Waert dats mi Maria onde,
Met enen besmetten monde
Prijsdic gherne zuverhede,
Hur te eren die noit zonde
No en dede no en conde
Noch ghepeinzen dorperhede,
Indien datsi mi ontbonde
Zi die menghe zware wonde

1. vs. 4. *Hur.* In dit stuk heerscht eene andere spelling dan in de vorigen; het is misschien niet van MAERLANT, maar van eenen anderen JACOB. Zie beneden. *Hur* voor *haar* of *huer* schijnt meer West-Duitsche of Limburgsche spelling.

vs. 6. *Dorperhede*, het Eng. *villany*.

vs. 7. *Ontbonde.* Ontbinden is openbaren. Zoo Car. ende El. 1011.

Vertelt hem ende ontbint
Die ondaet ende die moort.

doch hier is deze verklaring ongenoegzaam, omdat de zin verward is: het wordt echter duidelijk, indien men leest: *indien si mi dat ontbinde*, of indien men ontbinden in de eigenlijke beteekenis opvat.

vs. 8. *Menghe*, menige. Zoo ook beneden.

Heeft gheganst met hore bede,
Zo dat mi ter lester stonde
Jhesus Kerst zo reine vonde,
Dat hi mi ter lester stede
Decte onder zine lede.

2.

Nadien dat ic wille waken
Om dichten ende om maken
Rime van der moeder ons heren,
Zo waert onrecht zoude mi vaken;
Mer ic bidde dat si doe smaken
Zo mijn dichten ende mijn leren,
Dat ic moet in Duutscher spraken
Fraye rime alzo gheraken
Horen lieven Zone theren,
Dat hi in der lester wraken
Mijns niet en moet onsaken,
Mer zijn oetmoet aen mi keren
Alle den duvelen tonneren.

3.

Ghi zijt bi den Paradyse
Wel betekent vrouwe van prise,

9. *Gheganst*, genezen, geheeld.
11. *Kerst*, Christus, zoo *Kerstenen*, Christenen en ook als woord, doopen, d. i. Christen maken.
vs. 4. *Vaken*, droomerig, slaperig zijn. Zie Hoffm. op Car. El. vs. 85.
8. *Gheraken*, vinden, uitvinden. Zoo Car. ende El. vs. 722.
9. *Theren*, ter eren.
10. *Wraken*, oordeel. Zoo schreef Maerl. achter zijnen bijbel, *die Wrake van Jherusalem*.
11. *Onsaken*, verzaken.
13. *Tonneren*, tot oneer, schande.
vs. 2. *Betekent*, aangeduid; hier begint de mystisch symbolische

Daaruut spranc deerste fonteine;
Recht in der zelver wise
Quam van der Enghele spise
Die ghi droeghet maghet reyne,
Ende om her Adaems onwise
Van den appel ende van den rise
Alhier quam in desen weine;
Dus ghevielt ons wel te size
Bi v Maria vrouwe, dat ghise
Hebt verloest groet ende cleine
Die in die werelt zijn ghemeine.

4.

Wilen in der eerster ure
Maecte God zeit die scrifture,
Van der erden den here Adame,
Eer noit quam in derde uure,
Om datsi was reine ende pure
Ghevewi huer maegheden name.

verklaring des Bijbels, ter verheerlijking der H. maagd. De dichter schijnt in deze stanze zijne taal zeer verwrongen te hebben, om de rijmen te vinden. Het denkbeeld is: even als uit het paradijs de eerste fontein kwam, zoo kwam door de boodschap des engels Hij in de wereld, die wegens ADAMS ongehoorzaamheid, op het kruis, gegroeid uit een rijsje van een der kernen van ADAMS appel, lijden moest. Zie deze sage in MAERLANTS gedicht *van den drie gaerden*.

vs. 7. *Onwise*, dwaasheid.

vs. 9. *Weine*, geween.

vs. 10. *Te size*, te pas, het is het Eng. *size*.

4. vs. 1. *Wilen*, voorheen.

vs. 4. *Eer noit.* LE LONG gist: *Even oic*, de zin is mij duister. Zou men misschien moeten lezen *Yeve oic quam in derde vure*, d. i. in de aarde voort? Dus kwamen dan beide uit de aarde. De Hoogl. SIEGENBEEK verkiest evenwel *in derde ure*, hora tertia, en stelt het tegen *de eerste ure* (vs. 1.) over.

Recht in der zelver figure
Droeghedi boven die nature
Zonder smette ende zonder blame
Uwen vader creature,
Die noch noit en wart te zure
Clein no groet uwen lichame,
Moeder zidi zonder scame.

5.

Doe her Adaem zonde dede
Dreighede God ter zelver stede
Dat serpent met u wel sere;
Hi sprac ic zal zetten onvrede
Tusghen di ende twijf mede,
Zi zal dijn hovet emmermere
Bedwinghen ende al dine lede;
Dus hebdi vrouwe die mogenthede
Van Gode boven Lucifere
Dor uwe grote oetmoedichede;
Ontfaet vrouwe mine bede
Ende dwinghet zo den helschen here,
Dat hi mine ziele niet ontere.

6.

Doe God die werelt wilde wieden
Van den zonden die ghescieden
In zo menighen manieren,
Ontflo Noe met zinen lieden
Entie aen zine ghelove ghieden
In die arke metten dieren.

Creature, d. i. gij die geschapen zijt.
4. *Hi sprac* enz. Zie Genes. III. 15.
5. *Ghieden*, betrouwen; die aan zijn geloof vasthielden.

tScip dunncti mi wel bedieden,
Want die nie van u en scieden
En can nieman ghevisieren
Wat groter zonderlingher mieden
God ten lesten hem zal bieden,
Daer die Duvele zullen grongieren
Ghelijc den Leuwe enten stieren.

7.

Doc Noe dreef met zinen wive
Ende met hem noch VI. keitive
In die arke, dat waren zi achte,
Waerdi vrouwe daer ic af scrive
Die duve die van der olyve
Den telch daer ghedraghen brachte
Die drie te troesten entie vive;
Duve zidi van uwen live
Zonder galle simpel ende zachte;
Helpt mi vrouwe dat ic bedrive
Zo mijn leven dat ic blive
Alzo reine in mijn ghedachte
Dat God mijns ten lesten achte.

8.

Sara loech om datsi zoude
Een kint dragen in hur oude

vs. 7. *Duncti*, gij schijnt mij het schip te beteekenen.

vs. 8. *Want die*. De zin is; niemand kan bevroeden hoe groot loon God dengenen geven zal, die nooit van u aflieten.

vs. 12. *Grongieren*. Fr. *gronder*, ook *grogner*, Lat. *grunnire*. Ook in den Reinaert de Vos 2118.

vs. 13. *Gelyc den*, adject. met den Dativus.

7. vs. 5. *Die duve*. Zie Genes. VIII. 10.

vs. 8. *Duve zidi*, d. i. indole columba, letterlijk van ligchaam eene duive.

Want het dochte huer wonder wesen;
Dat betekent ons die vroude
Die ons quam tonzen behoude
Daer wi alle bi zijn ghenesen;
Want ghi zonder mannes scoude
Droecht dat vleisch dat van der moude
In Paeschdaghe es verresen.
Quijt ons van der helscher coude,
Daer dat leet zo menichfoude
Is dats nieman can ghelesen
tDusentichste deel van desen.

9.

Ghi zijt die ledre moeder maghet
Daer die Bible af ghewaghet,
Die Jacob zach slaen ten trone;
Wie zo hope aen v draghet,
Ghi brincten al ongheVraghet
Toter eweliker crone.

7. *Scoude*, toedoen, eigenlijk schuld.
foude, Eng. *mould*, aarde, stof; mul zand is dus stuif-

Coude. Het woord schijnt hier hitte te beduiden. Zie
: op den Wap. Mart. Misschien verwant met *calidus*,
:t gewone, volgens GRIMM, met *gelidus*. *Kolde* betee-
ı Gelderland en Overijssel koorts. Zoo in de tooverrijmen:

Goe morgen olde,
Ik geef oe de kolde,
Goe morgen olde.

Spor. van heid. bijgeloof in het Zutphensche, in de Derde
l. I. 1829. *Helsche coude* komt even zoo voor in den
Lemb. I. 2018.
1. *Ledre*. LE LONG gist *tedre*. De Heer STARING ver-
integendeel door ladder, en teregt.
Slaen. Volgens LE LONGS gissing *staen*, doch te onregt,
is opzetten, opslaan tot aan.

Die v zine zonden claghet,
Ghi helpt hem dat hi beiaghet
Aflaet, gi zijt van hoghen lone;
Bedi ben ic al onversaghet,
Ghine zult doen des ghi plaghet
Hier te voren vrouwe scone,
Gerechte hop en is ghene hone.

10.

Ghi zijt Rachel die hier te voren
Met Jacob was vercoren,
Dat was des zalichs Josefs moeder;
HS. *Egypten.* Egypte hadde ghezijn verloren
Zonder spize ende zonder coren,
HS. *Ende.* En waer dat hire of was behoeder;
Vrouwe van v wart gheboren
Zonder smette ende zonder toren
Jhesus Kerst der zielen voeder,
Leert ons na dat rechte horen
Entie zonden al te storen,
Ende maect ons van zinne vroeder,
Want v kint is onze broeder.

11.

Ghi zijt tfaecken, vrouwe scone,
Daer dor die vrese van Faraone

vs. 11. *Ghine*, d. i. ik vrees niet dat gij niet zult doen.
vs. 13. *Hop.* Hoop, spes.

10. vs. 3. *Ghezijn*, geweest.
vs. 11. *Te storen.* Zoo boven, *te blouwen*; thans zou zeggen, verstoren. Men vindt dit *te storen* ook elders: Fl. en

Cloosters, monstre ende godshuus
dede te storen die coninc Fenus.

Zie ook beneden.

11. vs 1. *tFaecken.* Het biezenkorfje, waarin Mose te vondeling gelegd werd; *faecken* voor vaetken; achter de *v* in *f* overgaan.

Moyses in wilen screide;
Ghi zijt tflies dat van den trone
Dor den stouten Gedeone
Hem die zaelighe dau in meide;
Ghi zijt die vrouwe die Salomoene
Om tontfaen wijsheit te lone
Zochte over zo menighe heide,
En daeddi niet ene bone
Ghetroeste hem die zonder ter crone
Ic waenze hem God ontseide,
Ghi zijt troest ende hulpe beide.

12.

Dits die wonderlike doren
Die Moyses hier te voren
Bernen docht ende niet en brande;
Van den ioden was zi gheboren
Die scarpe waren alze sporen
Ende onzen heren daden scande,
Mer zi was daertoe vercoren
Moeder te zijn zonder toren,
Recht als die bome gheen vier en cande.
Alle waren wi verloren
Mer dat God wilde te storen

flies. Zie Boek der Rigt. VI. 37. Voor *dat* zou ik *daer* ...n en verstaan door *meide*, zamentrok.
En daeddi enz. zoo gij het niet deed, d. i. zoo gij niet onze ... waart, zou de zondaar niet eene bone, d. i. niets (even ...n blad, een oort, een bal) geene hoop hebben op de kroon ...en levens.
... 1. *Doren.* Het brandende braambosch, beschreven ... 2.
Mer dat. Eene oude constructie; thans zou men schrij... God wilde, of liever, had niet God gewild; bijna even ...n Bl. 2416.

In deser vrouwen die viande
Die ons hadden in horen bande.

13.

Ghi zijt manna van zoeter smake
Dies die joden ghene brake
Hadden binnen XL iaren,
Doe zi laghen buten den dake
Ende hem altoes enghene zake
In die woestine ghebrac te waren.
Ghi droecht den worm die den drake
Lucifere met onghemake
Rovede ende alle zine scaren;
Doe ontfinc Adaem die wrake
Van des serpents valscher sprake,
Daer hi omme moeste varen
Ter hellen ende langhe misbaren.

14.

Ghi zijt die steen die wilen dede
God dor Moyses ghebede
Die clare fonteyne ontspringhen;
Vrouwe v grote oetmoedichede,
V zuverheit, v goedertierenhede
Holpen ons Gode bedwinghen
Ende brochten alhier ter stede

Die vloere zijn al van marberstene
Ende hebben onthoutnesse el ne ghene
Maer datter een pilaer in die middelt staet.

Het Engelsch drukt dit evenzoo door *but* uit. Verg. HUYD. op I. 505.

13. vs. 2. *Brake*, gebrek, bij KIL. als een oud woor geven.

vs. 6. *Te waren*. In waarheid, voorwaar. HUYD. op S

14. vs. 1. *Steen*. Exodus XVII. 6.

Daer hi noyt en hadde vrede,
Hi ne moeste striden ende dinghen
Altoes om onze zaelichede,
Zodat zine viande daermede
Alzo speelden dat sine hinghen
Dien dingle loven als zi zinghen.

15.

Maria edele vrouwe goede,
Ghi zijt betekent bi der roede
Die tserpent droech van metale,
Die ghevenijnt waren in den bloede,
Zaghen zi ze aen domme of vroede,
Zi ghenasen alte male;
Noch en zidi niet zo moede,
Ghi ne hebt der gheenre hoede
Die gheerne van v horen tale;
Hoe qualike zoet met hem stoede
Ghi brocht v kind wel in den moede
Dat hijt vergave dor v wale
In der lester waghescale.

16.

Ghi zijt die pot van finen goude
Daer manna in rusten woude
Dien God van den Hemel zende;
Ghi zijt die dorre roede die oude
Die noten droech bi Goods ghewoude;

ı. 2. *Bi der roede.* Zinspeling op het oprigten der
ıng door Moses. Zie Num. XXI. 9.
Hebt der gheenre hoede. Behoedt degenen.
Zoet, zoo het.
n, d. i. hen.
ı. 1. *Die pot.* Zie Exod. XVI. 32.
ie dorre roede. Aarons staf. Num. XVII. 8.

Ghi cont ziende maken die blende,
Ghi zijt die slingher daer di boude
David mede te zire vroude
Den starken Goliase scende;
Ghi droecht zonder mannes scoude
Den zelven God die van der moude
Adaem maecte, zijt ons ghehende
Edel vrouwe ten lesten ende.

17.

Der scrifturen horic lyen
Dat wilen zoude vermaledien
Balaam dat Joedsche here,
Aldaer sprac hi van Marien
Scone in zire prophecien
Ende hietse sterre van der mere;
Die sterre coes God tere amien
Want hi wilder mede ontfrien
Altemale die helsche were;
Die deser sterren nie ne vertyen,
God zalze metten bloede wyen
Dat uut zire ziden ran an tspere!
Helpt ons vrouwe wi hebbens ghere.

18.

Ghi zijt Jahel die vrouwe cleine,
Die Sisaroene versloech alleine,

vs. 12. *Ghehende*, nabij. HUYD. op St. II. 5.
17. vs. 1. *Lyen*, zeggen, melden.
vs. 6. *Sterre.* Zie Num. XXIV. 17.
vs. 8. *Ontfrien.* Verdrijven. Zie HUYD. op M. St. I. 480.
vs. 10. *Vertyen*; verzaken, laten varen. KIL. renuntiare.
vs. 13. *Ghere*, begeerte.
18. vs. 1. *Jahel.* Zie Boek der Rigt. IV. 17—22.

Die zo starc was ende zo mare;
Al tfolc ontsaghene ghemeine;
Alzo verwondi maghet reine
Lucifere ende zine scare,
Ghi holpt uut desen weine
Alre ghenadicheit fonteine,
Menighe ziele die was in vare;
Uwes kints voete ende beine
Entie hande gheverwet in greine
Die ons bi v gheseint was hare
Verloesset al ende ghi daer nare.

19.

Maria ghi zijt die edel gaerde
Die hur uter wortel baerde
Van Jesse na der scrifture,
Die bloeme daer of was die waerde
Jhesus Kerst die luttel spaerde
Om ons te drinken dat zure,
Daerop ruste hi als hi begaerde
Die heiligheest die hier opter aerde
Uwen lichame heilighede aldure
Entie v zuverheit vermaerde,
Edel vrouwe zijt in onze ghevaerde,

Greine, d. i. bloed; elders vond ik *greine van clergien*, bloem beteekent; de Hoogl. SCHRANT vertaalt het druiziet er eene zinspeling in op Jes. 63. vs. 1, 2.
Gescint, gezonden.
re, hier.
's. 8. *Die heiligheest*, lees *heilighe gheest.*
lldure, KIL. assidue.
Vermaerde, vermaard maakte. Zie KIL. i. v. misschien nden.
Ghevaerde, geleide, gezelschap. Het Hoogd. heeft nog *e*, gezel.

Dat ons in der lester ure
Die Duvel niet en zi te sture.

20.

Ghi zijt twater dat wilen ere
David begaerde die here
Van Bethleem der fonteine,
Dat drie Riddre ende nemmere
HS. *Haelde*. Haelden met wel groter ere
Dor die viande ghemeine
Entie hem avonturden zere
Bede ten gane en ten kere.
Ghi zijt zoete zuver ende reine,
Hi ne is zo wijs diet vollere
Wies ghi werdich zijt emmermere,
Dat wi zegghen dat is cleine,
Want ghi zijt naest Gode alleine.

21.

Dits Abisach Sunamite
Die wilen den Coninc Davite
In zire grote ouden diende,
Bi hur sliep hi met delite,
Nochtan bleef zi zijns lives quite,
Dat wisten wel des conincs vriende,

vs. 13. *Sture*, fel. Zoo Sp. H. I. 434.
Die Romeinen vochten sture.

20. *Wilen ere*, van daar ons *weleer*.
vs. 4. *Drie Riddre*. Chron. I. XI. 17. *Nemmere*, niet meer;
Psalm VI. vs. 6.
vs. 10. *Hi ne is*, d. i. niemand is zoo wijs.

21. vs. 1. *Abisach*. 1 Kon. I. 15.
vs. 3. *Ouden*, ouderdom. Nog bij VONDEL, Gijsbr. va[n]
Geef mij den herdersstaf tot steunsel van mijn ou[den]
vs. 4. *Delite*, deliciae.
vs. 5. *Lives quite*; ongerept. I. Kon. I. 4.

En de diendi Gode niet met vlite
Vor ons zo ne is zo heilich heremite
In waene zijn spel hem ontsiende;
Van uwes lieves kints verwite
Ende van Lucifers ghebite
Zo ne ontghinghe niet die tiende
Weder werende no vliende.

22.

Men leest in Ezechiels tale
Dat hi an ons heren zale
Ene porte zach besloten vaste
Daer God door in stilre hale
Zoude liden altemale
Ende nemmermeer ander gaste,
Dat was v licham scone smale,
Dien ghi zo reine ende zo wale
Hieldt datter God in raste,

Ontsiende. Eene oude spreekwijs, waarvan HOFFMANN VI in Gloss. op dit woord verscheidene voorbeelden aan- onze plaats duidelijk maken; hij verklaart het, even als de Aantt. op het L. van Jezus, bl. 277, door mismaken. Gloriant vs. 786.

Ay mi dit spel es mi ontsient.

OFFMANN, mijn spel staat slecht; en dit kan het ook hier, maar de eigenlijke beteekenis van *ontsienen* zal schen- ıen, onzienlijk maken wezen. Zoo b. v. bij v. VELTHEM 264.

ı. 1. Ezechiel XLIV. 2.

ale, verborgenheid.

iden, gaan.

cone smale. Zoo ook van den V Bl. I. 8. Het schijnt le eernaam te zijn. Rom. van Limb. HS. fol. 106 v.

daer was esyoene die scone smale.

kent overigens klein.

aste, rustte.

Hi ne maecte v zuverheit niet vale
Vutvercoren nachtegale
Met zinen ghebenediden laste,
Hi was tseil dat hinc an den maste.

23.

Edel maghet, vrouwe fine,
Ghi zijt probatica piscine
Van Jherusalem der stede,
Daer een man van zire pine
Ghenas bi swaters medicine
Ende zijns evels hadde vrede.
In alre tijt doedi aenscine
Openbaer ende stillekine
Vrouwe uwe ghenadichede,
Die an v leghet therte zine
Ghi loesten uut sDuvels venine
Ende brencten met uwer bede
Ter eweliker rusten mede.

24.

Men mochte nemmermeer Marie
Ontbinden al die Prophecie
Die men vint van v bescreven;
Van v zo spreect Ysaie,
Daniel ende Jeremie,
Die uwen prijs hebben verheven,
Abacuc ende Zacharie,
Johel, Naum ende Abdie
Ende ander die met Gode leven,
Aggeus, Aman, Sophonie,

vs. 10. *Vale*, schijnt hier te beteekenen bezoedeld.

23. vs. 2. *Probatica piscine.* Zie Euang. Joh. V. 2. Ook van VELTHEM beschrijft dit bad. Sp. H. B. I. C. 16.

Osee, Jonas ende Malachie,
Bedi moet ics begheven,
Helpt mi vrouwe zonder sneven.

25.

Dese vrouwe, dese maghet
Die den Duvel noch versaghet
Was zo claer na den lichame,
Die nature hadde hur beiaghet
Die scoenheit daer hur mede bedraghet
Al dat hevet menschen name.
Wat helpt daer omme ghevraghet,
Van horen live was ghevaghet
Alle smette ende alle blame,
An huer en was niet ghetraghet,
Hur ghelike wart nie verdaghet
Noch geboren van Adame,
No zo reine no zo bequame.

26.

Huer haer was scoenre dan goudrade,
Want die nature vant in rade
Dat zijs hur gonste allene,
Hur vorhoeft slecht gelijc den plade

ı. 4. *Beiaghet.* Bejaagd, verworven.
'*edraghet.* Ik denk dat het hier zal beduiden „verbeel-lden," het Engelsche *to draw;* verscheidene andere be-zie bij KILIAEN. De Heer SIEGENBEEK verklaart het door

Ghetraghet. KIL. pigrescere, tardescere et tardare; het „verzuimd" te beteekenen.
s. 1. volgg. Veel schooner is de beschrijving, welke VELTHEM van Maria geeft in zijnen Sp. H. B. VIII. C. 34.
onste, gunde, zoo ook conste, dorste.
elijc den plade, misschien *blade*, of wel plaat, wegens *Plade* kwam mij nooit voor.

HS. *Witte.* Ende witter dan die lelieblade,
Hur oren wel te maten clene,
Wijnbrauwen bruin zonder gegade,
Die oghen blide ende ghestade
Ghelijc den carbonkel stene;
Die rode rose bat ghenade
An hur lier, het ware scade
Vonde men zo wel gheverwede ene
In desc werelt al ghemene.

27.

Noyt en maecte die nature
Nese bat gheset ter cure,
No lippe zo zoete aen monde;
Wat wonder eest dat vloyt daer dure
Zo menighe bede telker ure
Die verbidt des menschen zonden.
Hur tande wit reine ende pure;
Noyt was man die kints figure
Zo scone ghevisieren conde,
Zocter no zaeligher creature
En wart niet moeder te zure,
Zint die werelt eerst begonde,
No hier no in ghere stonde.

vs. 7. *Gegade*, wedergade.

vs. 8. *Ghestade*, waarschijnlijk mild, hulpvaardig, van [illegible] hulp. Het komt ook voor in MAERL. Heim. der Heim. 724.

vs. 11. *Lier*, wangen. Hier ziet men reeds sporen die drevene vergelijkingen vol valsch vernuft, die de latere kenmerken.

ib. *Scade*, jammer, Hoogd. *schade*.

27. vs. 2. *Nese*, neus, zoo ook VAN VELTHEM: [illegible]

vs. 2. *Ter cure*, KIL. exquisite, egregie. Verg. CLIGNETT

vs. 13. *Ghere*, gene.

28.

Hur hals witter dan die zwane
Of dan yvore of dan boucrane,
Te lanc no te cort mer te maten;
Al leide elc man den zin daer ane
En zeide nieman na minen wane
Hoe wel hur hoor ghegaren zaten;
Hur arme lanc na den welstane,
Witte hande ende welghedane,
Altoes ondaen ter caritaten.
Nu zijt ghereet vrouwe tontfane
Den zondare die zine trane
Gherne laet om zine ommate
Ende doet datten God nie ne hate.

ı. 2. *Boucrane.* Het was zekere soort van fijn linnen. ıs Gloss. med. et inf. Lat. i. v. *Boquerannus* en WILLEMS le Vos, bl. 209.

'*e maten*, juist naar de regte maat. CLIGNETT t. a. p.

hegaren. Een weinig voorkomend subst. Ged. van Troje

Ende doen hi sach dat rike *ghegare*
Soe scone, soe rikelijc ende soe diere,
Wilde hijt af treoken sciere.

juwelen of halssieraden te beteekenen.

Ommate. KIL. immodestia.

Doet, maak, werk uit. Veelal wordt bij de ouden in plur. gebruikt. De oorzaak daarvan is in zekere wellete zoeken, waarom de Franschen nog *vous*, wij *gij* Het bewijs levert eene plaats in MAERL. Wap. Mart.

Nu seit men tot den dorper fi
Ganc weg, God onere di,
Du biste der werelt scame;
Die edel hevet al tghecri,
Men sijt willecome ghi:
Dats daer ic om vergrame,
Want het dinct mi ontame.

29.

Magheden vant men hier te voren
Van scoenheden uutvercoren
S. Marie. Mer onghelijc waren zi Marien;
Hur scoenhede dede die manne verdoren
Die hore minne node omboren
Ende begaerdenze tere amien;
Mer noyt man en wart gheboren
Zach hi Marien datten becoren
Mochten enighe dorpernien,
Bi hare wart noyt man verloren
Mer ghebetert als wijt horen
Alle die op hur lien,
Hets recht dat zize benedien.

30.

Ja zint datsi droech den here
Die ze brochte te zulker ere
Als moeder ende maghet te zine,
Wies hur scoenheit ye lanc zo mere,
Vut horen oghen sceen telken kere
Een licht ghelijc den zonnenscine
Dies menighen wonderde wel zere;
Hoe mocht hem ghescien enighe dere

29. *Verdoren*, verdwazen, dwaas worden.
vs. 5. *Node omboren*, noode ontbeerden.
vs. 6. *Tere amien*, tot eene minnares.
vs. 9. *Dorpernien*, onkuischheid, kwade neigingen.
Sp. H. P. III. B. 2. C. 9.

Ommetrent die huse mede
Waren tavernen, daer men in dede
Dorpernien niet wel clene,
Want men hilt er in wijf gemene
Om volc te hoene clene ende groet.

vs. 12. *Lien*, betrouwen.

Die zien mochte die scone fine.
Ay God ghef mi dat ic beghere
Ende dies ic harde node ombere
Dats dat ic na deser pine
Scouwen moet die moeder dine.

31.

Al had ic alle die conste van zinne
Die die werelt oyt had inne
Of hebben zal emmermere,
Dies word ic harde wel an inne
Zo ne condic v coninginne
Volprisen in ghenen kere;
Bi haer wart ghemaect die minne
tOnzer ioyen, tonzen ghewinne
Tusghen den mensche ende onzen Here
Die vor hare coemste was dinne,
Want ic v zo ghenadich kinne
Vrouwe zo bid ic v dor v ere
Dat ghi mi quijt van allen zere.

32.

Men leest in Janne Damascene
Dat Maria die maghet rene
Harde tilike was vercoren;

s. 9. *Fine.* Naar mij voorkomt te vergelijken met *scone* o ook Rom. van Limb. I. 1030.

Hi anesach die scone fine.

Harde node, zeer noode, *harde*, even als het Fr. *fort* ersterking. Lat. *valde.*

. 4. *An inne.* Overtuigd. Zie HUYD. op M. St. D. II. Iet komt onder anderen ook in den Wap. Mart. Str. 51 misschien moet men *in inne* lezen, dat b.v. in REINOUT LBAEN vs. 277 voorkomt. Hor. Belg. V. 53.

Ioyen, vreugd, Fr. *joie.* Ook Str. 34. 3.

Dinne, dun, d. i. gering.

. 3. *Tilike* van *tidelic*, bij tijds, vroeg. Zie HOFFMANN Fl. en Bl. i. v.

Dinghel boetscaptse allene
An vader an moeder ghemene
Ene langhe wile ghemene te voren;
Gheheilicht was zi harde clene
Eer zi oyt quam int aersce wene
Of van moeder wart gheboren;
Zo vol dogheden was noyt en ghene,
Des zijn zi harder dan stene
Die node van hur spreken horen,
En waer zi het waer al verloren.

33.

Zi was out van VII. iaren
Doe si gheoffert wart van den haren
Ende besloten ten tempel ons heren,
VII. iaer onder magheden scaren;
Doe moestsi met Joseppe varen,
Daer was zi VI. maende dats gheen sceren;
Doe quam dinghel metter maren
Te Nazareth ende boetscapte tharen
Daer hem die kerstine alle an keren.
Te haren XV. iaren
Zonder smette ende mesbaren
Was zi moeder met groter eren
Ende bleef maecht, dat moeghedi leren.

34.

Drie en XXX. iaer met groter waerde
Was die vrouwe hier op der aerde
In groter joyen met horen kinde;
Wat wonder wast dat si mesbaerde

vs. 13. *En waer zi*, was zij niet.
33. vs. 6. *Sceren*, spot, scherts.
34 vs. 4. *Mesbaerde*, misbaar maakte.

Daer zine crucen zach onwaerde,
Daer wart hur zuur dat zine minde,
Mer doe hi zijn verrisen verclaerde
Weet men dat hi hem openbaerde
Hare, want hize moeder kinde.
Doe voer die rouwe al haerre vaerde,
Want dat si minde ende begaerde
Was hur dicwile ghehinde,
Want Jhesus at met zinen ghesinde.

35.

Wie mochte die langhe ende die brede
Die hoecheit ende die diephede
Van hare ghenadicheit ghegronden?
Nyemen dat weet ic gherede,
Bedi zi verzoende die vede
Van onzen dorperliken zonden
Ten vruchteliken ghescede.
Maria zijt in onze ghelede
Alzet coemt ter lester stonden
Ende dect ons met uwen clede,
Zo dat wi van allen lede
Quijt ende vri ende al ontbonden
In den lesten werden vonden.

36.

Die lancheit vrouwe van uwer ghenaden
Die staet elken man in staden

'rucen, kruisigen, daar zij hem onwaardiglijk zag kruisigen.
Hare, aan haar.
Haerre vaerde, d. i. weg.
Ghehinde, nabij.
. 7. *Ghescede*, tot eene nuttige, vruchtbare eindschei-
het vers is te kort, er schijnt iets uitgevallen.
Ghelede, geleide, bescherming. Zie CLIGNETT Bijdr. bl. 396.

Toten einde van zinen live,
Die breetheit heeft van den misdaden
Die alle die werelt breet ontladen
Die quamen van den eersten wive,
Die hoecheit heeft den Hemel beraden
Van den valle die zi daden
HS. *helsch.* Die nu zijn helsche keitive,
Die diepheit heeft die helle dorwaden
Ende verloest die om v baden
Meer dan dusent iaer ende vive
Dus eest ghescreven al ict scrive.

37.

Na Jhesus opvaert levede die goede
Maria in Johannes hoede
XXIII iaer ende mere
In reynicheiden ende in oetmoede,
In bedinghe ende andre goede;
Wat wonder wast al was zi moede,
Al begheret si met spoede
Te zien hur kint ende haren here;
Wilen zach zine onder die roede

36. vs. 3. *Live*, leven. Eng. *life.* Zoo ook Nat. Bl. bij BILDERDIJK, N. Versch. 4. 115.

Maer daerna coemt dat langhe lijf.

vs. 5. *Die alle*, omnes illos.

vs. 7. *Beraden.* Raad gegeven? of melding gedaan?

vs. 11. *Dusent iaer ende vive.* Wat beduiden deze woorden? dat dit gedicht anno 1005 gemaakt is? maar is dit denkelijk? ja, indien het uit het Latijn vertaald is, gelijk het den schijn heeft, en ook uit den laatsten regel zich laat gissen. Doch zou de Dichter ook misschien bedoelen meer dan vijf duizend jaar? Het eerste ligt echter in zijne woorden.

37. vs. 5. Hier heeft de dichter of de afschrijver eenen regel vergeten.

Ende bespringhet al met bloede
Nu begheret zi wel zere
Te ziene zine grote ere.

38.

Van haren einde wist ic wat scriven,
Want ghelijc zondighen keitiven
En mochte hur gheen herte breken,
Al moestet vleesch ene wile bliven
Ende die ziele ten Zone opcliven,
Die doet mochter niet an wreken.
Zi is ende was spieghel van wiven,
Al wildeze God laten ontliven
Daer en waren zweren no steken;
Daer was van meer dan van vive
Ghehoert den ingel bliscap driven;
Dat moghewi zonder valsche treken
Gheloven ende coenlike spreken.

39.

Dertich iaer ende twee oec mede
Moghedi horen datse God dede
Hier op aertrike leven;
Josaphat dat was die stede
Daer menze groef na die lants zede
Dus moghewijt lesen beschreven;
Daer en vint men vleesch no lede,
Mer al gheheel in groter vrohede

Bespringhet. Hoogd. *besprengt*, Nederd. *besprenkeld*.
s. 1. *Wat*, d. i. wist ik niets te schrijven, of, niet wat
n.
Opcliven, opklimmen.
Coenlike, koenlijk, stoutmoedig.
s. 8. *Vrohede*, vreugd.

Voer zi horen zone beneven;
Dits onze ghelove ende onze ghede,
An hur es al onze zaelichede
Naest Gode allene diet mach geven,
Die op hur liet mach niet sneven.

40.

Boven alle inglen scaren
Ende boven alle martelaren
Zo es dese vrouwe verheven,
Naest Gode zo is zi ghevaren
Met ziele ende met live twaren
Daer zi ewelike zal leven.
Tienvoude zonne mach niet verclaren
Die grote scoenheit van haren
Die God hur hevet ghegheven.
Scoenst der Hemelscher pylaren,
Daer God op ruste dor ons misvaren,
Daer du Gode zijs beneven,
Bidde vor ons als dingle beven.

41.

Ghebenedijt van allen monden
Zidi vrouwe tallen stonden
Daer dese rime om begonden
Ende alle heylighen dies mi onden,
Al ben ic besmet met zonden
Dat ics gedicht hebbe ende vonden
Van der scoenre vrouwen der blonden
Fraye rime ende dat ombonden

vs. 10. *Ghede*, vertrouwen.

41. vs. 7. *Blonden*. Blond haar werd voor schoon gehouden. In het volksboek der Heemskinderen heet Hughe van Dordoen *een schoon man met geel hayr*.

vs. 8. *Ombonden*, ontbonden. Evenzoo het middeleeuwsche: *feliciter explicit*.

Dattie boeke een deel orconden,
Nieman en mocht al ghegronden.
Nu quijt ons vrouwe vanden honden
Dat wi bliven onverslonden.

42.

Jacob heeft ghemaect van hare
Die zo scoene is ende zo clare
Datter werelt openbare
Te zeggen onverwinlic ware,
Ende bidt dat zine beware
Ter lester stont die zere is zware,
Dat hi te rusten vare
Met hem toter blider scare,
Ende zine quite van den vare
Vor hem die de zonden heeft ommare
Dat hine te zire ghenaden spare
Ende hine dan bringhe dare
Daer nemmermeer einden iare.

A—M—E—N.

42. Hier heeft men een in het Nederduitsch zeer oorbeeld van monorimes uit de 13de eeuw.

VAN ONS HEREN KYNSCHEIDE.

Al was Joseph Marien man
Hi ne hadde noyt scout van haer nochtan,
Zy haetten rijkheit roem ende prijs
Die elken verret dat paradijs;
Zi hilden stillekine die wet
Die hen God hadde gheset;
Ende was gheen wonder zy waren vroet,
Haer gheselscap dat was goet.
Zat Maria, ghinc zi of stoet,
Zi custe dicke haers kyndes voete,
Daer zijt in die wieghe leide of nam.
Jo lanc zo meer tkynt haer bet bequam.
Alse hem iet misquam haer was onzachte,
Zy wieghet minlike ende zachte.
Alse tkynt hadde hongher ende dorste,
Zi gaf hem haer ghebenedide borste;
Zine cleder waren altoes wit

vs. 4. *Verret*, verwijdert van, eigenlijk achteruitzet.
vs. 12. *Bet bequam*, aangenamer was, dierbaarder werd.
vs. 13. *Onzachte*, leed.

Indwaghen, goet recht was dit;
Zijn bat en was noch heet noch kout,
Met recht waest zire moeder hout.
Maria haer des wale wachte
Dat zine wieghe was scoen ende zachte,
At zi, dranc zi alsi dede,
Haer oghen waren den kynde mede;
Alse tkynt was groet dat mocht gaen,
En was gheen wonder het wies zaen,
Het ghinc spelen, het dede kynschede,
Maria was hem emmer mede.
Daert metten kyndren spelen ghinc
En gheen so scoen was in den rinc;
Alse zine kynscheide was vergaen
Dat hem zijn moeder hiet was ghedaen;
Hi hadde X iaer, hi ne scaemdes hem niet,
Hi dede dat hem zijn moeder hiet;
Hi ghinc om borne, hi nam den pot,
Hi reidet eten. Dit dede God,
Hi diende zire moeder zonder dangier,
Hi haelde hout, hi maecte vier,
Hi en was niet condich noch fier,

. *Indwaghen*, schoon, goed gewasschen, nog iets meer *waghen*, gelijk mij de Heer SIEGENBEEK te regt herinnert, wit gewasschen.

. *Hout*, aangenaam, dierbaar. Hoogd. *hold*.

. *Zaen*, spoedig, Eng. *soon*.

. *Borne*, d.i. water. Voorbeelden geeft CLIGNETT, Bijdr.,

. *Reidet*, bereidde het.

. *Dangier*. Een oud Fransch woord van verschillende be- en, waaronder ROQUEFORT in zijn Gloss. de la lang. Rom. op- fficulté, contradiction, delai, retard, contredit, contesta- en heeft dus de keus, ik zou kiezen: tegenspraak.

. *Condich* is bij KIL. notus, manifestus; welke beteeke-

Zine grote doeghet merket hier;
tKynt hadde goeden zede,
Tileken deedt oemoedichede;
Hierna zouden kyndere leren
Ende zouden vader ende moeder eren;
God die was gheweldich here,
Nochtan dede hi zire moeder ere,
Hi was God, het was goed recht,
Hi haette strijt ende ghevecht,
Hi was omoedig, hi ne was niet bout,
Hi hadde onwaert zilver ende gout;
Zine doecht en zeide ic nemmermeer;
Zijn ghenoet en was noch zynt noch eer.
Alle die Papen die nu zijn
Ende scriven connen in latijn,
Zine mochten ghescriven niet die doecht
Die onze here hadde in zire ioecht.
Nu bidden wy den kynde zente Marien
Dat hi ons allen moete vrien
Van zonden ende van allen quade
Ende dat hi ons altoes doe ghenade.

A—M—E—N.

nis hier minder past: ik zou het verstaan *waanwijs*, daar h
fier verbonden wordt. De Hoogleeraar SIEGENBEEK verstaat
ziek.

vs. 42. *Tileken* enz. d. i. reeds vroeg betoonde het zi
moedig.

vs. 50. *Onwaert*, d. i. hij verachtte. Zie CLIGNETT, Bij

vs. 52. *Zynt*, sedert. Zijns gelijke was noch vóór noc
hem.

vs. 57. *Marien* is de genitivus.

STABAT MATER.

adat de eerste bladen van dezen bundel reeds afgedrukt wa-, berigtte mij de Heer WILLEMS te Gent, dat hij onlangs een amenten HS. van de eerste jaren der 15de eeuw aangekocht bende, daarin nog eene nieuwe berijming van dit Kerklied ont-t had, beginnende:

Alle vul tranen ende alle vul rauwen
Stoedt Maria als men mach scauwen.

Einde:

Dat mine siele moet verwerven
Van den paradise die vrueght.

spelling schijnt Westvlaamsch te zijn; er zijn dus thans drie chillende oude berijmingen van het Stabat Mater bekend.

STABAT MATER.

1.

Stabat mater dolorosa
Juxta crucem lacrymosa
Dum pendebat filius,
Cuius animam gementem,
Contristatam et dolentem
Pertransivit gladius.

2.

O quam tristis et afflicta
Fuit illa benedicta,
Mater unigeniti;
Quae moerebat et dolebat
* Et tremebat cum videbat
Nati poenas inclyti!

(* var. l. Pia mater dum videbat.)

STABAT MATER.

1.

Stabat mater

Die moeder stont vol van rouwen,
Weenende onder tcruis met rouwen
Daer haer lieve sone aen hinc,
Wiens siele suchtende ende bevende,
Seer bedruct in swaerheid levende
Metten sweerde des rouwen doerghinc.

2.

O quam tristis

O hoe droeve ende hoe onblyde
Was die suetste ghebenendide
Moeder vanden eenighen sone,
Die welke weenede ende rouwede,
Die weerde moeder als si aanschouwede
Sijn pine swaer ende onghewoene!

. vs. 4. Het HS. heeft verkeerdelijk *weenende ende rouwende.*

3.

Quis est homo, qui non fleret,
Christi matrem si videret
In tanto supplicio?
Quis posset non contristari,
Piam matrem contemplari
Dolentem cum filio?

4.

Pro peccatis suae gentis
Vidit Jesum in tormentis
Et flagellis subditum;
Vidit suum dulcem natum,
Morientem, desolatum,
Dum emisit spiritum.

5.

Eia mater, fons amoris,
Me sentire vim doloris
Fac, ut tecum lugeam;
Fac, ut ardeat cor meum
In amando Christum Deum
* Ut sibi complaceam!

(* var. l. Et.)

3.

Quis est homo

Wie es die mensche hi en dede claghe,
Als hy Cristus moeder aensaghe
In sulken swaren druck sijnde?
Wie en soude niet weenen moeghen
Sulck moeder siende in sulken doeghen,
Soe droevich als men haer kynt soe pijnde?

4.

Pro peccatis

Om sijns volcs sondeghe ghewenten
Siende also tormenten
Ende den gheeselen soe onderdaen,
Sy sach haer kint seer ghenoest,
Ontfermelijc sterven ende onghetroest
Met saechter sielen deerlijc wtgaen.

5.

Eya mater

Eya moeder, fonteyne der minnen,
Doet my dien druc bevoelen binnen
Dat ic met di doch weenen mach.
Doet dat mijn herte berne seere
Inder minnen Cristi onsen heere,
Dat hem believe mijn beiach!

1. vs. 2. *Siende.* De taal en de maat schijnen te vorderen *dene*, d. i. siende hem.
. vs. 4. *Ghenoest*, beschadigd, gekwetst, verwant met en het Lat. *nocere*.

6.

Sancta mater, istud agas,
Crucifixi fige plagas
Cordi meo valide.
Tui nati vulnerati
Tam dignati pro me pati,
Poenas mecum divide.

7.

Fac me vere tecum flere,
Crucifixo condolere
Donec ego vixero.

Juxta crucem tecum stare
Te libenter sociare
In planctu desidero.

6.

Sancta mater

Heilighe moeder doet dat lyden
Ende sijn wonden tot allen tyden
In mijn herte vaste ende vry.
Doet dat sijn passie ende wonden,
Sijn smadeghe crucinghe om onse sonden
Deelachtig met my sondare sy.

7.

In me sistat

In my vesticht dijn lyden alteenen,
Doet my die crucinghe dijns soens beweenen
Die ben in dese alleynde geduerlijc;
Doet my waerlijc met di beclaghen
Die crucinghe seer swaer om verdragen
Ende met begheerten beweenen truerlijc.

8.

Juxta crucem

Doet my met di ondert cruce staen,
Met di ghesellende gherende te gaen
Ende met begherten in my gheplant.
Desen druc maect my ghemeyne
En laet in my niet wesen cleyne
Die begherten ws lydens onderstant.

. 6. vs. 1. *Doet*, d. i. maak dat lijden in mijn harte vast en

. 7. vs. 1. *Alteenen*, Kil. ubique.

8.

Virgo virginum praeclara,
Mihi jam non sis amara,
Fac me tecum plangere.
Fac ut portem Christi mortem,
Passionis fac consortem
Et plagas recolere.

9.

Fac me plagis vulnerari,
Cruce hac inebriari
* Ob amorem filii,

(* var. l. Et cruore filii)

Inflammatus et accensus
Per te virgo sim defensus
In die judicii.

10.

* Fac me cruce custodiri
* Morte Christi praemuniri
Confoveri gratia,

(* var. l. Christe, cum sit hinc exire
Da per matrem me venire)

9.

Virgo virginum

O maghet der maechden boven al!
En sijt my niet wreet in mijn misval,
Doet my met di weenen ghenadelijc!
Doet my draghen Cristus doot,
Sijn passie ende lyden groot,
Ende dencken om sijn wonden ghestadelijc!

10.

Virgo dulcis

O maghet soet, maghet goedertieren,
Maria saechtmoedich in alle manieren,
Aenhooret roepen des dienaers dijn!
Maect die wonden met my ghewont
Ende tcruice te draghen in alre stont
Ter liefden van den sone dijn.

11.

Inflammatus

Ontsteect my vierichlijc in desen
Bi dy, o maghet, beschermt te wesen
Inden daghe sijns oerdeels wreet.

Doet dattet cruce behoede my,
Ende Cristus doot bi my sy;
Ende met gracien maect my ghecleet!

Quando corpus morietur
Fac ut * animae donetur
Paradisi gloria!

(* var. l. anima.)

12.

Cum hoc

Met Cristo doet my verscheyden
Ende gheeft my te comen nae dit beleyden
Te lidene der victorien!
Wanneer dlichaem sal laten dleven,
Doet dat die siele dan sy ghegheven
Ten paradyse der glorien!

VAN DEN GHEESTELYKEN BOEMGAERDEN.

In enen advent, des moet ic lyen
Soe docht ic in dat herte mijn
Hoe Jhesus inder maecht Marien
Woude IX maende besloten siin.

2.

Doe docht mi goet zijn dat ic zocht
Enen boomgaert na minen verstaen,
Daer hem dat kyndekijn Jhesus mocht
Vrolic in vermeyen gaen.

3.

Den boomgaert wil ic hier beginnen
Wit VII bomen dat dunct my goet
Dat icse in my mocht noch gewinnen,
Des gonne my God om zijn oetmoet.

4.

Van VII. bloemen dic wy vynden
Soe sal op elken boom een staen,
Hoe ic haer dogeden wil ontbynden
Dat zuldy horen harde zaen. (1)

5.

Op elken boom sal oec rusten
Een lieflic voghel ende fiin,
Soe sal Jhesus des boomgaerts lusten
Ende moet dair in gevangen siin.

6.

Die eerste boom die ic hier sette
Dats die oliveboom in dat dal,
Dats datmen een milt genadich herte
Tot elken mensche dragen sal.

7.

Hier op sal barnende minne staen,
Dat is die rode roze scoon,
Want Gods minne sonder waen
Is van allen duechden croon.

8.

Een nachtegael sal hier op singen,
Hoor sanc is den menschen waert,
Dats datmen haestelijc sal volbringen
Datmen weet dat God begaert.

9.

Die palmboom is groen ende wel gedaen,
Hy volcht hier na, des zijt wijs,
Die alle anvechtere can weder staen
Mit recht dracht hy palmen rijs.

r spoedig.

10.

Hier op sal wassen een lely wit,
Dat is een reyn herte fijn;
Die houden die wet onbesmit,
God wil hoor eyghen siin.

11.

Hier op sal vliegen die edel aern (1)
Die hoech aenscuert der zonnen licht,
Dats dat der zielen oghe claer
Altoos stae in Gods gericht.

12.

Die edel balsam moet hier na staen,
Dats willich armoed zijt zeker des,
Want Christus leert ons zonder waen
Dat die hemel hoor eyghen es.

HS. *Wat xps*: het zijn de drie Grieksche letters χ, ρ, ς.

13.

Die goudbloem is wel mijn gerief,
Hoor scoonheit verciert den boomgaert al,
Dats datmen minlic enich lief
Altoes int herte draghen sal.

14.

Hier op moet rusten die vogel scoon
Fenix die edelste die men vynt,
Dats datmen niet en dien om loon
Mair hem te eren die men mint.

15.

In desen boomgaerd donct mi dat zoud
Die cedrus zijn zeer hoge verheven,
Dats datmen mit blider herten woud
Alle lyden Gode opgeven.

(1) Lees *aer*, d. i. arend.

16.

Een fyoel moet hier op staen
Die ter aerdwarts heeft haer hoift,
Dats recht gehoorsaemheit sonder waen
Die Christus leverde (1) in die doot.

17.

Een tortelduve sonderlinghe
Moet siin des boomgaerts geweldich (2) al,
Dats datmen eenvoldige meninghe
In allen duechden hebben sal.

18.

Cypressus is hier na die hoechst,
Siin rooc (3) doorgaet den boomgaert al,
Dats dat die mensch van aertschen troost
Siin hert te male (4) keren sal.

19.

Een blaeu bloem die wast hier op
Daermen stadicheit by verstaet,
Want wie gestadicht bliift by God
Die ist die den loon ontfaet.

20.

Die edel paeu die dunct mi goet
Dat op dese bloem sal bliven,
Wat duechden dat die mensche doet
Dat hy die ere God an sal scriven.

21.

Eens eglentiers donct my hier noot,
Scarpheit hy bediet ons al,
Dats datmen gods oordel entie doot
Altoos voor ogen hebben sal.

is, zoo ik meen, die Christus tot den dood toe betoonde.
weldich, d. i. beheerscher.
oc, geur, reuk.
eel en al, al te maal.

22.

Die acoleye wilder ons op leren
Die viifvout is onder geslagen,
Dats datmen die viif wonden ons heren
Mit minne altoos int herte sal dragen.

23.

Des pellicaens trou die niet en is cleen
Donct my van recht dat hier op gaet,
Dats dat hy therte hebbe alleen
Dier zo zwaren doot om leet.

24.

Die leste boom die hier staen sal
Dats die vigeboom zoet ende goet,
Dats datmen vergeven sal
Soe wat hem enich mensche misdoet.

25.

Een matelieve dats mijn versinnen
Donct my dat hier wel op staet,
Dats ynnich gebet mit bernender minnen
Dats den hemel snel doorgaet.

26.

Die edel liewerick hout hier boven,
Dancklicheit sy ons doet verstaen,
Die hier gode sijnre (1) minnen loven
Sy siin hier nae by hem ontfaen.

27.

Gras moet in desen boomgaert sijn,
Dats diep oetmoet zijt zeker des,
Want recht oetmoedicheit ende fijn (2)
Een wortel van allen duechden es.

(1) *Sijnre*, d. i. wegen zijne.
(2) d. i. recht ende fijn.

28.

Dese boomgaert mit enen muer
Moet starckelijc siin besloten al,
Dats dat die mensche siin natuer
Altoos onder houden sal.

29.

In desen boomgaert zonder gebreken
Wil God zonder middel siin,
Mit overgegevenre herten spreken:
Ic bin mijns liefs ende mijn lief is mijn.

30.

(1) Ghy die Gode geerne soudt behagen
Wilt desen boomgaert dicke ommegaen
Ende bidden hem mit groter clagen
Dat hy w boomgaert dus maec gedaen.

—

Bidt voor hem mit gueder herten
Die dit gedicht heeft ofgescreuen,
Dat God hem moet in duechden sterken
Ende siin ewighe bliscap gheven.
Amen A M E N.

1) Het Hulth. HS. eindigt aldus:
Ic bidde hen, die name van Claren dragen
Dat si haren bogaert dicke omgaen
Ende dat sijt Gode met herten clagen,
En vinden sine niet aldus gedaen.
Het Brusselsche heeft de laatste regel aldus:
Ne vinden sine niet aldus gedaen.
Het Comburgsche eindigt anders:
Elc man hoede hem van mesdaden,
So mach hi hebben teeweghe goet.

DIES EST LAETITIAE.

1.

Dies est laetitiae
In ortu regali:
Nam processit hodie
Ventre virginali
Puer admirabilis,
Vultu delectabilis,
In humanitate;
Qui est ineffabilis
Et inaestimabilis
In divinitate.

DIES EST LAETITIAE.

1.

Dies est Laetitiae

1) Het is een dach van vrolicheden
In des conincs hove,
Want daer heeft gewonnen heden
Een maecht van groten love
Een kynt gemaect al wonderlijc
Ende altemael genuechtelijc
Nae zijnre menschelicheden.
Dat dair is onwtsprekelijc (2)
Ende dair toe onbegripelijc:
Na zijnre godlicheden.

: tekst van dit lied is hier en daar bedorven en kan uit het 'schrift verbeterd worden.
:t HS. heeft *ontsprekelijc.*

2.

Mater haec est filia,
Pater hic est natus.
Quis audivit talia?
Deus homo datus
Servus est et dominus,
Qui ubique cominus,
Nescit apprehendi.
Praesens est et eminus
Stupor iste geminus
Nequit comprehendi.

3.

Orto Dei filio
Virgine de pura,
Ut rosa de lilio,
Stupescit natura;
Quod parit juvencula
Natum ante saecula
Creatorem rerum;
Quod uber munditiae
Lac dat pudicitiae
Antiquo dierum.

2.

Mater hec est filia
Die moeder is dochter wonderlijc
Dies zoens, hij is hoor vader.
Waer hoord yeman des ghelijcs?
Hy is God ende mensch to gader;
Hy is knecht ende daer toe heer,
Hy is over al, dats meer,
Onbegripelic te vynden;
Hy is teghenwoordich ende veer,
Tis groot wonder ende meer,
Ten can gheen mensch verzinnen.

3.

Orto dei filio
1) Doe voortquam die Godes zoen
Vander maget pure,
Ghelijc der lelyen bloeme schoon
Verwondert der natuere.
Dat die ionghe maghet wan
Was eer ye dinc began,
Mensch na zijn behagen,
Dat die borsten der reynicheit
Gaven melck der kyntscklijcheit
Den ouden van daghen.

zin in deze str. is verwrongen. Men versta: de natuur
le zich dat de jonge maagd hem won, die reeds bestond
ts aanving.

4.

Ut vitrum non laeditur,
Sole penetrante,
Sic illaesa creditur,
Virgo post et ante (1).
Felix est (2) puerpera
Cujus clausa (3) viscera
Deum portaverunt, (4)
Et beata ubera
Quae (5) aetate tenera,
Deum lactaverunt.

5.

In obscuro nascitur
Illustrator solis;
Stabulo reponitur
Princeps terrae molis.
Fasciatur dextera,
Quae affixit sidera
Dum coelos extendit;
Concrepat vagitibus,
Qui tonat in nubibus,
Dum coelos ascendit.

(1) Var. post partum et ante.
(2) haec.
(3) casta.
(4) genuerunt.
(5) in.

4.

Ut vitra non leditur

Ghelijc dat niet en quetst (1) dat glas
Daer die sonne schiint dore,
Ghelovet dat sy maghet was
Na der dracht als vore.
Die moeder is gebenedijt
Door wies besloten lichaem lijt
Die Gods zone geboren,
Die borsten oec wel heylich waren
Die God in sine jonghe iaren
ken. Te zugen hadde vercoren.

5.

In obscuro nascitur

In den duuster (2) nacht wan die maecht
Der zonnen verlichter,
Die prins wert inden stal gelaecht
Alder werelt stichter;
Men bant hem mit een wieghe bant
den. Die de sterren maecte mitter hant
Doe hy den hemel wrachte;
Hy weende als een kyndekijn mede
nre. Die donren inden wolken dede
Doe hy opvoer mit crachte.

uctst, onzijdig.
acht is overtollig en schaadt aan het metrum.

6.

Angelus pastoribus
Juxta suum gregem
Nocte vigilantibus
Natum coeli regem
Nunciat cum gaudio,
Jacentem praesepio
Infantem pannosum,
Angelorum dominum
Et prae natis hominum
Forma speciosum.

7.

Orbis dum describitur,
Virgo praegnans ibat
Bethlehem, quo nascitur
Puer qui nos scribat
In illorum curia
Qui canebant gloria
Novae dignitatis:
Deus in sublimibus
Dat pacem hominibus
Bonae voluntatis.

6.

Angelus pastoribus juxta
God den harderkiin ontboot
Des nachts al by hooren beesten,
By den engel blyscap groot
Al vandes conincx feesten,
Dat gewonnen had een maecht,
In eenre krebbe was hy gelaecht
In doekelkijn gewonden;
Hy is alder werelt heer,
Van gedaente scoenre meer
Dan ye mensche was gevonden (1)

7.

Orbis dum describitur
Doe men al die werelt bescreef
Doe ghinc die maecht mit kynde,
Te Bethleem dair sy doe bleef
Ende wan dat kynt dair ynne,
Die ons moet scriven in dat hof
Dair die enghelen singhen lof
Van zijnre waerdicheden:
Heer God van hemelrijc,
Gheeft ons allen op aertrijc
Van goeden willen vrede!

A M E N.

:ter *was vonden.*

HETZELFDE GEDICHT VOLGENS EENEN TEKST DER VEERTIENDE EEUW.

VAN DER MOEDER GODS.

(1) Hets een dach van vrolicheden,
Kersdach indes coniux hove;
Want daer heeft ghewonnen heden
Eene maget van groten love
Een kint te mael so wonderlijch
Ende daertoe genoechtelijch
Na sire menscelichede,
Wies wesen is ondenchlic
Unde daer toe ombegripelic
Na sire godlijchede.

(1) De afschrijver van dit lied heeft hetzelve naar den Gelderschen of Cleefschen tongval gebogen, zoo als blijkt uit de woorden *wonderlijch*, *unde*, *das*, *saghen*, *hendeken* enz. Verscheidene andere liederen uit dit Nassausche HS. vertoonen dezelfde eigenheid.

Die moeder is dochter wonderlijck
Haers soens ende hi haer vader;
Hoorde yeman das (1) saghen des gelijc?
Hi es God ende mensce te gader;
Hi is knecht ende daer toe heer,
Hi es over al dats meer
Ombegripelijc te winnen,
Noch kan gheen man besinnen.

—

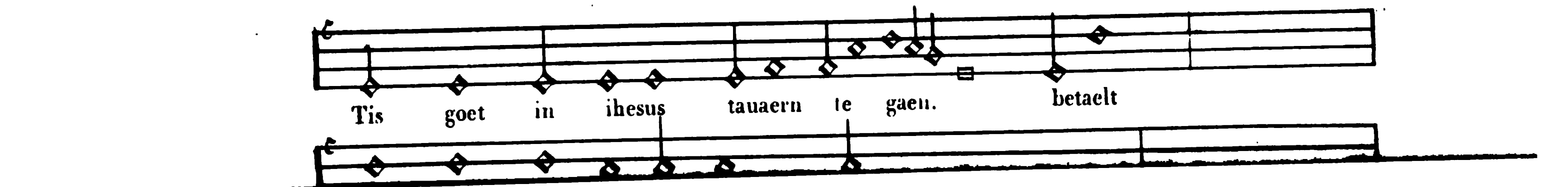
Inden donckeren wan die maghet
Der sonnen verlichter;
Die prence wert in den stal geleghet
Alder werelt stichter;
Men bant ziin hendeken mit (2) sletten
Die die sterre ane setten
Doe hi den hemel wrachte.
Hi weende oec als een kindekin mede
Die donren in den wolken dede
Doe hi op voer mit crachten.

—

Dus quam die Gods sone goet
Van der maghet pure
Ghelijc der lileyen bloeme soet,
Het wonderde der naturen,
Doet ghewonnen had die maghet
Ende inder crebben was gelaghet
Mit doekelkine bewonden,
teelt. Die was alder werelt heer
Ende van ghedaente scone vil meer
Dan nye (1) creature ghevonden.

das schijnt verbasterde lezing en kan hier gemist worden.
sletten, Kil. linteum, tritum, panniculus.
nye, ooit, eigenlijk nooit.

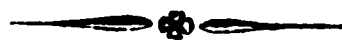
Ghelijc dat niet en quets dat glas
Daer die sonne scinet dore,
Gheloven wi dat die maghet was
Na reyn als te voren.
Die moeder is gebenedijt
Dor wes besloten lichaem lijd
Gods soen mensce geboren;
HS. *weren*. Die borsten oec wel salich waren
Die God in sinen jongen jaren
Te sughene had vercoren.
Ghenade heere God, amen.

Waerdinne coemt voort past ons een lach.
Wi hebben ghezondicht zoe menigen dach.
Dat laten waer wel tijt.
Doet ons betalen (1) een verdrach.
Ende neemt op u oft wesen mach.
Maect ons der zonden quijt.
Tsal u gheschien sprac sy mit vlijt.
Hoe veel des is ic neemt op my.
Hebt ihesus lief etc.

(1) Dit woord is onduidelijk te lezen en twijfelachtig.

HETZELFDE LIED NAAR EENEN ANDEREN TEKST.

Nadat het grootste gedeelte dezes dichtbundels reeds afgedrukt was, ontving ik van den Heer J. F. WILLEMS een afschrift van dit gedichtje naar het bij hem berustende HS. De groote veranderingen, die het daarin ondergaan heeft, noopten mij het in zijn geheel daarbij te voegen, als eene tweede merkwaardige proeve hoe willekeurig men in die tijden, bij het afschrijven van gedichten, handelde, zoodat de dichter er dikwijls zijn eigen werk niet meer in herkennen zoude, gelijk hier het geval is.

Het HS. van den Heer W. is afkomstig van zijnen vader; het is in het eind der 15de eeuw geschreven op papier, doorschoten met perkement voor elk cahier en zeer fraai, schoon klein van letter. Het bevat een zeer wijdloopig leven van Jezus, aan welks einde men leest: „Totten loue gods en tot heyl en salicheit alre kerste menschen so is hier voleynt dat eerweerdige boeck vanden leue. vanden woerden. vande werke. vander passien. vander verrisenisse. en vander glorioser opuaert ons heere ihu xpi. mit additie van schonen moralen en geestelicke leringe en deuoten meditacien en gebede ynt eynde der capittelen. Gescreuen ende voleynt van my brueder herman va Zutphen een arm leekebrueder vander mirebrueder oerden. in onse conuent bynen nymegen ynt iaer ons heren dusent vier hondert en XCV op sinte tyburcius en sute valeriaens dach. Ten loue ons heren ihu xpi en maria syre gebenedider moeder. Amen."— Na dit onderschrift volgt onmiddellijk het gedicht en dan nog een tractaatje in proza.

Deze opgaven, die ik aan de heuschheid des Heeren WILLEMS verpligt ben, kunnen tevens tot aanvulling en verbetering strekken van het berigt in Mones *Uebersicht* bl. 188, waar van dit HS. melding gemaakt wordt.

De afschrijver heeft nu en dan de taal van het gedicht naar de eigenheden van het Geldersch veranderd. Zijn klooster te Nijmegen is in 1336 gesticht en bij de verandering van den godsdienst door de stad aan vaard; in 1626 werden de handschriften der gezamenlijke kloosters door den Raad aan den boekverkooper ARENT CORNELISZEN, tegen zes stuivers het pond verkocht, en op die wijze is waarschijnlijk dit HS. naar Belgie geraakt.

HETZELFDE LIED NAAR DEN NYMEEGSCHEN TEKST.

1.

This guet in Jhesus taverne te gaen,
Tis al betaelt ende afgedaen,
Dat is ons seer genaem. (1)
Jhesus kelre die is opgedaen,
Daer schenct men ons den soeten traen,
Want hien ons wal gan.
Wie is die mensche die des niet en kan
In Jhesus kelre te wyne gaen. (2)
Hebt Jhesus lyeff, hebt Jhesus lief, hebt Jhesus lief
Ende laet die werlt, tis tijt.

(1) *Genaem*, het Hoogd. *genehmig*, van nemen, even als aangenaam van aannemen. Zie HUYDECOPERS *Proeve* 263 en v. HASSELT op KILIAEN i. v.

(2) *Te wyne gaen*. Eene oude uitdrukking, voor in het wijnhuis gaan, of ook eenvoudig wijn drinken, even zoo *te biere gaen*.

2.

Heer Jhesus weert (1) schenct ons den wijn
Al uter milder herten dijn,
Ghi hebden so wal betaelt.
Al an den cruce die bitter pijn
Laet ons die mede deelachtich sijn,
Al hebben wi langhe ghedwaelt;
Ghi hebt voer ons so wal betaelt,
Op uwen cost (2) so gaewi vry,
Hebt Jhesus lief enz.

3.

O suete weert van deser taverne
Ic waer dijn gast te male gheerne,
Ten is te seggen niet,
Want alle die werlt is my en verdriet,
Noch my en mach versaden niet
Dan Jhesus der zielen lief.
Mijn suete gast in deser tijt,
Mijn hoge weert in hemelrijc,
Hebt Jhesus lieff enz.

4.

O weert ghi hebt den besten wijn
Die ye monde (3) gedroncken mocht sijn
Dat weten dijn gasten wal;
Die drincken mochte van dinen wijn,
Die solde (4) wal ewelick salich sijn

(1) *Weert* schijnt hier gastheer te beteekenen.
(2) *Cost.* Op uwe kosten.
(3) *Monde* in dativo, of men moet lezen *van monde.*
(4) *Solde*, Geldersch voor *soude.*

Ende varen harde wal.
Ten mach begripen ghiens menschen sin
Wat deze wijn hevet smakes in.
Hebt Jhesus lief enz.

5.

O weert een droepken (1) van dinen wijn
Verblidet soe seer dat herte mijn
Dat icks niet geseggen en kan.
Och die des drincken mocht een toge
Dar die gasten drincken oren moge, (2)
Hoe salich waer hi dan!
Hoe mach den gasten te moede sijn
Die altoes drincken van Jhesus wijn.
Hebt Jhesus lief enz.

6.

O mensch wildi drincken van minen wijn
So moet hi duer gegolden sijn,
Want anders en macht niet sijn.
Want solde ic drincken mijns selves wijn,
Hi moste van my betalet sijn,
Ic leet so grote pijn;
Ic gaf my altemael so geern
Al om te ontsluten dese tavern.
Hebt Jhesus lief enz.

7.

O weert mocht ic drincken van dinen wijn,
Ghien dinck en solde my soeter sijn,

(1) *Droepken*, Geldersch; de uitspraak was *dröpken*.

(2) *Oren moge*. *Oren* is Geldersch, voor *horen*, *hueren*, hunnen; *moge* is meug, lust, naar hun goedvinden, naar hunnen wil of lust.

In deser corter tijt,
Ic wil mijns selves getrostet (1) sijn
Ende wesen altoes dijn dienerkijn
Al omme die minne dijn;
Ic wil di volgen daeh ende nacht
Op dat ic dijns gebruken mach.
Hebt Jhesus lief enz.

8.

Nu haestet u edele ziele mijn
Te drincken van heer Jhesus wijn
Die guet is ende fijn, (2)
Hoe moet die taverne bereidet sijn
Dar Jhesus is schencker ende wijn,
Och die dar bi mocht sijn!
O weert wi bidden di alle gelijc,
Maect ons dijn gasten ynt hemelrijc.
Hebt Jhesus lief enz.

9.

O alle mijn troest, o schone weerdinne,
Ic bidde di doer dijns kindes minne,
Wilt laven dat herte mijn;
Ghi hebt den sloetel van Jhesus wijn,
.dij. Als ghi wilt so drincket dijn dienrekijn
Ende is betalens vry;
Die suete weert en weigert di niet,
Wat ghi begeret dat geschiet,
Hebt Jhesus lief enz.

) *Getrostet*, Geldersche spelling voor *ghetroestet*. Het schijnt goeden moed houden, vertrouwen, te beteekenen. Verg. Prof. RISSE op MAERLANTS Heimel. vs. 241. bl. 227 volgg.

!) *Fijn*, beteekent omnibus numeris absolutum.

10.

O Maria coemt voert ende past (1) onse gelach
Ende neemdet op u oft wesen mach,
Maect ons van sonden quijt.
Wi hebben gesondicht so menigen dach,
Och helpt ons oftet wesen mach,
Dat laten waer wal tijt. (2)
Het sal geschien sprect si tot di,
Hoe vele dats is ick neemt op my,
Hebt Jhesus lief, enz.

11.

Wi willen gaen dancken onser weerdinne
Maria der hemelscher conynginne
Die ons verdingen (3) kan,
Soc mogen wi drincken mit bliden sinne
In Jhesus kehre mit rechter minnen.
Ende en scheiden dar niet van dan; (4)
Die weert wil ons so vriendelic ontfaen,
Op sijnen cost so gaewi vry.
Hebt Jhesus lief enz.

(1) *Past.* Schik, maak in orde, regel.

(2) *Dat laten* enz. Blijkbaar is deze regel hier ongepast en de schikking in den anderen tekst de ware.

(3) *Verdingen.* KIL. „ conducere, redimere, transigere, locare, pacisci, condicere." Het schijnt hier vrijmaken te zijn. Even zoo lees ik in een Charter van 1334, bij VAN MIERIS Charterb. II. 564. „ ende Hille tgoed voirsz. van nuwes jeghens ons *verdinghet* heeft omme tine pont grote." De Hoogl. SIEGENBEEK verklaart *verdingen* door *vrijpleiten.*

(4) *Dar van dan.* Een pleonasme, want *dan* is reeds van daar.

WOORDREGISTER.

DRUKFOUT.

bl. 18, r. 9 staat *die* lees *di*.

VERVOLG

OP DEN

VAPEN MARTIJN,

VAN

JACOB VAN MAERLANT,

MEDEGEDEELD

DOOR

M. Siegenbeek.

INLEIDING.

Het dichtstuk, hetwelk, als *Vervolg op den Wapen Martijn* van MAERLANT, den lezer wordt aangeboden, draagt, in de Antwerpsche uitgave van 1496, den naam van *dat anderde*, of tweede *Boeck*. Hetzelve komt, doch zonder eenige afscheiding van den *Wapen Martijn*, mede voor in het vroeger genoemde HS. op de Haagsche Bibliotheek berustende; doch het Zutphensche van den Heer STARING *van den Wildenborch* bevat hetzelve niet, en even weinig, dat van het *Koninklijke Nederlandsche Instituut*. Ik had het dichtstuk vroeger naar de Antw. Uitg. afgeschreven, en bood dit afschrift der Maatschappij ter beschikking aan. Het gevolg hiervan was, dat drie harer leden, met name CLARISSE, KIST en IS. VAN HARDERWIJK, in wier handen het gesteld werd, bij de Maandelijksche Vergadering als hun gevoelen uit-

bragten, dat het stuk waardig was, om in de Werken der Maatschappij te worden uitgegeven, en mij wilden verzocht hebben, om de bewerking daarvan op mij te nemen. Als de vergadering zich met dit gevoelen en dezen wensch vereenigde, begreep ik dit verzoek niet te mogen afwijzen. De vriendelijke welwillendheid van ons geacht medelid, den Heer HOLTROP, Bibliothecaris der Koninklijke Boekerij in 's Hage, van welke ik reeds meermalen eene aangename ondervinding had, bezorgde mij ook weder het gebruik der A. U. en van het voorn. HS. Bij vergelijking, werd ik spoedig ontwaar, dat het laatste, hoewel niet van hoogen ouderdom of uitstekende naauwkeurigheid, echter, in beide opzigten, de A. U. overtrof, als waarin de taal naar het gebruik der vijftiende eeuw, met merkelijke vrijheid, gewijzigd was. Ik besloot derhalve, een afschrift, naar dat HS. vervaardigd, ten grondslag der uitgave te leggen, en daarbij die afwijkingen van het gedrukte op te geven, welke mij merkwaardig voorkwamen, of wezenlijke verbeteringen schenen te bevatten. Om den tekst met geen breeden commentarius te belasten, heb ik niet slechts de bedoelde afwijkingen, maar ook korte ophelderingen van meer of min verouderde woorden, onder denzelven geplaatst. Ook hierbij heb ik veel als bekend verondersteld, daar ik voor dit stuk geene andere lezers

mag verwachten, dan zulke, die met de oude taal reeds eenigermate gemeenzaam zijn. Enkele woorden, die, mijns achtens, eene uitvoeriger opheldering vorderden, heb ik, in breedere Aanteekeningen achter den tekst, verklaard.

Wat de waarde van het hier geleverde dichtstuk aangaat, daarover denk ik thans gunstiger, dan ik mij in het voorberigt voor de uitgave van den *Wapen Martijn* daaromtrent verklaard heb. Hoezeer ik het nog altijd beneden het laatste blijf stellen, acht ik het nogtans Maerlant althans weinig minder waardig, dan een der vroeger in dit deel geplaatste gedichten, of dat over de *Drievoudicheit*, door den Hoogleeraar Meyer, in zijne *Nalezingen op het leven van Jezus* enz. enz. bl. 119 en volgg., uitgegeven en in de A. U. en het Haagsche HS. als het derde boek of vervolg van den *Wapen Martijn* voorkomende, doch in het Zutphensche HS. en de daarmede overeenstemmende kopij, op de Bibliotheek der Leidsche Hoogeschool, als een afzonderlijk dichtstuk opgenomen. Ik vinde dus geene merkelijke zwarigheid, om Maerlant voor den maker te erkennen; waartoe ook schijnt te leiden hetgeen wij in het 2de couplet lezen:

Jacop, du woens in dē *dam*,
Ende ic tutrecht.

Wie de hier bedoelde inwoner van Utrecht zij

is mij onbekend. Voor het overige vlei ik mij, dat ook deze poging, om tot hiertoe onuitgegevene overblijfselen onzer oude letterkunde aan het licht te brengen, den beminnaren van dezelve niet ongevallig zal wezen.

Ten slotte betuig ik nog mijnen dank aan mijn' geleerden ambtgenoot en hooggeachten vriend J. Clarisse, voor de bereidvaardigheid, waarmede hij, op mijn verzoek, mijne bewerking van dit stuk heeft gelieven na te zien, en mij zijne aanmerkingen daarop mede te deelen, waarvan ik niet verzuimd heb erkentelijk gebruik te maken.

1.

Maertijn, slaepstu, slaep dijn zin?
Sprec; hebstu gheen spreke̅ in?
Du dincts mi v'dore̅; (1)
Du en achts anders, meer no min,
Dan weelde en̅ ghewin.
Wiltu di dus v'smoren?
Wair al di, dat comt int zwin, (2)
Goud, suluer, loot en̅ tin,
So bleuestu v'lore̅,
Daetstu ter doghet gheen beghin.
Hef op dijn hooft en̅ dine̅ kin;
Tontijt waerstu ghebore̅.
Hebstu dichtens v'zwore̅?

1) *Verdore̅*, hetzelfde als *verdwaasd*. Zie het III D. 2de St. er *Werken*, bl. 155.

2) *Zwin*. KILIAEN heeft *swijn*, *Fland.*, *mensurae aridae ge-s*. Het woord kwam mij elders niet voor.

2.

Jacop, du woens in dē dam, (1)
Ende ic tutrecht; dies ben ic grā,
Dat wi dus zijn v'sceden.
Weetstu, wat my meest misquā, (2)
Dats, dat ic noyt bate v'nam
An dichten van ons beden.
So es mi de zin w'den so lam,
Dat ick' node wed' anquā:
Dat deit mi v'leden. (3)
Du wecx mi, als een slotelram: (4)
Al bistu wilt, du worts noch tam
Lere dijn worden cleden
Soetelike, ende ghereden.

3.

Maertin, vrient, heb ic messeit,
Ic bens te betēr ghereit;
Ic wils al op di bliuē.
M' v'staet mi ē onbeyt. (5)
Een dinc, die mi opt h'te leit,
Willic die bescriuē,
Dair hair die we'lt mede meit, (6)

(1) [Damme, in Vlaanderen. — B. N.]

(2) *Miskwam*, d. i. *mishaagde*. Zoo wordt ook *bekomen* bij de Ouden dikwijls voor *behagen*, *aangenaam zijn*, gebruikt.

(3) *Verleiden*, hetzelfde als *verdriet hebben*.

(4) Zie de breedere Aanteekeningen.

(5) *Onbeyt*: zoo veel als *ontbeit*, d. i. wacht.

(6) *Zich verlustigt*. *Meiden* en nog meer *vermeiden* is, in die beteekenis, nog bij schrijvers der zeventiende eeuw zeer gebruikelijk.

Ne wair ooc dat lief, wair leit,
Ende dats mīne van wiuē.
Wat dat es in die we'lt breit,
Steden, burghen, busschen, preit, (1)
Soudemē v'driuē,
Wildemē mīnē ontliuē.

4.

Jacop, dit was oyt dijn doen;
Van vrauwē moetstu dīj s'moen
Altois beghinnē, of eynden.
Waerstu een dorper, du spracx vā koen; (2)
Nu es dine h'te dies ontuloen.
Doch wil ik mi ghenēden, (3)
Ēn wille ofsteken mijn caproē, (4)
Ēn (5) wat di hier toe spoen,
Dattu dē onbekenden
Maertin niet laets geroen. (6)
Al haddic an twe yseren scoen,

1) *Preit* is, meen ik, *veld*, van het Latijnsche *pratum*, n als *plein* (Fr. *plaine*), van *planus*, *planum*.
2) *Koen* staat hier voor *koeijen*. De zin is: „waart gij een lman, gij spraakt van *koeijen*."
3) *Ghenenden* is meestal zoo veel, als *verstouten*, *verkloe-*. Zie HUYDECOPER op *Melis Stoke*, II. D. bl. 328—336, waar hij ierkt, dat het ook wel in een' flaauweren zin (zoo als hier) voort. Zie ook de *N. Versch.* van BILDERDIJK, I. bl. 193.
4) *Caproen*, eene soort van mantel. Zie KILIAEN op *kapruin*. *'teken* is zoo veel als *afwerpen*. De A. U. heeft: Ende *striken* minen caproen.
5) A. U. *Ēn horen*, *wat* enz. eene invoeging, die, mijns ach-, door den zamenhang gevorderd wordt. Over *spoen* zie de ,dere Aant.
6) *Geroen*, rusten. Zie het III D. 2de St. dezer *Werken*, Bl. 175.

(1) En mochte di niet ontwende,
Nu vrach, ic sal onbenden. (2)

5.

Maertijn, du salt mi v'staen,
Ene vrouwe, wel gedaen,
Heeft mi beuaen mit minen.
(3) Al dat Gode es onderdaen,
Lietic om hare gaen,
Mochte icse ghewinne,
Nochtan wetic sond' waen,
Dat si mijns niet acht een spaen.
Mine harte doet mi bekinne,
Alle zoud' ome die w'elt v'gaen,
Dat soe mi niet soude ontfaen
In hare harte binne,
Hier toe nes gheen v'winne.

6.

Een and' vrauwe es, die mi mint,
Boue al dat soe leuende kint, (4)
Mit ghestader trouwe,

(1) Lees met de A. U. *Ic en.* De zin van dezen en den voorgaanden regel is, meen ik, deze: „ Al had ik twee ijzeren handschoenen aan, zoude ik mij toch van u niet kunnen los maken; zoo vast houdt gij mij beklemd."

(2) *Onbenden* voor *ontbinden*, in den zin van *verklaren.*

(3) Het HS. heeft: *Al dat goide es en daen.* Daar deze blijkbaar bedorvene lezing geen' zin levert, heb ik die volgens de A. U. hersteld.

(4) *Kint* d. i. kent, volgens de gewone verwisseling der *e* en *i*.

Die in mij ghepr͞ijst es niet l. twint,
Mar de scoenste dieme͞ vint,
En͞ blome boue͞ allen vrouwe͞.
Nu es mi͞j h'te so hart l. blint, (1)
Dat so hair dairtoe yet (2) v'bint,
Dat soese yet wille scouwen,
Hoe lieff (3) zoe mi toezint,
Het dinct mine h'ten zi͞j al wint:
Soe liet hair eer in stucken houwe͞,
Eer soer o͞me quame in rauwe͞.

7.

Maertin, nu hore en͞ v'stant;
Dese twe zijn in een bewant, (4)
Dat costen moet des eens leue͞.
Nu hebbic de macht in mine ha͞t,
Welk' ic breke den bant,
En͞ mach hare al v'gheue͞.
Emm͞ moet dene geue͞ de͞ pant
Den liefste, die God yet vant:
Hier toe zijn zij bedreue͞.

1) Voor *blint* heeft de A. U. *glint*; bij KILIAEN vindt men *glend*, *nt*, j. *gelente*, sepes, maceria. — De beteekenis van dit laatste ›rd, dat bij de Romeinen gebruikt wordt van een' *muur*, die een' hof, of wijnberg is opgetrokken, voegt in den zin niet ılijk. Men zou ook, met eene kleine verandering, kunnen le- : Nu es mi͞j herte so hart en͞ blint.

2) Voor *yet* heeft de A. U. *nyet*, hetgeen ik meen de ware lezing :ijn.

3) De A. U. voegt achter *lief* het woord *opzien*.

4) *In een bewant*, in een bewonden, in een gevat. Zie verder :r *bewinden*, den Hoogleeraar CLARISSE, op de *Heimel. der Hei-* *l*. van MAERLANT, bl. 266 en 267, 297 en 328.

En liegh mi niet, als een truwāt, (1)
M' segt mi, an welk' cant
Dinc h'te es bleuē,
Ēn welke du liets sneuē.

8.

Jacop, dits gheen vraghēs wairt;
Die de wairheit niet en spairt,
Heeft dit zaen ontbonden.
Het is emm' d' h'ten aert,
Dat so dair w't tijt ēn vairt,
Danen hare quamē die wondē.
Al soudt al varē ind' vaert,
So wat dat wel varēs begairt,
Nu ēn te allen stondē
Ic lossede die mi th'te v'zwairt
Soude ic hare laten smakē tzw'rt:
Dat ware ond'uonden
Meerre mort, dāne zondē.

9.

Tonge liecht, m' th'te niet:
Wāt so wat th'te ghebiet,
Wille mē emm' volbringhē.
Wat es Nairchisuse ghesciet,
Die sine vorme spieghelt ēn siet
Int wat' sond' minghen? (2)

(1) *Truwant*, omzwervende bedelaar. Zie de breedere Aant.

(2) *Minghen* zal hier wel voor *mengen* staan. Het schijnt te beteekenen, dat de gedaante van Narcissus zich *ongemengd* of volkomen in het water vertoonde.

Hant en mont hi dair w't biet;
Hi bid, hi claghet zijn v'driet.
Nature en wils ghehinghen,
Dat hem can ghehelpen yet.
Hi doolt, als hi wel selue ghiet; (1)
Hi en conste sijn h'te dwinghe;
Hi starf van desen dinghe.

10.

Medea toocht ons selue dat,
Die rouede en stal hairs vad's scat,
En v'slouch hare broeder,
Om Jazone, dies hair cume bat.
Si het conicrike en stat,
Vad', zuster, en moeder.
Nochtanne dair so allene zat,
Wijsde hair redene den rechte pat,
Al volghede so de loeder. (2)
M' th'te was hare so mat,
Dair mine in hadde gemaict 1. gat:
Wille helt den roeder, (3)
Al was die redene vroeder

) *Ghiet*, toestaat, erkent. Zie het III D. 2de St. dezer *Wer-*
, bl. 154 en 155, en 218. De A. U. heeft *siet.*

) *Loeder* zou ik hier liefst door *vleijer* verklaren. Elders leest daarvoor *lodder*. Zie het III D. 2de St. dezer *Werken*, bl. 179.

) *Roeder*, het roer. Bij KILIAEN is dit woord mede in dien opgeteekend. Zoo leest men in den *Ferguut*, vs. 3267, vol- het HS. der Maatschappij:

nu kere den *roedere* te hant.

het *Gloss.*, bl. 274, wordt het kwalijk door *roeijer* verklaard.

11.

Exempelē vindic sond' getal,
Die mit mi souden lien al,
Dat ic hare tleuē gaue,
Die mi tharte rouede eñ stal.
Jacop, maec mi gheen gescal;
Hier sceid ick niet aue
Al tvolc, dat woent sond' getal,
Bede op berg eñ in dal,
Ist coninc ist graue.
Dijn prouē wart hier jegē smal;
Hen sal niet wairt zijn een bal, (1)
Gheuollet mit draue:
Also help mi sinte Baue.

12.

Martin, du best een stout scriant:
Dats een vaste knoop eñ 1. vaste bāt,
Die niemā en can ontbinden.
Die knoop, die Alexander vant,
Ontknochte zīj zwairt mit zīj hāt,
Als hijs hē wilde bewinden.
Laet mi ghenakē an dinē cant,
Ghi sult noch uwe (2) vroescap te hāt.
Tellen mitten kinden.

(1) *Bal*, nietswaardig ding. Zie het IIIde D. 2de St. dezer *Werken*, bl. 168. Hier maakt de bijvoeging *ghevollet mit drave* (met draf gevuld) de beteekenis nog duidelijker.

(2) Zoo heb ik, volgens de A. U., dit woord geschreven, hetwelk in het HS. duister en bedorven was.

Also vele als diedē mach een zant
Jeghen Cassenberch (1) in Vlaend'lant,
Sal dieden hier v vinden,
Al waendi mi v'blinden

13.

Ghi wilt starcken uwe woirt,
Die ghi ons hier bringhet voirt,
Mit trufen (2) en mit poetrien.
Of hem Narchisus heeft v'smoirt,
En Medea dede die moort,
Dits mīne van zottien.
Dit woort mīne eñ datt' toehoirt,
He was noyt mit sondē begoort, (3)
Noch mit ribaeūdien.
Wien so reyne mīne becoort,
Die en mach niet zīj v'doort:
Dies sullen mit mi lien
Die meesters van clergien.

14.

Leest toude eñ tniewe testamēt,
Ende besie wel al omtrent
Alle die heilighe liede.
Wie was vā mīne oyt ghescent?
Wiē maecte die mīne ye blint,

1) [Montcassel, in het zoogenaamd Fransch Vlaanderen, tewoordig Departement du Nord. — B. N.]
2) De A. U. heeft hiervoor *fabulen*, dat als verklaring van *fen* te beschouwen is. Zie de breedere Aant.
3) *Begoort*, begord, bevrucht. Zie de breedere Aant.

Die an Godc ghiede? (1)
Si minde vrouwe wel bekent;
Scone en wijs op zulc couent, (2)
Dat hem God oyt beriede.
Al dogheder ome menich torment,
Sulc als mine d' joghet toezent,
Wie waest diere of messciede, (3)
Ghelijc hedine diede? (4)

15.

Abraha was v'uwe Zara man.
Doe zijn amie v'heffen began
Hare boue harer vrouwe,
Dair ne was gheen houde aen,
Hi deedse wech v're van dan;
Sine h'te was vol trauwe.
Gheen heilich man no wijf ne can
Minne sond' redene dan;
Dit machme wel bescauwe.
Sulcke minres gheeft me de ban,
Die mitt' misdaet make ghespan:
Dits mine vul rauwe;
Die minres willic blauwe. (5)

(1) Die zich aan God hield, die God voor zijnen wetgever, erkende.

(2) Zie over *covent* en *beriede* in den volgenden regel, de breedere Aant.

(3) *Diere of messciede*, dien er kwaad, onheil van overkwam. Zie den Hoogleeraar CLARISSE op de *Heimel. der Heimel.*, bl. 155 en 156.

(4) *Hedine diede*, Heidensch volk.

(5) *Blauwen*, *blouwen* is *slaan*.

16.

Of ic dan sette minē zin,
Dair ic ne mach meer no min
An winnē, dan scade,
Ende mi ene andre so heeft in,
Dat so hair seluē ē al ghewin
Mi jan (1) vro (2) ē spade,
Mi dincke, dat ic meest sculdich bin
Hare, die mij coes int beghin,
Ende an mij bliuet ghestade,
Dan hare, die fierlike haren kin
Te mij wart draecht ē hare ghespin
Vā mīnen elder draecht de stade (3)
Ende die dicker (4) om niet bade.

17.

Jacop, of ghi niet en acht
Exempele, die ic voirt heb bracht,
Ic wille ter bible keren.
De mīne had op Adaem macht;
So v'wan mit harer cracht
Den vroetsten alre heren.
Van hem zijn wi alle gewracht:
So ist recht dat hē elk mā slacht;

Jan voor *gan*, of, zoo als wij spreken, *gun*.
Vro, vroeg.
De A. U. heeft hier *te rade*. De lezing van het H. S. kan ene kleine verandering een' goeden zin leveren. Men leze jk *te stade*, d. i. ten nut, voordeel.
Voor *dicker* leze men *icker*.

Elk macht wel doen mit eren.
Mīne ouer redene v'nacht; (1)
Wier sore ōme weent of lacht
Vrauwe Yeue mosten leren
Syns willen ontberen.

18.

Wat machtē so hadde Sampsoen,
Of Dauid, of Zalomoen,
Jeghen die cracht vā mīnē?
Dair nes ieghen cracht gheē doen.
Zorobabel in zijn sermoen
Doet ons wel bekinnē,
Dat wien so vrauwē mīnē ontspoen, (2
Hi en mochten nēmermeer gheroen
In zijn harte binnē.
Hi en moste al sine zīnē ondoen, (3)
Ende volghen hare die hē ware ōtfloen,
Of hē selue ontsinnē: (4)
Hier ieghen nes gheen v'winnē.

(1) *Vernacht.* Dit woord, ook in de A. U. te lezen, is hier vreemd. Zou het te dezer plaatse ook de algemeene beteekenis van *duren*, *duurzaam blijven* hebben? De kundige lezer beslisse.

(2) Voor *ontspoen* zou ik *omspoen*, van *omspannen*, lezen. De A. U. heeft:

Soe wien vrouw minne spoen.

(3) *Ondoen*, hetzelfde als *ontdoen*, wordt bij de Ouden doorgaans voor *openen* gezegd.

(4) *Ontsinnen*, van zinnen berooven. Bij KILIAEN wordt het verklaard door *dementare*, *dementari*.

19.

Jacop, segt, v'staestu niet
Wat dit woert amor bediet,
Dat in dietsche luut mine?
Elc letterkin, diet wel besiet,
Hout 1. woort in en bespiet
D' minen cracht dair inne.
Aldus ontbint tlatijnsche diet (1)
Porringhe, (2) die den zin ontyet, (3)
Ende tseer trect ten beghinne,
Ende redene ghemoeten pliet.
Aldus ontbant my en besciet
Mijn meester, als ic kinne,
Of mijn v'staen es dinne.

20.

Of dit mine es, als het es,
Dies sijt zeker en ghewes:
Ik volghe mine eerste woorde:
Ouer wairheit lye ic des,
Soene smaict' (4) zwart no mes,
Die mi th'te doirboorde.

Hiervoor leest men in de A. U.
Aldus ontbant dlatijnsche liet.
Porringhe, aandrijving, aanprikkeling.
Ontyet, hetzelfde als *onttiet*, d. i. onttrekt, weg voert.
. U. heeft *die den zin weoh tiet.*
Smaict'. *Smaken* schijnt hier zoo veel te beteekenen, als
onkomst met iets hebben. De zin is derhalve: die mij het
doorboorde, had niets van zwaard of mes, geleek niets naar
:d of mes.

Herte (1) nem'meer ghenes,
Noch gheruste, noch ghesces, (2)
Liechic van ene woirde.
Prouf dattu wils, Jacop, en les;
Dies es mine h'te wel gheles, (3)
Dat ic mi eer v'smoirde,
Eer icse sterue hoirde.

21.

Maertijn, ruud (4) gramarien,
Du pleechs dat rude liede plien
Die tware niet willen lyen
Mesdaden, die de wisen ghescien,
Salme niet in exemplen tyen;
En Gode benedien,
Die ons dair bi leert zonde vlien,
En op rechte mine zien.
Des hopic, an Marien,
Dat ic (5) doe noch heyden ghien
Met mi, of du best een payen
Of in heresien,
Of vans duuels partien.

(1) De A. U. heeft *Therte.*
(2) *Ghesces.* Zie de breedere Aant.
(3) De A. U. heeft *gewes*, dat ik meen de ware lezing te zijn.
(4) *Ruud*, onkundig, van het Latijnsche *rudis.* Zie het III. D. 2de St. van deze *Werken*, bl. 201.
(5) Lees met de A. U. *Dat ic di doe.*

22.

Hore na mi cn̄ v'stant.
Wie was dic eerst, die mīne vant
Dan God zelue, die es minne?
Al dat oyt maicte zine hant,
Dat mint sire hartenbant, (1)
Mit bescedene zinne.
Ja lucifaer de̅ viant
Ne haet hi niet, dats becant,
No ne deide van beghinne.
Dat hi sit ind' hellen brant,
Dat doet d'houairde bant,
D'helscher coninginne:
Dair bliuet hi altois inne.

23.

Dat dit wair es proef ic wel, dat,
Wair enighe dinc van Gode ghehat, (2)
Soe en mochte niet gheduren.
Die onghetellede godscat
Ne was noyt te ontfarmene mat
Sijnre creature̅,
Opdat (3) me̅ hem mit harte̅ badt.
M' lucifaer zit en̄ zat,
Nu en̄ telker uren,

1) *Bant.* De uitdrukking: *sire harten bant* is, meen ik, rvoudig eene omschrijving van *zijn hart.*

2) *Ghehat* staat hier zeker voor *gehaat;* eene verkorting, die ongewoon is.

3) *Opdat* staat hier voor *indien.*

Ind' fierer houairde stat,
Ende nemermeer w't hijs zat:
Dus ne mach siere nature
Ghene ghenade ghebure.

24.

Na dat me bi redene weet,
Dat God niemene heeft leet (1),
Wien gheeft hi tlanghe leue
So (2) den ghene, die he es wreet,
So die he met mine heet
Onderdaen es bleue?
Ic dart wel segghe op mine eet:
Sine houescheit ware ongheclect, (3)
Liete hi de gone sneue,
Die al te zine dienste steet.
Des ghelijcs wil ic ghereet
Den loon hair wed' gheue,
Die doir (4) mi lust leue.

25.

God gheuet al, clene en groot,
Dies de mensche hevet noot:

(1) *Leed hebben*, d. i. haten.

(2) *So* en *so* in den volgenden regel, beantwoordt aan het Lat. *utrum*, *an*.

(3) *Ongheclect* is bij KILIAEN *investis*, *nudus*. Het woord is hier eenigzins vreemd; doch men vindt, beide bij oude en nieuwe dichters, wel eens min gepaste uitdrukkingen, door den dwang van het rijm voortgebragt.

(4) *Doir* is hier *om*, *ten gevalle van mij*. Zoo ook in het 4 vs. van het volgende Coupl.

Dit prouft me mit zinne.
Hi storte doir ons zijn bloet root,
Ende gheeft ons dat hemelsche broot,
Opdat me wed' minne.
Doir ghene wederstoot,
Dair ons sonde oyt medescoot,
Sone laet hi ons dair inne,
Legghen wi thooft in zine scoot.
Soude so smake dan den doot, (1)
Die ic mi so hout kinne?
So ware mijn vroede (2) dinne.

26.

Waerhede (3), Jacop; dits al claer;
Mer het was mi te vinde zwair,
Dattu hier hebts ontbonden.
Ic lye verwone openbair;
Mine mine dats ziele vaer,
Ende besmit met zonde,
Du segs wel en wair;
Redene heit mine waen omaer; (4)

(1) *Den doot.* MAERLANT gebruikt, zoo als de Heer CLARISSE te regt aanmerkt, *dood* altijd vrouwelijk. Deze schrijfwijze is dus niet van hem afkomstig, maar moet eene fout van den afschrijver zijn.

(2) Voor *vroede* heeft de A. U. *vroedomme*. Doch *vroede* voor *vroedheid* komt overeen met de analogie van *koude* voor *koud*, *oude* voor *ouderdom*, en meer dergelijke woorden.

(3) *Waerhede*, zoo veel als *waerlijck*, 't welk de A. U. heeft.

(4) *Onmaer hebben*, d. i. *verachten* en dus voor *valsch verklaren*. Zie mijne *Aant.* op den *Wapene Martijn* in het III. D. dezer *Werken*, II. St. bl. 146, en 180 en 181.

Dit hebbic ond'uondē.
Nu moete ons God bringhē dair,
Dair mīne niet ent haer jaer,
Eñ ten laetsten stondē,
Vrien mit zinē wondē.

BREEDERE AANTEEKENINGEN.

C. 2, vs. 10. *Slotelram.* De A. U. heeft hiervoor *gestoten ram;* doch wat dit beteekene versta ik nog minder. Ik geef derhalve in bedenking, of men door *slotelram* ook een ram verstaan moet, dat met bellen voorzien is. Men zou wel kunnen gissen, dat men *snodelram* te lezen had, als zijnde *snodel* bij MAERLANT meer in gebruik in den zin van *dwaas*, *dom;* (Zie het III. D. 2de St. dezer *Werken*, bl. 76 en 77); doch deze gissing heeft, naar mijn oordeel, geene groote waarschijnlijkheid voor zich. Beter behaagt mij die van mijnen vriend CLARISSE, die *stotelram* voorslaat, als een ram, die door porren en *stooten* wekt. Deze lezing toch is zeer gepast voor den zin, komt zeer nabij de gewone en wordt ook door die der A. U. meer of min bevestigd.

C. 4, vs. 8. *Spoen* is hier, blijkbaar de onvolmaakt verledene tijd. Maar tot welk werkwoord moet het gebragt worden? Het gereedste is *spannen*, dat wel bij de Ouden meestal *spien* heeft; doch de verwisseling van *ie* en *oe* doet zich meer voor. Men denke slechts aan *biek* en *boek* van *bakken*, *vrieg* en *vroeg* van *vragen*, enz. Van *spoen* voor *spien*, vind ik een voorbeeld in een ander gedicht van MAERLANT, getiteld *Van den lande van ouerzee* en medegedeeld door den Heer VAN WIJN in het II. D. van zijn *Huiszittend leven*, bl. 306 en volgg. Aldaar leest men, bl. 316.

Waert dat v die Duvel niet en *spoene*,
Ghi naemt met v, te uwen verdoene,
Van uwen rechten goede beneuen,
Ende hulpt der kercken, daer si moet beven.

Waar de geleerde uitgever het, met regt, voor hetzelfde houdt met *spiene* d. i. *spande* en door *in zijne banden hield* verklaart. *Spannen* toch voor *binden* is niet ongemeen bij de Ouden. Zoo leest men in den *Ferguut*, bl. 36 der uitgave van den Hoogeeraar VISSCHER:

Die camerlinc maecte hem vore
Ende *spien* hem sinen rechteren spore.
Mijnheer Lanceloet, die ridder goet,
Spien hem den luchtren ane den voet.

en bij JAN VAN HELU, uitg. door WILLEMS, bl. 228, vs. 6132:

Aldus en vielen die aventueren
Den bisscop daer niet wale.
Doen menne *spien*, sprac hi dese tale.

en bl. 229, vs. 6157:

Starke orsse, die men daer aen *spien*,
Dede men den wagen vorwaert tien.

Zie ook de *Geslachtlijst* van BILDERDIJK op *gespan*.

Doch in onze plaats moet *spannen* zoo veel beteekenen, als *aanzetten*, *aandrijven*; eene beteekenis, die van de gewone niet verre verwijderd is.

C. 7, vs. 10. *Truwant.* Volgens BILDERDIJK in zijne *Aanmerkingen* op HUYDECOPERS *Proeve* enz., bl. 155, heeft *truant*, dat hij het *eigenlijke* noemt, zijnen oorsprong in het oude *dru*, waarvoor de oudheid ook *druth* zeide, en dat, het zij dienaar, 't zij vriend, beteekende. Doch anders, en, naar mijn oordeel, beter onderrigt ons dezelfde taalkenner in zijne *Verklarende Geslachtlijst*, op *Trowant*, waar men leest; „ *Trowant*, of als men nu „ zegt *trouwant*, doch beter *trawant*, d. i. volger, looper. Eigenlijk *drabant* (van *draven*) waarin de uitgang, even als in 't oude „ *wigant* en in *vijand* (voeg er bij *heiland* van *heelen*, *heilen*, *dwingeland* van *dwingelen*, voortdurend werkwoord van *dwingen*) „ het participium toont. Kwalijk zegt men *trouwanten*, als van „ *trouw*. *Truant* is in 't Engelsch nog een landlooper enz., en „ 't oude Fransch kent *truander* voor bedelen.” Hetzelfde was, eene eeuw vroeger, reeds door TEN KATE geleerd in zijne bekende, hoogstvoortreffelijke *Aenleiding* enz., II. D. bl. 622, onder het wortel-deel *drév* of *dréf*. Over het Engelsche *truant* verdient het groot Woordenboek van JOHNSON te worden nagezien. Voorts stem

ik met BILDERDIJK gaarne in, wanneer hij de afleiding *belachelijk* noemt, die men, op voorgang van BECANUS en KILIAEN, ontmoet in HUYDECOPERS *Proeve van Taal- en Dichtkunde*, III. D. bl. 348.

C. 13, vs. 3. *Trufen.* Bij KILIAEN vindt men *truffe*, als een Vlaamsch woord opgegeven, en verklaard door *mendacium*, *nugae.* Voor beuzel- of logenachtige vertelling gebruikt MAERLANT het in zijn *Sp. Hist.* I. D. bl. 2.

Dien dan die boerde vanden Grale,
Die loghene van Perchevale,
Eñ andere vele valscher saghen
Vernoijen, eñ niet en behaghen,
Houde desen Spiegle IJstoriale
Over die *truffen* van Lenvale.

Truffs voor *valsch*, *onwaar* leest men in hetzelfde werk, II. D. bl. 409:

Niemen en can hē so gedecken,
Dat hi dat jet can gemecken,
Hen moet werden openbaer
Saen, wat hi meent *truffs*, of waer.

Truffe komt mede voor in eene plaats uit den *Rijmbijbel* va onzen dichter, medegedeeld door den Heer MONE, in zijn *Uebersicht der Niederländischen Volks-literatur älterer Zeit*, bl. 95.

Nu merct, die dit sult lesen,
Wat nutscap hier an sal wesen:
Hier in en vint men logen, no boerde,
No gene *truffe*, no faloerde,
Maer vraie rime ende ware wort.

En in de *Oud-Vlaemsche Gedichten*, door den Heer BLOMMAERT uitgegeven, bl. 84, vs. 19:

Die aldus lesen
Ende dichten quaden *truffen*,
Daer si 't folc mede versuffen,
Doen daer ane sonde groet.

KILIAEN vergelijkt met *truffe* te regt het nog gebruikelijke Engelsche *trifle.*

C. 13, vs. 8. *Begoort.* Zoo mij ergens een werkwoord *begoren* was voorgekomen, zou ik het daarvan afleiden, en door *besmet*, *bezoedeld* verklaren; eene beteekenis, die in het verband uitnemend passen zou. Doch geen zoodanig werkwoord kennende, houde ik het, met eene zeer gebruikelijke verlenging van klank, voor een deelwoord van *begorden*, in den zin van *bevruchten*, *bezwangeren*. In dien zin wordt het woord nog bij schrijvers der zeventiende eeuw gevonden. Zoo leest men in de *Griane* van Brederode:

> Op die voorwaerden heeft Florendus mij *begort;*
> Dus ghy mijn echte kindt wett'lijck ghenoemet wort.

En in de *Leeuwendalers* van Vondel, bl. 39:

> Al pratenze, dat Pan, in Oostlant, bij een' vliet,
> Zijn mallicheden socht, en naerpeurde in het riet:
> Dat hy, om d'oude maen by avont te *begorden*,
> Ging mommen, als een bock, ja zelf een bock most worden.

De eerste en eigenlijke beteekenis van het woord is die van *omringen*, *met een gordel besluiten.* Zoo gebruikt Maerlant het woord in zijn *Sp. Hist.* I. D. bl. 36:

> Ytalia heeten alle die lant,
> Die andie nort zide des berchs cant,
> Die Alphes heetet in latijn,
> *Beghort* met vaste berghen sijn.

En in zijne *Versch. Ged.* H. S.:

> Die vrucht, vrouwe, die u toehort,
> Die mine telge versiert, *begort*
> Met sonderlinger blomen.

C. 14, vs. 8 en 9. Scone en wijs op sulc *covent*,
Dat hem God oyt *beriede.*

De zin van deze niet zeer heldere plaats komt, geloof ik, hierop neder. Zij minden hunne vrouwen op zulk eene overeenkomst, zulk eene wijze, dat hen God altijd tot raadsman strekte. *Covent* is hetzelfde als *convent*, van het Lat. *conventus. Beraden* komt bij de Ouden in verschillende beteekenissen voor, onder welke ook die *van raad geven* is. Zie den Hoogleeraar J. Clarisse, op de *Heimel. der Heimel.* (IV. D. van deze *Werken*), bl. 210.

C. 20, vs. 8. *Ghesces.* Van dit *ghesces* weet ik niets te maken, en geloof, dat de lezing bedorven is. De A. U. heeft daarvoor *ghetes;* doch ook hiervan is de beteekenis mij raadselachtig. Ik vind wel een subst. *getes*, zoo veel als *verpleging*, *verzorging* beteekenende, in het *Houw.* van CATS, afd. *Vrouwe*, bl. 132, 4°, waar hij van het onbetamelijke sprekende, dat vrouwen de verzorging van hunne zieke mans aan anderen zouden overlaten, zich dus uitdrukt:

> Gewis de ware vrouwen
> Die hebben haer beroup hier beter onderhouwen.
> Besiet de grootste selfs: de vorst Themistocles
> Ontfing van sijn gemael in sieckte sijn *getes.*

KILIAEN, bij wien men dit woord te vergeefs zoekt, geeft, met een subst. *tets*, een werkwoord *tetsen* op, in den zin van *tangere*, *icere; palma tangere*, *sive leviter verberare.* Men zou dus *getes* bij CATS van de *zachte behandeling* van een' zieken kunnen verklaren, terwijl ons *getes* als de gebiedende, of (zoo men *'t herte* leest) als de aanvoegende wijze van *getetsen* zou te beschouwen zijn. In hoe verre het bijgebragte iets ter opheldering der plaats kan toebrengen, laat ik aan de beslissing van deskundigen over.

FRAGMENT

VAN DEN

ROMAN

VAN

PARTHENOPÉUS EN MELIORE;

MET EENE INLEIDING EN AANTEEKENINGEN

VAN

Isak van Harderwijk,

Te Katwijk aan Zee.

FRAGMENT

VAN DEN

ROMAN

VAN

PARTHENOPÉUS EN MELIORE;

MET EENE INLEIDING EN AANTEEKENINGEN

VAN

Isak van Harderwijk,

Te Katwijk aan Zee.

INLEIDING.

Onder de vele en veelsoortige Romans der middeleeuwen, bekleedt die van PARTHENOPÉUS en MELIORE (1) eene voorname plaats. — Oorspronkelijk is dezelve in het Fransch gedicht (2).

---

(1) Elders wordt de Held van dezen Roman *Pairthonopelis*, *Partonopeus*, *Parténopex*, *Partonopex*, *Partinopier*, en de Schoone, *Meliure*, *Melioere*, *Meliore*, genoemd. Zie de *Taal- en Dichtk. Verscheidenh.* van W. BILDERDIJK, D. III. bl. 131; alwaar over dit verschil in de naam-spelling opzettelijk wordt gehandeld. — Ons *Fragment* heeft PARTHON en MELIOER.

(2) De voormalige Keizerlijke, thans Koninklijke, Boekerij te *Parijs* bezit een Handschrift in Folio op perkament, uit de XIIIde eeuw, bevattende 205 bladen, aldaar weleer hebbende toebehoord aan de Abdij *Saint-Germain-des-Prés;* in hetwelk onder verscheidene Fabelen, Vertellingen, Allegorien en Romans, ook deze Roman voorkomt. J. B. B. DE ROQUEFORT heeft in zijne *Notice d'un Manuscrit de la Bibliothèque Impériale*, *coté no.* 1239, olim 1830, *con-*

Wie men echter voor den Dichter of Schrijver te houden hebbe, laat zich niet bepalen. – Dat men denzelven als een voortbrengsel der Dertiende Eeuw hebbe aan te merken, schijnt men uit eene zeer in het oog loopende toespeling op het voorgevallene met PHILIPPUS AUGUSTUS, Koning van Frankrijk, die ten jare 1214 in den slag van *Bovines* tegen den Duitschen Keizer OTTO IV. en deszelfs Bondgenooten, in gevaar

---

tenant un Recueil de poësies par divers auteurs, et composées dans les XIIme et XIIIme Siècles, voorkomende in de *Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque Imperiale, et autres Bibliothèques, publiés par l'Institut Impérial de France, Tom. IX.* 2e *Part.*, *pag.* 1–84, van dit Handschrift een zeer uitvoerig verslag gegeven en een aantal uittreksels uit hetzelve medegedeeld; en LE GRAND D'AUSSY heeft, in zijne *Contes dévots, Fables et Romans anciens; pour servir de suite aux Fabliaux, Tom. IV. pag.* 261–399, mede een verslag van het gansche stuk en eene vertaling van hetzelve bezorgd; van welke verslagen, uittreksels en vertaling ik in mijne ophelderende aanteekeningen op het hier medegedeeld wordende *Fragment*, heb gebruik gemaakt. — De Heer L. G. VISSCHER schrijft in zijne *Leiddraad tot de Geschieden. der Wetenschapp., Letter. en Kunst. in de Nederl.*, 2de st. bl. 64: „ De Fransche tekst van *Parthenopex* is nu on- „ langs door CRAPELET, 2 vol. 8°. uitgegeven," dan dit stuk mij onbekend zijnde, heb ik van hetzelve geen gebruik kunnen maken. — Men zie voorts over de overbrenging der Oude Fransche Romans in onze taal H. VAN WIJN, *Hist. en Letterk. Avondstonden*, I B. bl. 265—275. BILDERDIJK, *t. a. p.* bl. 128—130. N. G. VAN KAMPEN, *Beknopte Geschieden. der Letter. en Wetenschapp. in de Nederl.*, D I. bl. 16—19 en D. III. bl. 19—24, en L. PH. C. VAN DEN BERGH, *De Nederl. Volksromans*, bijz. bl. 168–183.

verkeerende om krijgsgevangen gemaakt te worden, door de dapperheid der zijnen werd ontzet, en vervolgens de overwinning behaalde, te moeten opmaken (1).

Dat deze Roman, die misschien tot den Karolingischen fabelkring behoort (2), en zekerlijk een van de onderhoudendste is, algemeenen bijval heeft gevonden, is hieruit blijkbaar: dat dezelve al vroeg in de meeste Europesche talen werd overgezet (3). — Van de vertaling of navolging in onze moedertaal, welke waarschijnlijk van de dertiende eeuw dagteekent, dewijl in twee oude Nederlandsche gedichten, welke tot die eeuw schijnen betrokken te moeten worden,

---

(1) Zie DE ROQUEFORT, *t. a. p.* pag. 4, en LE GRAND D'AUSSY, *t. a. p.* pag. 372 et 373.

(2) Zie VAN DEN BERGH, *t. a. p.* bl 179 en 180.

(3) Eene prozaïsche vertaling van denzelven in het Spaansch verscheen ten jare 1488 in 4°. te *Tarragona* in het licht, welke in 1513, 1547, 1548 en 1643 in hetzelfde formaat herdrukt en uitgegeven is. — De Hoogduitsche in Dichtmaat, schijnt reeds in het midden der XIIIde eeuw bekend geweest te zijn; doch tot hiertoe, zijn van dezelve slechts twee *Fragmenten* ontdekt, die in BODMER's *Sammlung kritischer Schriften*, *St.* 7. s. 36—48, en in MÜLLER's *Sammlung*, *Bd.* III. s. XII—XIV zijn medegedeeld. In 1560 en 1572 werd van dezen Roman te *Koppenhagen* eene vertaling in Deensche verzen uitgegeven; en ten jare 1810 eene Engelsche, mede in Dichtmaat, door M. STEWART ROSE, naar die van LE GRAND D'AUSSY vervaardigd. — Zie DE ROQUEFORT, *t. a. p.* pag. 4, 5 et 84, en F. H. VON DER HAGEN *und* J. G. BÜSCHING, *Literar. Grundriss zur Gesch. der Deutschen Poesie*, s. 205.

van dezen Roman wordt melding gemaakt (1), en van welke de *Auteur* onbekend is, waren echter tot hiertoe niet meer dan acht kleine *Fragmenten*, honderd acht en veertig regels of verzen bevattende, die door den Heer H. HOFFMANN *von Fallersleben* in de Bibliotheek te *Trier* gevonden en door BILDERDIJK zijn uitgegeven (2), bekend, en den beminnaren onzer oude

(1) Zoo vinden wij in het Dichtstuk onder den naam van *Der Minnen loep* bekend, van welke er een Handschrift in de Koninklijke Bibliotheek te *'s Gravenhage*, en een bij onze *Maatschappij*, zie *Catalogus* bl. 20—24, berust, en over hetwelke men VAN WIJN, *t. a. p.* bl. 331 en 332. J. A. CLIGNETT, *Bijdragen tot de oude Nederl. Letterk.*, Voorber., bl. XXXIII—XLIV. VISSCHER, *t. a p.* bl. 178—182, en F. A. SNELLAERT, *Verhandeling over de Nederl. Dichtk. in Belgie*, bl. 70 en 71 vergelijke, onze Held, zoo als ook BILDERDIJK, *t. a. p.* bl. 130 en 131 opmerkt, bij name gedacht, onder de genen, die

— hem d'minnē onderwonden —
Als PAIRTHONOPELIS *ende amadys*,
Ende piramus ende ook florys,
Ende porphirios, ende tristam, ē parys,
Ende oec den ridder mitter mouwen...

En de schrijver van de *Historie van den wijzen philosoof Sydrac, ende de coninc Boëtus*, over welk werk men H. HOFFMANN *von Fallersleben*, *Hor. Belg.* P. I. pag. 49, 50 et 66, en VISSCHER, *t. a. p.* bl. 208 en 209 kan nazien, maakt dus van hem melding:

Also sijn jeesten van heren,
Van Paerthenopeuſe, van Amidaſe,
Van Troijen ende van Fierabraſe...

(2) *t. a. p.* bl. 133—147, alwaar wij tevens den inhoud van dezen Roman vinden opgegeven.

taal- en letterkunde, die meermalen hun leedwezen te kennen gaven (1) dat wij zoo weinig van dezelve behouden hebben, en den wensch uitten, dat er meer van dezelve mogt ontdekt worden, zal het dus, vertrouw ik, genoegen doen in het nevensgaande *Fragment* daarvan wederom een overblijfsel aan het licht gebragt te zien.

Dit *Fragment*, hetwelk gedeeltelijk het onderhoud van PARTHENOPÉUS met MELIORE, bij gelegenheid van haar tweede nachtelijk bezoek (2) hem gegeven, bevat; waarin wij eene beschrijving van eene op den volgenden dag plaats gehad hebbende wilde zwijnenjagt aantreffen, en waarin ons verhaald wordt, hoe de jonge Edelman, na van zijne schoone vergunning bekomen te hebben, om een bezoek bij zijne moeder te *Blois* af te leggen, te scheep derwaarts vertrekt. en door haar met groote blijdschap ontvangen wordt; werd door Dr. L. TROSS, Rector van het Koninklijk Gymnasium te *Hamm*, tusschen den band en de schutbladen van een door hem ten jare 1837 uit *Hildesheim* ontvangen werk gevonden, en door dezen grondigen kenner en beoefenaar onzer Nederlandsche letteren, aan onze *Maatschappij* ten geschenke

(1) Zie SNELLAERT, *t. a. p.* bl. 60.

(2) Zie DE ROQUEFORT, *t. a. p.* pag. 28 et 29 en LE GRAND D'AUSSY, *t. a. p.* pag. 286—288.

gezonden. — Het bestaat uit twee bladen, van welke het tweede blad aan den bovensten rand is afgesneden, waardoor drie regels van hetzelve zijn verloren gegaan, zijnde ook het eerste blad aan den kant geschonden, ten gevolge waarvan dan ook sommige voor- en laatste letters ontbreken, terwijl het schijnt behoord te hebben tot een Handschrift op perkament, waarvan het formaat quarto of misschien klein folio was. — Het is in twee kolommen beschreven, van welke de vijf eerste ieder zes en veertig regels; de drie aatste ieder vijf en veertig, bijgevolg te zamen genomen drie honderd vijf en zestig dichtregelen of verzen bevatten. — Vrij leesbaar is het schrift aan die zijde, welke niet tegen den band van het boek, waarin het tot schutblad diende, aangekomen is; maar aan de andere zijde minder, wijl vele letters aan denzelven zijn blijven kleven en daardoor verloren zijn gegaan. — De inkt is hier en daar eenigzins rosachtig uitgebleekt. — Zoogenoemde geschilderde voorletters of andere bijsieraden, worden in hetzelve niet gevonden; alleen is de eerste letter van iedere afdeeling met *rooden* inkt geschreven, en zoo groot dat zij voor twee regels staat, en hebben de eerste letters van elken dichtregel, die los staan, een *rood* streepje of wel zijn met *rooden* inkt afgezet. — Boven de *i* vindt men veelal een dun streepje (′), in plaats van eenen tittel. —

Schei- en zinteekenen, gelijk dit in oude Handschriften meermalen het geval is, ontbreken ten eenenmale. — De eenvoudigheid van het stuk, zoowel als taal en spelling, verraadt eenen hoogen ouderdom, en doet vermoeden dat het tot de veertiende eeuw behoort.

Daar zij, voor wie de uitgave van dit *Fragment* geschiedt, voorzeker niets wenschen dan het te zien in den staat waar het in overgekomen is, hebben wij het oorspronkelijke met alle naauwkeurigheid en getrouwheid gevolgd, en ontvangt de lezer het stuk, zoo na het zijn kan, gelijkvormig aan het Handschrift, aan hetwelke, ten einde de lezing gemakkelijk te maken, op het voetspoor van onze beroemdste Letterkundigen, de *interpunctie* is aangebragt, en op verlangen der *Maatschappij*, de noodige ophelderende aanteekeningen door mij zijn toegevoegd. Den verdienstelijken Hoogleeraar M. Siegenbeek mijnen dank betuigende, voor meer dan ééne, mij vriendschappelijk medegedeelde belangrijke aanteekening, welke ik door achtervoeging der letters M. S. en, waar zulks noodig scheen, ook door haakjes van de mijnen heb onderscheiden.

FRAGMENT.

ladz. 1.
lom A.]

Neue d'fide van d'zee
Twee grote dachuaerdē.. rte.....
Tierft loept foe bi.....oen.
D'rudders wouē ghne doen
Mijn gebod, ēn tem̄e dienfte ftaen.
Dien casteel heuet vā mi te leene ōtfāe
Arnoud, die fonen heeft v.ue
Bi beat...en finen wiue,
Staerke ridders en grote.
Sulke tijt comen die gallote
Bi der zee ofte vut lagen
Die met roue hem beiagen
Die van......met crachte ēn brinct
—odda....fe nu gebonden fint
—an loepet die oire bi ora..
—n̄ bi f......ēn bi tyra..
Neven b..gen ēn nevē roken
—o heuet binnen harē lope b.....ē

.M. caſtele en de mee.
Dan doet ſo haren wederkeer
Al ſoet heuet geloc......
Hier.n de zee doet.........
Nv weeti dat water heet.......
Houet van... bediede.......
Nv mach.................
Om dat hier die oire bed.doet
Springet en̄ vallet in de zee.....
So es de caſteel chiefd....g........
Nu moeti mínen name weten:
Melioer es die name mijn.
Wildt vroet en̄ geſtade ſijn,
Ghi ſult van mi hebbē groten ſcat,
Dat ghi nemer̄ en begeert dat
Indien dat ic te voren weet,
Het en ſal v ſine ghereet,
Dien dat gire pinet om níet
None pinet hoe gire n.í ſiet
No n̄eme.. en doet ghene lage
Totien termíne tote dien dage
Wn ic geſprac iegē mine mā
D'al míne eere leget an.

VRouwe, ſeiti, als helpe mí god,
Men mochte mi b.....ouer.o.
En̄ ouer..g..d..........
V'riedic dus mine ſoete lief.

De . . te v . . . dragen . . . .
Kolom B.] Vwe dachcortinge morgín,
Of gi wilt varē in riuieren,
Of berfen ín de wout . . . .
Geuallet, dat gi kiefet die iag . .,
Eñ v die herte d'toe draget
So fal ic v feggen, hoet fteet,
Morgín als ghi fult fijn gere . .
Na etene fal ic en v te voren
Bringē dat alrefcoenften ho . . .,
Diē gi níc faget fuldí feggen;
Dien fal mē vp die tafle leggē
Di . n voert met v, als ghwech . . . . .
Eñ als gi di merfce lidet
So fet den horen an uwē mont,
Eñ blaeffet mede als ghi wel co . .,
Dan fuldi fien die honde comen,
Al fi den horen hebben v non . . .,
Die fnelfte die gi noit faget,
Eñ c . . et eñ nuttelijk ter iag . .,
Honde, bracken eñ ziefen.
Wild oec die iachte vkiefen
Eñ . . . . eren wilt . . den
I . . . . ere hier befiden
—taen . . . . valken fpoerw . . . .:
Eñ als gi v wilt mergen var . . .,
D'nemer als vele als v voege:
D'moged . af fien fcone vloge.

VRouwe, ſeiti, mí gelieue . .
Deſe eerst wt ínt foreeſt
Mi te mergene metten honden
Dat ic mi d'toe bet wille becond . . .
Dit dochte haer goet, dat ſeit ſo.
Inſlape worden ſi beede doe,
Soe i ſine arem, en hí in de hare.
Ic dar wel ſeggen openbare
Dat haer negeen den tijt ver . . . .
No nemer meer en hadde vnoyt,
Al hadde die nacht langer ged . . . . :
Want di mine ſo natuert,
Datt' gene mate dochte toe.
Die nacht leet, en morge vroe,
Als die zonne op was gegaen,
En hi ſine cleder an hadde gedae.,
Na etene brocht men he den hor . .
Als hem was geſeit te voiren
D' . . . .
[Bladz. 2 kolom A.] — . . . . gecoppelt te ſamen
—racken, ſieſen en winde
—n alle ſo zwt, dat dien kinde
—elete meer wahagede dies.
—qua een groet hont, . i . lanc ſies,
— . . i hadde om den halſ ſijn
—nen halſbant claer guldijn.
—ie rínc entie cnoep d'ane
—oſten groet goet namine wanc.

—en enē haddi nevē hem ī hant
—o lange, datti enen ſpoer vant,
Dat hadde gemaect een euerzwijn,
Dat out wel .iiij. jaer mochte ſijn.
Dien volgedi metten ....,
Bede in boſcagen ē in hagen,
So lange, dat hi porrede wrt
Dien ſies, dien hi bid'leiſen hilt,
Dien liet hiere te hauden toe;
Die grote honde ontcoppeldi doe.
D'mocht mē hebben ſcoen iacht geſien.
Die honde ſagen den euer vlien;
D'was gebielt ſo menech fout,
Dat al vervulde thout.
Die euer mochte niet ontgaen;
.IJ. ſnelle honde verliepene ſaen,
Ē velden ter eerden ī eendal.
Dien euer gaf hi den honden al.
Dit was ſdaechs ſine merginge,
Sijn ſpel ē ſijn dachcortinge.
Ter herbergen keerdi wed'doe,
M' hi verloes, hine wiſte hoe,
Alle die honde, ſond' .ij. winde;
Die bleuen altoes metten kinde,
Dat hem te mī vnoyen ſoude,
Soe waer hiwandelen woude,
Die iongelinc at ē dranc genouch
Alles, dies ſijn h'te gedrouch.

Achter etene hi te bedde ghinc;
D'qua die ioncff, di hi ontfinc
Vriendelijc en met ſoeten ſpele;
Si louge en ſi ſpraken vele,
En dreuen haer werelt ond'heme
Als den jonge wel geteme
Die hadde gehort hare rede
—ſo he die nacht corte......
—ie g........ die grote wijſh....
[Kolom B.] Dat ſelue hebbic te lanc
Va mine lieue en anders niet.
God, die alle dinc vorſiet,
Hi moete geue, dat mi die ſoete
Haer mine wed'deelen moete
Als die ioncff dode den kinde,
Dat ſoe met herden minde.
Partho hadde bliſcap groet;
Geſprekene va mi ſlaet mi te doet.
Hine ſach ſijn lief negene tijt,
M'hi hadd' mede groet delijt,
Groete amours en groet ſpel:
Van de mine hebbic niet el,
Sond' allene dat ict ſcouwe.
Hi hadde bliſcap, en ic rouwe.
Partho was aldaer
Met groter bliſcap wel een iaer,
Dat hire binne niet en droeuede.
Hi hadde van al dat hem genoegede,

Hi hadde goet iaecht te diere,
En goet gebeet in riuieren.
So ſetti ſine ſinen an dat,
Dat hi alle vriende vgat,
Sier moed' en ſine vad',
D'toe ſine mage algader,
En hi om ghene dinc al ne achte,
No bi dage no bi nachte,
Sond' der gere, die hi minde,
En ſine vogle en ſine winde;
D'mede haddi ſine wille ſo wel,
Dat hi begeerde geen dinc el.

Alst quam ten en van de iare
Wt hi peinſende h' en dare,
En peinſde wane hi was gebore.
Doe alreeerſt quam he te vore,
Hoe gh'ne hi ſijn oem ſoude ſcouwe.
Snachts teldijt der ioncff,
En bat orlof te lande te vaerne.
Ionche, ſeit ſo, dat doe ic gh'ne;
Ic loue wel dat gire vaert,
Indien dat gi hebt te mi waert
Altoes gerechte mine,
Dat gi in uwe herte binne
Ne doet el gene vrouwe,
En gi mi hou . rechte trouwe.
Vrakerike heb . . uw hulpe noet

[Bladz. 3. Kolom A.]

—n bloys............
Beſeten en̄ van d' borge,
D'es vā binnē grote ſorge:
D' ſuldi vinden menegē viant,
En̄ in wren algad' dlant.
Nv weeſt luſtich en̄ geſtade,
En̄ vaerter toe bi minē rade.
Sijt goet tē ſpere en ten ſcilde,
Goet en̄ houeſch en̄ milde:
Pinet ō ere en̄ om doget:
Sijt wel geſedet, d'gi moget.
Groetet al die liede mīlike,
Geuet goede ridd's mildelike,
Dat ſi v weſen van h'ten hout:
Geuet hem ſeluer en̄ gout,
En forget nz wan̄ et comē ſal;
Ic ſaelt v ſeluē doen hebbē al.
Ne weeſt uwer ſprakē niet te diere,
Syt oemoedech en̄ goedertiere
Iegen rike en̄ iegē arme:
Hout altoes in v beſcarme,
Aldaers behouuet, die helege k'ke:
Eeret papen en̄ clercke;
Dan ſal v hout sijn god os̄ h'e,
Bi ſier hulpen ſal v ere
En̄ v prijs te meerre weſen.
Acht, biddic v, bouē al deſen,
Dat gi nēmer ſo dom ne ſijt,

Dat gíre raet toc ſoeket vor tijt,
No luſt, hoe gí mí moget ſcouwen;
Want het ſoude v ſere rouwē.
So wíre v toe gaue raet
Ic ſegge v wel hi riede v quaet.
Noch biddic v een and' bede:
Als gi d' hebt gemaect vrede,
Nv merret nz lange ī vrankerike,
M' comet te mí ſekerlike,
Dor minē wille ē uwe vrome:
Gi ſult mi ſijn willecome.

VRouwe, ſeiti, ic hebbe wel vſtac
Hoe deſe leſſe es vergaen,
Ē wel vnomē dit ſermoen:
Ic ſoude node píne doen,
No pogen, hoe ic v mochte ſien.
Ic ſal ēmer bliuē indien
Dat ic ſal volgen na uwē rade.
[Kolom B.] » ....
Began hire .... ſine vaert
Te vaerne te vrankerike wt:
Want hi hadde groet toeuerlaet
Ter gere, die hem gaf den raet.
Iegen auont hi te hauene reet;
D'vant hi ſijn ſcip ſtaen, god weet,
Dat hem die ionckff d'ſinde,
Hi ſcepede ſijn ors ē ſijn wínd';

Bi de gange hi te ſcepe ginc
Want bin de ſcepe die ioncg.....
Een bedde gemaect ſachte en w...
Doene wiſti wat beginne el,
M' hi ginck' vp ligge ſlape.
Doen ginge te ſeille die ſciltcna..
En te roedere die ſtieren plach,
Di.meer hiere negeen en ſach.
Si traken t ſeil boue hoech,
En t scip metten winde vloech.
Was die wint ſtaerker was hi.....
.XI. dagen ſcoten ſi den anker
In die oire, doet me mi vſtaen,
Doene mochte dat ſcip nz vord'ga..
No dat no geen als groet.
Doe bewaerde ſi den boet,
D'een rikelec bedde was inne,
Sachte gemaect en wel bi ſinne.
D'leiden ſi op den iongelinc;
Dat dunc mi een vremde dinc,
Dat hi niet ne wt ontwake.
Hi was gevoert al met gemake,
Sond' vernoy en toren,
Bi bolois, dane hi was gebore:
En, als hi vp dlant was gegaen
Wart hi in wake en ſach ſtaen
Sijn pt en ſijn honde op t lant,
En ſach dien boet kere te hant;

Nochta dat hire nieme ſach,
Die ſtieres of die roed's plach,
Die boet ginc ned' in die oire.
Doe iamerde he om melioere,
D'algad'lach an ſine raet,
Sijn hulpe, ſijn troeſt, ſijn toeuerlaet,
En wt peinſende in ſinen moet,
Gaue he god auenture goet,
—ierſt dat hi mochte......
Bladz. 4. Kolom A.] »......................
Met groten laſte en met zware
Die alle varue zwt waren
En ſcone, dat ſeggic vouer w.
He volgede .xij. garſoene naer,
Gecleet met purp en met ſiden;
D'na ſach hi ene ridd' riden,
Edelijc gedaen, ſtarc en ſtout
Die meer was hi grau en out
Scone was hi van allen leden.
Alſt t kind quam an hem gereden,
Ionche', ſeiti, al ouerluut,
Bi mi ontbiet v groet ſaluut
Mijn ionckff melioer, die v heuet
V'coren vor alle dinc dat leuet.
So ontbiet v hare mine,
En trouwe met geſtade ſinne;
So bidt dat ghi om haer peinſt,
En ghene luſt d'toe en veinſt,

Hoe gi se gesiet vor dien dach,
Dat tuwer ere wesen mach:
Want het soude v sere rouwe.
Ic rade v oec met goed' trouwe.
Here, seiti, sijt wille come;
Om onse ere, om onse vrome
Sal ic poge spade en vro:
God selue gestarke mí d'toe,
En ione mí des oek ic die soete
Vor tijt níet ne siene en moete,
Ionche, seití, nv wilt ontfaen
Die soemers, die hier gelade staen
Beede met seluere en met goude:
Of gi wilt hebbe hare oude,
So pijnt v emer te doene wel,
En hebt sorge niew om el,
Dan om ioesten en torníere
En and'sins i ghene maníere.
Pijnt om ere en om doget,
En prijs te hebbene d'gí moget.
So ombiet v dat ghi níet
Rudd' wt tes gise siet,
En ghi wed' comet te hare,
En gi se nemet openbare.
Dat es bedi, dat so dies geert,
Dz so v selue wilt gorden t swt,
En so v ridder make wille.
[Kolom B.] «......................

God moet v behouden t leuen,
En moet v hulpe d'toe gheue
Dat vrankerike blijft i eren,
En gí ſi neme moet wed'kere.
Bin deſen hi hem ome wende,
En ſciet wenende van de kinde.

Doe name orlof die garſoene,
En troeſtene emer wel te doene,
En hi ſínen lieuen trouwe hilde,
—n hi houeſch w en milde,
So dat hi goede prijs ontſínge.
D'nam elc orlof............
En voeren dane ſi come waren.
Doe waren ſi he altehant ontfare,
Dat híre gelo. te hine wiſte hoe.
Die ſomere dreef hi vor he doe,
Die te bloys den wech vername;
En alſi vor die porte quamen,
En die portwdr ſach dat goet,
Wt hi peinſende i ſine moet
Dat god d'ſelue hadde geſint:
M'hi als hi verkende t kind,
Met grot' bliſcap hijt ontſínc.
Het dochtem wond'like dínc
En liept ſier vrouwe en ſeide hare
Dat haer ſone comen ware.
Doe ginrſe iege he haeſtelike

En outſinc . . . . blidelike
Haren ſone dien ſo te voren
— . . . . waende hebbe vloren.
— . . . . . groter bliſcap weende ſoe;
In haren arme na ſoe doe,
Wel moed'like cuſſet ſoene
Als ſoe wel ſculdich was te doene;
Van groter bliſcap . . . . . ſpe ſo niet
En van iamere als die . . . geſciet.
Al . . . . . ene dede ſond' ſaen
In ene . . . . . . met haer gaen,
En deden ſitten neve hare,
En began he vrage haer en tare.
So vgede wat he hadde gewret
Dat hi so lange hadde gemret,
En teldem bede gader
Die . co . ſijn oem en ſijn vadr
Doet waren, als hem was geſeit.

AANTEEKENINGEN.

vs. 1. *Side*, d. i. *zijde*, *latus*.

vs. 2. *Dachuaerde*, lees *dachuaerden*, d. i. *dagreizen*. KILIAEN, *dagh-vaerd*, *iter unius diei*. Van *vaeren*, *varen*, komt *vaerd*, *vaart*, *iter*. Waarvan ons *dagvaard* en wat wij tevens nog hebben *Bedevaart*, *Heervaart* en *Kruisvaart*.

vs. 4. *Woue*, bij verkorting voor *worden*, *wilden*.

Ald. *Ghne*, lees *gherne* ook *gerne* geschreven, d. i. *gaarne*, *lubens*. Zekerlijk is hier het teeken ' dat in de oude Handschriften eene abbreviatuur of verkorting van *er* is, boven de *h* vergeten. Vergel. de Aant. bij vs. 45.

vs. 6. *Dien casteel*. *casteel* ook *kasteel* geschreven, werd bij onze oude schrijvers even als het Fransche woord *chatel*, nu *chateau*, mannelijk gebruikt; en zoo vindt men het ook in de *Fragmenten* van dezen Roman door W. BILDERDIJK in zijne *Taal- en Dichtk. Verscheidenh.* III D. uitgegeven, en wel *Fragm.* C. vs. 7. bl. 139 vergel. 150. Daar leest men:

Hi voer in dien hoogen casteel.

En in den Roman van *Limborg* (zie Bilderdijk, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* D. II. bl. 52. op dit woord):

Tote Meylaen in enen kasteel
Die *hare bleven was gheheel.*

Ald. *Te leene, in leenbezitting.* Kiliaen, *leen, leen-goed, praedium clientelare vel benificiarium, fundus clientelaris, beneficium, colonia* vulgo *feudum.* Vergel. L. Meijers *Woordenschat*, en over den oorsprong van dit woord, L. ten Kate, *Aanl. tot de kennisse van het verhev. deel der Ned. Sprake* II D. bl. 661.

Ald. *Otfae*, bij verkorting voor *ontfaen*, d. i. *ontvangen.* Oulings schreef men steeds voor *vangen* en het zamengestelde *ontvangen*, *vaen*, *vaan*, *ontfaen*, *ontfaan. Vaan* voor *vangen* komt zelfs nog bij Dichters van het einde der XVIde en het begin der XVIIde eeuw voor, zoo als J. H. Hoeufft, *Taalk. Aanmerk, op eenige Oud-Friesche Spreekw.* 2d. uitg. bl. 21 en 22 heeft aangetoond, die tevens doet opmerken dat *faan* in die zelfde beteekenis in vele oude Vriesche stukken gebezigd wordt; terwijl *ontfaen* en *ontfaan* voor *ontvangen*, in de schriften van Jacob van Maerlant, Melis Stoke en andere gelijktijdige schrijvers zoo gemeen is, dat het wel geene nadere aanwijzing zal behoeven. Zie voorts Kiliaen met de *Aanteek.* van G. van Hasselt, B. Huydecoper, *Aanmerk.* op de *Rijmkron.* van Melis Stoke VII B. vs. 516. D. III. bl. 55. J. A. Clignett, *Bijdragen tot de Oude Nederl. Letterk.* bl. 172 en Ten Kate, *Aanl.* enz. II D. bl. 469 en 470.

vs. 8. *Beat...en* Zou men ook *beatricen* moeten lezen? M. S. — Naar mijn inzien is deze lezing alhier de ware.

Ald. *Wiue* d. i. *wijf*, *conjux*, *uxor*. TEN KATE schrijft omtrent dit woord in zijne *Aanl.* enz. op *weev* en *weef* D. II. bl. 512 en 513. Eene getrouwde vrouw draagt den naam van *wijf*, » 't zij als zinspelende op den » vast *geweevenen* en onverbrekelijken band des egten hu» welijks; 't zij (en dat ook met goed regt) als ziende » op het *weven*, dewijl van de oudste Historietijden af, » *dit* eene konst en handwerk was der edelste en def» tigste vrouwen.» Dat dit intusschen het geval niet is, en dit woord, van geen woord, het zij in onze, het zij in eene vreemde taal afstamt, maar een oorspronkelijk woord uit de gemeene menschenspraak, en waarschijnlijk gevormd is van den wortelklank *a*, *aa*, *e*, *ee*, *ey*, *i*, *ii*, *oo*, *ou*, waarin de grondbeteekenis van *leven* of *te leven*, ligt, heeft A. IJPEY, *Beknopte Geschiedenis der Nederl. Taal* II D. bl. 67—71, ter wederlegging van TEN KATE's gevoelen, uitvoerig aangetoond.

vs. 9. *Staerke*, d. i. *stoutmoedige*, *dappere*.

Ald. *Grote*, hier, *edele*.

vs. 10. *Gallote*, *galleijen*, gewapende vaartuigen met een laag boord, die riemen en zeilen tegelijk kunnen voeren. KILIAEN, *Galeije*, *navis longa*, *navis actuaria*, *triremis*, *quadriremis*, *quinqueremis*, etc. vulgo *galea*, *navis galeata*, *galeatia*, *galeo*. Fr. *galère*. Ital. *galéa*, *galèra*. Zie verder B. G. STRUVIUS, *Glossar. voc. semi-*

latin. aut Barbarar. quae in T. I. Script. Rer. Germanicarr. occurr. pag. 704. *V. galea et galeida* en Bilderdijk, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* D. I. bl. 215 op dit woord.

vs. 11. *Vut*, dus schreef men oudtijds veelal voor *uit.*

Ald. *Lagen*, dit woord moet hier waarschijnlijk in de beteekenis van *hinderlagen* of *schuilhoeken* genomen worden. Vergel. Kiliaen, v. d. Schueren, *Teuthon.* en Ten Kate, *Aanl.* II D. bl. 258 en 273.

vs. 12. *Met roue hem beiagen*, d. i. *op roof uitvaren, op roof leven, door roof zich verrijken.* Zoo vindt men het in den Roman van *Caerl ende Elegast* (bij H. Hoffmann von Fallersleben, *Hor. Belg.* P. IV) vs. 261:

Dus bejaecht *hi hem omtrent*,
Daer hi die rike lieden weet.

vs. 15. *Oire* (Loore) de *Loire* (Ligeris), eene der vier voornaamste rivieren in Frankrijk.

vs. 17. *B..gen*, veelligt: *bergen. Bergh, berg, mons.*

Ald. *Roken, rotsen.* De verwisseling der *k* met de sissende *Ts* was oulings niet ongewoon. Zoo schreef men *Tsarel* voor *Karel; Tsartroysen* voor *Kartroysen, Kartuizers.* Zie over dit woord, ook *roche, rootsche, roetsche, rootse* geschreven, en van het Fransche *roche, roc*, oudtijds ook *roque*, ontleend, Huydekoper *op M. S.* II. B. vs. 967. D. I., bl. 551—553 en 614. vergel. VII B. vs. 127. D. III., bl. 10. en Bilderdijk, *T. en Dk. V.* D. II. bl. 143 en 144.

vs. 19. *Mee.*, lees *meer*, *magis*, *amplius*.

vs. 22. *.n*, lees *in*.

vs. 23. *Weeti*, d. i. *weet gij*.

vs. 28. *Es*, tegenwoordig *is*.

Ald. *Chiefd....g........*, waarschijnlijk moet men hier *chiefdoire gheheeten* lezen. In het Fransche Handschrift, van het welke LE GRAND D'AUSSY in zijne *Contes dévots*, *Fables et Romans anciens; pour servir de suite aux Fabliaux*, Tom. IV. een uitvoerig verslag en eene vertaling geeft, wordt het betooverd kasteel of wel het landschap waar het in gelegen was, *chédoire* genoemd. Bl. 270 is het » *ce lieu de délices se nommait chédoire*.» BILDERDIJK oppert, in eene noot op vs. 1 van het derde door hem in zijne *T. en Dk. V.* D. III. uitgegeven *Fragment* van dezen Roman bl. 138, de gissing, dat *chédoire* eigenlijk en oorspronkelijk *chef d'oire*, dat is in het oude Fransch, *Hoofd* of *hoofdplaats der erfenis* is. Is deze gissing aannemelijk, dat mijn's inziens het geval is, dan erlangt daardoor, de door mij voorgestelde lezing, zoo niet eene volkomene zekerheid, dan toch echter eene meerdere waarschijnlijkheid.

vs. 31. *Vroet*, *vroed*, d. i., *wijs*, *verstandig*, *sapiens*. Fr. Th. *frod*. In *vroedschap*, ook *vroetschap* geschreven, voorheen voor den *Raad* der steden gebezigd, en in *vroedvrouw*, *obstetrix*, *sapiens mulier*. Fr. *sage femme*, is dit woord nog gebruikelijk. Zie voorts over hetzelve KILIAEN en G. v. H. ald., B. HUYDECOPER, *Proeve van Taal- en Dichtk. met Aant. van* F. VAN

LELIJVELD III D. bl. 41—46 en J. CLARISSE, *Aanteek. op de Heimel. der Heimelijkh.* in de N. W. *v. d. M. d. N. Lk.* IV D. bl. 185—188.

vs. 32. *Scat*, d. i. *Schat*, *thesaurus*.

vs. 34 en 35. In het Fransche Handschrift van hetwelke J. B. B. DE ROQUEFORT in zijne *Notice d'un Manuscrit de la Bibliothèque Imperiale, coté n°.* 1239, *olim* 1830, *contenant un Recueil de poësies par divers auteurs et composées dans les XIIe et XIIIe siècles* verslag geeft, worden deze verz. dus gelezen:

Por que gel' puisse avant savoir

Ne vos soit sempres (aussitôt) *aportée.*

vs. 36. *Gire*, *ghire*, d. i. *gij daar*, *gij er*. Zoo vindt men het in den Roman van *Floris en Blancefloer* (bij HOFFM. V. F. *Hor. Belg.* P. III) vs. 596:

Si selenſe dan voeren ſo verre,

Dat ghire *nemmeer omme wert erre.*

vs. 37 en 38. *Pinet* is hier *streef*, *tracht*. *Pinen* of *pijnen om iets*, is bij onze oude schrijvers zeer gemeen voor *sterk naar iets trachten*. Zoo vindt men het in den *Trojaenschen oorlog*, voorkom. in de *Oudvl. Ged. der XII—XIV eeuwen*, uitgeg. door PH. BLOMMAERT vs. 1940. Vergel. het *Fragment* van dit Dichtw. met *aanmerk. en opheld.* medegedeeld door den Heer Mr. W. C. ACKERSDIJCK, in de N. W. *v. d. M. d. N. Lk.* I D. I st. vs. 80 bl. 252:

Ende oec ontbiedt hi u bi mi,

Dat hi es u eighen vri,

Ende pijnt *algader om u houde.*

Ald. *n.i*, lees *mi*, d. i. *mij*.

Ald. *Neme*.., Dat hier *nemmeer*, d. i. *nooit*, *nimmer*, *nunquam*, moet gelezen worden, is, zoo het mij voorkomt, buiten twijfel.

Ald. *Lage*, *laeghe*, d. i. *lagen*, *vonden*, *listigheid*, *insidiae*. Ik meen tot staving van deze beteekenis en die der andere in deze verzen voorkomende woorden over welke ik hier boven mijne aanmerkingen mededeelde, en alzoo tot regt verstand van dezelve, te moeten doen opmerken, dat er in het *Fr*. HS. van DE ROQUEFORT gelezen wordt:

De moi véoir ne soit art quise
Ne par vos ne soie sorprise.

En in de vertaling van LE GRAND D'AUSSY:

Je vous demande — sur tout de n'employer
aucune ruse pour me voir.

vs. 39. *Totien*, d. i. *tot dien*.

Ald. *Termine*, d. i. *gezette* of *bestemde tijd*; van het Latijnsche *terminus*. Het *Fr*. HS. van D. R. heeft:

...*devant nostre jor nomé.*

En in de vertal. van L. G. D. is het:

Le jour fixé pour notre bonheur.

vs. 40. *Jege*, bij verkorting voor *iegen*, d. i. *tegen*. KILIAEN *jeghen*, *teghen*, *contra*. Wij maken onderscheid tusschen *jegen* of *jegens*, *erga*, en *tegen*, *contra*. Het laatste wordt veelal door ons voor *tot*, *ad*, gebezigd, en in die beteekenis komt het ook hier voor. Onze ouden maakten dit onderscheid niet, en van daar dat zij ook som-

wijlen *tjeghen* schreven. Zie verder HUYDECOPER *op M. S.* IV B. vs. 1037, D. II. bl. 255, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 343 en 344.

vs. 42. *Vrouwe* is hier een titel. KILIAEN, *vrouwe, domina, hera, magistra*, en G. VAN DER SCHUEREN, *Teuthonista*, VROUWE VAN STAIDSWEGEN, *Domina, dominella, hera*. Het *Fr.* HS. van D. R. heeft hier: *Dame.*

Ald. *Seiti, seidi*, d. i. *zeide hij.*

Ald. *Als helpe mi God.* In het *Fr.* HS. is het:

.... *que fox feroie* (je serois bien insensé).

vs. 43 en 44. Het laat zich moeijelijk gissen, hoe de enkele woorden welke hier voorkomen, moeten aangevuld worden. In het *Fr.* HS. van D. R. leest men:

Se ge de ce vos meffesoie;
Et seroit trop felonie.

[vs. 43. Zoo de *b* hier ook *h* kon zijn, ware de regel dus aan te vullen:

Men mochte mi houden over sot. M. S.]

vs. 45. *V'riedic*, lees *verriedic*, d. i. *verried ik.* Ww. *verraeden, verraden.* Het teeken ' eigenlijk de sluitende *r* zijnde, drukt de sijlbe *er* uit. Zie voorts over de kracht van het voorzetsel *ver*, en de wijziging, welke hetzelve aan de enkelvoudige werkwoorden, door zamenstelling met dezelven, te weeg brengt, als mede over de verschillende beteekenissen van het Ww. *verraeden, verraden*, E. S. *d.* G. (A. IJPEIJ) over het woord *verleeden*, in G. BR. à BRANDIS, *T. D. en Lk. Magazijn*, I D. bl. 76 en 77, en het *Antw.* van E. S. *d.* G. aan J. L. in het

II D. bl. 302—307. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 129—131. CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 199—202 en 427, en TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 53—55.

vs. 47. *Dachcortinge*, d. i. *tijdkorting*, *tijdverdrijf.* Dus komt het voor in den Roman van *Floris en Blancefloer*, vs. 3161:

Ende aten ende dronken al te samen,
Dats dander joncfrouwen niet vernamen,
Ende hadde te gader haer dachcortinghe.

vs. 49. *Bersen*, waarschijnlijk hetzelfde met *berschen*, dat niet alleen de beteekenis heeft van *haasten*, *spoeden*, *zamenvloeijen*, maar ook die van *zich ergens heen begeven.*

vs. 50. *Geuallet*, *gevalle* of *ghevalle het*, d. i. *gebeurt het.* Zoo leest men in den Roman van *Floris en Blancefloer*, vs. 1471:

Ghevallet *ooc dats mi god an,*
Dat wire omme vraghen ende eischen.

Gevallen, *ghevallen* is *geschieden*, *gebeuren*, *accidere*, *evenire.*

Ald. *Jag..*, veelligt *iaget*, *iaght*, *iagt*, *venatus*, *venatio.* In de vertal. van L. G. D. is het:

Si vous préférez la forêt ou la plaine.

vs. 52. *Hoet*, d. i. *hoe het.*

vs. 53. *Gere..*, lees *gereet*, ook *ghereet* en *ghereed* geschreven, d. i. *klaar*, *gereed*, *promptus*, *paratus.*

vs. 55. *Ho...*, lees *horen*, *cornu.* *Alrescoensten ho-*

ren, allerfraaisten (jagt)*hoorn*. L. G. D. heeft in zijne vertaling:

Un cor merveilleux.

vs. 56. *Nie*. Hoewel dit woord de beteekenis heeft van *nooit, nunquam*, werd het echter ook oulings voor *ooit* gebezigd: dus vindt men het in den Roman van *Floris en Blancefloer*, vs. 523:

Altoos was hem die ghedane te voren
Van Blanceflocre, die hi hadde vercoren
Boven alle, die hi nie *ghesach*.

terwijl men hiervan tevens een paar andere voorbeelden in de *Aant. op de H. der H.* van Clarisse bl. 336, vindt bijgebragt, en in die beteekenis komt *nie* mijn's inziens, ook hier voor. [Zoo is het mede in het Fransche *jamais*.
H. W. T. (1)]

Ald. *Suldi*, d. i. *zult gij*.

vs. 58. *Di . n*, lees *dien*.

Ald. *Voert met v*, d. i. *draag bij u, neem mede*.

Ald. *Als gh wech*..... Zou men dit slot ook dus moeten lezen?

als ghi wech ridet. M. S.

---

(1) Deze en de verdere aanteekeningen tusschen haakjes ingesloten en door de letters, H. W. T., van de mijnen onderscheiden, zijn mij door den, mede zoo verdienstelijken Hoogleeraar, Mr. H. W. Tydeman, wien ik daarvoor mijnen opregten dank betuige, medegedeeld. Daar mij dezelve na het afdrukken der *Inleiding* geworden zijn, heb ik deze vriendelijke mededeeling in dezelve niet kunnen vermelden, en gemeend dit hier te moeten doen.

Niet stellig laat zich dit bepalen, wijl het laatste woord van dit vers is weggesneden. De zin schijnt deze lezing te vereischen.

vs. 59. *Merſce*, ook *merſche* en *meerſche* geschreven, heeft hier de beteekenis van *vlak veld*. In die beteekenis komt dit woord ook bij onze oude Nederl. Dichters voor, zoo als HUYDECOPER *op M. S.* I B. vs. 362. D. I. bl. 42—44. met voorbeelden bewezen heeft. Vergel. CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 381 en 382.

Ald. *Lidet*, d. i. *gaat. van liden, lijden*, in den zin van *gaan*. Vergel. de aant. bij vs. 87.

vs. 61. *Co..*, lees *cont, kunt.*

vs. 62. *Honde*, d. i. *honden*. BILDERDIJK doet in zijne verhandeling over *Het Letterschrift* bl. 170 opmerken, dat *hond* eigenlijk de beteekenis heeft van *gespikkeld* of *gevlekt*, en met den tijd dat dier heeft aangeduid, dat oudtijds in onze Noordelijke gewesten van het vaste land altijd gevlekt was.

vs. 63. *Al.* Moet dit niet *als* zijn? M. S. — Dat de letter *s* hier uitgevallen is, dunkt mij kan wel geene bedenking lijden.

Ald. *V' non*... Dat dit *vernomen* moet zijn is blijkbaar, en dat dit woord hier in de beteekenis van *gehoord* moet genomen worden, toont de zin aan. Onder de door KILIAEN van het Ww. *vernemen* opgegeven beteekenissen, is ook die van *audire.*

vs. 64. *Noit* heeft hier de beteekenis van *ooit*, in welke het bij de Ouden nu en dan ook aangetroffen

wordt. Dus b. v. in den Roman van *Floris en Blancefloer*, vs. 3164:

Die twe ghelieven leden onderlinghe
Die beste werlt ende dat ſcoonſte lijf,
Dat noit *hadde man ochte wijf*.

Zie verder HUYDECOPER, *Pr. van T. en Dk.* III D. bl. 23 en 24; [en op bl. 188 bij vs. 56 *nie*. H. W. T.].

vs. 65. *Jag*.., lees *iaget*. Zie boven bij vs. 50.

vs. 66. *Bracken*, d. i. *brakken, brakhonden, spoorhonden*.

Ald. *Zieſen*, vs. 94 *ſieſen* geschreven. Welke soort van jagthonden hier bedoeld zijn, is mij niet duidelijk. Zou men ook hier aan *Zwijn-honden* moeten denken? Bij KILIAEN wordt *Swijn-hond* door *canis seusius*, *sive porcarius*, *i. doctus*, *ad investigandum apros* vertaald, en G. v. H. doet ald. opmerken, dat gez. hond ook *segusius*, *seusius*, *seugius*, *seucis*, genoemd werd; en in de vertal. van L. G. D'. wordt ook van *vautres*, zekerlijk hetzelfde met *chiens de vautrait*, *honden voor de zwarte wild* of *wilde zwijnenjagt*, melding gemaakt. Zie verder C. DU FRESNE DU CANGE, *Glossar. ad scriptor. Mediae et Inf. Latinit.*, T. I. Ed. Paris. 1678, pag. 745. v. *canis segusius*, G. WENDELINUS, *Glossar. Salicum voc. Atuatic.* pag. 136 en 137, en A. H. VERSTER VAN WULVERHORST, *aanteekk. over het Jagtwezen*, 1840, bl. 20.

vs. 67. *Vkieſen*, bij verkorting voor *verkiesen*, *verkiezen*, dat is *voorkiezen*, de *voorkeur* boven of voor iets anders geven. Het voorvoegsel *ver* heeft hier de kracht

van *voor*. Vergel. BILDERDIJK, *N. T. en Dk. V.* D. IV. bl. 53.

vs. 69. *Besiden*, d. i. *bezijden, a latere.*

vs. 70. *Spoerw....*, lees *spoerwaren*, ook *sperwaren*, *sporwaren*, *sporewaren* geschreven, *sperwers*. De vertal. van L. G. D.' heeft ook *éperviers*. Dat men zich van deze, even als van de *valken*, welke ook in dit vs. genoemd worden, op de *vogeljagt* bediende, is bekend, en dat op deze *jagt* hier gedoeld wordt, lijdt wel geen twijfel. Daar het zich met geene zekerheid laat bepalen hoe de gaping in dit vs. even min als in de beide voorg. moet aangevuld worden, meen ik te moeten doen opmerken, dat in bovenverm. vertaling gelezen wordt:

Si vous voulez chasser sur la riviere, dit-elle,
Vous trouverez dans la piece voisine de celle-ci,
Eperviers, Autours et Gerfaux.

vs. 73. *Moged.*, lees *mogedi* ook *moochdi* geschreven, d. i. *moogt* of *kunt gij*.

vs. 74. Is het slotwoord ook *meest*? M. S. — Dit komt mij uit vergelijking van het slotwoord in vs. 75 zeer waarschijnlijk voor.

vs. 75. *Int*, d. i. *in het.*

Ald. *Foreest.* Dit woord, ook *Forest* geschreven, wordt hier niet zoo zeer in 't algemeen voor *woud* of *bosch* gebruikt, in welken zin het meermalen bij onze oude schrijvers gebezigd wordt, als wel voor *Heerenbosch*, waarin het niemand geoorloofd was te jagen, dan die daartoe uitdrukkelijk, bij koninklijke brieven, regt

verkregen had. — De bosschen van ouds *Foreesten* genoemd, waren alleen dezulken, die ten dienste der Vorsten werden afgezonderd; ten einde aldaar eene veilige plaats, tot opkweeking van het wild te hebben, en het vermaak van de jagt te kunnen genieten. Over den oorsprong of de afleiding van dit woord, zijn de gevoelens der taalkenneren verschillende. Zie dienaangaande HUYDECOPER *op M. S.* I B. vs. 417. D. I. bl. 218—222. A. IJPEY *en* W. C. ACKERSDIJCK, *Taalk. Aanmerk. over veroud. en minverstaanb. woorden in de Stat. Overzett. des Bijbels, verv. bl.* 172. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 264 en 265. BILDERDIJK, *Geschied. des Vaderlands* D. I. *bl.* 176—178, en L. G. VISSCHER, *Glossar. van veroud. woord. in den Roman van Ferguut voorkom.* bl. 248.

vs. 76. *Mergene* is hier zeker *verlustigen.* M. S. — Men zie over het Ww. *mergen*, *merghen*, dat de beteekenis heeft van *vermaken*, *verlustigen*, en zelden bij onze Ouden voorkomt, HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Hor. Belg.* P. III. pag. 145, en vergelijke met het door hem aangehaalde uit het *Fragment* van den *Trojaenschen Oorlog*, door den Heer ACKERSDIJCK uitgegeven, het *Eerste Fragment* van dit dichtwerk, voorkom. in de *Oudvl. Ged. der XII—XIV eeuwen*, uitgeg. door BLOMMAERT, vs. 702—704.

vs. 77. *Bet*, d. i. *beter.* KILIAEN *bet*, *melius.* Zie verder CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 151 en 152.

Ald. *Becond*.. waarschijnlijk *beconden*, *bekend maken.*

vs. 78. *So.*, lees *ſoe*, *zij*, het vrouwelijke zelfstandige voornaamwoord, aldus door de uitspraak van het meervoudige *zij* onderscheiden.

vs. 80. *Arem*, d. i. *arm*, *brachium*. Van *arren*, *draaien*. Eigenlijk is het dus *arring*, zamengetrokken tot *arm*, en beteekent hetgeen zich draait of rondzwaait. Vergel. Bilderdijk, *N. T. en Dk. V.* D. I. bl. 193. *Verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* D. I. bl. 27 op dit woord, en J. C. W. le Jeune, *Bouwstoff. voor de Nederl. Letterk. en hare Geschied.*, 3 *st.* bl. 191.

vs. 81. *Dar*, d. i. *durf*. Ww. *darren*, *derren*, *dorren*, d. i. *durven*. Zie over de afleiding van dit woord Ten Kate, *Aanl.* II D. bl. 147—149 en F. v. C., *verhandel. over de Terpen*, in de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.*, I. D. 2 *st.* bl. 143.

vs. 82. *Negeen*, d. i. *geen*, *nullus*, *nemo*. Zie voorts Bilderdijk, *N. T. en Dk. V.* I D. bl. 138, en *T. en Dk. V.* III D. bl. 28 en 29.

Ald. *Ver....* Het slotwoord zal hier wel *vernoyt* zijn. M. S.

vs. 83. *V'noyt*, bij verkorting voor *vernoyt*, d. i. *verdroten*. Kiliaen, *vernoeyen*, *vernoyen*, *taedere*, *taedium sive fastidium adferre*, *pertaedere*. Vergel. de aant. bij vs. 261.

vs. 84. *Ged....*, lees *geduert*, d. i. *geduurd*. Wat hier en in de vier voorg. verzen voorkomt, wordt in het *Fr.* HS. van D. R. dus uitgedrukt:

Ne cuidiez (pensez) *pas que lor anuit* (leur parut longue.)
La demorée de la nuit.

vs. 85. *Mīne*, hier, vs. 143, 151, 180 en 290, bij verkorting voor *minne*, d. i. *liefde*, *amor.*

Ald. *Natuert* beteekent hier, geloof ik, *heeft die natuur.* Zoo leest men ook in den *Sp. Hist.* van MAERLANT I P. III B. XXIX. C. vs. 72. I. D bl. 220:

Van den kinderen, *diere bliuen*,
Ef al te ſwaer dat auenturen,
Hoe dat ſi ſullen naturen. M. S.

vs. 87. *Leet*, d. i. *ging voorbij*, van het werkwoord *liden*, *lijden*, in de beteekenis van *gaan*, *doorgaan*, *voorbijgaan*, waarvan wij nog ons *geleden*, *ver* of *voorleden*, en *overleden* hebben. Bij onze oude schrijvers komt dit woord meermalen in dien zin voor. Zoo wordt er in het *Eerste Fragment* van den *Trojaenschen oorlog*, voorkom. in de *oudvl. Ged. der XII—XIV eeuwen*, uitgeg. door BLOMMAERT, vergel. het *Fragment* van dit dichtw. door den Heer ACKERSDIJCK, in de *N. W. v. d. M. d. N. Lk.*, I D. 1 *st.* vs. 429. van den *dag* gezegd:

Die dach leet, ...

In den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 231. met betrekking tot den *tijd:*

Die tijt leet; ....

En van den *nacht* even als hier vs. 1934:

Die nacht leet, ...

Zie verder KILIAEN en G. v. H. op *lijden.* E. S. d. G. (IJPEIJ) over het woord *verleeden* in BR. à BRANDIS,

T. D. en Lk. Magaz. I D. bl. 73. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 229—231 en 316, en ACKERSDIJCK, t. a. p., bl. 267.

vs. 89. *Gedae.*, lees *gedaen, gedaan. Sine cleder an hadde gedaen*, is *zijne kleederen aangedaan* of *aangetrokken, zich gekleed had.* Men houde dit lezende onder het oog, dat de menschen in de middeleeuwen gewoon waren geheel naakt te slapen, de Ridders en Jonkvrouwen, ja de Koningen en Koninginnen zelve niet uitgezonderd. Men leest dan ook van MELIORE in de *Fragmenten* van dezen Roman door BILDERDIJK *T. en Dk. V.* III D. medegedeeld, *Fragm.* D. vs. 3, bl. 140:

Dat so naect was.

dat in het *Fr.* HS. van D. R. wordt uitgedrukt door:

......*quel est trestote nue*

en van PARTHON of PARTHENOPÉUS:

Quar tel dame voit sa char nue.

wordende er van hem in gen. HS. bij de vermelding van zijne aangewende pogingen om zijne Geliefde te zien gezegd:

Toz vestuz s'est couchiéz el (dans le) *lit.*

Zie over deze gewoonte *Les Fabl. ou Cont. du XIIe et XIIIe siècle par* LE GR. D'AUSSY, *Not.* 1 au conte intit. *L'ordre de Chevalerie*, Tom. I. p. 145 et 146. J. H. HALBERTSMA, Recens. van de *Ferguut* door VISSCHER, uitgeg. in de *K. en Letterb.* n°. 54. bl. 391—392 en herhaald in HALBERTSMA's *Letterk. Naoogst*, bl. 28—30. HOFFM. v. F., *Anmerk. zu Winter ende Somer, Hor. Belg.* P. VI. bl. 240 en 241, en W. J. A. JONCKBLOET, *Aanteek. op de Sproke van Beatrijs*, bl. 50.

vs. 90. *Hor..*, lees *horen*. Zie boven bij vs. 55.

vs. 93. *Gecoppelt te ſamen*, d. i. *t' zamengekoppeld.* Het *Fr.* HS. van D. R. heeft: *bien acoplee.* Van het voorg. vs. niet meer dan eene letter overig zijnde, vermeen ik hier te moeten melden dat in bovengen. HS. beide verz. dus luiden:

Dont voit venir parmi la prée (prairie)
Muetes de chiens bien acoplée.

vs. 94. *—racken*, lees *bracken.* Zie boven bij vs. 66.

Ald. *Winde*, d. i. *windhonden.* KILIAEN, *wind, wind-hont, haes-wind* (*Hazewind* bij ons nog zeer in gebruik), *canis venaticus;* om zijne uitstekende snelheid bij den wind vergeleken. Zie TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 536, en HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 77, 231 en 232.

vs. 95. *—n̄*, lees *en̄*, *ende.*

Ald. *Zẇt*, bij verkorting voor *zwart.* Vergel. over dit woord BILDERDIJK, *N. T. en Dk. V.* IV D. bl. 80. In het *Fr.* H. S. van D. R. leest men:

Mais moult estoient noir li chien.

Ald. *Kinde* dus wordt hier, vs. 125, 144, 285, 326 en 342. PARTHON of PARTHENOPÉUS genoemd, die vs. 128, 240 en 257, onder de benaming van *iongelinc*, en vs. 177, 286 en 304 onder die van *ionche* (*joncheer*) voorkomt. Dergelijke verwisselingen hebben bij onze Oude Schrijvers, meermalen plaats. Zoo wordt b. v. in den Roman van *Floris en Blancefloer*, *Floris* vs. 2253, 2295 en 2759 *kint, kinde*, geheeten, terwijl

bij vs. 1977 en 3283 den naam van *jonghelinc*, en vs. 1038, 1122 en 1979, die van *jonchere* draagt. Ook komen ***Floris en Blancefloer*** te zamen, in dezen Roman, onder de benaming van ***kinder***, ***kinden*** en ***kinderen***, voor. Het *Fr.* HS. van D. R. heeft hier ook PARTONOPEX. Zie verder over ons ***kind***, ***puer***, af te leiden van het oude ***kun***, ***kunne***, ***generatio***, HUIJDECOPER op M. S. I B. vs. 633, D. I. bl. 242 en 243, en V. B. vs. 1301. D. II. bl. 436. TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 227, en G. J. MEIJER, *Aant. op het leven van* JESUS, *Cap.* 71, bl. 311 en 312.

vs. 96. *Wāhagede*, bij verkorting voor ***wanhagede***, d. i. ***mishaagde***. KILIAEN, ***wanhaeghen***, ***mishagen***, ***displicere***. ***Wan*** is, zoo als BILDERDIJK, *N. T. en Dk. V.* D. IV. bl. 49 en 50, vergel. MEIJER ***woordens.*** op ***wan***, doet opmerken, de Engelsche uitspraak van het voorzetsel ***on***, dat eene ontkenning of afkeuring is der hoedanigheid waar het mede gekoppeld wordt. Zie voorts over ***wanhagen***, ***wanhaeghen*** een derivatum van ***hagen***, ***haegen***, VAN HASSELT bij KILIAEN op het woord ***behaegen***, en CLARISSE, *Gemengde Aanmerk.* in BR. à BRANDIS, *T. D. en Lk. Magaz.* IV D. bl. 101. die het gebruik van ***wanhagen*** in den zin van ***mishagen*** bij onze Oude Schrijvers, met een voorbeeld heeft aangewezen, zijnde nog te vermeerderen met eene plaats uit het Dichtstuk, getiteld: *De Borchgravinne van Vergi*, voorkomende in de reeds vermelde *Oudvl. Ged.* door BLOMMAERT uitgeg. en wel met vs. 331, dus luidende:

Maer oec wanhaghet *mi.*

Het *Fr.* HS. van D. R. heeft hier:

.... *nel' tient à* (n'angera pas) *bien.*

vs. 98. —.. *i*, veelligt *dien.*

vs. 99. —*nen*, lees *eenen.*

Ald. *Claer guldijn*, d. i. *zuiver* of *louter goud.*

vs. 100. —*ie*, lees *die.*

Ald. *Entie*, d. i. *en die* of *ende die.* Zie over deze bij onze ouden zeer gewone zamentrekking HUYDECOPER op M. S. I B. vs. 21. D. I. bl. 6 en 7.

vs. 101. —*osten*, lees *costen*, d. i. *kosten*, *constare*, *valere.*

Ald. *Groet goet*, d. i. *veel geld.* Bij J. DE BEKA, *Chron. Auct.* voorkomende in de *Vet. Ævi Anal.* van A. MATTHAEUS, T. III. p. 145. leest men: dat Graaf FLORENS (FLORIS IV) *van Hollant om sijnre* (om OTTO VAN HOLLAND of des *derden* van dien naam, 36*sten Bisschop van Utrecht*) *beden wille deden maken enen groten dijc — die* veel goeds *coste.* Dat in deze plaats *goed* de beteekenis van *pecuniae* heeft, en *veel goeds*, hetzelfde is als *groet goet* hetwelk hier voorkomt, lijdt mijn's inziens geen twijfel. Vergel. KILIAEN en G. v. H. op *groet* en *goed.*

vs. 102. —*en*; waarschijnlijk moet hier *dien* gelezen worden.

vs. 103. —*o*, lees *so.*

Ald. *Spoer*, d. i. *spoor*, *vestigium.* Vergel. TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 701.

vs. 104. *Euerzwijn*, d. i. een *wild varken* of *wild zwijn*. Bij KILIAEN vindt men *euer*, *euer-ſwijn j. beer*, *aper*, *verres silvestris*, en v. D. SCHUEREN, *Teuthon*. heeft op B. *wilt beer*, *everſwijn*, *wiltſwijn*, *aper*, en op *ever*, *wilt ſwijn*. J. STEENWINKEL was, blijkens zijne aanteekening op MAERLANTS *Sp. Hist.* III P. II B. C. XLVII. vs. 32. D. III. bl. 212, van gevoelen, dat er oudtijds onderscheid tusschen de beide woorden geweest is, en dat men toen *ever* alleen voor een *wild zwijn*, en *euerzwijn* voor een *tam varken* gebruikt heeft: dan CLIGNETT heeft in zijne *Bijdr.* bl. 95—97. het ongegronde van dit gevoelen bondig aangetoond en met voorbeelden, te vermeerderen met hetgeen wij hier bij onzen Dichter lezen, doen zien, dat er bij onze oude schrijvers zulk een onderscheid indedaad niet bestaat, en deze de woorden *euer* en *euerſwijn* onderling verwisseld hebben. Zie voorts HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 146 en 147. en BILDERDIJK, *Verkl. Geslachtl. der Ned. Naamw.* D. I. bl. 191. op dit woord.

vs. 107. *Bede*, d. i. *beide*.

vs. 108. *Porrede*, d. i. *voorwaarts gedreven*, *opgejaagd*, *opgestooten*. Zie over de verschillende beteekenissen in welke het Ww. *porren*, waarmede het Fransche *partir* zamenhangt, bij onze oude schrijvers voorkomt, KILIAEN en G. v. H. ald. V. D. SCHUEREN, *Teuthon.* op *Reyttzen* en BILDERDIJK, *Verkl. Geslachtl. der Ned. Naamw.* D. II. bl. 367 en 368. op *Por*.

vs. 109. *Leiſen*, d. i. *strik*, *band*, *leidzel* of *touw*,

waaraan men de honden vasthoudt en leidt, ter tijd toe dat men eenig wild opstoot of verneemt. KILIAEN, *lace, laece, leyffe, laqueus, lorum canum.*

vs. 110. *Hauden*, d. i. *houden*, in de beteekenis van *weder-* of *tegen-houden, bezetten.* De verwisseling van *ou* en *au*, is bij onze Ouden gelijk nog bij de Brabanders en Vlamingen, zeer gemeen.

vs. 114. *Gebielt*, Ww. *bilen, bellen*, d. i. *bassen, baffen, blaffen, latrare.* Schoon van wolven en andere dieren gebruikt, wordt het echter het meest van de honden gebezigd. In de *Gemma Vocab.* 1489. vindt men deze bijvoeging: *et est proprie canum.* L. G. D'. heeft *aboiemens.* Zie verder over dit thans verouderde woord behalve KILIAEN en V. D. SCHUEREN, *Teuthon.*, STEENWINKEL, *Aant.* op MAERLANTS *Sp. Hist.* I P. IV B. C. XVIII. vs. 9. D. II. bl. 60 en 61. HOEUFFT, *Taalk. Aanm. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 15—19. die tevens over het Fransche *aboyer* handelt. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 157—160. en TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 593.

vs. 115. *Thout*, bij verkorting voor *het hout*, d. i. *het woud* of *bosch.* In deze beteekenis komt dit woord niet alleen bij onze Oude Schrijvers voor, zoo als CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 120 en 121 heeft aangetoond; maar zoo, gelijk blijkt uit D. VAN HOOGSTRATEN *Lijst der gebruikel. Zelfst. Naamw.* op dit woord, vindt men het ook in schriften van lateren tijd. *Holt* voor *woud*, is nog in Overijssel in gebruik. Zie J. H. HALBERTSMA, *Woor-*

denb. van het Overijsselsch, voork. in den *Overijss. Alman. voor Oudh. en Letter.* van 1836. Vergel. voorts TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 220.

vs. 116. *Ontgaen* beteekent hier *ontkomen*.

vs. 117. *Verliepene ſaen*, d. i. naar ik meen, *overliepen hem spoedig*, of haalden hem door loopen in. Dat *ver* meermalen in den zin van *over* komt, is eene bekende zaak. M. S.

vs. 120. *Merginge*, d. i. *vermaak*, *verlustiging*. In dien zin komt dit woord, hetwelk zeldzaam bij onze Oude Schrijvers wordt aangetroffen voor in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 2212:

Si dronken haren wijn ende ſi ſaten
Blidelike ende met groter merghinghen.

Vergel. de aant. bij vs. 76.

vs. 122. *Herbergen* hier het *tooverslot*, *het betooverd kasteel*. Vergel. de aant. bij vs. 123—127.

vs. 123—127. D. R. heeft in zijn verslag:

Il revint au palais où deux levriers le suivirent et ne le quittèrent plus, pour lui procurer quelque dissipation.

En bij L. G. D' is het:

Quand le Prince fut prêt à rentrer au Palais, les chiens le quitterent tous ; excepté deux qui l'y suivirent, en lui faisant mille caresses. Mèlior avait destinés ceux-ci à le désennuyer lorsqu'il serait seul. Des ce moment ils

lui tinrent fidelle compagnie, et ne l'abandonnerent plus tant qu'il resta dans Chédoire.

vs. 128. *Jongelinc*, dus wordt hier PARTHON of PARTHENOPÉUS genoemd. Vergel. de aant. bij vs. 95.

vs. 129. *H'te*, bij verkorting voor *herte*, *hart*, *cor.*

vs. 130. *Achter*, waarvoor de Ouden ook *after* van *af* of *ave* schreven, heeft hier de beteekenis van *na*, *post.* Vergel. KILIAEN en G. v. H. ald., HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. spreekw.* bl. 191. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 140 en 380. BILDERDIJK, *N. T. en Dk. V.* D. IV. bl. 29 en 30, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 160.

vs. 131. *Joncff* of *jonckff*, hier en vs. 144, 175, 237 en 288 bij verkorting voor *joncfer*, *jonckfer*, *jonkfer*, *jongfer*, *joncfrouw*, *jonghvrouw*, zoo als de Ouden schreven, thans *jonkvrouw*. Met dezen eertitel dien men aanzienlijke ongehuwde vrouwen gaf, wordt MELIORE benoemd. Zie over denzelven, behalve KILIAEN, HUIJDECOPER op M. S. III B. vs. 584. D. II. bl. 148. IJPEIJ en ACKERSDIJCK, *Taalk. Aanmerk. over veroud. en minverst. woord. in de S. O. des B. verv.* bl. 174, en BILDERDIJK, *T. en Dd. V.* D. II. bl. 146.

vs. 132. *Met ſoeten ſpele*, d. i. hier met *groote vreugde* of *blijdschap*. Zoo vindt men het in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 752:

> *Tierst leefden wi* met ſoeten ſpele,
> *Nu moeten wi droeven vele,*
> *Ende bliven emmer in den toren.*

vs. 133. *Louge*, bij verkorting voor *lougen*, *loeghen*

geschreven, d. i. *lachten*. Dus werd door de Ouden de onvolmaakt verleden tijd van het Werkw. *lachen*, thans *lagchen*, *ridere*, verbogen. Zie Clignett, *Bijdr.* bl. 325. Bij de voorbeelden aldaar bijgebragt, voege men nog wat men aantreft in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 1650:

Si loeghen *ende ſpraken haer ende gheins.*

Vergel. Huydecoper op M. S. V B. vs. 793. D. II. bl. 404 en *Pr. van T. en Dk.* I D. bl. 375—380.

vs. 134. *Dreuen haer werelt ond'* (onder) *heme*, d. i. *leiden een leven onder elkander* of *leefden met elkander*. Zoo leest men in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 2228. van *Parijs* (*Paris*):

En ſieſtu, hoe gheluckech was Parijs,
Wat werelden dreef hi *ende hoe ſoete lijf,*
Doe hiden coninc van Grieken ſijn ſcone wijf
Helenen ontfoerde over ſe?

dat door Hoffmann von Fallersleben in het *Glossarium* pag. 132 wordt overgebragt, door:

Was für leben führte er?

vs. 135. *Geteme*, ook *gheteme* geschreven, d. i. *betaamde, paste, voegde.* Ww. *Ghetamen.* Hoogd. *geziemen, betamen*, *behooren, voegen, passen.* In den Roman van *Floris en Blancefloer* komt dit woord in denzelfden zin voor, vs. 778:

Al hebbicken domlike ghemint,
Ic weet wel, dat hi mi niet gheteme,
Ende mi niet en beſtaet van heme.

Vergel. HUYDECOPER op M. S. V B. vs. 1250. D. II. bl. 432 en 433.

vs. 139. *Hebbic*, *hebbe ic*, d. i. *heb ik*. De Dichter bedoelt zichzelven, en van hier tot vs. 153 verheft hij, die ook beminde, maar de genoegens der liefde niet in die mate smaakte als dit het geval met PARTHENOPÉUS was, deszelfs geluk boven het zijne. Tot regt verstand van deze verzen is het noodzakelijk dit op te merken.

vs. 140. *Lieue* hier en vs. 329. *Geliefde*, *beminde*. KILIAEN, *lief*, *liefken*, *amasius*, *amasia*.

vs. 141. *Vorsiet*, d. i. *voorziet*. Ww. *vorsien*, *veursien*, *providere*, *prospicere*.

vs. 142. *Soete*, d. i. *de lieve*, *geliefde*, *beminde*.

vs. 144. *Dode*, lees *dede*.

vs. 145. *Met herden*, d. i. *hartelijk*.

vs. 146. *Blifcap*, d. i. *vreugde*, *blijdschap*, *gaudium*, *laetitia*, *hilaritas*. In het Latijnsch-Nederduitsch Woordenboek uit de 13de eeuw, naar een HS., in de Boekerij der stad *Bern* aanwezig, door E. G. GRAFF, in het 2de deel zijner *Diutiska* gedeeltelijk uitgegeven, en bl. 195—230 voorkomende, wordt ook dezelfde spelling van *blifcap* op *laetitia* gevonden. Zie MEIJER, *Aant. op het leven van* JESUS, cap. 2. bl. 279.

vs. 147. In de vertal. van L. G. D' is het:

La mienne (ma Mie) *me fait mourir*
à chaque instant.

vs. 148. *Hine*, heeft hier de beteekenis van *Hij en*.

vs. 149. *Delijt*. Dit woord hetwelk bij KILIAEN niet

gevonden wordt en verbasterd is van het Latijnsche *deliciae*, wordt bij onze Ouden voor *vermaak*, *genoegen*, gebezigd. Zoo vindt men het in *Renout* IIe Fragm. (bij HOFFM. v. F. *Hor. Belg.* P. V.) vs. 742:

Daer was joie ende delijt;
Die brulocht die was groot.

Zie HUYDECOPER op M. S. I B. vs. 125 D. I bl. 21. STEENWINKEL, *Aant.* op MAERLANTS *Sp. Hist.* III P. III B. c. XLIV. vs. 40. D. III. bl. 338 en 339. *Proeve over het gezag der Oude Nederd. Schrijv. omtrent de afkomst der woorden* in het *Vaderl. Magaz. van Wetenschap, Kunst en Smaak* IV D. 1ste St. bl. 288 en 289. alwaar ook wordt opgemerkt dat de *Engelschen* zoo het woord *delight* (in de uitspraak *delijt*) zeer gemeenzaam gebruiken, en tot staving van deze opmerking gezegd wordt: » Onder anderen noemt *Satan*, bij MILTON, » (in zijne alleenspraak, in het begin des IVden Boeks » van het *Paradise lost*) de eerste menschen, Gods *new* » *delight*.»

vs. 150. *Amours*, d. i. *liefde*. Dit woord is een van die, welke onze Ouden uit het Fransch hebben overgenomen.

vs. 151. *El*, d. i. *anders*. *Niet el*, *niet anders*, *anders niet*. Zoo leest men ook in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 877:

Vrouwe ſeit hi, ghi ſecht wel,
Ic does uwen raet ende niet el.

En vs. 1046, 2611, 2698 en 3005 komt aldaar *niet el*

in denzelfden zin voor. Zie verder over *el*, Angels. *elles*, *Eng*. *else*. KILIAEN en G. v. H. ald., MEIJERS *Woordenschat*, HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 205. BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* D. III. bl. 104—107. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Hor. Belg.* P. III. p. 134, en CLARISSE, Aant. op *de H. der H.* bl. 355.

vs. 152. *Sond'*, bij verkorting voor *sonder*, d. i. *behalve*. Zoo ook vs. 152 en 166. In dien zin is dit woord bij de Ouden zeer gemeenzaam. Zie HUYDECOPER op M. S. IV B. vs. 977. D. II. bl. 251., VIII B. vs. 1324 en X B. vs. 456. D. III. bl. 171, 172, 377 en 378. C. A. v. W(ACHENDORFF) *Taal- en Oudheidk. Mengel-Aanmerk.* in de *N. Bijdr. tot opbouw der Vaderl. Letterk.* II D. 3 *St.* bl. 391. M. SIEGENBEEK, *Aant.* op MAERLANTS *Wap. Martijn*, in de N. W. *v. d.* M. d. N. Lk. III D. 2 St., bl. 197, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 471.

Ald. *Scouwe*, d. i. *zie*. Men zie over *schouwen* behalve KILIAEN en v. D. SCHUEREN, *Teuthon.*, IJPEIJ, *Taalk. Aanmerk. over veroud. en min verst. woord. in de S. O. des B.* bl. 93. HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 68, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 292.

vs. 153. *Rouwe*, d. i. *smart*, *droefheid*, *dolor*, *luctus*. Zoo komt het ook voor in den Roman van *Floris en Blancefloer*, vs. 7. daar is het:

Maer die redene merken connen

Ende van minnen hebben ghewonnen
Beide blifcap ende rouwe.

Vergel. voorts CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 322.

vs. 154—157. D. R. heeft in zijn verslag:

Le prince vécut un an, goûtant tous
les plaisirs qu'il pouvoit désirer.

En bij L. G. D'. is het:

L'heureux Amant passa ainsi un an
tout entier dans une félicité parfaite,
qui ne fut interrompue par aucun souci.

vs. 158. *Diere*, bij verkorting voor *dieren*, heeft hier de beteekenis van *Wild*. KILIAEN, *dier, animal, animans, bestia, fera.*

vs. 159. *Goet gebeet* is hier *goede vangst, goede visscherij*. *Gebeet*; ook *ghebet* geschreven, i. *ghebit, gebit, beet, morsus, froenum.* Vergel. KILIAEN. Zie voorts over de afleiding van dit woord, hetgeen TEN KATE bij het worteldeel *bijt* in zijne *Aanl.* II D. bl. 119. aangeteekend heeft.

vs. 160. *Sinen*, d. i. *zinnen*. Zie over dit woord behalve KILIAEN, HUYDECOPER op M. S. I B. vs. 2. D. I. bl. 1 en 2. BILDERDIJK, Verhandel. over *Het Letterschrift.* bl. 147, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 212—214.

vs. 161—163. D. R. heeft in zijn verslag:

Il avait passé ce tems sans se souvenir
de ce qu'il avoit quit de ses parens,
ni de ses amis.

En bij L. G. D'. is het:

Un bonheur si continu lui avait
fait oublier son pays, ses amis,
ses parens.

vs. 164. *Al*, d. i. *heel*, *geheel*, *totus*. Vergel. BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* D. III. bl. 108. [Moet men hier voor *al* niet *el* lezen? M. S.]

Ald. *Ne*, d. i. *niet*, *non*. Zie BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* D. III. bl. 8 en 9. en D. IV. bl. 40 en 41.

Ald. *Achte* beteekent hier *zorgde*, *bekommerde*. Zoo leest men ook in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 2074:

Ende ghi ons herberghet dor ſinen wille,
Ende peinſt ende acht *om onſe vrome.*

Zie over dit woord CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 357. Het *Fr.* HS. van D. R. heeft *pensoit*, en in hetzelve luidt dit vs. dus:

Ne de rienz nule (autre) *ne* pensoit.

vs. 165. *No*, bij onze Ouden de gebruikelijke verkorting van *noch*, *neque*. Vergel. BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* D. III. bl. 68 en 151. en *N. T. en Dk. V.* D. III. bl. 201.

vs. 166 en 167. Wat in beide deze verz. voorkomt, wordt in het *Fr.* HS. van D. R., dus uitgedrukt:

Fors de sa mie que il avoit,
De ses chiens et de ses oiseas.

vs. 168. *Haddi*, *hadde hi*, d. i. *hadde hij*.

Ald. *Wille*, hier, *vermaak*, *behagen*. In die be-

teekenis is dit woord nog in Overijssel in gebruik. Zie HALBERTSMA, *Woordenb. van het Overijsselsch.* Voorts vergelijke men over derzelver afleiding van *wallen*, *wellen*, TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 723 en 728. J. F. *Verhandel. over het Stamwoord Fee* in de *N. Bijdr. tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I D. 3 st. bl. 381. en D. A. O. M. *Naspeur. der oorspronk. beteeken. van sommige Duitsche woorden*, II D. 2 st. bl. 171—174. HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 49, en BILDERDIJK, *Verhand. over het Letterschrift*, bl. 174, en *Verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* III D. bl. 265 en 266. op dit woord.

vs. 170. *Eñ*, bij verkorting voor *ende*, d. i. *einde*, *finis*.

vs. 171. *H' eñ dare*, lees *haer ende dare*, d. i. *hier en daar.* Vergel. de aant. bij vs. 360.

vs. 172. *Wañe*, bij verkorting voor *wanen*, d. i. *van waar.* KILIAEN, *waen*, *waenen*, *unde*, en V. D. SCHUEREN, *Teuthon.*, *wan kompstu*, *unde venis.* Zie verder HUYDECOPER, *Pr. van T. en Dk.* I D. bl. 170 en 171, en CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 294, 295 en 400.

vs. 174. *Oem* is *oom*, uit het Fransche *oncle*, van het Latijnsche *avunculus.* De ineenvloeijing van *nc* tot *m* is dezelfde als die van *ng.* Zie BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* D. IV. bl. 146, en *Verkl. Geslachtl. der Ned. Naamw.* II D. bl. 298. op dit woord.

Ald. *Scouwẽ*, lees *ſcouwen*, d. i. *zien.* Het *Fr.*

HS. van D. R. heeft *réoir.* In hetzelve luidt dit vs. dus:

De lui véoir a desirrier (envie).

Zie voorts de aant. bij vs. 152.

vs. 175 en 176. Het *Fr.* HS. van DR. heeft hier:

Quant la nuit vint, sel' dit s'amie (il le dit à son amie),

Et congié l'en demande et prie.

vs. 178. *Loue* is hier *sta toe, veroorloof, bewillig.* Vergel. TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 658 en 659.

Ald. *Vaert,* d. i. *gaat, trekt, reist. Varen* voor *gaan, trekken van de eene plaats naar de andere, reizen* of *zich ergens heen begeven,* ontmoet men dikwijls in onze oude taal. Men zie omtrent de afleiding en de verschillende beteekenissen van dit woord TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 463 en 464. J. F. *Verhandel. over het Stamwoord Fee,* in de *N. Bijdr. tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I D. 3 st. bl. 384 en 385. HUYDECOPER, *Pr. van T. en Dk.* II D. bl. 159—162. IJPEY, *Taalk. Aanmerk. over veroud. en minverst. woord. in de S. O. des B.* bl. 125—131, en *Taalk. Aanm.* enz. *verv. door* IJPEY *en* ACKERSDIJCK, bl. 91 en 92. In het *Fr.* HS. van D. R. wordt dit vers dus gelezen:

Et ele dit, amis alez.

vs. 180. *Gerechte,* d. i. *ware, opregte.* In dien zin treft men ook dit woord aan in het III B. c. 19. van den *Leecken Spiegel* (zie BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* D. I. bl. 147). Daar leest men:

Hij feide waer, dat verftaet:
Vrient es te vindene quaet;
Maer gherecht vrient, *na mijn v'ftaen,*
En es niet verwrocht fo faen.

Zie voorts Clignett, *Bijdr.* bl. 283 en 284.

vs. 182. *Doet* is hier *bewijst.* Vergel. Clarisse, *Aant. op de H. der H.* bl. 241. In het *Fr.* HS. van D. R. luidt dit vs. dus:

Qu'à nul autre n'aiez amor.

vs. 183. *Hou.*, lees *hout, houdt.*

Ald. *Trouwe, trouw, fides.* Het *Fr.* HS. van D. R. heeft *Foi*, en in hetzelve leest men dit vs. dus:

Et vostre amie foi portez.

vs. 184. *Heb..*, waarschijnlijk *hebbe*, d. i. *heeft.*

Ald. *Noet*, d. i. *noodig, van noode, necesse. Besoin* heeft de vertal. van L. G. D'. In dezelve leest men:

La France en ce moment a besoin de votre valeur.

vs. 185. *—n*, lees *en, ende.*

Ald. *Bloys.* vs. 262 *bolois* en vs. 337 even als hier geschreven, is *Blois* eene thans schoone en volkrijke Fransche stad aan de *Loire* in het Departement *Loire en Cher*, het voormalig Gouvernement van *Orleans*, in eene vermakelijke en vruchtbare landouw gelegen.

vs. 186. *Befeten*, d. i. *bezet, omzet, belegerd, obsessus.* In dien zin komt dit woord voor bij Melis Stoke *Rijmkr.* B. II. vs. 676:

Hem volghede Keiser Vrederijc
Met groten here seer vermeten,
Eñ hevet Brunsewijc beseten
Eñ dat ghewonnen, eñ borghe vele.

In den Roman van *Guerijn van Montglavie* (bij Bilderdijk, *T. en Dk. V.* D. IV. bl. 128.) *Fragm.* I. vs. 66. is het:

Die.cõ. (coninc) *die ons heeft* beseten,
Wi sullen hem marghiin laten weten
Of onse swerde connen sniden.

En in dien van *Floris en Blancefloer* vs. 639:

Entie Grieken Troien besaten
Ende si die mure met storme versochten
Ende hoe si van binnen weder vochten.

Zie verder over dit woord hetwelk vele beteekenissen heeft, behalve Kiliaen, Huydecoper, *Pr. van T. en Dk.* II D. bl. 385. Bilderdijk, t. a. p. bl. 139 en Clarisse, *Aant. op de H. der H.* bl. 148—150. Het verslag van D. R. heeft:

Blois est assiégée.

en de vertal. van L. G. D':

Blois, votre héritage, est bloqué.

Ald. *Borge, burg van bergen; servare, in tutum recipire, munire.* Men zie over dit woord Ten Kate, *Aanl.* II D. bl. 112 en 113. A. Kluit Aanteek. op dit woord in van Hoogstraten's *Lijst der gebruikel. zelfst. Naamw.* E. S. D. G. (IJpey) *Eenige Lessen de Ned. Taal- en Spelk. betreffende en Nalez.* in Br. à Brandis, *T. D. en Lk. Kabinet* IV D. bl. 145, 146 en 176. H.

VAN WIJN, *Hist. en Letterk. Avondstonden*, II B. bl. 5. aant. en J. H. HOEUFFT, *Taalk. Bijdr. tot de Naamsuitg. van eenige meest Nederl. Plaatsen* bl. 20—22.

vs. 188. D. R. heeft in zijn verslag:

Vous y avez un grand nombre d'ennemis.

vs. 189. *Wren*, bij verkorting voor *waeren* ook *werren* geschreven, d. i. *krijg, oorlog, bellum.* Eigenlijk beteekent dit woord *contentio, dissidium, dissensio*, doch daar twist en tweedragt onder de magten der aarde vaak tot bloedige oorlogen aanleiding geven, is dit woord zeer natuurlijk in die beteekenis overgegaan welke het hier heeft, en die had het ook reeds in de oudste tijden, toen het door verschillende dialekten uitgesproken werd, *werre, warre, were, gerre, gwerre*, waarvan dus nog het Engelsche *war*, het Spaansche en Italiaansche *guerra*, en het Fransche *guerre*. Zie behalve KILIAEN en MEIJER'S *Woordenschat*, STRUVIUS, *Glossar. vocc. semilatin. aut barbarar. q. in T. 1. Scriptt. Rer. Germanic. occurr.* p. 704. v. *guerra. Not. et observat. ad Taxam Cancell. et Poenitent. Apostolicae* pag. 173 et 174. ed. 1664. STEENWINKEL, *Aant.* op MAERLANT'S *Sp. Hist.* III P. II B. XXX. C. vs. 16. D. III. bl. 179. J. F. *verhandel. over het Stamwoord Fee*, in de *N. Bijdrag. tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I D. 3 st. bl. 388. E. S. D. G. (IJPEY) *Antw. aan* J. L. in BR. à BRANDIS, *T. D. en Lk. Magaz.* II D. bl. 288 en 289 en *Bekn. Geschieden. der Nederl. Taal*, I D. bl. 57. en II D. bl. 38. alsmede TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 734. D. R. heeft in zijn verslag:

Il y a tant de guerres à présent.

en in de vertaling van L. G. D'. is het:

Tout y est au pillage.

vs. 191. *Bi mine* (minen) *rade*, d. i. *naar*, *volgens*, of *overeenkomstig mijnen raad.*

vs. 193. *Houesch*, d. i. *hoofsch*, *heusch*, *beleefd*, *wellevend*, *minzaam*, *vriendelijk*. L. G. D'. heeft in zijne vertaling *courtois*. Men zie over dit woord Bilderdijk, *N. T. en Dk. V.* IV D. bl. 172 en 173 en Clarisse, *Aant. op de H. der H.* bl. 202—204.

vs. 195. *Wel gesedet* is hier *goed van zeden*, *welgemanierd*, *bene moratus*. *Ghesaet*, *gesaetigh*, *ghesedigh* is *zedig*, *manierlijk*, *modestus*, gelijk het Hoogduitsche *gesittet*, dat *gemanierd*, *beschaafd*, te kennen geeft. Zie voorts Kiliaen, en Clarisse, *Aant. op de H. der H.* bl. 472.

vs. 198. *Hout*, d. i. *gunstig*, *genegen*. Zie Huydecoper op M. S. II B. vs. 176. D. I. bl. 367 en 368. Clignett, *Bijdr.* Bl. 147 en 148, en Siegenbeek, *Aant.* op Maerlant's *Wap. Martijn* bl. 223 en 224.

vs. 201. *Saelt*, d. i. *zal het*. Eene zamentrekking bij onze Ouden zeer algemeen in gebruik. Zie Huydecoper op M. S. I B. vs. 801. D. I. bl. 88. IV B. vs. 523. D. II. bl. 221 en Clignett, *Bijdr.* bl. 17 en 23. In de vertal. van L. G. D'. luidt dit vers dus:

J'aurai soin d'y fournir abondamment.

vs. 206. *K'ke*, bij verkorting voor *kercke*, *kerke*, *kerk*. Over den oorsprong of afleiding van dit woord, zijn de gevoelens der taalkenneren verschillende: zie dien

aangaande J. G. ECCARDI *Schediasma de vocis* KIRCHE *origine* in *Biblioth. Brem. Class.* II. *Fasc.* 2. pag. 291—300. H. MUHLII *De Etymo vocis* KIRCHE *Commentatio*, ibid. *Class.* III *Fasc.* 3. pag. 525—536. TH. HASAEI *De formali τȣ* קר et קרא *significat. observ.* ibid. pag. 571—574. J. DIECMANNI *Specim. Glossar. Mscti Lat. Theotisc.* pag. 92—100. J. BINGHAMI *Origin. sive Antiquitat. Eccles. vol.* III. *Lib.* VIII. *cap.* 1. § 2. pag. 113—115. HOOGSTRATEN, *Lijst der gebruikel. zelfst. Naamw.* en KLUIT ald. op dit woord. *Bijvoegs. over het w.* KERK in de *Taalk. Aanmerk. over veroud. en minverst. woord. in de S. O. des B. verv.* door IJPEY en ACKERSDIJCK, bl. 128—150. HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 37 en 38. BILDERDIJK, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* II D. bl. 61. op dit woord en J. WEELING, die in zijn opstel over *De afleiding van het woord* KERK, voork. in de *Overijss. Alman. voor Oudh. en Letter.* van 1840. bl. 1—14. dit woord uit de Noordelijke taaltakken onzer voorvaderen, wil hebben afgeleid; welke afleiding mij niet zoo geheel onaannemelijk toeschijnt.

vs. 207. *Papen.* Hier in 't algemeen *priesters.* KILIAEN, *Paepe, presbijter, sacerdos, sacrificus.* Vergel. HUYDECOPER op M. S. X B. vs. 1058. D. III. bl. 447.

Ald. *Clercke, Geestelijken. Clerck* ook *klerck* geschreven, Lat. *clericus*, eene benaming welke hij onze Oude Schrijvers meermalen voorkomt, beteekent in het algemeen een *Geestelijke*, iemand die eene kerkelijke be-

diening waarneemt; met één woord, een *getonsureerde* of *geschoren*. De *tonsuur* of *kruinschering* was het bijzonder vereischte om *clerck* te worden. Over deze benaming en de vele verschillende beteekenissen in welke dezelve gebruikt wordt, vergelijke men wijders G. DURANDUS, *Rational. Divinor. Officior.* T. I. *Lib.* II. *cap.* 1. pag. 46, 48, 49 et 52. F. HALLIER, *de Sacris Electionib. et ordinationib. ex Antiq. et Nov. Eccles. usu* P. I. *Proleg. cap.* 1. § 1—20. pag. 1—8. P. II. *sect.* 1. *cap.* 1. *art.* 1. § 3 et 16. pag. 13 et 15. et P. III. *sect.* 8. *cap.* 11. *Append. ad hanc sect. art.* 2. § 1—3. pag. 514—526. BINGHAMI *Origin. sive Antiquitat. Eccles. Vol.* I. *Lib.* I. *cap.* 5. § 7—9. pag. 48—50, et *Vol.* II. *Lib.* VI. *cap.* 4. § 16 et 17. pag. 415—417. HUYDECOPER op M. S. X. B. vs. 1058. D. III. bl. 446—448. CLIGNETT en STEENWINKEL, *voorr.* voor MAERLANT'S *Sp. Hist.* D. I. bl. XV—XIX. VAN WIJN, *Hist. en Letterk. Avondst.*, I. B. bl. 278 en 279, en D. J. VAN DER MEERSCH, *verslag wegens een Rijmboek van* MART. VAN THOROUT, voork. in het *Belgisch Museum voor de Ned. Tael- en Letterk. en de Geschieden. des Vaderl.* uitgeg. door J. F. WILLEMS, III D. 2e Aflev. bl. 213—217.

vs. 208. *H'e*, bij verkorting voor ons *Heere*.

vs. 210. *Prijs* is hier *roem*. Zie over dit woord TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 315, en BILDERDIJK, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* II D. bl. 375. op dit woord.

vs. 212. *Dom*, d. i. *dwaas*, *onverstandig*. Vergel.

TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 614, en CLARISSE, *Aant. op de II. der H.* bl. 337 en 532.

vs. 213. *Raet* ook *raed* geschreven, heeft hier de beteekenis van *middel, adjumentum, remedium.* Zoo vindt men het ook in het spel getit. *Esmoreit* (bij HOFFM. v. F. *Hor. Belg.* P. VI.) vs. 101:

Nu biddic u, meester ghetrouwe ende goet,
Dat ghi al metter spoet
Wilt hulpen vinden enen raet
So dat ic blive in minen staet
Ende van den jonghelinc onghequelt.

vs. 216 en 217. Wat in beide deze verz. voorkomt, wordt in de vertal. van L. G. D'. dus uitgedrukt:

Daigner croire que ceux qui vous donneront ce conseil, ne sont pas vos véritables amis.

vs. 219. *D'* staat hier voor *daer, daar.* In het *Fr.* HS. van D. R. luidt dit vs. dus:

Quant vos aurez faite la pès.

En in de vertal. van L. G. D':

Lorsque vos ennemis auront été forcés à la paix.

vs. 220. *Merret,* d. i. *vertoeft;* van *merren,* waarvoor men thans zegt *marren, dralen, wachten, zich ophouden.* Het *Fr.* HS. van D. R. heeft *demorez.* In hetzelve luidt dit vs. dus:

Ne demorez en France.

En in de vertal. van L. G. D'.:

Hâtez-vous de revoler vers celle qui vous aime.

vs. 221. *M'* met eene apostrophe voor *Maar*, oudtijds *Mer*. Vergel. het *Antw.* van E. S.' D. G. (IJPEIJ) aan J. L. in BR. à BRANDIS, *T. D. en Lk. Magaz.* II D. bl. 295.

Ald. *Te*, d. i. *tot*. — Zie HUIJDECOPER op M. S. IV B. vs. 1339. D. II. bl. 280 en 281. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 79 en 408, en BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* IV D. bl. 142.

vs. 222. *Dor* is hier *om*. *Dor mine* (minen) *wille*, d. i. *om mijnent wille*, *uit liefde tot mij*. *Dor* voor *om* is bij onze vroegste schrijvers zeer gemeenzaam. Zie HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Hor. Belg.* P. III. pag. 131 et 132. CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 344 en 345, en de aldaar aangehaalde schrijvers. D. R. heeft in zijn verslag:

Pour mon amour.

Ald. *Vrome* is hier *nut*, *voordeel*, *baat*. In deze beteekenis komt dit woord bij de Ouden zeer dikwerf voor; zoo vindt men het in den Roman van *Caerl ende Elegast*, vs. 1236:

Int hof en was man gheen,
Diet ſpreken dorſte te ſiere vromen.

In den *Trojaenschen Oorlog* vs. 80:

Om dat si goede ridderscepen,
Bider minnen rade begrepen,
Gaf si se de meneghen die wille come,
Was hare om hare vrome
Deet. sij, maer sine minde ghenen,
Dan haren man maer eenen.

En bij *Theophilus* vs. 58:

Nu biddic der soeter coninghinne,
Daer ic dit omme beghinne,
Dat ic des moete volcomen,
Gode t'eren ende ons te vromen.

Zie voorts over dit woord TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 717 en 718. IJPEIJ en ACKERSDIJCK, *Taalk. Aanmerk. over veroud. en minverst. woord. in de S. O. des B. verv.* bl. 116—118. SIEGENBEEK, *Aant. op* MAERLANT'S *Wap. Martijn* bl. 143, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 125. D. R. heeft in zijn verslag:

Pour votre bien.

vs. 225—230. De vertaling van L. G. D'. heeft hier:

Ces sages leçons resteront gravées dans mon coeur, répondit Parténopex; aucune n'en sortira, et vous serez — fidelement obéie.

vs. 231. Het voorg. vs. ontbrekende, en in dit vs. eene gaping zijnde, welke zich met geene zekerheid laat bepalen hoe moet worden aangevuld, acht ik het noodig op te merken, dat men hier in het *Fr.* HS. van D. R. leest:

Par matinet au fil du jor,
Fait Partonopex son ator (ses préparatifs).

vs. 234. *Ter gere* (*Ter gheenre*), *tot geene*, *tot haar.* Vergel. voorts HUIJDECOPER op M. S. I B. vs. 1149. en II B. vs. 774. D. I. bl. 120 en 532, en CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 274 en 275.

vs. 235. *Hauene*, d. i. *haven*, *portus.*

vs. 236. *Staen* beteekent hier *leggen*. Vergel. KILIAEN.

vs. 238. *Ors*, *paard*, bij letterverzetting *ros*, zoo als in vele woorden meer, b. v. *vorst* en *vrost*, *gelu*, van *vriezen*: *borst* en *brost*, *pectus*: *torsch* (*tors*) en *trosch* (*tros*) van *torssen* of *trossen* enz. Zie KILIAEN en G. v. H. ald. HUYDECOPER, *Pr. van T. en Dk.* III D. bl. 97. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 100. BILDERDIJK, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* II D. bl. 308. op dit woord en HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Hor. Belg.* P. III. pag. 150.

vs. 239. *Gange*, d. i. *gang*, *trap*, *gressus*, *gradus*.

vs. 240. *Want*, veelligt *vant*, *vond*.

Ald. *Bin* is binnen, eigenlijk *be-in*, gelijk *buiten* van *be-uit*. Zie HUYDECOPER op M. S. I B. vs. 802. D. I. bl. 88. en IV B. vs. 875. D. II. bl. 245, en BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* III D. bl. 152.

Ald. *Joncg*....., lees *ioncgelinc*, d. i. *jongeling*.

vs. 241. *W*.., lees *wel*.

vs. 244. *Sciltcna*.., lees *sciltcnape*, d. i. *schildknaap* t. w. PARTHON of PARTHENOPÉUS, volg. de vertal. van L. G. D'. door MELIORE zelve in het eerste nachtelijke onderhoud met hem, ook *Ecuijer* genoemd. Zie over de *Schildknapen* en de pligten welke zij te vervullen hadden J. J. HOFFMANNI *Lexic. univers.* Tom. I pag. 338 en 339. v. *Armiger*. LE GR. D'AUSSY, *Fabl. ou Cont. du XIIe et XIIIe siècle*, *Not.* au Conte intit. *Les trois Chevaliers et la Chemise* et particulièrem. au part. intit. *Voici le vrai préambule du Conte*, Not. b. Tom. I. p. 173 et 174. S. VAN LEEUWEN, *Batav. Illustr.*

of *Holl. Chron.*, Hoofd. XII bl. 719, en *Handvest. en Octroijen der stede Vlaardingen* bl. 31, 225 en 290.

vs. 245. *Roedere* is, meen ik, hier *roer*. Dit bevestigt het volg. *die ſtieren plach*. KILIAEN heeft ook *roeder*. j. *roer. clavus, gubernaculum*. Zoo ook in den *Ferguut:*

Nu kere den roedere *te hant,*
Eñ laet ons ſeilen an dat lant.

en in de *Dietſche Doctrinale*, HS.

Gherechticheit sal die roed' *ſijn*
Op dat die wijsheit sal ſijn ſijn. M. S.

vs. 249. Is het laatste woord ook *slancker?* Men gebruikt dit wel niet van den wind; doch de dwang van het rijm doet ook latere dichters niet zelden min eigenlijke woorden bezigen. Men zou ook *swakker* kunnen lezen, dat zeker een' onvolkomen rijm geeft; doch deze zijn bij de Ouden niet zeldzaam. M. S.

vs. 250. *Anker*. Gereedelijk laat zich voorzeker den oorsprong van dit woord vinden, in het verouderde werkwoord *ancken, figere;* schoon het ook wel zijn kan, dat het van het Latijnsche *anchora*, moet worden afgeleid. Zie TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 104 en 204, en YPEIJ, *Beknopte Geschied. der Ned. Taal*, I D. bl. 197.

vs. 252. *Nz*, lees *niet*. Het teeken naar *z* gelijkende, is eigenlijk eene sluitende *t*, die achter *n* geplaatst, dit woord aanduidt. Vergel. BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* D. I. bl. 147.

Ald. *ga* . ., lees *gaen*, d. i. *gaan*.

vs. 254. *Boet*, d. i. *boot*, *acacium*, *navigium actuarium*. Vergel. Kiliaen.

vs. 255. *Rikelec* is hier een bijvoegelijk naamwoord, en beteekent *kostbaar*. *Een rikelec bedde*, *een kostbaar bed*. Zoo vindt men het in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 3277:

Een rijclic bedde *hi verfach*,
Daer Blancefloer bi Floris op lach.

vs. 258. *Dinc*, d. i. *ding*, *res*. Vergel. Bilderdijk, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* I D. bl. 150. op dit woord.

vs. 260. *Gemake*, d. i. *gemak*, *commoditas*, *facilitas*.

vs. 261. *Vernoy*. Dit woord treffen wij bij onze oude schrijvers meestal in de beteekenis van *verdriet* aan. In eenen meer uitgestrekten zin, zoo als door *Mr.* W. C. Ackersdijck in desz. *Aanmerk. en Opheld.* op het in de *N. W. v. d.* M. *d. N. Lk.* I D. 1 st. medegedeelde *Fragment* van den *Trojaenschen Oorlog*, vs. 155. bl. 257. is aangewezen, werd het echter ook oulings voor *allerlei leed* gebezigd; en in de beteekenis van *eenig leed* komt het mij voor, dat ook dit woord, hetwelk zoo als door den Heer Clarisse, in zijne *Aant. op de H. der H.* bl. 130 wordt opgemerkt, niet oorspronkelijk *Duitsch* is, maar veeleer uit het *Italiaansch*, *Spaansch*, *Fransch* of *nieuwst-Engelsch* (d. i. uit het, door de *Noormannen* in deze taal ingebragte, gedeelte), schijnt ontleend te zijn, hier moet genomen worden. Zie verder, behalve Cla-

RISSE, t. a. p. bl. 129—131. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Hor. Belg.* P. III. pag. 159 et 160.

Ald. *Toren*, d. i. *verdriet*, eene omspelling van *troren*, *treuren*. Vergel. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 16, en BILDERDIJK, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* III D. bl. 151 en 153 op *Toorn* en *Toren*.

vs. 262. *Dane*, lees *danen*, d. i. *vandaar*. Zie HUIJDECOPER, *Pr. van T. en Dk.* I D. bl. 168—172. De Heer MEIJER, doet in zijne *Aant. op het leven van* JESUS Cap. 27. bl. 294. opmerken, dat dit *danen* of *daenen*, in Belgie nog dagelijks gehoord wordt; [*von dannen* zegt de Duitscher nog.] B. N.

vs. 265. *pt* bij verkorting voor *part*, *paerd*, *peerd*, *paard*, *equus*. Men zie omtrent de afleiding van dit woord, hetwelk zijn oorsprong heeft in *varen*, voortgaan, snellen, BILDERDIJK, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* II D. bl. 313 en 314. op dit woord.

vs. 266. *Te hant*, is *thans*, *terstond*, *op staande voet*, *dadelijk*. KILIAEN: *Hands*, *te hands*, *statim*, *nunc*, *ilico*, *e vestigio*. Zie verder over dit woord HUIJDECOPER op M. S. III B. vs. 1455. D. II. bl. 108. CLARISSE, *Aant op de H. der H.* bl. 132, en HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Hor. Belg.* P. III. p. 157.

vs. 267. *Nochta*, bij verkorting voor *nochtan*, d. i. *evenwel*. Over dit woord, en de gevestigde schrijfwijze van *nogtans*, voor *nogthans* of *nogthands*, vergelijke men de bekende wederzijdsche geschriften der Heeren BILDERDIJK en SIEGENBEEK, in des eersten *T. en Dk. V.*

III D. bl. 46 en 72—78. IV D. bl. 171—192. en *N. T. en Dk. V.* I D. bl. 196. en des laatsten *Taalkundige Bedenkingen*, bl. 1—18 en 49—58. alsmede CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 292—294. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Hor. Belg.* P. III. pag. 147, en J. DAVID, *over de Bilderdijksche afwijkingen van het gewoon schrijfgebruyk in Holland*, voork. in het *Belgisch Museum voor de N. T. en Lk. en Geschieden. des Vaderl.* uitgeg. door WILLEMS, III D. 2e Aflev. bl. 138—151.

Ald. *Nieme̅*, lees *niemen* oudtijds ook *nieman*, d. i. *niemand*, bij zamentrekking voor *ne iemand*, *nemo*. Vergel. behalve KILIAEN en G. v. H. ald., TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 63. HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 156—158, en BILDERDIJK, *verklar. Geslachtl. der Ned. Naamw.* II D. bl. 276. op *niemand.*

vs. 270. *ia̅merde he̅*, lees *iammerde hem*, d. i. *weende hij zeer.*

vs. 271. *Algad'*, lees *algader*, d. i. *geheel en al.* In gelijken zin komt het voor in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 2318:

> *Here', ſeit Floris, dor god ghenade!*
> *Ic sal der waerheit lien* algader,
> *Die coninc van Spaenghen es myn vader.*

vs. 273. *Moet* is hier hetzelfde met *gemoed; in ſinen moet* beteekent dus *in zijn gemoed, bij zich zelven.* Vergel. HOEUFFT, *Taalk. Aanmerk. op eenige O. F. Spreekw.* bl. 183, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 207.

vs. 274. *Auenture*, d. i. *geluk*. In die beteekenis komt dit woord, blijkbaar van het middeleeuwsch Latijnsche *aventura* ontleend, meermalen bij onze Ouden voor. Dus leest men in den *Sp. Hist.* van MAERLANT I P. VI B. VII C. vs. 28. II D. bl. 14:

Vaer neemt den mensche zin en cracht
Entie die auenture *wacht.*

Zoo ook bij LODEW. VAN VELTHEM, *Sp. Hist.* (uitg. van Is. LE LONG) V. B. XVI C. bl. 325:

Men vint van Alexander dat,
Dat hi wan menige stat,
Ende dat hem geuiel scone auenturen.

En in het spel getiteld *Gloriant* (bij HOFFM. v. F. *Hor. Belg.* P. VI) vs. 1103:

Maer God die gaf mi aventure,
Bi vriende hulpe, bi goeden rade
Dat ic ben comen sonder scade
Uut den vancnesse swaer.

Zie verder over dit woord IJPEY, *Bekn. Geschied. der N. T.* I D. bl. 344, en II D. bl. 361—363, en LE JEUNE, *Bouwstoff. voor de N. Lk. en hare Geschied.* 3 st. bl. 194 en 195.

vs. 275. *—ierst*, veelligt *tierst*, *het eerst*.

vs. 276. D. R. heeft in zijn verslag, (en daardoor wordt hetgeen hier voorkomt verstaanbaar, en kunnen wij tevens veelligt den hoofdinhoud van het voorg. ontbrekende vs. opmaken):

Quand il fut auprès de Blois, il vit
douze beaux mulets chargés.

En bij L. G. D'. is het:

Cependant il reconnaît dans le lointain
les Tours de Blois, et s'avance à grands pas
vers la ville.. A quelque distance, il
apperçoit douze fort chevaux de
somme, très-chargés, et qui paraissaient
s'y rendre aussi.

vs. 277. *Varue*, lees *varuen*, *verw* van 't oude *vaar*, *var*, *kleur*. Zie Bilderdijk, *N. T. en Dk. V.* D. IV. bl. 92, en *verkl. Geslachtl. der Ned. Naamw.* III D. bl. 192. op *verf*, *verwe*, en Clarisse, *Aant. op de H. der H.* bl. 385.

vs. 278. *Vouerw*, lees *vouerwaer*, d. i. *voorwaar*, *voorzeker*, *sane*, *certè*.

vs. 279. *Garfoene*, d. i. *knapen*, *ridder- of schildknapen*, van 't Fransche *garçon*.

vs. 280. *Siden*, d. i. *zijde*, *sericum*.

vs. 282. *Gedaen*. Dit woord, ook *ghedaen* en *ghedane* geschreven, wordt bij onze Ouden en ook hier voor *gedaante*, *uiterlijk voorkomen* of *gestalte*, gebezigd. Men zie over hetzelve Huijdecoper op M. S. III B. vs. 379. IV B. vs. 1101 en VI B. vs. 740. D. II. bl. 35, 260, 261 en 510. Clignett, *Bijdr.* bl. 215, 216 en 399. Ten Kate, *Aanl.* II D. bl. 158, en Bilderdijk, *verkl. Geslachtl. der Ned. Naamw.* I D. bl. 224.

vs. 283. *Grau*, d. i. *grijs*, *canus*. Vergel. Ten Kate, *Aanl.* II D. bl. 681. Bilderdijk, *Verhand. over het Letterschrift.* bl. 169, en *N. T. en Dk. V.* IV D. bl. 81. D. R. heeft in zijn verslag:

Un vieux chevalier.

En bij L. G. D'. is het:

Ses cheveux fussent blanchis
par l'âge.

vs. 287. *Bi* is hier *door*. In deze beteekenis treffen wij dit woord, ook *bij* geschreven, bij alle onze Oude Schrijvers meermalen aan. Zie Clignett, *Bijdr.* bl. 7 en 8, en Clarisse, *Aant. op de H. der H.* bl. 284 en 285.

Ald. *Ontbiet v*, d. i. *doet u weten*. Kiliaen vertaalt *ontbieden* niet alleen door *accersere*, *accersire*, *arcessere*, *advocare*, *evocare*, *doen komen* of *roepen*, *oproepen*, gelijk het zoo bij ons tegenwoordig nog algemeen in gebruik is, maar ook door *nunciare*, *denunciare*, *renunciare*, *boodschappen*, *aankondigen*, *laten* of *doen weten*. Over dit werkwoord en deszelfs onderscheidene beteekenissen, leze men IJpey en Ackersdijck, *Taalk. Aanmerk. over veroud. en minverst. woord. in de S. O. des B. verv.* bl. 69—73. Clarisse, *Gemengde Aanmerkingen* in Br. à Brandis, *T. D. en Lk. Magaz.* IV D. bl. 61—65, en *Aant. op de H. der H.* bl. 423 en 424.

Ald. *Saluut* is hier *groet*. Ik meen tot staving van deze beteekenis en die der andere in dit *vs.* voor-

komende woorden, over welke ik hierboven mijne aanmerkingen mededeelde, en alzoo tot regt verstand van hetzelve, te moeten doen opmerken, dat het *Fr.* HS. van D. R. hier heeft:

Saluz li dit de par sa mie.

En dat de vertaling van L. G. D.' dus luidt:

Recevez, sire, le salut de celle qui vous
a donné son coeur.

vs. 290. *So* komt hier voor *soe* of *si*, d. i. *zij*, *ipsa*, *illa*.

vs. 291. *Gestade*, lees *gestaden*, d. i. *bestendig*, *onveranderlijk*.

vs. 292. *Peinst*, d. i. *denkt*. *Bidt dat ghi om haer peinst*, beteekent dus *bidt* of *verzoekt u dat gij om haar denkt*, *dat gij haar niet vergeet*. In het *Fr.* HS. van D. R. is het:

Et pri por nos et por lui (elle)
Que ne la metoiz en oubli.

En in de vertal. van L. G. D.':

La seule grace qu'elle vous demande en
retour; c'est de ne pas l'oublier.

vs. 298. *Here*, d. i. *Heer*. Een titel oudtijds hun gegeven die tot de Ridderlijke waardigheid verheven waren; en van hier dat men met betrekking tot de *Ridders* een en denzelfden persoon doorgaans met den titel van *Heer* benoemd vindt, die eenige jaren te voren dien titel nog niet droeg, als toen nog geen *Ridder* zijnde;

en dat in Handvesten, Onderhandelingen tusschen Vorsten en Edellieden en andere oude Gedenkschriften, vaak van twee broeders de een, als *Ridder* zijnde, *Heer* getiteld, en de andere eenvoudig met zijnen naam benoemd wordt. Zie HUYDECOPER op M. S. X B. vs. 173. D. III. bl. 358 en 359, en *Handvesten en Octrooijen der stede Vlaardingen* bl. 226 en 290. Het *Fr.* HS. van D. R. heeft *Sire.* In hetzelve leest men:

Sire, ce dit Partonopex.

vs. 300. *Spade en̄* (ende) *vro*, d. i. *laat en vroeg.*

vs. 302. *Jonē*, lees *ionnen*, waarvoor oulings ook *gonnen*, d. i. *gunnen*, *favere.* *Onnen*, dat de beteekenis heeft van *gunnen*, *gunstig zijn*, komt bij onze oude schrijvers meermalen voor, zoo als door HUYDECOPER op M. S. IX B. vs. 928. D. III. bl. 310, en in het *Antwoord* van E. S. D. G. (IJPEY) aan J. L. in BR. à BRANDIS, *T. D. en Lk. Magaz.* II D. bl. 314 en 315, met voorbeelden, nog te vermeerderen met eene plaats uit de *Rijmkronijk* van M. S. B. X. vs. 1105, is aangewezen. Van dit *onnen*, ook wel *hoonen* gespeld, is gevormd *gonnen*, zamengetrokken uit *ge-onnen*, en door verwisseling van de *g* in *j*, *jonnen;* waarvan, zoo wel als van *gejond* voor *gegund*, *jonstig* voor *gunstig*, en *jonste* voor *gunste*, *favor.* Vergel. KILIAEN en G. v. H. ald. MEIJER's *Woordenschat* en TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 642.

vs. 305. *Soemers.* Dit woord, ook *somers*, *zomers*,

sommers en *sommiers* geschreven, heeft de beteekenis van *lastdieren*, *last-* of *pakpaarden*. Bij KILIAEN komt *ſommier* als een oud Vlaamsch woord voor, en wordt door *jumentum clitellarium*, *sarcinarium* vertaald, waarbij de aanteek. van G. v. H. moet vergeleken worden. De oorsprong des woords is ongetwijfeld, in *ſomme*, *zomme*, *ſome*, *vracht*, *pak*, *last*, *onus*, *sarcina*, gelegen. Zie voorts over dit woord CLIGNETT, *voorrede* voor den *Teuthonista* bl. XXXI en XXXII. en *Bijdr.* bl. 227. MEIJER's *Woordenschat*. TEN KATE, *Aanl.* II D. bl. 744, en BILDERDIJK, *verkl. Geslachtl. der Ned. Naamw.* III D. bl. 298. op *zommer*. D. R. heeft in zijn verslag: *somiers;* en L. G. D'.: *chevaux de somme*.

vs. 306. *Beede*, d. i. *beide*, *ambo*, *uterque*.

vs. 307. *Of* is hier *indien*, *si*. In dezen zin was dit woord oudtijds zeer in gebruik. Zoo vindt men het in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 119:

Wapenen dede hiſe ende hietſe varen
Op die montaenghe, ende beriden
Die weghen, die ſtraten in allen ſiden,
Ende roven die pelgreme, of *ſiſe vonden*.

En insgelijks vs. 162, 2023, 2621, 3089, 3470, 3696, en 3774. Zie verder KILIAEN en G. v. H. ald. E. S. D. G. (IJPEY) *over het woord Begrijpen* in BR. à BRANDIS, *T. D. en Lk. Magaz.* III D. Aanteek. *g.* bl. 126 en 127, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 327 en 328.

Ald. *Oude*, waarschijnlijk moet men hiervoor lezen

houde, en dit woord heeft de beteekenis van *gunst*, *genegenheid*.

vs. 308. *Emer*, bij verkorting voor *emmer*, d. i. *immer*, *altijd*, *steeds*.

vs. 309. *Niew*, lees *niewer*, d. i. *nergens*. KILIAEN, *niewers*, *niewaers*, *nusquam*, *nullibi*. In de volkstaal in Noordbraband is *nievers* voor *nergens* zeer gewoon.

vs. 310. *Joesten*, d. i. *spiegelvechten*. Fr. *jouter*, *courir avec des lances l'un contre l'autre*. *Met speren tegen elkander rennen*. Dit woord behoort eigenlijk tot de Steekspelen en Ridderlijke Tweegevechten. Vergel. HUYDECOPER op M. S. IX B. vs. 348. D. III. bl. 285—287.

Ald. *Torniere*, bij verkorting voor *tornieren*, d. i. *tornoijen* of *tournooien*, *decurrere*, *imaginario ludo equis concurrere*. Fr. *Tournoyer*. Ital. *Torneare*. Duitsch *Turnieren*. Van de spelen der oude Ridderschap waren de zoogenaamde *Steek-* of *Tornooi-spelen* de voornaamste. Het was eene soort van krijgsoefeningen, in welke zich alle pligten der Ridderschap vereenigden. In Frankrijk en Duitschland had men veel met deze spelen, waarin de oude Ridders zoo veel moed en dapperheid aan den dag legden, op, en onzen Hollandsche Graven en Adel was ook eene groote zucht voor de *Tornooijen* eigen. Men zie voorts over dit woord en over deze Ridderspelen, tot welkers afschaffing de dood van HENDRIK II, Koning van Vrankrijk, die, in 1559 te midden van zijn hofgezin, bij een Steekspel om het leven kwam, aanleiding gaf, KILIAEN en G. v. H. aldaar. A. CALEPINI *Diction. Oc-*

toling. Tom. II pag. 734. M. MARTINII *Lexic. Philol. praecip. Etymol. et sacr.*, c. J. G. GRAEVII Tom. II. pag. 759. STRUVIUS, *Glossar voc. semilatin. aut barbarar. q. in T. I. Scriptt. Rer. Germanic. occurr.* pag. 716. v. *Torneamentum*. J. J. HOFMANNI *Lexic. Univers*. Tom. IV. pag. 487. v. *Torneamenta*. HUYDECOPER op M. S. III B. vs. 609. IV B. vs. 261. D. II. bl. 49—57, 200 en 201. en B. IX. vs. 348. D. III. bl. 285—290. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 235 en 236. K. ALKEMADE, *Kamp-regt der Hollanderen* door P. VAN DER SCHELLING uitgeg. bl. 129—131. LE GR. D'AUSSY, *Fabl. ou Cont. du XIIe et XIIIe siècle*, *Not.* au Conte intit. *Les trois Chevaliers et la chemise*, en bijzonder dat gedeelte hetwelk ten opschrift heeft: *Voici le vrai Préambule du cont.*, *Not. a.* Tom. I. p. 166—173, en HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, *Anmerkungen zum beghinsel van allen spelen* in de *Hor. Belg.* P. VI. pag. 178 en 179. die het volgende (wat ik meen te moeten vermelden, wijl het tot het in dit *vs.* mede voorkomende woord *joesten* betrekking heeft,) heeft aangeteekend: STEECSPEL *oder* JOESTEREN *war eigentlich zweikampf zu Rosse mit speer und schild*, TORNIEREN *dagegen zweikampf zu Rosse mit dem schwerte. Doch scheint man sich nicht so streng an diesen Unterschied gehalten und besonders unter* TORNOI *und* TORNIERSPEL *alles verstanden zu haben, was im Mhd. turnei, hurt, buhurt, tjoste hiess.*

vs. 315. *Tes*, d. i. *tot des*, of *te des*, *tot dat.* Meermalen treft men dit woord, waarvoor ook *tote* gebe-

zigd wordt, bij onze Ouden aan. Zoo leest men in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 2893:

Nemet, ſeit hi, deſe roſen ende gaet
Ten torre ende clemt den hoochſten graet,
Tes *ghi comt ten hoochſten vloere.*

en vs. 2911:

Daer clommen ſi neven den pilaer,
Tes *ſi quamen op ten hoochſten vloer.*

alsmede bij *Theophilus*, wordt vs. 1430 van *Uria* gezegd:

Daer hi was gheset in die scare,
Tes *hi 't tierst versleghen ware.*

Zie verder Huydecoper op M. S. VIII B. vs. 207. D. III. bl. 176—178, en Clignett, *Bijdr.* bl. 259 en 260.

vs. 318. *Bedi*, d. i. *daarom*. In deze beteekenis komt dit woord, lijnregt uit het Frankd. *Bithiu* gesproten, doorgaans bij onze oude schrijvers voor. Wij vinden het aldus in het *Fragment* van Maerlant's *Rijmbijbel* medegedeeld door G. J. Meijer in de *N. W. v. d. M. d. N. Lk.* V D. 1ste st. vs. 44. bl. 55:

Caym was vā k'tē vrec
Bedi *viel hi in sduuels strec.*

en vs. 76. bl. 56.

Syn bloed die op die erde legt
Roept om wrake ane mi
V'maledyt bestu bedi.

Zoo ook bij *Theophilus* vs. 115:

Dit en seggic niet bidi,
Dat eneghe doget beter si,
Dan daer si es die suverhede
Buten ende binnen mede.

en vs. 126:

Bedi *willix aldus afganghen,*
Ic machene prisen in alderwijs
Daer enech man soude hebben prijs.

Zie verder Huijdecoper op M. S. I B. vs. 515. D. I. bl. 227—230. Clignett, *Bijdr.* bl. 210 en 212. Siegenbeek, *Aant. op* Maerlant's *Wapen Martijn* bl. 202, en Clarisse, *Aant. op de H. der H.* bl. 253 en 254.

Ald. *Geert,* d. i. *begeert. Gheeren* ook *gheren* geschreven, heeft de beteekenis van *begeeren, verlangen, cupere, desiderare, appetere.* Vergel. Kiliaen en G. v. H. ald., v. d. Schueren, *Teuthon.*, en Clignett, *Aant. op* Maerlant's *Sp. Hist.* I P. VII B. VIII C. vs. 18. D. II. bl. 101—103.

vs. 319. *Swt,* bij verkorting voor *swert* ook *sweert* en *sweerd* geschreven, d. i. *een zwaard, gladius. Gorden 't ſwt* (swert), is *het zwaard aangorden, met het zwaard omhangen.* In de vertal. van L. G. D.' is het:

Elle-même veut avoir la joie de vous
ceindre l'épée de Chevalerie.

Bij de opdragt der Ridderlijke waardigheid hadden

velerlei plegtigheden plaats, en tot deze behoorde ook het aangorden van of het omhangen met het zwaard, waarop hier gedoeld wordt. Men zie over deze plegtigheid onder andere LE GRAND D'AUSSY, in zijne tot het bovenaangehaalde gedeelte zijner vertaling toegevoegde *Noot* bl. 296, en VAN LEEUWEN, *Batav. Illustr.* of *Holl. Chron. Hoofd.* XII. bl. 667 en 732—734.

vs. 326. *Sciet*, d. i. *scheide* of *vertrok*. Vergel. HUIJDECOPER op M. S. I B. vs. 148. D. I. bl. 23, en IV B. vs. 243. D. II. bl. 198.

vs. 327. *Name orlof*, lees *namen orlof*. *Orlof*, of zoo als dit woord ook geschreven wordt *oerlof*, *oorlof nemen*, w. z. *afscheid nemen*, *vaarwel zeggen*, *valedicere*. Bij onze oude schrijvers is deze spreekwijze zeer gemeen. Zie CLIGNETT, *voorrede* voor den *Teuthonista* bl. XLIII, en *Bijdr.* bl. 404, en HOOGSTRATEN, *lijst der gebruikel. zelfst. Naamw.* op dit woord.

vs. 328. *Troeftene*, d. i. *spoorden hem aan*, *wekten hem op*, *vermaanden hem*. *Trooften*, *troeften* toch heeft bij onze Ouden niet alleen de beteekenis van *troosten*, *vertroosten*, *solari*, *consolari*, *solatia* vel *consolationes adhibere*, *dolorem animi levare*, *solatio esse*, maar ook die van *aansporen*, *opwekken*, *vermanen*, *hortari*. Zoo vindt men het ook in de *Fragmenten* van dezen Roman door BILDERDIJK in zijne *T. en Dk. V.* III D. uitgegeven, en wel *Fragm.* B. vs. 9. bl. 137. vergel. 150. Daar leest men:

Dit heuet die bifcop wel gehort,
En feit dat goet fijn fine wort,
En troeft *en bid bi goeden rade,*
Terft dat hijs mach hebben ftade,
Dat hi v'werue omdat hi fcouwe
Sond' orlof die ioncvrouwe.

Vergel. voorts KILIAEN, V. D. SCHUEREN, *Teuthon.*, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 227—230.

vs. 332. Ik zou invullen: *van den ionclinge.* M. S. — deze invulling is mijn's inziens zeer aannemelijk.

vs. 334. *Altehant*, d. i. *terstond, aanstonds, dadelijk, op staande voet, statim, continuo, sine mora, evestigio.* In dien zin vinden wij ook dit woord in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 193:

— — — *die ghevanghen vrouwe,*
Die int herte droech groten rouwe,
Dat moohtmen wel an haer bekinnen,
Die gaf hi te dele der coninghinne,
Diefe altehant *in de camere dede.*

en vs. 699:

Tierft dat fi te Babylonien quamen,
Blidelike fi die joncfrouwe namen
Ende gavenfe te profente den ammirale,
Dien fi altehant *bequam fo wale.*

Behalve KILIAEN en V. D. SCHUEREN, *Teuthon.* op *altehant*, vergel. men CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 132.

vs. 337. *Vername*, lees *vernamen*, is hier hetzelfde als *namen*. *Den wech vernamen* is dus *den weg insloegen*, *den weg namen*. — D. R. heeft in zijn verslag:

Prirent d'eux-mêmes le chemin
de Blois.

vs. 339. *Portwdr*, bij verkorting voor *portwaerder*, d. i. *poortwachter*, *poortier* of *portier*. Het verslag van D. R. en L. G. D'. heeft ook *Portier*.

vs. 342. *Verkende*, d. i. *herkende*, werkw., *verkennen*, *herkennen recognoscere*, *agnoscere*. Zie over dit woord het *Antw.* van E. S D. G. (Ypey) aan J. L. in Br. à Brandis, T. D. *en Lk. Magaz.* II D. bl. 303.

vs. 343. *Hijt*, *hi't*; hij het.

vs. 344. *Dochtem* waarvoor ook *dochten*, d. i. *dochte hem.*

vs. 345. *Vrouwe*, lees *vrouwen*. Onder dezen titel heeft men hier aan de *Gravin van Blois*, moeder van Parthon of Parthenopéus, te denken. D. R. noemt haar in zijn verslag: *La Princesse sa mère*, en L. G. D'.: *La Comtesse.*

vs. 346. *Comen*, d. i. *gekomen*. Het onafscheidbare voorzetsel *ge* wordt bij de Ouden somtijds weggelaten, waar wij hetzelve gebruiken, en omgekeerd.

vs. 348. *Blidelike*, d. i. *met vreugde*, *met blijdschap*. Kiliaen, *blijdelick*, *laetè*, *hilarè*. Zoo komt het ook voor in den Roman van *Floris en Blancefloe*. vs. 489:

Doe bat hem die coninc ende hiët,

Dat hi blidelike *voere.*

en insgelijks vs. 697 en 2789.

vs. 350. *Waende,* d. i. *dacht.* *Waenen* is *denken, meenen,* het zij naar waarheid of verkeerdelijk. Kiliaen, *opinari, opinionem habere, putare.* Zie verder J. F. *Verhandel. over het stamwoord* Fee (1) in de *N. Bijdrag. tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I D. 3 st. bl. 378 en 379.

vs. 352 en 353. In het *Fr.* HS. van D. R. leest men hier:

Baiser le vait et acoler.

en het verslag van L. G. D.' heeft:

Tout ce qu'elle put, fut de le serrer dans ses bras et de l'embrasser mille fois.

vs. 355. *Spc,* bij verkorting voor *ſprac, ſprak. Sprac ſo niet* is dus, *sprak zij niet, uitte zij geen woord.* In het *Fr.* HS. van D. R. luidt dit vs. dus:

Ne puet de joie mot soner.

en in het verslag van L. G. D.' is het:

Son saisissement fut tel, qu'elle n'eut pas la force de lui parler.

vs. 356. *Dic . . .,* veelligt *dicken.* Bijwoord, *dikwerf,*

---

(1) Volgens mededeeling van den Heer Mr. J. T. Bodel Nijenhuis, was Joan Fortman, Schrijver dezer Verhandeling.

dikmaal, dikwijls. Zie over dit woord behalve KILIAEN en G. v. H. ald., v. D. SCHUEREN, *Teuthon.*, BILDERDIJK, *T. en Dk. V.* D. IV. bl. 141. J. T. BERGMAN, *Aanteek. en opheld.* bij de *Fragmenten van een Oud Nederd. Rijmwerk* in de *N. W. v. d. M. d. N. Lk.* III D. 2 st. bl. 245, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 306.

vs. 358. Het in dit *vs.* ontbrekende woord is waarschijnlijk *camere;* de bloote lezing van hetzelve toont mijn's inziens aan, dat het hier gevorderd wordt, en L. G. D.' heeft ook in zijn verslag: *sa chambre.*

vs. 360. *Haer en tare. Haer ende daere* of *dare* of zoo als de Ouden doorgaans bij verkortingen zaamgetrokken schreven *harenthare, harentare,* is *hier en daer, hic illic.* Zie de Aant. bij vs. 171, en CLARISSE, *Aant. op de H. der H.* bl. 383 en 384, en de aldaar aangehaalde schrijvers. *Began he* (hem) *vrage* (*vragen*) *haer en tare* is derhalve *Begon hem achtervolgens vele of verscheidene vragen te doen.* L. G. D.' heeft in zijn verslag:

Elle lui fit plusieurs questions
successives.

vs. 363. *Teldem,* zaamgetrokken uit *telde hem,* d. i. *verhaalde, vertelde hem. Tellen* is in den zin van *verhalen, vertellen, narrare,* geheel verloren. Dat het oulings echter dus gebezigd werd, kan ons niet alleen blijken uit die drie voorbeelden uit den *Sp. Hist.* van MAERLANT door CLARISSE, in de *Gemengde Aanmerkingen* in

Br. à Brandis, *T. D. en Lk. Magaz.* IV D. bl. 102 en 103. bijgebragt; maar ook vindt men het in dien zin in den Roman van *Floris en Blancefloer* vs. 3641

Voor sinen heren onielde hi ootmoedelike,
Ende telde hem *al die selve woort,*
Die hi van den kindren hadde ghehoort.

Zoo ook vs. 2, 42, 3145, 3457 en 3803.

In de *Korte Rijmkronijk van Braband,* voorkom. in de *Oudvl. Ged. der XII—XIV eeuwen,* uitgeg. door Blommaert, vs. 261. is het:

Dese Lambrecht, daer men nu af telt.

en bij *Theophilus* vs. 451:

Doen telde *hi sine avonture.*

Zie voorts over dit woord, in de opgegeven beteekenis nog overgebleven in het Engelsche *to tell,* Ten Kate, *Aanl.* II D. bl. 705.

Ald. *Gader, te gader,* d. i. *te zamen, simul, unà, pariter.* Vergel. over de afleiding van dit woord, Ten Kate, *Aanl.* II D. bl. 184, en Bilderdijk, *verkl. Geslachtl. der Ned. Naamw.,* I D. bl. 214.

vs. 364. *. Cō.*, bij verkorting, zoo als dit in de oude HSS. zeer gemeen is, voor *coninc.* t. w. *Cléoner, Clooner* of *Cloovers* (*Clovis*), Koning van *Frankrijk.* Zie De Roquefort, *t. a. p.* pag. 13.

Ald. *Vad',* lees *vader,* nam. de *Graaf van Blois,* vader van Parthon of Parthenopéus.

vs. 365. *Doet*, d. i. *dood*. Even als dit bij de overige vokalen het geval was, zoo ontving ook oulings de letter *o* de *e* tot eenen stut, om op dezelve in de uitspraak als 't ware te steunen. Vergel. A. Kluit, *vertoog over de spelling der Nederd. Taal* in de *N. Bijdr. tot opbouw der Vaderl. Letterk.* I. D. 3 st. bl. 314 en 315, en J. F. Willems, *verhandel. over de Nederd. Tael- en Letterk.* I D. bl. 135.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

